

รายงานการวิจัย

เรื่อง

บุญแจกข้าว : รูปแบบการแบ่งปันและการสร้างความกตัญญูของชาวอีสาน

Boon Caekkhao : Model of Sharing and Creating Katannu of E-san People

โดย

พระครูสุธีศัมภีร์ญาณ ผศ.,ดร.

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น

พ.ศ.๒๕๕๙

ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

MCU RS 610759118

รายงานการวิจัย

เรื่อง

บุญแจกข้าว : รูปแบบการแบ่งปันและการสร้างความกตัญญูของชาวอีสาน

Boon Caekkhao : Model of Sharing and Creating Katannu of E-san People.

โดย

พระครูสุธีคัมภีรญาณ ผศ.,ดร.

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น

พ.ศ.๒๕๕๙

ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

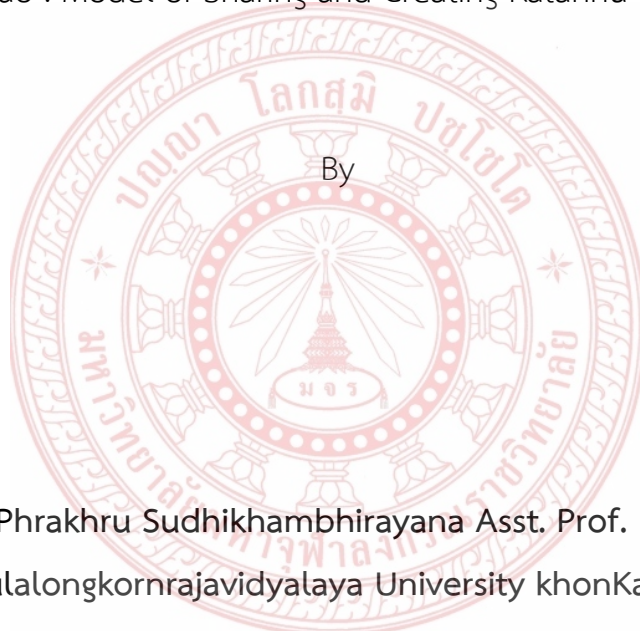
MCU RS 610759118

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

Research Report

Boon Caekkhao : Model of Sharing and Creating Katannu of E-san People

By

Phrakhru Sudhikhambhirayana Asst. Prof. Dr.
Mahachulalongkornrajavidyalaya University khonKaen Campus

B.E.2559

Research Project Funded by Mahachulalongkornrajavidyalaya University

MCU RS 610759118

(Copyright Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

ชื่อรายงานการวิจัย:	บุญแจกข้าว : รูปแบบการแบ่งปันและการสร้างความกตัญญูของชาวอีสาน
ผู้วิจัย:	พระครูสุธีคัมภีรญาณ ผศ.,ดร.
ส่วนงาน:	สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
ปีงบประมาณ:	๒๕๕๙
ทุนอุดหนุนการวิจัย:	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

บทคัดย่อ

การวิจัยในครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์ในการวิจัย คือ (๑) เพื่อศึกษาความเชื่อและกิจกรรมในงานบุญแจกข้าว (๒) เพื่อศึกษารูปแบบการแบ่งปันและการแสดงความกตัญญูในงานบุญแจกข้าว (๓) เพื่อวิเคราะห์ค่านิยมเรื่องความกตัญญูผ่านกิจกรรมงานบุญแจกข้าวของชาวอีสาน

ผลการวิจัยพบว่า ชาวอีสานเชื่อว่าผู้ที่ตายไปแล้วก็ยังต้อง “กินข้าวกินน้ำ” เหมือนกับคนที่ยังไม่ตาย แต่ไม่สามารถปลุกข้าวกินเองได้ ต้องอาศัยลูกหลานญาติพี่น้องผู้ที่อยู่เบื้องหลังทำบุญแจกข้าวแล้วกรวดน้ำอุทิศไปให้เท่านั้น จึงจักพ้นจากความอดอยากทุกข์ยากทรมาน จึงต้องแต่ง “ภาวนา” คือสารบออาหารให้ผู้ตาย และกลัวผู้ตายจะไม่มีที่อยู่อาศัยจึงต้องสร้างปราสาทผึ้งอุทิศให้

การแบ่งปันในงานบุญแจกข้าว เป็นการเสียสละทรัพย์สินเงินทองสิ่งของต่างๆ ให้แก่ผู้อื่น เพื่อเป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่ส่วนรวมในด้านต่างๆ มีการอุดหนุนพระพุทธศาสนาและสาธารณประโยชน์อื่นๆ มีการแสดงความกตัญญูผ่านกิจกรรมต่างๆ คือ การบวช ทำบุญอุทิศให้ การฮอตสรง การขอขมาคารวะสรงน้ำอัฐิและบรรจุไว้ในสถานที่ที่เหมาะสม แล้วทำบุญอุทิศไปให้

ค่านิยมในงานบุญแจกข้าวมีทั้งที่ยังคงเดิมและเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย ค่านิยมบางอย่างอาจเสื่อมความนิยมไป มีค่านิยมใหม่บางอย่างเกิดขึ้น ซึ่งเกิดจากการปรับสมดุลให้เหมาะสมกับสภาพของสังคมและเศรษฐกิจที่เปลี่ยนแปลงไป แต่ยังรักษาแก่นแท้ในการทำบุญแจกข้าว นั่นคือยึดมั่นในความ “กตัญญูทศเวท” แต่มีการบูรณาการให้เข้ากับกิจกรรมต่างๆ มากขึ้น

Research Title: Boon Caekkhao : Model of Sharing and Creating
Katannu of E-san People.

Researchers: Phrakhru Sudhikhambhirayana Asst. Prof. Dr.

Department: Buddhist Research Institute,
Mahachulalongkornrajavidyalaya University

Fiscal Year: 2559 / 2016

Research Scholarship Sponsor: Mahachulalongkornrajavidyalaya University

Abstract

The objectives of the research were (1) to educate a believe and activity of Rice Donation (2) to educate Sharing pattern and a grateful of *Boon Caekkhao* activity (3) to analyze the value of gratitude via *Boon Caekkhao* activity of E-san people

The research found that the believe of E-san people that spirit of Deadman still need to consume ‘rice and water’ as a human being but they cannot grow plan these rice by themselves so they need a new generation who still be exist give them, then they would not be suffer from a hunger. Following this believe, an exist people need to serve a Food Set called ‘*Bhaven*’ for them and also build a palace from wax to be a house for their grandparents spirits as well.

Charity in *Boon Caekkhao* was generous to the other and society. There were supported to Buddhism and other public interests. It’s shown of how the grateful people are via many activities such as Ordination, Kathina, dedication, or the Apology activities (Pour Bone of Ash Water to suitable place)

The value of *Boon Caekkhao* activities are now difference in each society. Some do the same way and some adapt some part to fit as a globalization. Some parts are gone but some are still exist. All it depends on society and economic as well. The belongings thing which is still exist is the real matter, the grateful, even it might be integrated by others activities.

กิตติกรรมประกาศ

รายงานวิจัยเรื่อง **บุญแจกข้าว : รูปแบบการแบ่งปันและการสร้างความกตัญญูของชาวอีสาน** ฉบับนี้ สำเร็จลุล่วงไปด้วยดีเพราะได้รับการสนับสนุนทุนอุดหนุนการวิจัยจากสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และได้รับความเมตตาอนุเคราะห์จาก พระสุธีรัตนบัณฑิต รศ.,ดร. ผู้อำนวยการสถาบันวิจัย พระมหาชุตีภัก อภินนโท ผู้อำนวยการส่วนงานวางแผนและส่งเสริมการวิจัยและคณะ พระโสภณพัฒนบัณฑิต รศ.,ดร. รองอธิการบดีมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น และผู้ทรงคุณวุฒิทุกท่าน ที่ได้เมตตาอนุเคราะห์สนับสนุนงานวิจัยเล่มนี้จนแล้วเสร็จสมบูรณ์

ขอขอบพระคุณ พระมหามิตร จิตปณฺโญ ผศ.,ดร. ประธานหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต/ดุสิตบัณฑิต ที่กรุณาช่วยตรวจสอบความถูกต้องด้านเนื้อหาระเบียบวิธีวิจัย เครื่องมือที่ใช้ในการดำเนินการวิจัย และช่วยแนะนำแก้ไขให้ถูกต้องสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

ขออนุโมทนาขอบคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ประยูร แสงใส คุณสุทธิพงษ์ อุพลเกียรติ ที่กรุณาช่วยลงพื้นที่เก็บข้อมูลภาคสนามในงานวิจัยครั้งนี้ ซึ่งมีพระอาจารย์สารอง สลัญญโต เป็นผู้ช่วยพิมพ์เพิ่มเติมและตรวจสอบรูปแบบ อีกทั้งขอขอบคุณคณาจารย์ผู้บริหารและบุคลากร มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยทุกภาคส่วน ที่ให้กำลังใจและให้ข้อมูลที่เป็นประโยชน์ต่อการวิจัยเป็นอย่างดี

สุดท้าย ผู้วิจัยขอขอบพระคุณ ขอขอบคุณ และขออนุโมทนาต่อเจ้าของผลงานทุกเล่ม ทุกเรื่อง ที่ผู้วิจัยได้นำมาอ้างอิงในงานวิจัยเล่มนี้ และขออนุโมทนาขอบคุณผู้ให้ข้อมูลในการสัมภาษณ์ และขออุทิศคุณความดีจากงานวิจัยเล่มนี้ แต่บุพการีชนผู้เป็นเจ้าของงานบุญแจกข้าวที่ผู้วิจัยลงเก็บข้อมูลทุกงาน จึงทำให้งานวิจัยเล่มนี้ปิดเล่มโดยสมบูรณ์

พระครูสุธีคัมภีร์ญาณ ผศ.,ดร.

๑๕ เมษายน ๒๕๖๑

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ข
กิตติกรรมประกาศ	ค
สารบัญ.....	ง
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ช
บทที่ ๑ บทนำ.....	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของโครงการวิจัย	๓
๑.๓ คำจำกัดความที่ใช้ในงานวิจัย	๔
๑.๔ ขอบเขตของโครงการวิจัย.....	๔
๑.๕ การทบทวนวรรณกรรม/สารสนเทศที่เกี่ยวข้อง.....	๖
๑.๖ วิธีดำเนินการวิจัย	๘
๑.๗ กรอบแนวคิดการวิจัย	๙
๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๙
บทที่ ๒ ความเชื่อและกิจกรรมในการทำบุญแจกข้าวชาวอีสาน.....	๑๐
๒.๑ ความหมายคำว่า บุญแจกข้าว	๑๐
๒.๒ ความเชื่อในการทำบุญแจกข้าว.....	๑๒
๒.๒.๑ ความเชื่อแบบดั้งเดิม	๑๒
๒.๒.๒ ความเชื่อที่มาจากพระพุทธศาสนา.....	๑๓
๒.๓ ความสำคัญของบุญแจกข้าว	๑๘
๒.๓.๑ บอกความเป็นญาติ.....	๑๙
๒.๓.๒ ประกาศความกตัญญูเชิดชูผู้มีพระคุณ.....	๒๐
๒.๓.๓ อุดหนุนพระพุทธศาสนา.....	๒๒
๒.๓.๔ นำพาให้ประสบบุญ	๒๓
๒.๓.๕ อุทิศคุณความดีให้ผู้ตาย	๒๕
๒.๔ กิจกรรมในงานบุญแจกข้าว.....	๒๖
๒.๔.๑ กิจกรรมการเตรียมงาน.....	๒๖
๒.๔.๒ กิจกรรมการดำเนินงาน	๒๗

๒.๕ ลักษณะการทำบุญแจกข้าว.....	๒๙
๒.๕.๑ การแจกข้าวฮ้อน.....	๒๙
๒.๕.๒ การแจกข้าวปกติ	๒๙
๒.๕.๓ การแจกข้าวร่วมกับบุญอื่น	๓๐
๒.๕.๔ การแจกข้าวรวมหมู่.....	๓๐
๒.๖ สรุปล.....	๓๓
บทที่ ๓ รูปแบบการแบ่งปันและการแสดงความกตัญญูกตเวทีในงานบุญแจกข้าว	๓๔
๓.๑ รูปแบบการแบ่งปันในงานบุญแจกข้าว.....	๓๔
๓.๑.๑ รูปแบบการแบ่งปันหน้าที่.....	๓๔
๓.๑.๒ รูปแบบการแบ่งปันวัตถุทาน.....	๓๖
๓.๑.๓ รูปแบบการแบ่งปันธรรมทาน.....	๓๖
๓.๑.๔ รูปแบบการแบ่งปันบุญ-กุศล.....	๔๐
๓.๑.๕ รูปแบบการแบ่งปันไทยธรรม.....	๔๒
๓.๒ การแสดงความกตัญญูกตเวทีในงานบุญแจกข้าว.....	๔๓
๓.๒.๑ การแสดงความกตัญญูกตเวทีด้วยการทำบุญอุทิศ.....	๔๓
๓.๒.๒ การแสดงความกตัญญูกตเวทีด้วยการบวชอุทิศ.....	๔๔
๓.๒.๓ การปลุกฝังความกตัญญูในบทสวดมนต์.....	๔๗
๓.๒.๔ การแสดงความกตัญญูในงานบุญสดสรง.....	๔๙
๓.๒.๕ การแสดงความกตัญญูในงานบุญกฐินอุทิศ.....	๕๑
๓.๓ การสร้างความสามัคคีในงานบุญแจกข้าว.....	๕๓
๓.๓.๑ การสร้างความสามัคคีในหมู่ญาติ.....	๕๓
๓.๓.๒ การสร้างความสามัคคีในชุมชน.....	๕๔
๓.๔ มีธรรมเพิ่มพูนในงานบุญแจกข้าว.....	๕๙
๓.๔.๑ เจริญเมตตาภาวนา.....	๕๙
๓.๔.๒ แสดงกตัญญูกตเวทิตา.....	๖๐
๓.๔.๓ ตระหนักในหลักอภัยมาทธรรม.....	๖๑
๓.๕ เกื้อกูลสังคมในงานบุญแจกข้าว.....	๖๒
๓.๕.๑ เกื้อกูลคนในชุมชน.....	๖๒
๓.๕.๒ เกื้อกูลพระพุทธศาสนา.....	๖๓
๓.๕.๓ เกื้อกูลสาธารณะประโยชน์.....	๖๔
๓.๕.๔ เกื้อกูลเกื้อกูลศิลปินอีสาน.....	๖๔

๓.๕.๕ เกื้อกูลศิลปวัฒนธรรมอีสาน.....	๖๔
๓.๖. สรุป.....	๖๕
บทที่ ๔ วิเคราะห์ค่านิยมความกตัญญูทเวที่ผ่านกิจกรรมงานบุญแจกข้าว.....	๖๖
๔.๑ ความหมาย ค่านิยม.....	๖๖
๔.๒ ค่านิยมในสังคมอีสาน.....	๖๖
๔.๓ ค่านิยมในงานบุญแจกข้าว.....	๖๘
๔.๔ การแสดงความกตัญญูทเวที่ผ่านกิจกรรมต่างๆ.....	๖๙
๔.๔.๑ ขอขมาคารวะอัฐิ.....	๗๐
๔.๔.๒ สรงน้ำอัฐิ (สรงตุก).....	๗๑
๔.๔.๓ สร้างหอปราสาทผึ้ง.....	๗๒
๔.๔.๔ ฟังเทศน์อาานิสงส์ทำบุญแจกข้าว.....	๗๔
๔.๔.๕ เทศน์แหลอีสานงานบุญแจกข้าว.....	๗๗
๔.๔.๖ การแต่งภาเวน.....	๘๐
๔.๔.๗ แหลเรียกวิญญาณ.....	๘๑
๔.๔.๘ ถวายทักษิณาทานอุทิศ.....	๘๓
๔.๔.๙ กรวดน้ำอุทิศบุญ.....	๘๔
๔.๔.๑๐ บรรจ้อัฐิ-ปักธง.....	๘๖
๔.๕ คุณค่าทางจริยธรรมในงานบุญแจกข้าว.....	๘๘
๔.๕.๑ คุณค่าที่มีต่อคนในชุมชน.....	๘๘
๔.๕.๒ คุณค่าที่มีต่อพระพุทธศาสนา.....	๘๘
๔.๕.๓ คุณค่าที่มีต่อสาธารณะประโยชน์.....	๘๙
๔.๕.๔ คุณค่าที่มีต่อวัฒนธรรมอีสาน.....	๘๙
๔.๖ สรุป.....	๙๐
บทที่ ๕ สรุปผลการวิจัย การอภิปรายผลและข้อเสนอแนะ.....	๙๔
๕.๑ สรุปผลการวิจัย.....	๙๔
๕.๒ ข้อเสนอแนะ.....	๙๗
บรรณานุกรม.....	๙๘
ภาคผนวก.....	๑๐๐
ภาคผนวก ก บทความ.....	๑๐๑

ภาคผนวก ข กิจกรรมนำไปใช้ประโยชน์.....	๑๑๘
ภาคผนวก ค ตารางเปรียบเทียบวัสดุประสงค์.....	๑๒๐
ภาคผนวก ง เครื่องมือการวิจัย.....	๑๒๒
ภาคผนวก จ ภาพกิจกรรม.....	๑๓๐
ภาคผนวก ฉ สรุปลำดับโครงการวิจัย.....	๑๓๔
ประวัติผู้ทำการวิจัย.....	๑๓๙

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

อักษรย่อชื่อคัมภีร์ในวิทยานิพนธ์เล่มนี้ ใช้อ้างอิงจากพระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๐๐ และพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๓๙ เรียงตามลำดับคัมภีร์ดังนี้

การใช้คำย่อชื่อพระไตรปิฎก เริ่มจากอักษรย่อชื่อคัมภีร์ ตามด้วยวงเล็บที่ใช้แล้วตามด้วย เล่ม/ข้อ/หน้า ตามลำดับ เช่น

ที.สี. (ไทย) ๙/๒๗๖/๙๘. หมายถึง ทีฆนิกาย สี่ลักขณวรรค พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ ๙ ข้อที่ ๒๗๖ หน้าที่ ๙๘

การอธิบายอักษรย่อพระสุตตันตปิฎก

เล่ม	คำย่อ	ชื่อคัมภีร์				
๑๑	ที.ปา.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	ปาฎิกวรรค	(ภาษาไทย)
๑๕	ส.ส.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สคาถวรรค	(ภาษาไทย)
๒๐	อง.ทุก.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ทุกนิบาต	(ภาษาไทย)
๒๐	อง.ติก.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ติกนิบาต	(ภาษาไทย)
๒๔	อง.ทสก.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ทสกนิบาต	(ภาษาไทย)
๒๕	ขุ.ขุ.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ขุททกปาฐะ	(ภาษาไทย)
๒๕	ขุ.ธ.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ธรรมบท	(ภาษาไทย)
๒๖	ขุ.เปต.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	เปตวัตถุ	(ภาษาไทย)

อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก

คำย่อ	ชื่อคัมภีร์				
ที.ปา.อ. (บาลี)	=	ทีฆนิกาย	สมุญจลวิลาสินี	ปาฎิกวคคอฎฐกถา	(ภาษาบาลี)
ขุ.ขุ.อ. (ไทย)	=	ขุททกนิกาย	ปรมัตถโชติกา	ขุททกปาฐอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.ธ.อ. (บาลี)	=	ขุททกนิกาย	ธมมปทอฎฐกถา		(ภาษาบาลี)

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความสำคัญและที่มาของปัญหาที่ทำการวิจัย

ชาวอีสานเรียกการทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้ผู้ตายว่า “บุญแจกข้าว” ซึ่งจะจัดทำขึ้นหลังจากพิธีฌาปนกิจเผาศพเสร็จเรียบร้อยแล้ว ภายในเวลา ๑ ปี แต่ไม่เกิน ๓ ปี บางแห่งเรียกบุญนี้ว่า “บุญฉลองอัฐิ” เพราะมีการนำอัฐิผู้ตายมาร่วมในงานนี้ด้วย หรือหากไม่มีอัฐิก็นำภาพถ่ายของผู้ตายมาตั้งไว้ในงาน เนื่องจากไม่มีใครสามารถจะทราบได้ว่า ผู้ที่ละจากโลกนี้ไปแล้วไปสถิตอยู่ ณ สถานที่แห่งใด หรือมีความเป็นอยู่อย่างไร ญาติพี่น้องลูกหลานผู้อยู่เบื้องหลังจึงเกิดอาการหวังหาอาลัยคิดถึงผู้ตาย แต่ไม่สามารถจะติดต่อกับผู้ตายได้ จึงร่วมกันกระทำความดีผ่านกิจกรรมต่างๆ เป็นการรำลึกถึงความดีของผู้ตาย แล้วกรวดน้ำอุทิศบุญกุศลไปให้ ซึ่งสอดคล้องกับหลักคำสอนในพระพุทธศาสนา เรื่องการทำบุญให้ญาติที่ล่วงลับไปแล้ว พระพุทธเจ้าทรงใช้คำว่า “ทักษิณาทาน” แปลว่า การตามเพิ่มให้ส่วนบุญแก่ผู้ตาย คือการทำบุญหลังจากผู้ตายเสียชีวิตแล้ว แต่ไม่ได้ระบุวันเวลาในการกระทำ และไม่ได้ระบุว่าต้องนำอัฐิผู้ตายมาร่วมพิธีด้วยแต่อย่างใด ดังปรากฏหลักฐานตามนัยแห่งพระพุทธพจน์ที่ตรัสไว้ใน “ติโรกฐทสูตร”^๑ ว่า

อทาสี เม อทาสี เม ญาตีमितตา สขา จ เม
เปตานิ ทกขิณิ ทชชา ปุพเพกตมนุสฺสรํ

กุลบุตรเมื่อระลึกถึงอุปการะ ที่ญาติผู้ละไปแล้วเคยทำไว้ในกาลก่อนว่า
ผู้นั้นได้ให้สิ่งนี้แก่เรา ได้ทำสิ่งนี้แก่เรา ได้เป็นญาติ มิตร และสหายของเรา
ก็ควรให้ทักษิณาทานอุทิศให้แก่ญาติผู้ละไปแล้ว^๒

แต่การทำบุญอุทิศให้ผู้ตายนั้น จำต้องอาศัยคุณธรรมภายในชนิดหนึ่งเป็นเครื่องกระตุ้นเตือน นั่นก็คือ “กตัญญู” รู้คุณ และ “กตเวทิตะ” การประกาศคุณความดีนั้นให้ปรากฏชัดเจน จึงจักสามารถกระทำบุญอุทิศให้ผู้อื่นได้ พระพุทธเจ้าตรัสสอนว่า ในโลกนี้มีคนที่หาได้ยากอยู่ ๒ ประเภท^๓ คือ (๑) บุพการี ได้แก่ คนที่ทำความดีต่อคนอื่นก่อน และ (๒) กตัญญูกตเวทิตะ ได้แก่ คนที่ได้รับอุปการคุณจากคนอื่นแล้ว ทำความดีตอบแทนคุณของผู้นั้นด้วยความสำนึกรู้คุณ ทรงยกย่องบุคคลผู้มีความกตัญญูกตเวทิตะว่า เป็นบุคคลหาได้ยากในโลกคู่กับบุพการี คือบุคคลผู้ทำอุปการะก่อน และทรงสอนให้

^๑ ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑-๑๒/๑๕-๑๗.

^๒ ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๙/๑๖.

^๓ อจ.ทก. (ไทย) ๒๐/๑๒๐/๑๑๕ (ตติยปิณฑนาสก์).

ลูกที่ได้รับการเลี้ยงดูจากพ่อแม่มาแล้ว ทำหน้าที่ตอบแทนพระคุณพ่อแม่ ใน “สังคาลกสูตร” ถึง ๕ ประการ^๔ คือ

๑. ท่านเลี้ยงมาแล้วเลี้ยงท่านตอบ
๒. ช่วยทำกิจการงานให้เด่นดี
๓. รักษาศักดิ์ศรีสกุลวงศ์
๔. ดำรงตนเป็นทายาท
๕. ฉลาดทำบุญอุทิศให้

ข้อที่ควรพิจารณาเป็นพิเศษในหน้าที่ของลูกที่จะพึงปฏิบัติต่อพ่อแม่ก็คือ ข้อที่ ๕ คือ “ฉลาดทำบุญอุทิศให้” สาระของข้อนี้ชี้ให้เห็นว่า ภาระหน้าที่ของลูกที่พึงทำต่อแม่นั้น ไม่ได้สิ้นสุดลงแต่เพียงในชาตินี้เท่านั้น หากแต่ยังยึดยาวออกไปในมิติอื่น คือโลกหน้าอีกด้วย หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งว่า หน้าที่ของลูกที่มีต่อแม่นั้น กินความยาวไกลออกไปถึงช่วงชีวิตหลังความตายของพ่อแม่อีกด้วย ความข้อนี้แสดงให้เห็นว่า พ่อแม่นั้นเป็นผู้มีบุญคุณอย่างใหญ่หลวง จึงเป็นที่มาของการทำบุญ “แจกข้าว” ของชาวอีสาน เพื่ออุทิศส่วนกุศลไปให้ พ่อ-แม่ ปู่-ย่า ตา-ยาย ญาติพี่น้อง ผู้ที่ละจากโลกนี้ไปแล้ว เพราะรำลึกนึกถึงคุณงามความดีของท่านเหล่านั้น

ประกอบกับชาวอีสานมีความเชื่อว่า ดวงวิญญาณของผู้ที่เสียชีวิตไปแล้ว หากไม่ได้รับการทำบุญอุทิศส่วนกุศลไปให้ ดวงวิญญาณนั้นก็จะมีแต่ความอดอยาก ทนทุกข์ทรมานและไม่ได้ไปผุดไปเกิด ด้วยความเชื่อดังกล่าวนี้ อีกทั้งความเป็นห่วงผู้ตายและคิดถึงผู้ตาย จึงทำให้มีการจัดงานทำบุญอุทิศส่วนกุศลไปให้แก่ผู้เสียชีวิตไปแล้ว และเรียกงานบุญนี้ว่า “บุญแจกข้าว” ถือเป็นประเพณีดั้งเดิมของชาวพุทธอีสาน ที่จัดทำขึ้นทุกครอบครัว ตามโอกาสเวลาที่มีการตายของญาติพี่น้องเกิดขึ้น ด้วยหวังเพื่อให้ดวงวิญญาณของผู้ตายนั้นได้รับส่วนบุญส่วนกุศล แล้วจะได้ไปเกิดในชาติอื่นภพอื่นที่ดีงามต่อไป

คำว่า “บุญแจกข้าว” เป็นคำอีสาน แจก ก็คือการแจกจ่ายหรือแบ่งปัน ได้แก่การทำบุญด้วยการให้ทานนั่นเอง ส่วน ข้าว ก็หมายถึงข้าวปลาอาหาร หมายรวมถึงสิ่งของที่นำมาทำบุญในงานนี้ด้วย การทำบุญแจกข้าวเกิดจากสาเหตุสำคัญ คือปรารถนถึงญาติพี่น้องที่ล่วงลับไปแล้ว ต้องการจะทำบุญอุทิศส่วนกุศลไปให้ ด้วยหวังว่าผู้ตายจะมีโอกาสได้รับส่วนบุญนี้ด้วย ซึ่งได้รับอิทธิพลจากเรื่องในคัมภีร์พระพุทธศาสนาปรารภ “เปรตอดีตพระญาติของพระเจ้าพิมพิสาร”^๕ ที่ไปเกิดเป็น “ปรทัตตูปชีวีเปรต” คือเปรตที่มีชีวิตอยู่ด้วยการให้ของผู้อื่น ต้องมีผู้อื่นทำบุญอุทิศให้จึงจักเป็นอยู่ได้ เปรตเหล่านั้นจึงได้รับส่วนบุญจากการอุทิศให้ของพระเจ้าพิมพิสาร

^๔ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๗/๒๑๒ (สังคาลกสูตร).

^๕ พระพุทธโฆษาจารย์, พระธัมมปัทมฐกถาแปล ภาค ๑, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๑๓๔-๑๓๕.

นอกจากนี้ชาวอีสานยังเชื่อว่า ผู้ที่ตายไปแล้วก็ยังคงอาศัยลูกหลานญาติพี่น้อง ผู้ที่อยู่เบื้องหลังทำบุญไปให้ จะต้องอาศัยผลบุญจากญาติพี่น้องที่ยังมีชีวิตอยู่ อุทิศส่วนบุญส่วนกุศลไปให้เท่านั้น จึงจักพ้นจากความอดอยากทุกข์ยากทรมาน เมื่อญาติพี่น้องโดยเฉพาะอย่างยิ่งก็คือ พ่อ-แม่ ที่เสียชีวิตไปแล้ว หากลูกหลานไม่ทำบุญอุทิศส่วนกุศลไปให้ ก็จะถูกดูหมิ่นดูแคลนว่า เป็นคนอกตัญญูไม่รู้จักบุญคุณพ่อแม่ ไม่รักใคร่ห่วงใยญาติพี่น้อง เป็นคนเห็นแก่ตัวไม่รู้จักเสียสละ ใครๆ ก็ไม่ยอมคบหา ดังปรากฏในบทคำสอนอีสานว่า “*ไผผู้ลืมคุณแม่ ไผผู้ลืมคุณพ่อ เนรคุณพ่อแม่เลี้ยงงอย่ามีถ่อนบ่อน เจริญ มีแต่เชิญลงหม้ออบายภูมิน้ำฮ้อนเดือด ไผรังเกียจพ่อแม่เลี้ยงไปลอยน้ำอยู่อบาย*” หมายความว่า “*ใครที่ลืมคุณพ่อแม่ เนรคุณพ่อแม่ รังเกียจพ่อแม่ จะไม่มีวันเจริญ มีแต่จะไปสู่ออบายภูมิหมกไหม้ อยู่ในหม้อนรก*” ดังนั้น ชาวพุทธอีสานจึงใส่ใจเรื่องความ “กตัญญู-กตเวที” ต่อ พ่อ-แม่ ปู่-ย่า ตา-ยาย ญาติพี่น้องและผู้มีพระคุณเป็นเรื่องสำคัญ หุกระอบครัวจึงนิยมทำบุญแจกข้าวเพื่ออุทิศส่วนกุศลให้แก่บุพการีผู้ล่วงลับไปแล้ว

จากความเชื่อดังกล่าวนี้อาจกลายเป็นวิถีวัฒนธรรมและกิจกรรมบุญต่างๆ ที่เกิดจากสำนักแห่งกตัญญูกตเวทีย้อนดั่งงามของชาวไทยอีสาน เพราะไม่เพียงเป็นการอุทิศผลบุญไปยังผู้ล่วงลับอย่างเดียวเท่านั้น หากแต่ยังเป็นช่วงเวลาของการคืนกลับมารวมตัวกันของเครือญาติทั้งหลาย และนั่นก็รวมถึงการรวมพลังของชาวบ้านที่ยังคงพิสุจน์ได้ว่า มิตรภาพยังมีอยู่อย่างไม่เหือดแห้งเพราะมีการเสียสละแบ่งปันครั้งยิ่งใหญ่ งานบุญแจกข้าวจึงเป็นการแสดงพลังแห่งความกตัญญูกตเวทียุติที่ชัดเจนที่สุด ถึงแม้คนตายจะอยู่นครละภพภูมิ แต่ภพภูมิมีอาจขวางกั้นความกตัญญูไว้ได้ นี่คือจุดมุ่งหมายในการทำบุญแจกข้าว ซึ่งกำลังจะถูกค่านิยมใหม่ๆ เข้าเปลี่ยนแปลงไปจากจุดหมายดั้งเดิม

ดังนั้น ผู้วิจัยต้องการจะศึกษาเรื่อง “*การแสดงความกตัญญู*” ผ่านกิจกรรมในงาน “*บุญแจกข้าว*” ซึ่งเป็นกุศโลบายที่บรรพบุรุษชาวอีสานใช้สั่งสอนให้บรรดาลูกหลานญาติพี่น้องมีจิตใจเสียสละแบ่งปันแจกทานเพื่อประโยชน์แก่ส่วนรวมและเพื่อสั่งสมบุญให้กับตนเอง โดยปรารถนาเอาบุญการีบุคคลผู้เป็นที่รักเคารพนับถือ เป็นสื่อให้นำตนเข้าสู่การบำเพ็ญบุญในพระพุทธศาสนาได้อย่างงดงาม ซึ่งในงานวิจัยนี้ คัดเลือกเฉพาะงานบุญแจกข้าวที่บรรดาลูกหลานทำอุทิศให้แก่ บิดา-มารดา ปู่-ย่า ตา-ยาย เป็นสำคัญ เพื่อส่งเสริมให้ประเพณีการทำบุญแจกข้าวได้สืบทอดต่อไป

๑.๒ วัตถุประสงค์ของโครงการวิจัย

- ๑.๒.๑ เพื่อศึกษาความเชื่อและกิจกรรมในงานบุญแจกข้าวของชาวอีสาน
- ๑.๒.๒ เพื่อศึกษารูปแบบการแบ่งปันและการแสดงความกตัญญูในงานบุญแจกข้าวของชาวอีสาน
- ๑.๒.๓ เพื่อวิเคราะห์ค่านิยมเรื่องความกตัญญูผ่านกิจกรรมงานบุญแจกข้าวของชาวอีสาน

๑.๓ คำจำกัดความที่ใช้ในการวิจัย

บุญแจกข้าว หมายถึง การทำบุญอุทิศส่วนกุศลแก่ญาติที่เสียชีวิตไปแล้ว ภาษาอีสานเรียกว่า “บุญแจกข้าว” ในวิจัยนี้หมายถึงการทำบุญอุทิศให้ พ่อแม่ ปู่ย่า ตายาย เท่านั้น

รูปแบบการแบ่งปัน หมายถึง การจัดแจงแบ่งภาระหน้าที่การทำงาน การแบ่งปันวัตถุสิ่งของ ข้าวปลาอาหาร แจกจ่ายให้ทานต่างๆ ให้แก่ผู้มาร่วมงาน และถวายทานแก่พระสงฆ์ รวมถึงการแบ่งส่วนบุญ-กุศลให้แก่บุพการีที่ล่วงลับไปแล้ว

กิจกรรม หมายถึง ภาระหน้าที่ และพิธีกรรมต่างๆ ที่ต้องจัดทำร่วมกันในงานบุญแจกข้าว

ความกตัญญู หมายถึง ความรู้สึกสำนึกในบุญคุณของบิดา-มารดา ปู่-ย่า ตา-ยาย และญาติทั้งหลายที่ล่วงลับไปแล้ว และตั้งใจทำบุญอุทิศส่วนกุศลผ่านกิจกรรมความเชื่อในการประกอบพิธีกรรมต่างๆ มีการกราบขอขมา สรงน้ำอัฐิ สร้างห่อปราสาทผึ้ง แต่งภาวน ถวายทาน กรวดน้ำ อุทิศบุญและบรรจุอัฐิบุพการีชน

ความเชื่อ หมายถึง การยอมรับเรื่องราวอันเป็นสาเหตุให้เกิดกิจกรรมร่วมกัน ในการทำบุญแจกข้าว

ค่านิยม หมายถึง พฤติกรรมที่กระทำตามความนิยม ซึ่งอาจจะไม่ถูกต้องตามหลักการหรือวัตถุประสงค์เดิมในการทำบุญแจกข้าว แต่เป็นที่นิยมในยุคปัจจุบัน

ชาวอีสาน หมายถึง ประชาชนที่มีถิ่นกำเนิดในภาคอีสาน ๔ จังหวัดคือ จังหวัดกาฬสินธุ์ จังหวัดขอนแก่น จังหวัดมหาสารคาม และจังหวัดร้อยเอ็ด ที่มีประเพณีการทำบุญแจกข้าว

๑.๔ ขอบเขตของโครงการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยแบบเชิงคุณภาพ (Qualitative research) ซึ่งมีขอบเขตการวิจัยดังนี้

๑.๔.๑ ขอบเขตด้านเอกสาร

การวิจัยในครั้งนี้ได้ทำการวิจัยออกเป็น ๒ ส่วนดังนี้

การศึกษาวิจัยภาคเอกสาร (Documentary Research)

๑. ศึกษาข้อมูลชั้นปฐมภูมิ (Primary Source) โดยศึกษาข้อมูลที่เกี่ยวข้องที่ปรากฏในพระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับ มหาจุฬาลงกรณ ๒๕๐๐ พิมพ์ พ.ศ.๒๕๓๕ และพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พิมพ์ พ.ศ.๒๕๓๙ คัมภีร์อรรถกถาธรรมบท มลिनทปัญหา และคัมภีร์อื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง

๒. ศึกษาข้อมูลชั้นทุติยภูมิ (Secondary Source) โดยศึกษาข้อมูลจากตำราทางวิชาการ หนังสือ เอกสาร วิทยานิพนธ์ งานวิจัย บทความ และสิ่งตีพิมพ์อื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งข้อมูลที่สืบค้นจากเว็บไซต์ต่างๆ ทางสื่อเทคโนโลยีสารสนเทศ

๑.๔.๒ ขอบเขตด้านเนื้อหา

การวิจัยครั้งนี้มุ่งศึกษาเรื่อง“บุญแจกข้าว : รูปแบบการแบ่งปันและการสร้างความกตัญญูของชาวอีสาน” ซึ่งมีขอบเขตว่าด้วยความเชื่อและกิจกรรมในงานบุญแจกข้าวของชาวอีสาน รูปแบบการแบ่งปันและการแสดงความกตัญญูในงานบุญแจกข้าวของชาวอีสานพร้อมด้วยวิเคราะห์ถึงค่านิยมเรื่องความกตัญญูผ่านกิจกรรมงานบุญแจกข้าวของชาวอีสาน

๑.๔.๓ ขอบเขตด้านผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

ประชากรกลุ่มเป้าหมายในการวิจัยครั้งนี้ คือ ชาวอีสานที่เกี่ยวข้องกับงานบุญแจกข้าวซึ่งเน้นงานแจกข้าวที่ลูกหลานญาติพี่น้องกระทำอุทิศให้แก่บุพการี คือบิดามารดา ปู่ย่า ตายาย ของชาวอีสานที่มีภูมิลำเนาอยู่ใน ๔ จังหวัด ประกอบด้วยจังหวัดกาฬสินธุ์ จังหวัดขอนแก่น จังหวัดมหาสารคาม และจังหวัดร้อยเอ็ด ได้มาโดยการเลือกแบบเจาะจงจำนวน ๖๐ รูป/คน จำแนกเป็น ๖ กลุ่ม ดังนี้

๑. กลุ่มพระสงฆ์	จำนวน ๑๒	รูป
- พระสังฆาธิการที่ร่วมงานบุญแจกข้าว	๔	รูป
- พระแสดงธรรมในงานบุญแจกข้าว	๔	รูป
- พระภิกษุที่บวชในงานบุญแจกข้าว	๔	รูป
๒. กลุ่มนักวิชาการ	จำนวน ๕	คน
๓. กลุ่มพนักงานรัฐส่วนท้องถิ่นและข้าราชการ อายุ ๓๐-๕๐ ปี	จำนวน ๑๒	คน
- ผู้ใหญ่บ้าน	๔	คน
- สมาชิกองค์การปกครองส่วนท้องถิ่น	๔	คน
- ข้าราชการทั่วไป	๔	คน
๔. กลุ่มชาวบ้าน อายุ ๖๐ ปีขึ้นไป	จำนวน ๒๐	คน
- ผู้สูงอายุ	๕	คน
- มรรคนายกในงาน	๕	คน
- ผู้จัดการ(เจ้าภาพ)	๕	คน
- ชาวบ้านทั่วไป	๕	คน
๕. กลุ่มเยาวชน อายุ ๑๐-๒๐ ปี	จำนวน ๘	คน
๖. ผู้ประกอบการสังฆภัณฑ์	จำนวน ๔	คน
- จำหน่ายตั้งแต่ ๑-๕ ปี	๒	ร้าน
- จำหน่ายตั้งแต่ ๖ ปีขึ้นไป	๒	ร้าน
	รวมจำนวน ๖๐	รูป/คน

๑.๔.๔ ขอบเขตพื้นที่

การวิจัยครั้งนี้ ได้แบ่งเขตพื้นที่ในการวิจัยในภาคอีสาน ๔ จังหวัดประกอบด้วยจังหวัดกาฬสินธุ์ จังหวัดขอนแก่น จังหวัดมหาสารคาม และจังหวัดร้อยเอ็ด ที่เลือก ๔ จังหวัดนี้เพราะมีประเพณีทำบุญแจกข้าวที่ยังคงความเป็นแบบอีสานดั้งเดิม อีกทั้งการวิจัยในครั้งนี้ ผู้วิจัยได้เลือกเฉพาะงานทำบุญแจกข้าวอุทิศให้บุคคล ๓ กลุ่ม คือ (๑) พ่อ-แม่ (๒) ปู่-ย่า (๓) ตา-ยาย เท่านั้น

๑.๕ การทบทวนวรรณกรรม/สารสนเทศ (Information) ที่เกี่ยวข้อง

พระอริยานุวัตร (เขมจารี)^๖ กล่าวถึงประเพณีการทำบุญแจกข้าวของชาวอีสานไว้ในหนังสือ “คติความเชื่อของชาวอีสานในวัฒนธรรมพื้นบ้าน” ว่า การทำบุญแจกข้าวเป็นการทำบุญอุทิศส่วนกุศล หรือเป็นการทำอุทิศแจกส่วนบุญให้เข้าถึงดวงวิญญาณของญาติผู้ล่วงลับไปแล้ว ... และยังได้กล่าวถึงมูลเหตุของการทำบุญแจกข้าวไว้ว่า เพื่อแสดงถึงความกตัญญูรู้คุณ บิดา มารดา หรือญาติพี่น้อง ส่วนพิธีกรรมนั้นจะมีการทำบุญเลี้ยงพระ มีมหรสพพลอง มีการสร้างหอดอกผึ้ง (ปราสาทผึ้ง) ถวายพระและนิมนต์ไปไว้ใต้ต้นโพธิ์

แปลก สนธิรักษ์^๗ ได้กล่าวถึงความเป็นมาของการทำบุญให้กับผู้ตายไว้ในหนังสือ “สืบสานตำนานงานบุญอีสาน” ว่า การทำบุญให้กับผู้ตายตามคำบอกเล่าว่า มีมาตั้งแต่ครั้งพุทธกาลเมื่อพระพุทธเจ้าหลังจากตรัสรู้แล้ว เสด็จไปเมืองราชคฤห์ พระเจ้าพิมพิสารถวายทานแด่พระสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประธาน ในวันแรกไม่ได้อุทิศส่วนกุศลให้ใครๆ พระประยูรญาติที่วายชนม์ไปแล้วเกิดเป็นเปรต เมื่อไม่ได้รับส่วนบุญก็พากันมาแสดงอาการร้องทุกข์ ในวันที่สองพระเจ้าพิมพิสารถวายทานอีก แล้วทรงอุทิศผลทานให้แก่ญาติผู้ล่วงลับไปแล้ว พวกเปรตเหล่านั้นก็มาปรากฏให้พระเจ้าพิมพิสารเห็น เพื่อแสดงตนว่าได้รับส่วนบุญนั้นพ้นจากความทุกข์ทรมานแล้ว เรื่องเป็นมาดังนี้จึงถือเป็นประเพณีทำบุญอุทิศให้กับผู้ตายจนบัดนี้

สาร สาระทัศนายนันท์^๘ กล่าวถึงการทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้ผู้ตายไว้ในหนังสือ “ฮีตสิบสองคองสิบสี่” ว่า นิยมทำในเดือนสี่ จะเป็นข้างขึ้นหรือข้างแรมก็ได้ ในประเพณีฮีตสิบสองช่วงเดือน ๙ ก็จะมีบุญข้าวประดับดิน และเดือน ๑๐ ก็จะมีบุญข้าวสาก ทั้งสองเดือนนี้ ถือว่าเป็นการทำบุญอุทิศให้แก่ผู้ตายได้เช่นกัน แต่พิธีการจะแตกต่างกันที่ลักษณะการจัดขั้นตอนของการทำบุญนั่นเอง

^๖ พระอริยานุวัตร (เขมจารี), “คติความเชื่อของชาวอีสาน” ในวัฒนธรรมพื้นบ้าน, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๐), หน้า ๗.

^๗ แปลก สนธิรักษ์, สืบสานตำนานงานบุญประเพณีอีสาน, (กรุงเทพมหานคร : พัฒนาศึกษา, ๒๕๔๔), หน้า ๑๓.

^๘ สาร สาระทัศนายนันท์, ฮีตสิบสองคองสิบสี่, (ศูนย์ศิลปวัฒนธรรม วิทยาลัยครูเลย, ๒๕๓๐), หน้า ๒๔.

สมชัย ใจดี และยรรยง ศรีวิริยาภรณ์^๙ ได้กล่าวไว้ในหนังสือ “*ประเพณีและวัฒนธรรมไทย*” ว่า การทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้ผู้ตายนั้นมี ๓ อย่าง คือ ทำบุญ ๗ วัน เรียกว่า สัตตมวาร ทำบุญ ๕๐ วัน เรียกว่า ปัญญาสมวาร ทำบุญ ๑๐๐ วัน เรียกว่า สตมวาร การทำบุญทั้ง ๓ อย่าง ดังกล่าวนี้นี้ เรียกว่า การทำกุศลทักษิณานุสรณ์ หรือทักษิณานุปทาน คือ การทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้ผู้ตายนั่นเอง

พงษ์พันธ์ มั่นไทย^{๑๐} ได้กล่าวถึงจารีตประเพณีที่สำคัญของคนไทยในหนังสือ “*ประเพณีและค่านิยมไทย*” ว่ามี ๔ ประการ คือ ประการแรก อุปการะเลี้ยงดูด้วยจิตเมตตา ประการที่ ๒ สงเคราะห์ช่วยเหลือกันด้วยเมตตาจิต ประการที่ ๓ ตอบแทนบุญคุณด้วยความกตัญญูกตเวที และ ประการที่ ๔ ยกย่องบูชาความดีและคนที่ทำดีด้วยความบริสุทธิ์ใจ

ประมวล ดิกคินสัน^{๑๑} ได้กล่าวไว้ในหนังสือ “*คติชาวบ้าน : การศึกษาในด้านมานุษยวิทยา*” ว่า พิธีกรรมเป็นเครื่องรวมจิตใจมนุษย์ เมื่อมนุษย์ประกอบพิธีกรรมร่วมกันย่อมก่อให้เกิดความน้อมใจและพร้อมใจกัน ... นอกจากจะแสดงให้เห็นถึงความสำคัญในวาระพิเศษของชีวิตแล้ว ยังน้อมใจให้เกิดปิติเห็นอกเห็นใจกัน สังคมสมัยโบราณนั้น พิธีกรรมที่สามารถผูกพันมนุษย์เข้าด้วยกันที่ดีที่สุดก็คือ การเคารพบูชาบรรพบุรุษ พิธีกรรมที่เกี่ยวกับการเคารพบูชาบรรพบุรุษมีอยู่ในหมู่มนุษย์ตั้งแต่โบราณกาล พิธีกรรมดังกล่าวก่อให้เกิดความสามัคคี เมื่อคนเราแสดงความเคารพต่อบรรพบุรุษร่วมกัน ก็ย่อมทำให้มนุษย์รวมกันเป็นปึกแผ่นได้

ไพฑูรย์ มีสกุล^{๑๒} ได้กล่าวไว้ในหนังสือ “*ประเพณีอีสานในงานส่งเสริมวัฒนธรรมไทย*” ว่า ประเพณีของชาวอีสานนั้น องค์ประกอบที่สำคัญที่สุดซึ่งเป็นผู้กำหนดกฎเกณฑ์ความเชื่อต่างๆ จนกลายมาเป็นขนบธรรมเนียมประเพณี ก็คือชาวบ้านผู้อาศัยอยู่ในภูมิภาคนี้นั่นเอง

สุเมธ เมธาวิทยกุล^{๑๓} ได้กล่าวไว้ในหนังสือ “*สังกัปพิธีกรรม*” ว่า พิธีกรรมต่างๆ บรรพบุรุษเป็นผู้ริเริ่ม และปฏิบัติสืบต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน มีลักษณะสำคัญคือ เป็นเครื่องหมายของกลุ่มชนกลุ่มหนึ่งซึ่งมีลักษณะร่วมกัน และเน้นในเรื่องของจิตใจอันเป็นจุดมุ่งหมายใหญ่ เพื่อให้เกิดความสบายใจและมีกำลังใจ

^๙ สมชัย ใจดี และยรรยง ศรีวิริยาภรณ์, *ประเพณีและวัฒนธรรมไทย*, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิชย์, ๒๕๓๓), หน้า ๔๓.

^{๑๐} พงษ์พันธ์ มั่นไทย, *ประเพณีและค่านิยมไทย*, (กรุงเทพมหานคร : วัฒนธรรมไทย, ๒๕๒๘), หน้า ๓๑.

^{๑๑} ประมวล ดิกคินสัน, *คติชาวบ้าน : การศึกษาในด้านมานุษยวิทยา*, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์แพรวพิทยา อินเตอร์เนชั่นแนล, ๒๕๒๑), หน้า ๒๗.

^{๑๒} ไพฑูรย์ มีสกุล, *ประเพณีอีสานในงานส่งเสริมวัฒนธรรมไทย*, (มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม, ๒๕๒๐), หน้า ๕๓.

^{๑๓} สุเมธ เมธาวิทยกุล, *สังกัปพิธี*, (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๒), หน้า ๓๒.

จากการทบทวนเอกสารที่เกี่ยวข้องสรุปได้ว่า การทำบุญแจกข้าวหรือบุญอุทิศส่วนกุศลเป็นการทำบุญให้ญาติพี่น้องที่ตายไปแล้ว ซึ่งมีมาแต่ครั้งพุทธกาล พระรณพระเจ้าพิมพิสารทำทานอุทิศแก่อดีตพระญาติที่เกิดเป็นเปรต เป็นตัวอย่าง ถือเป็นกรบำเพ็ญบุญตามหลักบุญกิริยาวัตถุในพระพุทธศาสนา ซึ่งมีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตความเชื่อ ประเพณีพิธีกรรม เพื่อปลูกฝังคุณธรรมเรื่องความกตัญญูกตเวทิตี เป็นการแสดงน้ำใจไมตรีประสานความสัมพันธ์ในชุมชน ซึ่งจักได้นำบางส่วนมาอ้างอิงในงานวิจัยต่อไป

๑.๖ วิธีการดำเนินการวิจัย

งานวิจัยนี้เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพรูปแบบการแบ่งปันและการแสดงความกตัญญูในงานบุญแจกข้าวของชาวอีสานผู้วิจัยทำการวิจัยด้านเอกสารบวกกับการสัมภาษณ์อันเป็นการวิจัยเชิงคุณภาพได้ดำเนินการตามขั้นตอน ดังนี้

๑.๖.๑ การเก็บรวบรวมข้อมูล

๑.๖.๑.๑ รวบรวมข้อมูลจากเอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary Source) โดยศึกษาข้อมูลจากหนังสือที่เกี่ยวกับรูปแบบการแบ่งปันและการแสดงความกตัญญูในงานบุญแจกข้าวของชาวอีสาน

๑.๖.๑.๒ รวบรวมข้อมูลชั้นทุติยภูมิ (Secondary Source) โดยศึกษาข้อมูลจากตำราวิชาการที่เกี่ยวกับรูปแบบการแบ่งปันและการแสดงความกตัญญูในงานบุญแจกข้าวของชาวอีสาน

๑.๖.๑.๓ รวบรวมข้อมูลจากการสัมภาษณ์กลุ่มผู้ให้ข้อมูลในที่ประโยชน์ต่องานวิจัยซึ่งประกอบด้วยบุคคลตัวอย่าง ๖ กลุ่ม จำนวน ๖๐ รูป/คน คือ

๑. กลุ่มพระสงฆ์	จำนวน	๑๒	รูป
๒. กลุ่มนักวิชาการ	จำนวน	๕	คน
๓. กลุ่มพนักงานรัฐ/ข้าราชการ	จำนวน	๑๒	คน
๔. กลุ่มชาวบ้าน	จำนวน	๒๐	คน
๕. กลุ่มเยาวชนชาย-หญิง	จำนวน	๘	คน
๖. ผู้ประกอบการสังฆภัณฑ์	จำนวน	๔	คน

๑.๖.๒ การสร้างเครื่องมือ

การสร้างแบบสัมภาษณ์ มีขั้นตอนดังนี้

๑.๖.๒.๑ ศึกษาค้นคว้าข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับเรื่องที่จะวิจัย และประชากรกลุ่มตัวอย่างที่ศึกษา แล้วร่างแบบสัมภาษณ์

๑.๖.๒.๒ แบบสัมภาษณ์มีทั้งแบบสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้าง คือผู้สัมภาษณ์ใช้คำถามปลายเปิด เป็นคำถามกว้างๆ ปรับเปลี่ยนได้ ให้ผู้ให้สัมภาษณ์แสดงความคิดเห็นได้อย่างอิสระ

และแบบสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง ที่ผู้สัมภาษณ์กำหนดประเด็นคำถาม หรือรายการคำถาม เรียงลำดับไว้แล้วก่อนที่จะสัมภาษณ์

๑.๖.๒.๓ นำเสนอให้ผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบความเหมาะสมของเนื้อหาและให้ข้อเสนอแนะเพิ่มเติม

๑.๖.๒.๔ ปรับปรุงแก้ไขตามข้อเสนอแนะของผู้ทรงคุณวุฒิ

๑.๖.๒.๕ นำไปเก็บรวบรวมข้อมูลกับกลุ่มตัวอย่างทั้งหมด

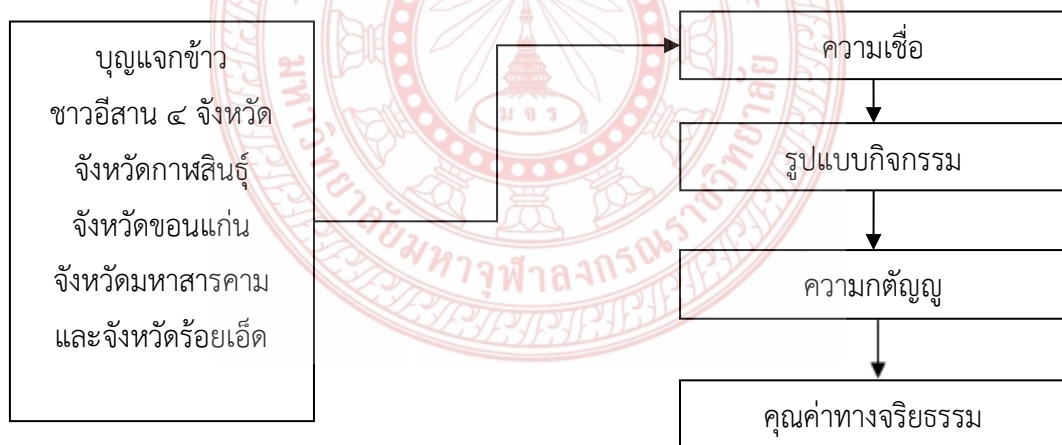
๑.๖.๒.๖ รวบรวมเรียบเรียงข้อมูล จัดหมวดหมู่

๑.๖.๒.๗ การวิเคราะห์ข้อมูลทั้งที่เป็นเอกสารและบทสัมภาษณ์

๑.๖.๒.๘ นำเสนอข้อมูล

๑.๗ กรอบแนวคิดการวิจัย (Conceptual framework)

จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ผู้วิจัยจึงได้นำมาวิเคราะห์และสังเคราะห์องค์ความรู้ที่ได้นำมาสร้างเป็นกรอบแนวคิดในการวิจัยและเสนอเป็นแผนภูมิประกอบ ต่อไปนี้

๑.๘ ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย

๑.๘.๑ ได้องค์ความรู้เกี่ยวกับความเชื่อและกิจกรรมงานบุญแจกข้าวของชาวอีสาน

๑.๘.๒ ได้ทราบรูปแบบการแบ่งปันและการสร้างความกตัญญูทเวทีในงานบุญแจกข้าวของชาวอีสาน

๑.๘.๓ ได้ทราบค่านิยมเรื่องความกตัญญูทเวทีผ่านกิจกรรมงานบุญแจกข้าวของชาวอีสาน

บทที่ ๒

ความเชื่อและกิจกรรมในการทำบุญแจกข้าวชาวอีสาน

ชาวอีสานนิยมทำ “บุญแจกข้าว” อุทิศให้แก่บุพการีชน คือ พ่อ-แม่ ปู่-ย่า ตา-ยาย และญาติผู้ล่วงลับไปแล้วด้วยความเชื่อว่า ผู้ที่ตายไปแล้วก็ยังคงต้อง “กินข้าวกินน้ำ” เหมือนกับคนที่ยังไม่ตาย แต่ไม่สามารถปลูกข้าวได้เอง ไม่มีการทำไร่นา ไม่มีการใช้เงินตราเพื่อซื้อข้าวของ ต้องอาศัยลูกหลานญาติพี่น้องผู้ที่อยู่เบื้องหลังทำบุญแจกข้าวอุทิศไปให้ จึงต้องอาศัยผลบุญจากญาติพี่น้องที่ยังมีชีวิตอยู่ อุทิศส่วนบุญส่วนกุศลไปให้เท่านั้น จึงจักพ้นจากความ

อดอยากทุกข์ยากทรมาน แล้วไปเกิดในภพภูมิที่ดีต่อไป แต่ก็ไม่มีใครสามารถจะทราบได้ว่าญาติพี่น้องผู้ตายไปแล้วไปเกิด ณ ภูมิใด และกำลังรอคอยลูกหลานทำบุญแจกข้าวไปให้อยู่หรือเปล่า ญาติที่อยู่เบื้องหลังจึงมีความกังวลใจและค้ำใจอยู่ตลอด กลัวว่าผู้ที่ตายจากไปจะไม่มีเสปียงอาหารบริโภคในภพภูมิที่ไปเกิดใหม่ จึงจัดงานทำบุญแจกข้าวขึ้น ซึ่งมีความสอดคล้องกับพระพุทธพจน์ใน “อัมมสูตร”^๑ ว่า

“ชนเหล่าใดมีความเลื่อมใส ให้ข้าวนั้นด้วยศรัทธา
ข้าวนั้นเองย่อมค้ำชูชนเหล่านั้นทั้งในโลกนี้และโลกหน้า...”

ดังนั้น ประเพณีนิยมของการทำบุญแจกข้าวเพื่ออุทิศส่วนบุญไปให้แก่ญาติผู้ล่วงลับไปแล้วโดยมากมักจะนิยมถวายอาหารแก่พระสงฆ์ไม่น้อยกว่า ๔ รูปขึ้นไป เพื่อต้องการให้ญาติผู้ล่วงลับไปแล้วนั้นได้รับส่วนบุญในรูปของอาหาร ซึ่งมีข้าวเหนียวเป็นหลัก แม้การตักบาตรก็มักจะใส่เฉพาะข้าวเท่านั้นลงในบาตร ส่วนอาหารอื่นจะนำมาถวายที่หลัง จึงเรียกว่า “บุญแจกข้าว” เพื่อเป็นการตอบแทนบุญคุณของบุพการีชนและญาติที่ล่วงลับไปแล้ว เมื่อได้รับผลบุญจากการทำบุญแจกข้าวแล้ว จะได้ไปเกิดในภพภูมิที่ดีต่อไป

๒.๑ ความหมาย คำว่า “บุญแจกข้าว”

คำว่า “บุญแจกข้าว” ประกอบด้วยคำ ๓ คำ คือ

๒.๑.๑ คำว่า “บุญ” ตามตัวอักษร แปลว่า “ชำระ” (มาจาก ปุ ชาติ ในความชำระ) และแปลว่า “เต็ม” (มาจาก ปุร ชาติ ในความเต็ม)^๒ โดยมีความหมายว่า กิริยาที่ชำระล้างจิตใจให้ใสสะอาดปราศจากความโลภ ความโกรธ ความหลง ให้เป็นจิตที่เต็มเปี่ยมไปด้วยความผ่องใส เบิกบาน สดชื่นรื่นเย็นเป็นสุข ด้วยการทำบุญชนิดต่างๆ เช่น ให้ทาน รักษาศีล และเจริญภาวนา เป็นต้น

^๑ ส.ส. (ไทย) ๑๕/๔๓/๕๙.

^๒ อภิภูวัฒน์ โพธิ์सान, *คู่มือพิธีทำบุญ*, (มหาสารคาม : หจก.อภิชาติการพิมพ์, ๒๕๕๗), หน้า ๒.

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตโต)^๓ ได้ให้ความหมาย คำว่า “บุญ” ไว้ว่า “เครื่องชำระสันดานของผู้กระทำให้สะอาด, สภาวะอันทำให้เกิดความน่าบูชา, การทำอันทำให้เต็มอิ่มสมน้ำใจ, ความดี, กรรมที่ดั่งงามเป็นประโยชน์, ความประพฤติชอบทางกายวาจาและใจ, กุศลกรรม, ความสุข, กุศลธรรม”

ราชบัณฑิตยสถาน^๔ ได้ให้ความหมายไว้ว่า “บุญ” (บุญยะ) น. การกระทำความดีตามหลักคำสอนในศาสนา, ความดี, คุณงามความดี (บาลี *บุญญ*; สันสกฤต *บุญ*)

ดังนั้น คำว่า “บุญ” หมายถึง การกระทำความดีตามหลักคำสอนทางศาสนา ว่าโดยเหตุบุญคือเครื่องชำระจิตใจคนให้สะอาด ว่าโดยผล บุญคือความสุข

๒.๑.๒ คำว่า “แจก” หมายถึง การแบ่งปัน หรือบริจาค เช่น การให้ทาน การมอบสิ่งของต่างๆ ให้ การอุทิศบุญให้ หรือการส่งส่วนบุญไปให้ผู้ตาย ตรงกับความหมายของคำว่า “ปัตติทานมัย” บุญสำเร็จด้วยการแบ่งปันส่วนบุญให้ผู้อื่น ในเรื่อง “บุญกิริยาวัตถุ” ในพระพุทธศาสนา

๒.๑.๓ คำว่า “ข้าว” ในที่นี้หมายถึงเอาทั้งข้าวน้ำโภชนาหาร และวัตถุทานอื่นๆ ที่จะมอบให้ผู้มาร่วมงานและถวายแก่พระสงฆ์ เพื่ออุทิศส่วนบุญให้แก่ผู้ที่ล่วงลับไปแล้ว

รวม ๓ คำ คือ “บุญ-แจก-ข้าว” หมายถึง บุญที่เกิดจากการอุทิศข้าวน้ำโภชนาหาร เครื่องอุปโภคบริโภคต่างๆ ให้แก่เปรตชน ตามหลักการทำบุญในพระพุทธศาสนา ซึ่งมีความหมายตรงกันกับคำว่า “ทักษิณานุประทาน” คือ การทำบุญส่งตามหลังผู้ตาย และหากเปรตชนนั้นมีความทุกข์ทรมานอยู่ในเปรตโลก เมื่อได้อนุโมทนาบุญที่ญาติพี่น้องผู้ยังมีชีวิตอยู่อุทิศไปให้แล้ว ก็จะพ้นจากทุกข์นั้นได้

ดังนั้น บุญแจกข้าว จึงหมายถึง การทำบุญอุทิศให้แก่ญาติผู้ล่วงลับไปแล้ว ซึ่งนิยมทำกันเมื่อมีความพร้อม ส่วนมากนิยมจัดในช่วงเดือนเมษายน-พฤษภาคม ซึ่งต้องอาศัยความร่วมมือจากญาติพี่น้องทุกฝ่าย และชาวบ้านทั่วไปที่มีความสนิทสนมกับผู้ตาย หรือใกล้ชิดกับญาติที่ยังอยู่ เพื่ออุทิศส่วนบุญให้แก่ญาติที่ล่วงลับไปแล้ว และเรียกว่า “บุญอัฐิ” เพราะในพิธีญาติจะนำอัฐิผู้ตายมาเป็นองค์ประกอบในการทำบุญด้วย เพราะสิ่งที่ผู้ตายเหลืออยู่ในโลกนี้ที่เป็นรูปธรรมชัดเจนมีเพียงสิ่งเดียวเท่านั้นก็คือ อัฐิ หรือกระดูก เป็นสัญลักษณ์รำลึกถึงผู้ตาย ญาติที่เหลืออยู่จะมีความอบอุ่นใจว่า บุญนั้นจะสำเร็จแก่ผู้ตายอย่างแน่นอน ผู้ตายจะพ้นจากการหิวโหย ทุกข์ทรมาน และจะได้ไปเกิดในสุคติภูมิต่อไป

^๓ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์*, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท เอส. อาร์. พรินติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๖), หน้า ๑๘๒.

^๔ ราชบัณฑิตยสถาน, *พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒*, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท นานมีบุ๊คส์ จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๖๓๐.

๒.๒ ความเชื่อในการ “ทำบุญแจกข้าว”

ชาวอีสานมีความเชื่อว่า วิญญาณของผู้ที่เสียชีวิตไปแล้ว หากไม่ได้รับการทำบุญอุทิศส่วนกุศลไปให้ ภาษาอีสานเรียกว่า “ยังบ่ได้กินข้าวแจก” ดวงวิญญาณนั้นก็จะมีความอดอยาก ทนทุกข์ทรมานและไม่ได้ไปผุดไปเกิด ด้วยความเชื่อดังกล่าวนี้อีกทั้งความเป็นห่วงผู้ตาย และความคิดถึงผู้ตาย จึงทำให้มีการจัดงานทำบุญอุทิศส่วนกุศลไปให้แก่ผู้ที่เสียชีวิตไปแล้ว และเรียกงานบุญนี้ว่า “บุญแจกข้าว” ถือเป็นประเพณีดั้งเดิมของชาวอีสาน ที่จัดทำขึ้นทุกครอบครัว ตามโอกาสเวลาที่มีการตายของญาติพี่น้องเกิดขึ้น หวังเพื่อให้ดวงวิญญาณของผู้ตายนั้นได้รับส่วนบุญส่วนกุศล แล้วจะไปเกิดในภพภูมิที่ดีงามต่อไป

จากการลงพื้นที่ศึกษาพบความเชื่อที่เป็นสาเหตุในการทำบุญแจกข้าว ๒ ประการ คือ

๒.๒.๑ ความเชื่อแบบดั้งเดิม

ความเชื่อที่เป็นสาเหตุในการทำบุญแจกข้าวของชาวอีสานแบบดั้งเดิมนั้น มี ๒ ประการ คือ (๑) มาจากประเพณีพิธีกรรมที่ทำสืบทอดกันมาแต่ครั้งโบราณกาล และ (๒) กระทำตามคำสั่งเสียที่ผู้ตายสั่งไว้ก่อนตายว่า ให้ทำบุญแจกข้าวไปให้ ซึ่งมีลักษณะความเชื่อในการกระทำ ๓ ประการ ได้แก่

๑. เชื่อว่า วิญญาณของผู้ตายจะไม่ได้ไปผุดไปเกิด ถ้าไม่ทำ “บุญแจกข้าว” ไปให้ จึงเป็นหน้าที่ของลูกหลานญาติพี่น้องต้องแสดงความ “กตัญญูกตเวทิตา” รู้สำนึกในบุญคุณของบุพการี และความห่วงใยต่อญาติพี่น้องที่จากไป จึงต้องรับผิดชอบดำเนินการจัดงานทำบุญแจกข้าว เพื่ออุทิศบุญกุศลไปให้แก่ดวงวิญญาณของผู้ตายตามประเพณีหรือตามคำสั่งของผู้ตาย เพื่อให้ดวงวิญญาณผู้ตายไปเกิดในภพภูมิใหม่ที่ดียิ่งต่อไป

๒. เชื่อว่า วิญญาณของผู้ตายจะอดอยากปากแห้ง ทิวโหยทุกข์ทรมาน ถ้าไม่ทำบุญด้วยวัตถุสิ่งของเครื่องอุปโภค-บริโภคต่างๆ โดยเฉพาะอย่างจะต้องจัดสำหรับข้าวอุทิศให้ผู้ตาย เรียกว่า “แตงภาเวน” วางไว้หน้าโกศบรรจุอัฐิ หรือหน้ารูปถ่ายผู้ตายทุกครั้ง กระทำเหมือนดังผู้ตายยังมีชีวิตอยู่ จึงต้องเลี้ยงข้าวปลาอาหารเหมือนเดิม

๓. เชื่อว่า วิญญาณของผู้ตายจะไม่มีที่อยู่อาศัย หากไม่สร้างหอปราสาทผึ้ง อุทิศไปให้ เพราะวิญญาณผู้ตายไปแล้ว ก็ยังต้องการสิ่งต่างๆ เช่นเดียวกับเมื่อครั้งยังมีชีวิตอยู่ คือต้องการที่อยู่อาศัย ทำให้มีการสร้างเรือนจำลองในลักษณะของศาล อีสานเรียกว่า “ผาสาทผึ้ง” หรือ “หอดอกผึ้ง” คือ เอาไม้ไผ่มาทำเป็นโครงบ้าน แล้วปะด้วยกระดาษสี ตัดลายที่ทำจากขี้ผึ้ง เรียกว่า “ดอกผึ้ง” หรือทำจากต้นกล้วยในลักษณะการแทงหยวก แล้วติดดอกผึ้ง ประดับกระดาษสีต่างๆ ภายในบรรจุสิ่งของเครื่องใช้ต่างๆ เพื่อถวายเป็นบังสุกุลอุทิศแก่ดวงวิญญาณผู้ล่วงลับ

๒.๒.๒ ความเชื่อที่มาจากพระพุทธศาสนา

เมื่อพระพุทธศาสนาแผ่ขยายมาสู่บริเวณภาคอีสานแล้ว ชาวพุทธอีสานจึงได้ผนวกแนวคิดที่มาจากพระพุทธศาสนาในรูปแบบการบูรณาการ เพื่อให้เข้ากับความเชื่อที่เป็นประเพณีดั้งเดิมของตนอย่างแนบเนียน จนกลายเป็นวัฒนธรรมของตนเองได้อย่างลงตัว จากการลงภาคสนามพบความเชื่อที่มาจากพระพุทธศาสนา เรื่องการทำบุญตามหลัก “บุญกิริยาวัตถุ” ชื่อ “ทานมัย ปัตติทานมัย และ ปัตตานุโมทนามัย” รวมทั้งความเชื่อที่มาจากเรื่องอื่นๆ อีก ๓ เรื่อง ดังนี้

๑. เชื่อตามเรื่องการทำหน้าที่ ที่ปรากฏในเรื่อง “ทศ ๖”

ปรากฏใน “สังคาลสูตร”^๕ พระพุทธเจ้าตรัสสอนสังคาลมาณพถึงเรื่อง การแสดงความนอบน้อมทศที่ถูกต้องตามแบบพุทธ (อริยวินัย) โดยปฏิบัติหน้าที่ของตนให้สมบูรณ์ ในทศทั้ง ๖ ดังนี้

๑. ทศเบื้องหน้า (ปุรัตติมทศ) ได้แก่ บิดามารดา
๒. ทศเบื้องขวา (ทักษิณทศ) ได้แก่ ครู อาจารย์
๓. ทศเบื้องหลัง (ปัจฉิมทศ) ได้แก่ บุตร-ธิดา ภรรยา
๔. ทศเบื้องซ้าย (อุตตฺรทศ) ได้แก่ มิตรสหาย
๕. ทศเบื้องล่าง (เหมฐฐิมทศ) ได้แก่ คนงาน คนรับใช้
๖. ทศเบื้องบน (อุปริมทศ) ได้แก่ พระสงฆ์ สมณะ พราหมณ์

ในงานวิจัยฉบับนี้ กล่าวเฉพาะหน้าที่ของบุตรที่จะพึงปฏิบัติต่อบิดามารดาของตน ผู้เป็นทศเบื้องหน้า ๕ ประการ คือ

๑. ท่านเลี้ยงเรามาแล้ว เราจักเลี้ยงท่านตอบ
๒. จักช่วยทำกิจของท่าน
๓. จักดำรงวงศ์ตระกูล
๔. จักประพฤติตนให้เหมาะสมที่จะเป็นทายาท
๕. เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ทำบุญอุทิศให้ท่าน

ข้อที่เป็นที่มาของงานบุญแจกข้าวชาวอีสาน ในหน้าที่ของลูกที่จะพึงปฏิบัติต่อพ่อแม่ก็คือ ข้อที่ ๕ “เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ทำบุญอุทิศให้ท่าน” ในข้อนี้ถือว่ามีอิทธิพลต่อความเชื่อของชาวอีสานมากที่สุด เพราะญาติของผู้ตายมีความเชื่อว่า ชีวิตหลังความตายมีอยู่จริง ตราบใดที่ยังไม่ได้ทำบุญอุทิศให้ วิญญาณของผู้ตายก็ยังรอคอยความหวังจักได้รับส่วนบุญ จากบรรดาลูกหลานญาติพี่น้อง บางคนถึงกับกำชับสั่งไว้ก่อนตายเลยว่า “หากตายแล้วให้ทำบุญแจกข้าวไปให้ด้วย” พ่อ-แม่ทุกคนจึงมีความหวังลึกๆ ในใจที่อยากได้จากลูก ๓ ประการ คือ

๑. ยามแก่เฒ่า หวังเจ้าเฝ้ารับใช้
๒. ยามป่วยไข้ หวังเจ้าเฝ้ารักษา

^๕ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๖-๒๖๗/๒๑๒-๒๑๓.

๓. ยามตายวายชีวา หวังลูกมาปิดตาคราสันใจ

โดยเฉพาะข้อที่ ๓ นั้น คือหวังลูกมาปิดตาคราสันใจ คำว่า “ปิดตาคราสันใจ” ไม่ได้มีความหมายตามตัวหนังสือเท่านั้น แต่ความหมายที่แท้จริงของชาวอีสานก็คือ ตายแล้วให้ทำบุญแจกข้าวไปให้ตนเอง ดังนั้น ภาระหน้าที่ของลูกที่พึงทำต่อพ่อแม่ จึงไม่ได้สิ้นสุดลงแค่เพียงในชาตินี้เท่านั้น หากแต่ยังยืดยาวออกไปในมิติอื่นคือโลกหน้า หรือ “ปรโลก” อีกด้วย นี่คือการที่มาของการทำบุญแจกข้าวของชาวอีสานประการหนึ่ง

๒. เชื่อตามเรื่องการทำบุญอุทิศแก่เปรตพระญาติของพระเจ้าพิมพิสาร

กรณีเรื่อง “เปรตพระญาติของพระเจ้าพิมพิสาร”^๖ ปรากฏเรื่องเล่าในอรรถกถาธรรมบท เรื่อง “สมุชชัย”^๗ ความตอนหนึ่งว่า ในคราวที่พระเจ้าพิมพิสารทำบุญถวายพระวิหารเวฬุวันแด่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งเป็นวัดแห่งแรกไว้ในพระพุทธศาสนานั้น พระองค์มิได้อุทิศส่วนกุศลให้แก่เปรตทั้งหลายที่เคยเป็นพระญาติของพระองค์ ตั้งแต่สมัยของพระพุทธเจ้าพระนามว่า “มุสสะ” เมื่อครั้งเป็นมนุษย์เคยทำกุศลกรรมไว้ เช่น กินอาหารที่เขาเตรียมไว้ถวายพระสงฆ์บ้าง หยิบฉวยอาหารนั้นให้บุตรบ้าง ครั้นตายแล้วจึงไปเกิดเป็น “ปรทัตตูปชีวีเปรต” คือ เปรตที่เป็นอยู่ด้วยส่วนบุญที่ผู้อื่นอุทิศให้ จึงมายืนคอยตามฝาเรือนบ้าง ทางสามแพร่งบ้าง ทางสี่แพร่งบ้าง เพื่อรอรับส่วนบุญที่ญาติทำบุญอุทิศให้ ในวันแรกของการถวายทาน พระเจ้าพิมพิสารไม่ทรงรำลึกถึงพระญาติเหล่านั้นเลย พระองค์ไม่ทรงอุทิศส่วนบุญไปให้แก่เปรตเหล่านั้น เปรตเหล่านั้นจึงแสดงตนส่งเสียงนำหวาดกลัวให้พระเจ้าพิมพิสารได้ทอดพระเนตรเห็น

ในวันต่อมา จึงทรงถวายทานครั้งยิ่งใหญ่อีกครั้ง ขณะที่ทรงถวายข้าวยาคุ ของเคี้ยว ของกิน แต่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้วทรงอุทิสว่า “อิหัง เม ญาติินัง โหตุ ขอทานนิจังถึงแก่พวกญาติทั้งหลายของเรา” ทันใดนั้น ข้าวยาคุ ของเคี้ยว ของกินอันเป็นทิพย์ ก็บังเกิดแก่เปรตเหล่านั้น ให้อัมหน้าสำราญ มีอินทรีอัมเอิบ

ในขณะที่พระองค์ถวายผ้า และเสนาสนะเป็นต้น แต่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้วทรงอุทิสว่า “อิหัง เม ญาติินัง โหตุ ขอทานนิจังถึงแก่พวกญาติทั้งหลายของเรา” ทันใดนั้นเอง ผ้าทิพย์ ยานทิพย์ ปราสาททิพย์ เครื่องปูลาดและที่นอนอันเป็นทิพย์ บังเกิดขึ้นแล้วแก่เปรตเหล่านั้น ได้สวมใส่ใช้สอย

ในขณะที่ทรงหลั่งน้ำทักษิโณทก (กรวดน้ำ) ทรงอุทิสว่า “อิหัง เม ญาติินัง โหตุ สุขิตา โหนตุ ญาติะโย ขอทานเหล่านี้จึงถึงแก่พวกญาติทั้งหลายของเรา ขอญาติทั้งหลายจงมีความสุข” ทันใดนั้นเอง สระโบกขรณีดาษด้วยปทุม ก็บังเกิดแก่พวกเปรตเหล่านั้น ให้ได้อาบ ต้มกิน ระวังความกระหายกระวนกระวายได้แล้ว มีผิวพรรณดุจทอง กลายสภาพจากร่างเปรตเป็นร่างทิพย์ที่สวยงาม

^๖ ข.ข.อ. (ไทย) ๗/๑๗๗.

^๗ คณะกรรมการแผนกตำรา, พระธรรมปิฎกฤทธิญาณเถระ ภาค ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๒๐, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๑๓๘-๙.

งดงาม ลื่นสุดบาปกรรมในเปตภูมิ ได้เสวยทิพย์วิมานเพราะผลแห่งการอุทิศส่วนบุญของพระเจ้าพิมพิสาร ซึ่งเป็นอดีตพระญาติของเปรตเหล่านั้น

ดังนั้น การทำบุญแจกข้าวของชาวอีสานซึ่งเกิดจากสาเหตุสำคัญ คือปรารถนาถึงญาติพี่น้องที่ล่วงลับไป ต้องการจะทำบุญอุทิศส่วนกุศลไปให้ ด้วยหวังว่าผู้ตายจะมีโอกาสได้รับส่วนบุญนี้ด้วย เรื่องเปรตพระญาติของพระเจ้าพิมพิสาร จึงมีอิทธิพลต่อความเชื่อเรื่องการทำบุญแจกข้าวโดยตรง เรื่องการถวายจตุปัจจัยไทยทานต่างๆ ส่วนมากมาจากเรื่องนี้ทั้งหมด โดยเฉพาะเรื่องการ “กรวดน้ำ” อุทิศบุญนั้นชาวไทยทุกภูมิภาคล้วนได้แบบอย่างมาจากเรื่องของพระเจ้าพิมพิสารนี้เอง และหากญาติพี่น้องที่ตายจากโลกนี้ไปแล้ว ไปเกิดเป็นเปรตดังเรื่องนี้ ก็คงจำเป็นต้องได้รับส่วนบุญส่วนกุศลที่อุทิศไปให้อย่างแน่นอน ถึงแม้ญาติพี่น้องของตนจะไม่ได้ทำบาปกรรมประการดังกล่าว แต่ด้วยความตระหนักในการทำบุญในพระพุทธศาสนา จึงพยายามชวนช่วยชวยงานบุญนี้อย่างเต็มที่

๓. เชื่อเรื่องการทำทักษิณาทานตามพระพุทธดำรัสใน “ติโรกฐตสูตร”

ใน “ติโรกฐตสูตร”^๘ ว่าด้วยเรื่องเปรตที่อยู่ภายนอกฝาเรือน พระผู้มีพระภาคตรัสพระศาสดา เพื่ออนุโมทนาพระเจ้าพิมพิสาร ในการทำบุญอุทิศแก่เปรตที่เป็นอดีตพระญาติครั้งนั้น ว่า

พวกเปรตพากันมาสู่เรือนของตน
 บ้างยืนอยู่ที่ฝาเรือนด้านนอก
 บ้างยืนอยู่ที่ทางสี่แพร่ง สามแพร่ง
 บ้างยืนพึงอยู่ที่บ้านประตู
 เมื่อมีข้าวและน้ำดื่มมากมาย
 เมื่อของเคี้ยวของกินถูกจัดเตรียมไว้แล้ว
 ญาติสักคนก็ไม่นึกถึงเปรตเหล่านั้น
 เพราะกรรมของสัตว์เหล่านั้นเป็นปัจจัย
 เหล่าชนผู้อนุเคราะห์ ย่อมถวายอาหารและน้ำดื่ม
 ที่สะอาดประณีต เหมาะแก่พระสงฆ์ตามกาล
 อุทิศให้ญาติทั้งหลาย (ที่เกิดเป็นเปรต) อย่างนี้ว่า
 ขอทานนี้จงสำเร็จแก่ญาติทั้งหลายของเรา
 ขอญาติทั้งหลาย จงเป็นสุขเถิด
 ส่วนญาติที่เกิดเป็นเปรตเหล่านั้น
 พากันมาประชุมพร้อมกัน ณ ที่ให้ทานนั้น
 ย่อมอนุโมทนาในอาหารและน้ำดื่มเป็นอันมากโดยเคารพว่า
 เพราะเหตุแห่งญาติเหล่าใด พวกเราจึงได้สุขสมบัติเช่นนี้

^๘ ขุ.ขุ. (ไทย) ๒๕/๑-๑๒/๑๕-๑๗, ดูเทียบ ขุ.เปต. (ไทย) ๒๖/๑๔-๒๕/๑๗๐-๑๗๒.

ขอญาติเหล่านั้นของพวกเราจะมีอายุยืน
 อนึ่ง การบูชา ญาติผู้เป็นทายกก็ได้ทำแก่พวกเราแล้ว
 และทายกก็ไม่ไร้ผล
 ในเปตวิสัยนั้น ไม่มีกสิกรรม (การทำไร่ไถนา)
 ไม่มีโครัทกกรรม (การเลี้ยงวัวไ้ขาย)
 ไม่มีพาณิชย์กรรม (การค้าขาย) เช่นนั้น
 การแลกเปลี่ยนซื้อขายด้วยเงิน ก็ไม่มี
 ผู้ที่ตายไปเกิดเป็นเปรตในเปตวิสัยนั้น
 ดำรงชีพด้วยผลทานที่พวกญาติอุทิศให้จากมนุษย์โลกนี้
 น้ำฝนที่ตกลงมาในที่ดอนย่อมไหลไปสู่ที่ลุ่ม ฉนั้นใด
 ทานที่ทายกอุทิศให้จากมนุษย์โลกนี้
 ย่อมสำเร็จผลแน่นอนแก่พวกเปรต ฉนั้นนั้นเหมือนกัน
 ห้วงน้ำที่เต็มย่อมยังสมุทรสาครให้เต็มเปี่ยม ฉนั้นใด
 ทานที่ทายกอุทิศให้จากมนุษย์โลกนี้
 ย่อมสำเร็จแก่เปรตทั้งหลาย ฉนั้นนั้นเหมือนกัน
 กุลบุตรเมื่อระลึกถึงอุปการะ
 ที่ญาติผู้ละไปแล้ว (เปรต) เคยทำไว้ในกาลก่อนว่า
 ผู้นั้นได้ให้สิ่งนี้แก่เรา ได้ทำสิ่งนี้แก่เรา
 ได้เป็นญาติ มิตร และสหายของเรา
 ก็ควรถวายทักษิณาทานอุทิศให้แก่ญาติผู้ละไปแล้ว
 การร้องไห้ ความเศร้าโศก
 หรือความรู้ให้คร่ำครวญอย่างอื่นใด
 ใดๆ ไม่ควรทำเลย เพราะการร้องไห้ เป็นต้นนั้น
 ไม่เป็นประโยชน์แก่ญาติผู้ล่วงลับไปแล้ว
 ญาติทั้งหลายก็ยังคงสภาพอยู่อย่างนั้น
 ส่วนทักษิณาทานนี้แล ที่ตั้งไว้ดีแล้วในพระสงฆ์
 ย่อมสำเร็จประโยชน์เกื้อกูลสิ้นกาลนาน
 แก่หมู่ญาติที่เกิดเป็นเปรตนั้น โดยพลันทีเดียว
 ญาติธรรมนี้นั้น ท่านแสดงออกแล้ว
 การบูชาญาติที่ตายไปเป็นเปรต ท่านทำอย่างยิ่งใหญ่แล้ว
 ทั้งกำลังกายของภิกษุ ท่านก็เพิ่มให้แล้ว

เป็นอันว่าท่านสั่งสมบุญไว้มีใช้น้อยเลย

สาระสำคัญของติโรกษทสูตร^๙

๑. ผู้ต้องการแสดงความ “กตัญญูกตเวทิต์” แก่บุพการีผู้มีอุปการะ หรือญาติผู้ล่วงลับไปแล้วก็สามารถทำได้ โดยถวายทักษิณาทานอุทิศส่วนบุญไปให้

๒. เปตภูมิ^{๑๐} เป็นภูมิของสัตว์ผู้ต้อง “เสวยผลกรรม” ที่เคยทำไว้เมื่อครั้งเป็นมนุษย์ เป็นภูมิที่ไร้อาชีวะ ขาดอาหาร คอยรับส่วนบุญที่เขาอุทิศให้อย่างเดียวเท่านั้น

๓. การแสดงความ “อาลัยรัก” ต่อผู้มีอุปการะหรือญาติผู้ล่วงลับไป ด้วยการร้องไห้ เศร้าโศก คร่ำครวญนั้น มิได้เกิดประโยชน์แต่อย่างใด เพราะไม่สามารถจะเรียกร้องให้ท่านเหล่านั้นกลับฟื้นคืนชีพได้ แต่ “ทักษิณาทาน” ที่บุคคลถวายในพระสงฆ์ท่านนั้น ย่อมสำเร็จประโยชน์แก่ญาติผู้ล่วงลับไป

ดังนั้น “ติโรกษทสูตร” จึงเป็นกุศโลบายที่พระพุทธเจ้าทรงใช้สั่งสอนให้บุคคลมีจิตใจเสียสละบริจาคทานเพื่อประโยชน์ส่วนรวม และเพื่อสั่งสมบุญไว้ในภพหน้า จึงเป็นที่มาแห่งการทำบุญแจกข้าวอีกเรื่องหนึ่งที่มีอิทธิพลส่งผลให้ชาวอีสาน ได้แสดงความกตัญญูกตเวทิต์ผ่านงานบุญแจกข้าวมาช้านาน

จากความเชื่อดังกล่าวนี้ จึงกลายเป็นประเพณีการทำบุญแจกข้าวของชาวอีสานทุกครอบครัว เพราะในงานบุญแจกข้าว ไม่เพียงเป็นการอุทิศผลบุญไปยังผู้ล่วงลับไปแล้วอย่างเดียวเท่านั้น หากแต่ยังเป็นช่วงเวลาของการกลับมารวมตัวกันของเครือญาติทั้งหลายทั้งที่อยู่ใกล้และไกล และนั่นก็หมายถึงการรวมพลังของชาวบ้านที่ยังคงพิสูจน์ได้ว่า มิตรภาพยังมีอยู่อย่างไม่เหือดหาย เป็นการแสดงพลังแห่งความกตัญญูกตเวทิต์ที่ชัดเจนที่สุด ถึงแม้คนตายจะอยู่คนละภพภูมิ แต่ภพภูมิมีอาจขวางกั้นความกตัญญูกตเวทิต์ไว้ได้ นี่คือนัยมุ่งหมายในการทำบุญแจกข้าวที่แท้จริง และนับเป็นโอกาสในการทำบุญกิริยาวัตถุอื่นๆ ได้อีกมากมาย เป็นการสั่งสมเสบียงบุญให้กับตนเอง โดยมีบุพการีเป็นสื่อชักนำให้เข้าถึงบุญกุศลได้เป็นอย่างดี

^๙ ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/บทหน้าหน้า ๒๐-๒๑.

^{๑๐} คำว่า “เปตภูมิ” แปลว่า สัตว์พวกหนึ่งที่เกิดในอบายภูมิ เรียกว่า “เปตวิสัย” หรือ “เปรตวิสัย” สัตว์พวกนี้ได้รับทุกขเวทนาต่างๆ ตามผลแห่งกรรมชั่วที่ได้ทำไว้ เช่น อดอยาก ผอมโซเพราะไม่มีอาหาร หรือมีแต่กินไม่ได้ หรือกินได้แต่กินยาก เพราะปากเท่ารูเข็ม หรือกินเข้าไปได้ แต่กลายเป็นเลือดเป็นหนอง เป็นมูตร เป็นคูล คำว่า “เปต” เป็นบาลี สันสกฤตเป็น “เปรต” ซึ่งมีความหมายตรงกัน แปลได้ ๒ ความหมาย คือ (๑) แปลว่า “ผู้จากไป” หมายถึงผู้จากโลกนี้ไป คือผู้ตายไปแล้ว ผู้ล่วงลับไปแล้ว พิธีทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้ผู้ตายไปแล้ว เรียกว่า “เปตพลี” หรือ “บุพเพตพลี” (๒) แปลว่า สัตว์พวกหนึ่งที่เกิดเป็นโอปปาติกะเปรต ในเปตภูมิ หรือเปรตวิสัย ซึ่งเป็นอบายภูมิ

๒.๓ ความสำคัญของ “บุญแจกข้าว”

การทำบุญแจกข้าว เป็นการทำบุญส่งตามหลังผู้ตาย ซึ่งไม่สารถจะทราบได้ว่า ผู้ที่ละจากโลกนี้ไปแล้วไปอยู่ ณ สถานที่แห่งใด หรือมีความเป็นอยู่อย่างไร ญาติพี่น้องลูกหลานผู้อยู่เบื้องหลังจึงเกิดอาการหวั่นหาอาลัย หรือคิดถึงผู้ตาย แต่ไม่สามารถจะติดต่อกับผู้ตายได้ จึงเป็นเพียงการรำลึกถึงความดีของผู้ตาย ตามนัยแห่งพระพุทธพจน์ที่พระพุทธเจ้าเคยตรัสไว้ใน “ติโรกฐทสสูตร” ว่า

อทาสี เม อกาลิ เม ญาติ มิตฺตา สขา จ เม

เปตานิ ทกฺขิณิ ทชฺชา ปุพฺเพกตมฺนุสฺสรํ

กฺลฺบุตรเมือระลึกถึงอุปกฺการะ ที่ญาติผู้ละไปแล้วเคยทำไว้ในกาลก่อนว่า
ผู้นั้นได้ให้สิ่งนี้แก่เรา ได้ทำสิ่งนี้แก่เรา ได้เป็นญาติ มิตร และสหายของเรา

ก็ควรถวายทักษิณาทาน (แจกข้าว) อุทิศให้แก่ญาติผู้ละไปแล้ว^{๑๑}

เมื่อญาติพี่น้องโดยเฉพาอย่างยิ่งก็คือ “พ่อ-แม่” ที่เสียชีวิตไปแล้ว หากไม่ได้ทำบุญแจกข้าว อุทิศส่วนกุศลไปให้ ก็จะถูกดูหมิ่นดูแคลนจากคนภายในหมู่บ้านว่า เป็นคนอกตัญญูไม่รู้จักบุญคุณพ่อแม่ ไม่รักใคร่ห่วงใยญาติพี่น้อง เป็นคนเห็นแก่ตัวไม่รู้จักเสียสละ ใครๆ ก็ไม่อยากคบหา ชาวพุทธอีสานถือเรื่องความ “กตัญญู-กตเวทิต์” ต่อพ่อแม่-ปู่ย่า-ตายาย ญาติพี่น้องและผู้มีพระคุณเป็นใหญ่ การจัดงานทำบุญแจกข้าวจึงเป็นการแสดงความกตัญญูต่อญาติผู้เสียชีวิตไปแล้ว เพื่อให้ดวงวิญญาณของคนเหล่านั้นได้รับส่วนบุญส่วนกุศล และจะได้ไปจุติในภพภูมิใหม่ ไม่ต้องวนเวียนมาเพื่อรอรับส่วนบุญอีก

ดังนั้น การทำบุญแจกข้าวจึงเกิดขึ้นจากสาเหตุสำคัญ คือ บรรารภถึงญาติพี่น้องที่ล่วงลับไป ด้วยการทำบุญแจกข้าวแล้วอุทิศส่วนกุศลไปให้ โดยหวังว่าผู้ตายจะมีโอกาสได้รับส่วนบุญ และเป็นโอกาสให้ญาติผู้ยังอยู่ได้บำเพ็ญบุญ-กุศลด้วยตนเอง ถือเป็นการสืบต่ออายุพระพุทธศาสนาอีกทางหนึ่งด้วย โดยมีความสำคัญ ๕ ประการ^{๑๒} ดังนี้ คือ

๑. บอกความเป็นญาติ
๒. ประกาศความกตัญญูเชิดชูผู้มีพระคุณ
๓. อุดหนุนพระพุทธศาสนา
๔. นำพาให้ประสบบุญ
๕. อุทิศคุณความดีให้ผู้ตาย

^{๑๑} ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๙/๑๖.

^{๑๒} พระมหานินพจน์ มหาธมมรทกขิตโต, “บุญแจกข้าว”, ใน สารธรรม : ทำบุญได้บุญ, (ขอนแก่น : หจก. โรงพิมพ์คลังนานาวิทยา, ๒๕๕๒), หน้า ๖๕-๖.

๒.๓.๑ บอกรูปความเป็นญาติ

คำว่า “ญาติ” หมายถึง คนที่มีความเกี่ยวข้องกันโดยฐานะเป็นพ่อแม่ลูกและพี่น้องที่คลานตามหลังกันออกมา มีพ่อแม่เดียวกัน สืบเชื้อสายมาจากบรรพบุรุษเดียวกัน หรือมีความเกี่ยวข้องกันทางสายเลือด เรียกว่า “ญาติสายโลหิต” หมายถึงผู้ที่สืบสายเลือดโดยตรงจากตระกูลเดียวกัน เป็นเทือกเถาเหล่ากอเดียวกัน ที่นับได้คือเครือญาติ ๗ ชั้นคน (๗ ชั้นโคตร) หรือ ๗ รุ่นคน คือ

นับขึ้นไป ๓ ชั้น ได้แก่ (๑) ปู่ทวด ย่าทวด ตาทวด ยายทวด (๒) ปู่ ย่า ตา ยาย และ (๓) พ่อแม่ เรียกว่า “เทือกเถา” นับเราเป็นชั้นกลาง

นับลงมา ๓ ชั้น ได้แก่ ลูก หลาน และเหลน เรียกว่า “เหล่ากอ” นับรวมถึง ลุง ป้า น้า อา ด้วย

ญาติ ๒ ประเภท

๑. ญาติสายโลหิต หรือเครือญาติ เรียกว่า ญาติทางโลก เป็นญาติที่สืบเชื้อสายทางประเวณี ซึ่งสืบสายตรงลงมาจากบรรพบุรุษ ๗ ชั้นโคตร พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ ระบุว่า ๗ ชั้นโคตร หมายถึงวงศ์สกุลที่สืบสายโลหิตซึ่งนับตั้งแต่ตัวเองขึ้นไป ๓ ชั้น คือ ชั้นพ่อ ชั้นปู่ และชั้นทวด กับนับจากตัวเองลงมาอีก ๓ ชั้น คือ ชั้นลูก ชั้นหลาน และชั้นเหลน รวมเป็น ๗ ชั้นโคตร^{๑๓}

๒. ญาติธรรม เป็นญาติที่ไม่มีความเกี่ยวข้องทางสายโลหิต แต่มีความผูกพันสนิทสนมคุ้นเคย มีความรักใคร่กลมเกลียวกันทางความรู้สึก มีความเคารพนับถือเสมือนหนึ่งพี่น้องร่วมท้องมารดาเดียวกัน ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า “วิสสาสา ปรมา ญาติ” แปลว่า “ความคุ้นเคยเป็นญาติอย่างยิ่ง”^{๑๔}

ใน “ติโรกฐทสูตร”^{๑๕} พระพุทธเจ้าได้ทรงระบุถึงบุคคลที่ควรแก่การทำบุญอุทิศให้ ๕ ประเภท ทั้งญาติสายโลหิต และญาติธรรม ดังนี้

๑. อะทาสี เม ท่านผู้นี้ได้ให้สิ่งนี้แก่เรา
๒. อะกาลี เม ท่านผู้นี้เคยทำสิ่งนี้แก่เรา
๓. ญาติ เม ท่านผู้นี้เป็นญาติของเรา
๔. มิตดา เม ท่านผู้นี้เป็นมิตรของเรา
๕. สะขา เม ท่านผู้นี้เป็นสหายของเรา (เพื่อนร่วมกิจการต่างๆ)

^{๑๓} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทนานมีบุ๊คส์ จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๓๗.

^{๑๔} ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๐๔/๙๖ (ปเสนทิโกสลวัตถุ).

^{๑๕} ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๙/๑๖.

บุคคลใดเมื่อรำลึกนึกถึงคุณงามความดีของผู้ที่ล่วงลับไปแล้ว ทั้ง ๕ ประเภทดังกล่าวนี้ ที่เคยทำไว้เมื่อคราวมีชีวิตอยู่ เมื่อระลึกได้เช่นนี้ก็ควรให้ “ทักษิณาทาน” คือ ทำบุญอุทิศส่งให้ตามหลังผู้ตาย เพื่อประโยชน์แก่ผู้ที่ล่วงลับไปแล้ว แต่ไม่ควรร้องไห้เสียใจ หรือบ่นเพ้อรำพัน เพราะการแสดงอาการเช่นนั้นไม่เป็นประโยชน์แก่ผู้ล่วงลับไปแล้ว คือ ไม่สามารถจะช่วยเหลือผู้ล่วงลับไปได้ด้วยการแสดงออกเช่นนั้นเลย

ดังนั้น การทำบุญแจกข้าวให้แก่ญาติที่ล่วงลับไปแล้ว จึงเป็นภาระหน้าที่ที่ญาติทั้ง ๒ ฝ่ายจักต้องตระหนักใส่ใจไม่ควรเพิกเฉย โดยเฉพาะญาติสายโลหิตจะต้องรับผิดชอบโดยตรง เพื่อแสดงความเป็นญาติธรรมให้ปรากฏชัดเจนนั่นเอง

๒.๓.๒ ประกาศความกตัญญูเชิดชูผู้มีพระคุณ

การทำบุญแจกข้าว หรือทำบุญอุทิศให้ผู้ตายนั้น จำต้องอาศัยคุณธรรมภายในชนิดหนึ่ง เป็นเครื่องกระตุ้นเตือน นั่นก็คือ ผู้ทำจะต้องมีความ “กตัญญู” คือรู้คุณ และ “กตเวทิตะ” คือต้องการประกาศความดีนั้นให้ปรากฏชัดเจน จึงจักสามารถกระทำบุญชนิดนี้ได้ ในพระพุทธศาสนาสอนว่า ในโลกนี้มีคนที่หาได้ยากอยู่ ๒ ประเภท^{๑๖} คือ

๑. บุพการี ได้แก่ คนที่ทำความดีต่อคนอื่นก่อนทั้งๆ ที่เขาคนนั้น (คนที่ตนทำความดีต่อ) ไม่เคยทำคุณอะไรให้แก่ตนมาก่อนก็ตาม

๒. กตัญญูกตเวทิตะ ได้แก่ คนที่ได้รับอุปการคุณจากคนอื่นแล้ว ทำความดีเพื่อเป็นการตอบแทนคุณของผู้นั้นด้วยความสำนึก

บุคคลทั้ง ๒ ประเภทนี้ เป็นผู้ที่โลกต้องการเป็นอย่างมาก เนื่องจากว่า ถ้าหากขาดบุคคลประเภทใดประเภทหนึ่งไป โลกก็จะแห้งแล้งขาดความสุข เป็นโลกแห่งยุคต่างคนต่างอยู่ ไร้ความเอื้ออาทรต่อกันและกัน ไม่มีเมตตาธรรมหล่อเลี้ยงหัวใจ ขาดสายใยยึดเหนี่ยวให้โลกมีความกลมเกลียวปรองดองกัน

พุทธศาสนสุภาษิตที่คั่นหูของชาวพุทธไทยมานานก็คือ “นิมิตตัง สาธุรูปานัง กตัญญูกะตะเวทิตา”^{๑๗} แปลว่า “ความกตัญญูเป็นเครื่องหมายของคนดี” แต่คนกตัญญูทุกวันนี้หาได้ยาก ส่วนมากมีแต่รู้เฉยๆ พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า “ภูมิจ เ ว สัปปุริสานัง กตัญญูกะตะเวทิตา”^{๑๘} แปลว่า “ความกตัญญูกตเวทิตะคือพื้นฐานของคนดี”

คำว่า “กตัญญู” จึงมีความหมายที่ละเอียดลึกซึ้ง มิใช่เพียงแค่รู้บุญคุณตามที่ได้ยินได้ฟังมา หรือรู้จากการศึกษาเล่าเรียนเท่านั้น แต่ต้องเป็นการรู้ที่เกิดจากจิตสำนึกหรือความรู้สึกของตนจริงๆ

^{๑๖} อจ.ทก. (ไทย) ๒๐/๑๒๐/๘๓.

^{๑๗} สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (สา ปุสฺสเทวมหาเถร) วัดราชประดิษฐ์สถิติมหาสิมาราม ทรงแต่ง.

^{๑๘} อจ.ทก. (ไทย) ๒๐/๓๓/๖๑.

กตัญญุบุคคลจึงเป็นคุณอันมีค่า ยากจะหาและมีได้ในคนทั่วไป ส่วนอกตัญญุบุคคลเป็นคุณก่อน
กรวด หิน ดิน ทราย หาได้ดาษดื่นโดยทั่วไป พระพุทธเจ้าทรงยกย่องบุคคลผู้มีความกตัญญุทเวทิวา
เป็นบุคคลหาได้ยากในโลกคู่กับบุพการี คือ บุคคลผู้ทำอุปกัระก่อน ลูกที่ได้รับการดูแลจากพ่อแม่
มาแล้ว ย่อมมีหน้าที่หลักที่จะตอบแทนพระคุณพ่อแม่อยู่ ๕ ประการ^{๑๙} คือ

๑. ท่านเลี้ยงมาแล้วเลี้ยงท่านตอบ
๒. ช่วยทำกิจการงานให้เด่นดี
๓. รักษาศักดิ์ศรีสกุลวงศ์
๔. ดำรงตนเป็นทายาท
๕. ฉลาดทำบุญอุทิศให้

ข้อที่ควรพิจารณาเป็นพิเศษในหน้าที่ของลูกที่จะพึงปฏิบัติต่อพ่อแม่ก็คือ ข้อที่ ๕ คือ
“ฉลาดทำบุญอุทิศให้” สารของข้อนี้ชี้ให้เห็นว่า ภาระหน้าที่ของลูกที่พึงทำต่อแม่นั้น ไม่ได้สิ้นสุด
ลงแต่เพียงในชาตินี้เท่านั้น หากแต่ยังยืดยาวออกไปในมิติอื่น คือโลกหน้าอีกด้วย หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง
ว่า หน้าที่ของลูกที่มีต่อแม่นั้น กินความยาวไกลออกไปถึงช่วงชีวิตหลังความตายของพ่อแม่อีกด้วย
ความข้อนี้แสดงให้เห็นว่า พ่อแม่นั้นเป็นผู้มีบุญคุณอย่างใหญ่หลวงเพียงใด จึงเป็นที่มาของการทำบุญ
แจกข้าวชาวนี้อีสาน หรือทำบุญอุทิศส่วนกุศลไปให้พ่อแม่ ปู่-ย่า ตา-ยาย ญาติพี่น้อง ผู้ที่ละจากโลกนี้ไป
แล้ว เพราะรำลึกนึกถึงคุณงามความดีของท่านเหล่านั้นนั่นเอง

การเชิดชูบูชาผู้มีพระคุณที่ล่วงลับไปแล้ว เป็นจุดหมายสำคัญอีกประการหนึ่งของการ
ทำบุญแจกข้าวของชาวนี้อีสาน ด้วยความสำนึกว่า ผู้ตายเป็นผู้มีคุณงามความดีที่ควรค่าแก่การยกย่อง
เชิดชูบูชา แต่การยกย่องเชิดชูบูชาไม่ได้มีความหมายแคบๆ เพียงแค่การแสดงความเคารพนบถน้อมต่อ
ผู้ที่ล่วงลับไปแล้วด้วยเครื่องสักการบูชา มีดอกไม้ ธูป เทียน ของหอม หรือด้วยการไว้อาลัย เขียน
ประวัติอย่างเลิศหรู หรือจัดการแต่งศพ แต่งเมรุอย่างอลังการ อย่างที่หลายคนเข้าใจกันเท่านั้นไม่
หากแต่ยังครอบคลุมไปถึงการบำเพ็ญบุญกุศลอย่างอื่น คือ การบำเพ็ญกุศลทักษิณานุประทาน เพื่อเป็น
การเพิ่มพูนบุญกุศลสมบัติให้แก่ญาติที่ล่วงลับไปแล้ว ด้วยจิตสำนึกที่เปี่ยมไปด้วยกตัญญุทเวทิตา
ธรรม เพื่อทดแทนอุปการคุณที่ผู้ตายเคยกระทำแก่เราเมื่อครั้งยังมีชีวิตอยู่ เป็นการประกาศเชิดชูบูชา
คุณงามความดีของผู้ตายให้ปรากฏอย่างกว้างขวาง เพราะผู้ทำบุญแจกข้าวได้แสดงกุศลเจตนา
ปรารถนาดีต่อญาติที่ล่วงลับไปแล้ว ด้วยการทำพิธีกรรมในส่วน “ปุพเพตปถิ” โดยมุ่งให้ผู้ล่วงลับไป
ได้รับประโยชน์จากการบูชาอันอย่างบริบูรณ์ อันเป็นจุดประสงค์ในการทำบุญอุทิศในพระพุทธศาสนา

^{๑๙} ที.ปา. (ไทย) ๒๖๗/๒๑๒ (สิงคาลกสูตร).

สมเด็จพระพุฒาจารย์ (ป.อ.ปยุตโต)^{๒๐} ได้ให้แง่คิดเกี่ยวกับเรื่องนี้ไว้ว่า “หากพิจารณาถึงประโยชน์ที่สังคมจะพึงได้รับจากการยกย่องเชิดชูบูชาคุณของญาติที่ล่วงลับไปแล้วนั้น ก็สามารถมองเห็นช่องทางที่จะขยายประโยชน์ออกไปอย่างกว้างขวาง กล่าวคือ เมื่อผู้ที่ล่วงลับไปแล้วเคยสร้างคุณงามความดีไว้มากจนเป็นที่ประจักษ์แก่สังคม สังคมก็จะช่วยกันยกย่องเชิดชูคุณความดีของผู้ตาย การกระทำอย่างนี้นับว่าเป็นผลดีแก่สังคม ในการที่จะดำรงรักษาสังคมนั้นให้มั่นคงเป็นปึกแผ่น ทำให้สังคมมีกำลังที่จะรักษาสิ่งที่ดีงาม มีความสงบสุข มีความสามัคคี เป็นสังคมมีหลักการที่จะยึดเหนี่ยวให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และทำให้วัฒนธรรมอันดีเกิดขึ้นด้วย”

ดังนั้น การกระทำบุญแจกข้าวจึงเป็นการประกาศความกตัญญู ซึ่งเป็นคุณธรรมที่ฝังแน่นอยู่ในจิตใจของลูกหลานญาติพี่น้อง ให้แปรสภาพออกมาเป็น “กตเวทิตะ” คือ ปรากฏเด่นชัดออกมาภายนอก ด้วยการแสดงออกทางกายวาจา ด้วยการประกอบบุญ-กุศลประการต่างๆ เพื่อเชิดชูบูชาบุญคุณของญาติผู้ล่วงลับไป นับเป็นการกระทำที่น่าสรรเสริญ เพราะเป็นการยกย่องเชิดชูบูชาบุคคลที่ควรบูชา คือ บุพการีชน ซึ่งเป็นบุคคลที่หาได้ยากยิ่ง ตามพระพุทธพจน์ที่ปรากฏใน “มงคลสูตร”^{๒๑} ว่า “บูชา จ ปูชนียานํ เอตมมมงคลมุตตมํ” แปลว่า “การบูชาบุคคลที่ควรบูชา เป็นมงคลสูงสุด” แม้ว่าบุคคลนั้นจะล้มหายตายจากไปจากโลกนี้แล้ว แต่คุณงามความดียังไม่ได้ลบเลือนสูญหาย ยังควรค่าแก่การแสดงความกตัญญูเชิดชูบูชาของลูกหลานตลอดไป

๒.๓.๓ อุดหนุนพระพุทธศาสนา

พระพุทธศาสนาประกอบด้วยองค์คาพยพ ๕ ประการ คือ (๑) ศาสดา (๒) ศาสนธรรม (๓) ศาสนทายาท (๔) ศาสนสถาน และ (๕) ศาสนพิธี การทำบุญแจกข้าว เป็นการทำบุญเพื่อถวายทานแก่พระสงฆ์ ซึ่งพระสงฆ์เป็น ๑ ในองค์คาพยพของพระพุทธศาสนาในฐานะ “ศาสนทายาท” คือ ผู้รับมรดกธรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้ามายาวนานกว่า ๒๕๐๐ ปี สิ่งที่สำคัญอันช่วยหล่อเลี้ยงชีวิตในเพศพรหมจรรย์ของพระสงฆ์ให้มีความมั่นคงในเพศบรรพชิตต่อไปก็คือ ปัจจัย ๔ (ข้าว ผ้า ยา เสนาสนะ) ที่อุบาสกอุบาสิกาถวายการอุปถัมภ์ เพื่อให้พระสงฆ์มีกำลังกาย กำลังใจในการปฏิบัติศาสนกิจเพื่อเผยแผ่หลักธรรมคำสั่งสอน สืบทอดอายุพระพุทธศาสนา และรักษาพระพุทธศาสนาให้มั่นคงต่อไป

การทำบุญแจกข้าว เพื่ออุทิศส่วนกุศลแก่ญาติที่ล่วงลับไปแล้ว ด้วยการถวายอามิสทานแก่เหล่าสงฆ์นั้น นอกจากมีเป้าหมายเพื่ออำนวยการประโยชน์แก่ญาติที่ล่วงลับไปแล้ว ยังขยายประโยชน์ออกไปสู่ “สถาบันสงฆ์” ซึ่งเป็นองค์กรที่รับผิดชอบพระพุทธศาสนา เป็นการถวายเป็นการสนับสนุนให้พระสงฆ์ได้ทำหน้าที่ทั้ง ๒ คือ^{๒๒}

^{๒๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), *ชีวิตหนึ่งเท่านั้นสร้างความดีได้นันต์*, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๐), หน้า ๗.

^{๒๑} ขุ.ขุ. (ไทย) ๒๕/๓/๗ (มงคลสูตร).

^{๒๒} ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๑/๗.

๑. คັນถุระ หน้าที่ในการศึกษาเล่าเรียนทรงจำสืบทอดพระธรรมวินัย

๒. วิปัสสนาธุระ หน้าที่ในการปฏิบัติตามธรรมวินัยให้ถูกต้องชัดเจน

อีกประการหนึ่ง การทำบุญแจกข้าว โดยมุ่งหวังให้บุญของตนอำนวยผลสำเร็จแก่บรรดาญาติที่ล่วงลับไปแล้วอย่างบริบูรณ์ ก็เกี่ยวเนื่องกับพระสงฆ์โดยตรง นั่นคือ “ปฏิคคาหก” คือผู้ที่จะมารับบุญอุทิศของทายกทายิกา (เจ้าภาพ) จะต้องเป็นผู้มีคุณสมบัติตามหลักสังฆคุณ ๔ ประการ คือ

๑. เป็นผู้ปฏิบัติดี (สุปฏิปันโน)

๒. เป็นผู้ปฏิบัติตรง (อุชุปฏิปันโน)

๓. เป็นผู้ปฏิบัติเพื่อออกจากทุกข์ (ญายปฏิปันโน)

๔. เป็นผู้ปฏิบัติสมควร (สามีจิปฏิปันโน)

ถ้าพระสงฆ์เป็นผู้มีลักษณะดังกล่าวนี้ ก็จะเป็นนื่อนาบุญที่ดีให้กับทายกทายิกา เพราะเป็นผู้ที่สมควรแก่การสักการบูชา สมควรแก่การต้อนรับ และเป็นทักษิณบุคคล ผู้สมควรแก่การรับทักษิณาทาน คือวัตถุสิ่งของเครื่องไทยธรรมที่เขาตั้งใจอุทิศให้แก่ผู้ที่ล่วงลับไปแล้ว พระสงฆ์จึงเป็นนื่อนาบุญอันยิ่งใหญ่กว่านาบุญทั้งหลาย ดังปรากฏในบทสรรเสริญสังฆคุณว่า “อนุตตรํ ปุณฺณุกเขตต์ตํ โลกสฺส”

ดังนั้น การทำบุญแจกข้าวของชาวอีสาน จึงเป็นกุศโลบายในการให้การอุปถัมภ์ค้ำจุนอุดหนุนพระพุทธศาสนา ทั้งเป็นการสนับสนุนให้กำลังกาย-กำลังใจแก่ตัวพระสงฆ์ผู้เป็น “ศาสนทายาท” อีกทั้งเปิดโอกาสให้พระสงฆ์ได้แสดง “ศาสนธรรม” คำสอนของพระพุทธศาสนาได้อย่างหลากหลายวิธี เป็นการจรรโลงพระพุทธศาสนาให้พุทธบริษัทมีความมั่นคง ทั้งทางด้านวัตถุและจิตใจไปพร้อมๆ กัน เพราะในงานทำบุญแจกข้าวทุกงานต้องมีพิธีกรรมต่างๆ ในส่วนของ “ศาสนพิธี” และจุดปัจจัยไทยทานในส่วนที่เป็นปัจจัยที่ถวายเป็น “สังฆทาน” เข้ากองกลาง ก็จะแปรสภาพเป็นถาวรวัตถุ คือ “ศาสนสถาน” ในพระพุทธศาสนา ดังจะเห็นได้จากสิ่งปลูกสร้างไม่ว่าจะเป็นอาคารสถานที่ต่างๆ เช่น โบสถ์ วิหาร ลานเจดีย์ และเสนาสนะ อาคารเรียน เป็นต้น ซึ่งล้วนแล้วแต่มีส่วนประกอบของทรัพย์สินในส่วนที่ได้รับการบริจาคจากศรัทธาสาธุชน ที่ทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้แก่บรรพชนแทบทั้งสิ้น บุญแจกข้าวจึงเป็นบุญที่ให้การสนับสนุนพระพุทธศาสนาอย่างเป็นรูปธรรมที่ชัดเจนที่สุดอีกบุญหนึ่ง จนทำให้พระพุทธศาสนาเจริญวัฒนามาอย่างต่อเนื่อง

๒.๓.๔ นำพาให้ประสบบุญ

การทำบุญแจกข้าวเพื่ออุทิศส่วนบุญให้แก่ญาติผู้ล่วงลับไปแล้ว เป็นวิธีเดียวที่จะช่วยปลดเปลื้องทุกข์ให้แก่ญาติผู้ล่วงลับไปแล้วตามคติทางพระพุทธศาสนา การทำบุญแจกข้าว ถือเป็นการให้ที่ยิ่งใหญ่ที่สุดที่ญาติผู้ยังมีชีวิตอยู่จะให้แก่ญาติผู้ล่วงลับไปแล้วได้ นอกจากจะเป็นการส่งเสริมสนับสนุนให้บุคคลกระทำความดีเพื่อช่วยเหลือผู้อื่นแล้ว ยังเป็นการปลูกฝังให้บรรดาญาติพี่น้องได้สั่งสมอบรม

ตนไว้ในความดีต่างๆ เพราะในการทำบุญแจกข้าวนั้น ย่อมมีการบำเพ็ญบุญประเภทต่างๆ มีการให้ทาน การรักษาศีล และการเจริญภาวนา ซึ่งเป็นกิจกรรมหลักของงานบุญทุกครั้ง

หลักการดังกล่าวนี้ แสดงให้เห็นสาระที่แท้จริงในการอุทิศส่วนกุศล ซึ่งบุญกุศลต่างๆ ต้องบังเกิดขึ้นที่ตนเองก่อนแล้ว จึงจักสามารถอุทิศหรือส่งไปให้ผู้อื่นได้ แม้ว่าการทำบุญแจกข้าวจะมุ่งเข้าไปที่ผู้อื่นก็ตาม แต่บุญกุศลทุกอย่างจะมีจุดเริ่มต้นที่ตนเองก่อนเสมอ แต่ก็ไม่พึงเข้าใจว่า ความดีที่เราทำไว้จะเคลื่อนย้ายถ่ายโอนออกจากตัวเราผู้ทำบุญแล้วกลับกลายเป็นของคนอื่น ความจริงแล้วแม้ว่าบุคคลจะทำบุญแล้วอุทิศส่วนบุญให้แก่ผู้อื่น บุญนั้นก็มิสูญหายไปหรือลดปริมาณลงแต่ประการใด แต่กลับขยายวงกว้างออกไปอย่างไม่มีประมาณ

ข้อความนี้ปรากฏในคัมภีร์มิลินทปัญหา พระนาคเสนกล่าวถวายวิสัชนาตอบปัญหาของพญามิลินท์เรื่อง “การอุทิศบุญแก่ผู้ตาย”^{๒๓} ว่า “อันการแผ่ส่วนบุญอุทิศให้นี้ ย่อมเป็นการเพิ่มพูนบุญกุศลยิ่งขึ้นอีกส่วนหนึ่งด้วย เพราะว่าการอุทิศให้นั้นประกอบด้วยผู้อุทิศมีเจตนามุ่งบูชาบุญคุณท่าน หรือมีเมตตากรุณาในผู้ที่ตายไปแล้ว อาศัยเหตุผลที่บุญยังคงเป็นของทายกและเพิ่มพูนยิ่งขึ้นอีกเช่นนี้แล ผลบุญที่อุทิศส่งไปให้มันจึงจัดว่าสูญไม่ได้”

เพราะบุญมีผลเป็นสุข เย็นกาย เย็นใจ ผู้กระทำให้เกิดความเอิบอímใจอยู่ทุกขณะจิต คือขณะจะทำใจก็สบาย ขณะทำอยู่ใจก็เพลิดเพลิน ทำแล้วใจก็เบิกบาน และเพิ่มพูนความปราโมทย์ขึ้นทุกขณะทีนี้ถึง เป็นอันว่า บุญมีผลขยายตัวออกไปได้เสมอ เหมือนก้อนหินตกลงไปในน้ำ ย่อมทำให้พื้นน้ำกระจายวงกว้างออกไป ฉะนั้น

ส่วนผู้ที่ได้รับผลโดยตรงก็คือผู้ที่กระทำบุญนั่นเอง แม้จะตั้งใจให้ผลทานสำเร็จประโยชน์แก่ญาติผู้ล่วงลับไปแล้วก็ตาม แต่ผู้ให้ย่อมไม่ไร้ผลเพราะกุศลกรรมที่เกิดจากการอุทิศส่วนบุญนั้นปรากฏในกมลสันดานของผู้กระทำแล้วนั่นเอง ซึ่งข้อความดังกล่าวนี้สอดคล้องกับปัญหาของพราหมณ์ชื่อว่า “ชาณฺฐโสณิ”^{๒๔} ที่กราบทูลถามพระพุทธเจ้าว่า “หากญาติสายโลหิตของตนที่ตายไปแล้ว ไปเกิดในภพภูมิที่ไม่สามารถรับผลบุญได้ แล้วใครจะเป็นผู้ได้รับผลบุญนั้น”

พระพุทธเจ้าทรงตอบว่า “พราหมณ์ ท่านอย่าได้กังวลเลย หากไม่มีใครมารับผลบุญนั้น ผู้ทำบุญนั้นแลจะเป็นผู้ได้รับส่วนบุญนั้น เพราะเขาเป็นผู้กระทำบุญด้วยตนเอง”

พระพุทธดำรัสนี้แสดงให้เห็นว่า ที่สุดแล้วผู้กระบุญนั่นเองเป็นผู้ได้รับผล เพราะผลบุญย่อมต้องเป็นของผู้ที่ทำบุญ ไม่สูญเปล่าหรือหดหายไปจากผู้กระทำ แม้ผู้ที่เขาอุทิศไปให้แล้วจะไม่ได้รับก็ตาม ดังพระพุทธดำรัสรับรองไว้ใน “ติโรกฐทสูตร”^{๒๕} ว่า “ตุมเหติ ปุณฺณิ ปสุตฺ อณฺปปกั” แปลว่า

^{๒๓} กรมศิลปากร, มิลินทปัญหาฉบับพิสดารของหอสมุดแห่งชาติ, (กรุงเทพมหานคร : ศิลปบรรณาการ, ๒๕๑๑), หน้า ๘๘๖-๗.

^{๒๔} อ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๗๗/๓๒๕-๓๒๗.

^{๒๕} ขุ.ขุ. (ไทย) ๒๕/๑-๑๒/๑๕-๑๗.

“ผู้ทำบุญได้ชื่อว่า ประสบบุญมิใช่น้อย” หมายความว่า ผู้อุทิศส่วนบุญนั้นเองเป็นผู้ที่ได้บุญเป็นอันมาก

๒.๓.๕ อุทิศคุณความดีให้ผู้ตาย

ถึงแม้ว่าการอุทิศส่วนบุญจะมุ่งประโยชน์ต่อญาติผู้ล่วงลับไปแล้วก็จริง แต่ก็ยังเป็นผลทางอ้อม เนื่องจากผู้ที่ล่วงลับไปแล้วไม่ได้เป็นผู้รับส่วนบุญโดยปราศจากเงื่อนไข เพราะเขาต้อง “อนุโมทนา” ด้วยจิตอันเป็นกุศลด้วยตนเอง เพราะแม้ญาติทั้งหลายจะทำบุญแล้วอุทิศไปให้มากมายแค่ไหนก็ตาม หากผู้ตายไม่อนุโมทনারับเอาส่วนบุญนั้น เขาก็ไม่สามารถเสวยผลบุญนั้นได้ เปรียบเสมือนญาติพี่น้องจัดอาหารหวานคาวอย่างดีไว้วางไว้ต่อหน้า หากเขาไม่ลงมือรับประทานเคี้ยวกินอาหารนั้นด้วยตนเอง ก็ไม่มีทางอิ่มได้ ฉะนั้น บุญแม้ญาติพี่น้องจะอุทิศส่งไปให้มากมายหลายประการ แต่ถ้าหากผู้ตายไปแล้วเหล่านั้นไม่ปรารถนาที่จะรับ คือไม่อนุโมทนาด้วยตนเองก็ไม่เกิดประโยชน์แต่อย่างใด เพราะบุญไม่ใช่สิ่งที่จะหยิบยื่นให้กันได้ ผู้ที่ปรารถนาอยากได้บุญจะต้องตั้งใจทำบุญด้วยตนเอง

จากความสำคัญทั้ง ๕ ประการที่กล่าวมา แสดงให้เห็นว่า บุญแจกข้าวชาวอีสานเป็นงานบุญที่ประกาศความกตัญญูเชิดชูบูชาผู้มีพระคุณ ในกรณีที่เจ้าภาพได้ทำบุญอุทิศให้บุพการีชน คือ พ่อ-แม่ ปู่-ย่า ตา-ยาย เป็นต้น หรือเป็นการแสดงออกซึ่งความรัก ความเมตตา ความห่วงใย (คิดฮอด) ต่อผู้ตายในกรณีที่ทำบุญอุทิศให้แก่ญาติผู้เป็นที่รัก เช่น ลูก-หลาน ญาติพี่น้องอื่นๆ และบุคคลที่สนิทสนมคุ้นเคย เป็นต้น อีกทั้งมีการเชิญชวนญาติสนิทมิตรสหายผู้รู้จักคุ้นเคยและเคารพนับถือมาร่วมงานด้วย ซึ่งในส่วนนี้เองที่ทั้งเจ้าภาพและญาติมิตรผู้เป็นแขกที่มาร่วมงานต่างก็ได้แสดงออกซึ่งน้ำใจไมตรีจิตมิตรภาพต่อกัน โดยเจ้าภาพแสดงการต้อนรับด้วยการเลี้ยงดูปูเสื่อด้วยข้าวปลาอาหารต่างๆ อันเป็นส่วนของอาหารกาย และยังเปิดโอกาสให้ผู้มาร่วมงานบุญได้ร่วมบุญด้วยการให้ทาน รักษาศีล เจริญภาวนา ด้วยการฟังเทศน์ ฟังการเจริญพระพุทธรมนต์ อันเป็นส่วนของอาหารทางใจ และเพิ่มพูนสติปัญญา อันเป็นส่วนของ “กุศล” เพื่อพัฒนาจิตให้เจริญด้วยคุณธรรมต่างๆ มีกตัญญูกตเวทิตา และเมตตาภาวนา เป็นต้น จึงเป็นโอกาสให้บุคคลทั้ง ๒ ฝ่าย ได้แสดงออกถึง “ญาติธรรม” คือ ความมีน้ำใจต่อผู้ยังมีชีวิตอยู่และต่อญาติผู้ล่วงลับไปแล้ว

ดังนั้น กิจกรรมต่างๆ ที่เกิดขึ้นในงานทำบุญแจกข้าว จึงเป็นกิจกรรมที่มีส่วนสนับสนุนบำรุงส่งเสริมให้พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรือง ทั้งทางด้านวัตถุและด้านจิตใจ และหากว่าการทำบุญแจกข้าวได้กระทำอย่างถูกต้องตามหลักการทำบุญในพระพุทธศาสนาแล้ว ก็จะนำมาซึ่งความสุขความเจริญ อันเป็นบ่อเกิดของบุญอย่างมหาศาล เพราะทั้งผู้ให้และผู้รับ ทั้งผู้ยังมีชีวิตอยู่และผู้ทีละจากโลกนี้ไปแล้ว ต่างได้ปลดปล่อยภาระหนี้บุญคุณต่อกัน ต่างทำหน้าที่เป็นเนื้อนาบุญให้แก่กันและกัน และต่างก็ช่วยเหลือกันและกันให้ก้าวไปสู่เส้นทางสายธรรมของพระพุทธศาสนาได้อย่างบริสุทธิ์บริบูรณ์นั่นเอง

๒.๔ กิจกรรมในงานบุญแจกข้าว

กิจกรรมในงานบุญแจกข้าว ถือเป็นหัวใจของงาน เพราะสิ่งต่างๆ ที่กล่าวไว้ทั้งหมดจะมารวมศูนย์ในกิจกรรมนี้เอง ซึ่งในการจัดงานนั้นจะต้องมีกิจกรรมต่างๆ เกิดขึ้น ทั้งก่อนงาน ขณะดำเนินงาน และหลังจากเสร็จสิ้นงาน จากการเข้าไปมีส่วนร่วมและสังเกตการณ์ในงานบุญแจกข้าวของชาวพุทธอีสานนั้น โดยสรุปมีกิจกรรมแบ่งเป็น ๒ ขั้นตอน คือ การเตรียมงาน และการดำเนินงาน ดังมีรายละเอียด ดังนี้

๒.๔.๑ กิจกรรมการเตรียมงาน

จากการลงภาคสนามสำรวจกิจกรรมต่างๆ ในการเตรียมงานหรือขั้นตอนในการทำบุญแจกข้าว ใน ๔ จังหวัด ได้พบขั้นตอนการเตรียมงาน หรือการวางแผนในการดำเนินงานทำบุญแจกข้าว ซึ่งสามารถสรุปลงใน ๗ ขั้นตอน (๗ ท.) ดังนี้

๑. เตรียมทุน

เป็นขั้นตอนแรกที่ญาติพี่น้องต้องปรึกษาหารือตกลงเรื่องค่าใช้จ่ายต่างๆ ให้ลงตัว จะแจกข้าวแบบเสียบหรือแบบมีมหรสพต้องพิจารณาเรื่องทุนให้ชัดเจน หรืออาจจะมีการเตรียมทุนรับเป็นเจ้าภาพสร้างถาวรวัตถุเป็นที่ระลึกภายในวัด หรือสร้างสาธารณประโยชน์อื่นตามแต่เห็นสมควร หรือทำตามที่คุณตายเคยสั่งเสียไว้ ส่วนมากจะใช้จ่ายหมดไปกับการเลี้ยงแขกคนที่มาร่วมงาน เพราะต้องให้ผู้มาร่วมงานได้อิ่มหน้าสำราญ จึงต้องแจกทานอย่างเต็มที่

๒. เตรียมที่

ขั้นตอนที่ ๒ ญาติพี่น้องต้องตกลงเรื่องสถานที่ที่จะประกอบพิธีทำบุญแจกข้าว ส่วนใหญ่ก็จะใช้บริเวณบ้านของผู้ตายเป็นสถานที่ประกอบพิธี หรืออาจปรับเปลี่ยนตามความเหมาะสม ถ้าเป็นการทำบุญแจกข้าวรวมหมู่ ก็จะกำหนดจัดขึ้นในบริเวณวัดประจำหมู่บ้าน แล้วประดับตกแต่งสถานที่ให้ดูดี ส่วนใหญ่นับสถานที่และข้าวของเครื่องใช้ที่เกี่ยวกับพระสงฆ์ และเครื่องบูชาพระรัตนตรัย แต่ปัจจุบันเน้นสถานที่เลี้ยงแขกคนที่มาร่วมในงาน ซึ่งนิยมโต๊ะจีนเป็นส่วนใหญ่

๓. เตรียมทีม

การมอบหมายกันรับผิดชอบหน้าที่ต่างๆ ในงาน ทั้งก่อนงาน ขณะดำเนินงาน และหลังงานเสร็จ จะมอบให้ญาติฝ่ายใดรับผิดชอบงานอะไรบ้าง จะเชิญแขกคนมาร่วมงานมากน้อย คณะทีมงานจะต้องวางแผนให้ชัดเจน เพื่อให้งานดำเนินไปอย่างเรียบร้อย ญาติพี่น้องจึงต้องจัดวางตัวบุคคลให้ชัดเจน หากมีอุปสรรคหรือขัดข้องประการใดจะได้แก้ไขปัญหาต่างๆ ได้

๔. เตรียมธรรม

การเตรียมธรรมในที่นี้ หมายถึง การเตรียมนิมนต์พระสงฆ์มาเจริญพระพุทธมนต์ ซึ่งส่วนมากนิยม ๙ รูป อาจจะมีมากกว่าหรือน้อยกว่า อยู่ที่ศรัทธาหรือความต้องการของเจ้าภาพ หากมีการแสดงธรรมด้วย ต้องกำหนดให้ชัดเจนว่า จะเป็นเทศน์อานิสงส์ ๑ ธรรมาสน์ หรือเทศน์ปุจฉา-

วิสาขบูชา (ถาม-ตอบ) อีสานเรียกว่า “เทศน์โจทย์” ๒ ธรรมาสน์ หรือเทศน์แห่อีสาน ๑-๒-๓ ธรรมาสน์ ตามแต่ความประสงค์ของเจ้าภาพ หรืออาจกระทำตามคำสั่งเสียของผู้ตาย เพราะบางงาน ผู้ตายนิมนต์พระเทศน์ไว้ล่วงหน้าก่อนแล้วก็มี บางแห่งนิมนต์ให้พระสงฆ์ หรือโฆษกพิธีกรในงาน แห่ “เรียกวินญาณ” ในตอนท้ายการแสดงธรรมด้วย

๕. เตรียมทาน

การเตรียมทาน หมายถึง การเตรียมข้าวปลาอาหารที่จะเลี้ยงแขกแจกคนผู้มาร่วมงาน ที่ขาดไม่ได้คือการห่อข้าวต้มมัด ซึ่งมีความหมายแทนความรัก ไม่ทอดทิ้งกัน แม้ตายแล้วก็ยังคิดถึงกัน ขนมหเทียน หมายถึงการมอบความรักให้ผู้ตายจนหมดหัวใจ และขนมหินน้ำยา อีสานเรียกว่า “ข้าวปั้น” หมายถึงความเป็นญาติพี่น้องที่สืบสายยึดยาวต่อไปอย่างไม่ขาดสาย ส่วนข้าวปลาอาหาร หวานคาวอื่นๆ แล้วแต่เห็นสมควร ตลอดถึงจตุปัจจัยเครื่องไทยธรรมต่างๆ ที่จะถวายพระสงฆ์เพื่ออุทิศไปให้ผู้ตาย ซึ่งชาวอีสานเรียกว่า “กองบุญ” หรือ “กองทาน” หรือ “กองเม็ง” (มาจากคำบาลีว่า “มัญจะ” แปลว่า “เตียง”) หรือ “กองอัฐฐะ” (อัฐฐบริหาร) และทำ “ปราสาทผึ้ง” อีสานเรียกว่า “ผาสาทผึ้ง” หรือ “หอดอกผึ้ง” ภายในบรรจุข้าวของเครื่องใช้ต่างๆ ที่จะอุทิศให้ผู้ตาย รวมทั้งเสื้อผ้าของผู้ตายและอัฐิผู้ตาย

๖. เตรียมธาตุ

ในที่นี้หมายถึง การเตรียมสถานที่บรรจุอัฐิของผู้ตาย อีสานเรียกว่า “เอาตุกเข้าธาตุ” หรือ “ฝังตุก” (แบบโบราณ) จะบรรจุในธาตุหรือบรรจุตามช่องกำแพง หรือทำตามคำสั่งของผู้ตาย ซึ่งต้องตกลงกับทางวัดให้ชัดเจนก่อนงาน จะใช้ธาตุแบบใดก็ได้แล้วแต่ความนิยมของท้องถิ่นนั้นๆ

๗. เตรียมธง

การเตรียมธงผ้าขาว ยาวประมาณ ๒-๒.๕๐ เมตร พร้อมเสาธงไว้สำหรับปักเป็นสัญลักษณ์ในขั้นตอนสุดท้าย อีสานเรียกว่า “ฝังธง” หลังจากพิธีกรรมการแจกข้าวเสร็จแล้ว เพื่อแสดง “สัญญา” บอกให้ทราบโดยทั่วกันว่า ได้ทำบุญแจกข้าวเป็นที่เรียบร้อยแล้ว ก่อนปักธงนิยมบรรจุห่อข้าวปลาอาหารแห้งและเงินเหรียญฝังลงก่อน แล้วประพรมด้วยน้ำอบน้ำหอมที่เสาธงตั้งแต่ปลายเสาลงมา แล้วค่อยๆ ช่วยกันยกเสาธงขึ้นปักลงในหลุม พร้อมทั้งมีการเสี่ยงทายว่า หากปักเสาธงแล้วลมพัดทางตรงปลิวไปทิศทางใดก่อน ก็ทำนายว่า ผู้ตายไปเกิดแล้วในทิศทางนั้น และเพื่ออุทิศผ้านั้นให้เป็นผ้าบังสุกุลจีวรของพระสงฆ์ต่อไป

๒.๕.๒ กิจกรรมการดำเนินงาน

ในขั้นตอนนี้ส่วนมากจะใช้เวลาดำเนินการ ๒ วัน กับ ๑ คืน ซึ่งแบ่งออกเป็น ๓ ช่วง ดังนี้

๑. วันสุกดิบ

ก่อนจะถึงวันงานจะต้องมีการบอกเล่าญาติพี่น้องและเพื่อนบ้านให้ไปร่วมช่วยงานบุญ โดยเฉพาะต้องบอกกล่าวไปถึงญาติพี่น้องที่อยู่ห่างไกลให้มาร่วมงานนี้ด้วยทุกคน พอถึงวันสุกดิบหรือ

วันรวมบุญ อีสานเรียกว่า “มีโฮม” ช่วงกลางวันจะมีการจัดแต่งเครื่องไทยทาน เรียกว่า **แต่งกองบุญ** จึงมักจะเห็นผู้เฒ่าผู้แก่และคนหนุ่มสาวมาช่วยการงานต่างๆ อย่างมีความสุข มีการนั่งล้อมวงทอข้าวต้มมัด บ้างก็ชูดมะพร้าว บ้างก็หุงข้าวปลาอาหาร บ้างก็ตกแต่งปะรำพิธี จัดวางสื่อสาดอาสน์หมอน ผ้าไตรจีวร จัดทำหอปราสาทผึ้ง หรือไม้กล่อมวงเย็บพานบายศรี อีสานเรียกว่า “**ชั้นหมากเบ็ง**” (คล้ายบายศรีปากชาม) ม้วนยาสูบจากเยื่อกระดาษ หรือไม้ก่จากใบตองกล้วยแห้ง เรียกกรรมว่าการเตรียม “**คำหมากคำพู่**” เพื่อใช้ในพิธีกรรมต่างๆ เจ้าภาพก็จะบอกเล่าความเป็นมาของงานอย่างมีความสุขในทำนองว่า “**รอคอยวันนี้มานานแล้ว กว่าจะเก็บเงินเก็บทองมาทำบุญแจกข้าวได้ก็ลำบากมิใช่น้อย ลูกเต้าเหล่าหลาน กว่าจะลาการกลางมาได้ก็ไม่ใช่ง่ายๆ**”

จากนั้น ก็จะมีการเลี้ยงข้าวปลาอาหารแก่ผู้ที่มาช่วยงานต่างๆ บางงานจะมีการบวชนาคอุทิศด้วย ช่วงบ่ายมีการฟังเทศน์อาณิสสบุญแจกข้าว จากนั้นก็นำนาคแห่รอบหมู่บ้าน ถ้าเป็นงานกฐินอุทิศก็แห่องค์กฐินรอบหมู่บ้าน ถ้าเป็นงานแจกข้าวฮอดสรงอุทิศก็จะแห่กองฮอด แห่พระสงฆ์ที่ทำพิธีฮอดสรงรอบศาลาโรงธรรม แล้วจึงทำพิธีฮอดสรงพระสงฆ์ต่อไป ในขบวนแห่จึงคลาค้ำไปด้วยคนหนุ่มสาวคนเฒ่าคนแก่และเด็กๆ ซึ่งซัดกล่อมด้วยวงมโหรีดนตรีอีสานประเภทต่างๆ ก็จะออกโชวีลีลาท่าทางต่างๆ อย่างสนุกสนาน ตอนเย็นหลังการเจริญพระพุทธมนต์เสร็จแล้ว ในช่วงกลางคืนก็จะมีมหรสพสมโภช ซึ่งเป็นช่วงที่ศิลปินวัฒนธรรมอีสานแขนงต่างๆ ได้โอกาสแสดงอีกครั้ง จนกลายเป็นประเพณีนิยมไปโดยปริยาย

๒. วันงาน

รุ่งเช้าของวันงาน อีสานเรียกว่า “**มีบุญ**” จะมีการทำบุญตักบาตร กล่าวคำถวายทานอุทิศ ซึ่งจำเป็นต้องกล่าวถึงชื่อผู้ตายให้มารับส่วนบุญส่วนกุศลในครั้งนี้อย่างชัดเจน แล้วจึงถวายอาหารบิณฑบาตและเครื่องไทยทานต่างๆ เช่น ผ้าบังสุกุล กองบุญ หอปราสาทผึ้ง เป็นต้น แต่พระภิกษุสงฆ์ และปิดท้ายด้วยการกรวดน้ำเพื่ออุทิศส่วนกุศลให้ผู้ล่วงลับไปแล้ว ซึ่งเป็นขั้นตอนพิธีกรรมที่สำคัญที่สุด เป็นการแบ่งปันส่วนบุญ-กุศลที่ตั้งใจกระทำมาดีแล้วนั้น อุทิศไปถึงผู้ตาย อันเป็นขั้นตอนสุดท้ายในพิธีแจกข้าวของชาวพุทธอีสาน จากนั้นก็จะมีการจัดเลี้ยงอาหารแก่ผู้ที่มาร่วมงาน เป็นการแบ่งปันหรือแจกข้าวของเครื่องใช้ต่างๆ อันเป็นการบำเพ็ญทานอุทิศนั่นเอง

๓. สุกท้ายงาน

เมื่อได้เวลาเหมาะสม ก็จะเคลื่อนขบวนแห่เครื่องไทยทานทั้งหมด ที่ทำพิธีถวายแก่พระสงฆ์แล้วนั้นออกไปวัด เพื่อทำพิธีบรรจุอัฐิของผู้ตายมอบถวายเครื่องไทยทานเหล่านั้น และทำพิธีปักธง (ฝังธง) ผ่าขาว อันเป็นสัญลักษณ์ของงานบุญแจกข้าว ว่าเสร็จสิ้นสมบูรณ์แบบแล้วตามจารีตประเพณีชาวพุทธอีสาน หลังจากนั้น ก็จะเป็นการเก็บข้าวของเครื่องใช้ต่างๆ หากยืมก็นำส่งคืนส่วนมากเป็นหน้าที่ของเจ้าภาพและญาติสนิทจะต้องรับผิดชอบเอง

ดังนั้น ขั้นตอนในงานทำบุญแจกข้าวของชาวอีสาน จึงเป็นเวทีแห่งการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ เรื่องราวต่างๆ จากอดีตสู่ปัจจุบัน และเป็นช่วงเวลาแห่งการถ่ายทอดกิจกรรมต่างๆ จากคนรุ่นเก่าสู่คนรุ่นใหม่ได้เป็นอย่างดี พร้อมทั้งเป็นการสืบทอดวิถีบุญในพระพุทธศาสนา เพื่อปลูกฝังคุณธรรม ความ “กตัญญูกตเวที” ผ่านกิจกรรมในงานบุญนี้อย่างลงตัว จนกลายเป็นวัฒนธรรมอันดีงามแก่ชุมชนชาวอีสานสืบต่อมาจวบจนปัจจุบัน

๒.๕ ลักษณะการทำบุญแจกข้าว

จากการลงภาคสนามสำรวจงานบุญแจกข้าวในภาคอีสาน แบบสุ่มตัวอย่างใน ๔ จังหวัด ในเขตปกครองคณะสงฆ์ภาค ๙ นั้น เห็นกิจกรรมต่างๆ ที่จัดทำขึ้นในขณะดำเนินงาน และสามารถแบ่งลักษณะการทำบุญแจกข้าวได้ ๔ ประเภท ดังนี้

๒.๕.๑ บุญแจกข้าวฮ้อน

คำว่า “แจกข้าวฮ้อน” ในภาษาอีสานหมายความว่า เป็นการกระทำที่เร่งด่วน อาจเป็นเพราะญาติพี่น้องไม่มีเวลาและอยู่ห่างไกลกัน ไปมาหาสู่ไม่สะดวก หรือเพราะด้วยฐานะทางครอบครัวไม่อำนวย และไม่มีคนพอจะช่วยเหลืองานได้เต็มที่ จึงไม่มีการเตรียมวางแผนงานไว้ล่วงหน้า หากมีการตายเกิดขึ้นก็ตั้งศพบำเพ็ญกุศลตามประเพณี หลังจากพิธีฌาปนกิจศพเรียบร้อยแล้ว ไม่เกิน ๓ วัน เก็บอัฐิผู้ตายแล้วก็ตั้งกองบุญขึ้นที่บ้าน นิมนต์สงฆ์มาเจริญพระพุทธมนต์เย็น เชิญแขกมาร่วมงาน ถวายภัตตาหารเช้าแล้วทำพิธีแจกข้าว คือถวายจตุปัจจัยเครื่องไทยธรรม และเลี้ยงข้าวปลาอาหารผู้มาร่วมงาน ให้แล้วเสร็จในภาคเช้าวันเดียว แม้เป็นงานแจกข้าวที่เร่งด่วนรัดสั้น แต่ก็ทำให้ได้บุญอย่างครบถ้วน เพียงไม่เป็นที่นิยมของคนอีสานรุ่นเก่า เพราะการเตรียมงานอาจไม่พร้อม แต่เป็นที่พอใจของคนอีสานรุ่นใหม่ เพราะจะไม่มีความกังวลใจในการประกอบอาชีพการงาน หากต้องการจะกระทำบุญแจกข้าวขึ้นอีกก็สามารถทำได้ เมื่อมีโอกาสทั้งด้านทรัพย์สินเงินทองและเวลา การทำบุญแจกข้าวฮ้อนจึงได้รับความนิยมค่อนข้างมากในยุคปัจจุบัน

๒.๕.๒ บุญแจกข้าวปกติ

เป็นบุญแจกข้าวที่มีการวางแผนเตรียมงานไว้ล่วงหน้าเป็นแรมปี จะจัดทำหลังจากบิดา มารดา ปู่ย่า ตายาย ตายแล้ว ๑ ปี ถึง ๓ ปี จึงมีการทำบุญแจกข้าวอุทิศให้ นิยมทำในช่วงเดือนมีนาคม-พฤษภาคม ซึ่งเป็นช่วงที่ว่างเว้นจากการทำไร่ไถนาแล้ว ญาติพี่น้องมีเวลาปลีกตัวมาร่วมงานได้อย่างเต็มที่ เป็นการจัดงานบุญที่ยิ่งใหญ่ในครอบครัว ต้องใช้เวลาเตรียมงานเป็นแรมเดือน ต้องบอกกล่าวเล่าแจ้งญาติพี่น้องให้ทราบโดยทั่วหน้า ทั้งใกล้และไกลจะขาดญาติฝ่ายใดไปไม่ได้ เป็นงานบุญแจกข้าวที่มีรูปแบบกิจกรรมที่ครบทุกรายการ เพราะมีการแบ่งหน้าที่ในการทำงานอย่างชัดเจน เน้นกิจกรรมการแสดงความกตัญญูกตเวทีเป็นสำคัญ จึงเป็นการทำบุญแจกข้าวที่เป็นไปตามหลักบุญกิริยาวัตถุในพระพุทธศาสนา และแสดงวิธีการแบ่งปันกันอย่างชัดเจน เป็นช่วงเวลาของการพบปะสังสรรค์

ของบรรดาญาติมิตรทั้งใกล้ไกล จึงเห็นการแสดงน้ำใจเสียสละทรัพย์สินเงินทองของลูกหลานในการทำบุญครั้งนี้ได้เป็นอย่างดี

๒.๕.๓ บุญแจกข้าวร่วมกับงานบุญอื่น

เป็นบุญแจกข้าวที่จัดขึ้นพร้อมกับงานบุญใหญ่ต่างๆ เช่น งานบวช เรียกว่า “บวชอุทิศ” งานกฐิน เรียกว่า “กฐินอุทิศ” หรือ “ผ้าป่าอุทิศ” เป็นต้น ซึ่งในงานดังกล่าวมีการเตรียมงานไว้ล่วงหน้าหลายเดือน หรืออาจเป็นแรมปี มีรูปแบบการจัดงานที่ชัดเจน คล้ายกับงานแจกข้าวตามปกติ แต่จัดให้ยิ่งใหญ่กว่า เพราะจัดเต็มทุกรายการ ผู้ที่จะจัดงานบุญแจกข้าวลักษณะนี้ได้ ต้องเป็นครอบครัวที่มีฐานะดี การเงินดีไม่มีปัญหาในการใช้จ่าย สามารถรับรองแขกได้อย่างเต็มที่ และเป็นคนที่มิชื่อเสียงทางสังคม มีแขกผู้มาร่วมงานมาก มีมหรสพสมโภชงานอย่างเอิกเกริก นิยมจัดขึ้นในช่วงเทศกาลออกพรรษาแล้ว ระหว่างเดือนตุลาคม-พฤศจิกายน บรรยากาศเหมาะแก่การจัดงานได้เต็มที่ และเป็นจุดกำเนิดของบรรดาศิลปินแขนงต่างๆ เช่น หมอลำ หมอแคน วงดนตรีพื้นบ้าน และการแสดงศิลปวัฒนธรรมอื่นๆ อย่างเป็นรูปธรรมชัดเจน จึงได้รับความนิยมมาเป็นอันดับต้นๆ แต่มักมีอุปสรรคเข้ามาเกี่ยวข้อง หากเจ้าภาพผู้ดำเนินงานไม่ชัดเจน ก็อาจเป็นงานบุญที่สิ้นเปลืองทำให้เสียทรัพย์มาก แต่กลับได้บุญน้อย เข้าทำนอง “ต้ำน้ำพริกละลายแม่น้ำ” ผู้ทำบุญแจกข้าวในลักษณะนี้จึงต้องตระหนักให้ดี

๒.๕.๔ บุญแจกข้าวรวมหมู่

เป็นงานบุญแจกข้าวที่จัดทำขึ้นไม่มากเหมือนงานบุญแจกข้าวประเภทอื่น เพราะการจะรวมหมู่คนญาติพี่น้องที่อยู่คนละทิศทางการรวมกันได้ไม่ใช่ของง่าย ต้องมีการประชุมปรึกษาหารือกันอย่างเป็นทางการ โดยเฉพาะคณะกรรมการหมู่บ้าน จะต้องเป็นผู้ประสานญาติพี่น้อง ผู้ที่ต้องการจะทำบุญแจกข้าวรวมหมู่ในครั้งนี้ให้ชัดเจน และผู้ประสานงานก็ต้องเป็นบุคคลที่ได้รับการยอมรับในชุมชนนั้นๆ ด้วย ซึ่งในการลงภาคสนามครั้งนี้ พบการจัดงานในลักษณะนี้เพียง ๒ แห่งเท่านั้น คือ การทำบุญแจกข้าวรวมหมู่ในงานทำบุญกฐินอุทิศของชาวบ้าน บ้านร่องคำ ต.ร่องคำ อ.จตุรพักตรพิมาน จ.ร้อยเอ็ด ซึ่งมีคณะเจ้าภาพร่วมบุญครั้งนี้ถึง ๑๘ เจ้าภาพ นับเป็นงานบุญกฐินอุทิศที่ยิ่งใหญ่และเป็นประวัติศาสตร์ของหมู่บ้านนี้เป็นอย่างดี และงานบุญแจกข้าวรวมหมู่ในงานบุญกองฮอด ของชาวบ้านชาติ ต.นาคู อ.นาคู จ.กาฬสินธุ์ ซึ่งกระทำเป็นประจำในช่วงเดือนเมษายนของทุกปี บางปีมีมากถึง ๒๐ เจ้าภาพ จึงนับเป็นงานบุญแจกข้าวที่ไม่ค่อยเกิดขึ้นในชุมชนอื่นๆ

ดังนั้น หากจะกล่าวโดยภาพรวมของรูปลักษณ์การทำบุญแจกข้าวของชาวอีสานนั้น จะตั้งอยู่บนพื้นฐานหลักการทำบุญทางพระพุทธศาสนา กล่าวคือ การทำกุศลกรรมที่เป็นประโยชน์แก่กุลแก่ตนเองและผู้อื่น เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของตนให้เป็นบุคคลที่มีความ “สุขใจ” และเพื่อพัฒนาสังคมให้มีความเสมอภาคทางด้านความสุข ตามพระพุทธดำรัสที่ว่า “สุโข ปุญฺสสุ อัจจโย”^{๒๖}

^{๒๖} พ.ร.บ. (ไทย) ๒๕/๑๑๘/๖๘ (ลาชเทวธิตาวัดถ).

แปลว่า “การสั่งสมบุญนำความสุขมาให้” เพราะบุญที่ทำแล้วสามารถเป็นที่พึ่งได้ ดังมีพระพุทธภชาชิต รับรองไว้ว่า “บุญญาณี ปรโลกสมิ ปติฏฐา โหนติ ปาณิน”^{๒๗} แปลว่า “บุญทั้งหลาย ย่อมเป็นที่พึ่งของสัตว์ในโลกหน้า” การทำบุญแจกข้าวของชาวอีสาน จึงปฏิบัติตามแนวทางแห่ง “บุญกิริยาวัตถุ ๑๐”^{๒๘} คือ เรื่องที่ทำแล้วเป็นบุญ ๑๐ ประการ ดังต่อไปนี้

๑. ทานมัย การแบ่งปันผู้อื่นด้วยสิ่งของ เป็นการขจัดความเห็นแก่ตัว ความใจแคบ ความตระหนี่ถี่เหนียว และความยึดติดในวัตถุ นอกจากนี้ สิ่งของที่แบ่งปันในงานแจกข้าวก็ล้วนแล้วแต่เป็นประโยชน์กับบุคคล หรือชุมชนโดยส่วนรวม เพราะคำว่า “แจกข้าว” ก็คือการแจกจ่ายหรือแบ่งปันข้าวปลาอาหาร รวมทั้งวัตถุสิ่งของจตุปัจจัยไทยธรรมต่างๆ ที่ถวายแก่พระสงฆ์ ซึ่งก็คือการทำบุญด้วยการให้ทานนั่นเอง

๒. สีสัมมัย ทำบุญด้วยการรักษาศีล หรือ ประพฤติดีงาม เป็นการฝึกฝนที่จะ ลด ละ เลิกความชั่ว ไม่ไปเบียดเบียนใคร มุ่งที่จะทำความดี เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ผู้อื่น เป็นการหล่อเลี้ยงบ่มเพาะให้เกิดความดีงาม และพัฒนาคุณภาพชีวิตไม่ให้เกิดทุกข์ บุญแจกข้าวก็มุ่งจะพัฒนาเรื่องศีลด้วย เพราะองค์ประกอบการทำบุญแจกข้าวต้องบริสุทธิ์ โดยเฉพาะเจ้าภาพจะต้องมีศีล วัตถุสิ่งของที่นำมาทำบุญต้องได้มาอย่างสุจริต ผู้ที่เป็นปลื้มคาคห คือผู้มารับทานในงานบุญแจกข้าวครั้งนี้ก็ต้องมีคุณสมบัติอย่างต่ำคือ ศีล ๕ เป็นเบื้องต้น

๓. ภาวนามัย ทำบุญด้วยการพัฒนาจิตใจให้สะอาด สว่าง สงบ เย็น เป็นอิสระ และมีความสุข เป็นการพัฒนาจิตใจและปัญญา ทำให้จิตสงบ ไม่มีกิเลส ไม่มีเรื่องเศร้าหมอง เห็นคุณค่าสิ่งต่างๆ ตามความเป็นจริง เพื่อให้ชีวิตมีความสุข มีคุณภาพชีวิตดีขึ้น การตั้งใจสวดพระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์ หรือตั้งใจอุทิศส่วนบุญให้แก่ผู้ที่ล่วงลับไปแล้วในงานบุญแจกข้าว จึงเป็นการเจริญ “สมาธิภาวนา หรือ เมตตาภาวนา” เพื่อพัฒนาจิตใจให้มีคุณภาพและสุขภาพที่ดี

๔. อปจายนมัย ทำบุญด้วยการอ่อนน้อมถ่อมตน มีสัมมาคารวะ รวมถึงการให้เกียรติ ให้ความเคารพซึ่งกันและกันตามฐานะต่างๆ ทั้งในความคิดความเชื่อ และวิถีปฏิบัติของบุคคล ครอบครัว และสังคมอื่น เป็นการลดทิฐิมานะความสละความเย่อหยิ่งในความเป็นตัวตน งานบุญแจกข้าวจึงมีการกราบไหว้บูชาบุพการีชน และอ่อนน้อมถ่อมตนต่อผู้เฒ่าผู้แก่ หรือผู้หลักผู้ใหญ่ที่มาร่วมงาน

๕. ไวยาวัจจมัย ทำบุญด้วยการช่วยเหลือกิจการงานของผู้อื่นในชุมชนและสังคม ด้วยการสละแรงกายเพื่องานส่วนรวม ในงานบุญแจกข้าวจะปรากฏชัดเจนมาก เพราะต้องอาศัยความร่วมมือไม่ร่วมมือ ร่วมแรงร่วมใจในการช่วยเหลือกิจกรรมต่างทั้งก่อนงาน ขณะดำเนินงาน จึงคลาคล่ำไปด้วยผู้มาช่วยงานทุกเพศทุกวัย และหลังจากเสร็จงานแล้วก็ยังช่วยเก็บสิ่งของต่างๆ

^{๒๗} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๑๕/๑๓๓ (ปิยสุตร).

^{๒๘} ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๒๔๖.

๖. ปัตติทานมัย ทำบุญด้วยการแบ่งปันความดีให้ผู้อื่น และเปิดโอกาสให้คนอื่นได้ร่วมทำบุญร่วมกับตน มีส่วนร่วมทำ ร่วมแสดงความคิดเห็น รวมไปถึงการอุทิศส่วนบุญให้แก่ผู้ที่ล่วงลับไปแล้วด้วย ข้อนี้คือจุดประสงค์หลักของงานบุญแจกข้าว

๗. ปัตตานุโมทนา ทำบุญด้วยการยินดีในความดี ความสำเร็จ ความก้าวหน้าของผู้อื่น เป็นการเปิดโอกาสร่วมใจอนุโมทนาในการทำความดีของผู้อื่น งานบุญแจกข้าวทุกงานจึงมีการบอกข่าวเล่าแจ้ง เพื่อเปิดโอกาสให้ผู้อื่นมีส่วนบุญนี้ด้วย จึงมีญาติธรรมมาร่วมงานอย่างมากมาย

๘. ธัมมสวณมัย ทำบุญด้วยการฟังธรรม การศึกษาหาความรู้บ่มเพาะสติปัญญาให้สว่างไสว ฟังเรื่องที่ดี มีประโยชน์ต่อสติปัญญา หรือมีประโยชน์ต่อการดำเนินชีวิต งานบุญแจกข้าวทุกงานจะต้องมีการฟังธรรม อย่างน้อยก็ฟังพระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์ ที่พิเศษกว่านั้นก็คือฟังเทศน์อานิสงส์ ๑ หรือ ๒ หรือ ๓ ธรรมาสงส์ เพื่อเปิดโอกาสให้ญาติธรรมได้ทราบอานิสงส์การทำบุญแจกข้าว เป็นการบำเพ็ญกุศลได้อย่างดียิ่ง

๙. ธัมมเทศนามัย ทำบุญด้วยการแสดงธรรม แนะนำสิ่งที่ดีมีประโยชน์ ให้ธรรมะ และให้ข้อคิดที่ดีแก่ผู้อื่น การแสดงธรรม นำธรรมะไปบอกกล่าว เพื่อแผ้วให้คนอื่นได้รับฟัง ให้รู้จักวิธีการดำเนินชีวิตที่ดี ในเรื่องของความจริง ความดี ความงาม ในงานบุญแจกข้าวเจ้าภาพจึงต้องติดต่อประสานงาน เพื่ออาราธนาพระสงฆ์ที่ทรงภูมิธรรมภูมิปัญญาแสดงธรรมในงาน เพื่อเป็นธรรมทานอุทิศแด่บุพการีอยู่เสมอ

๑๐. ทิฏฐุชุกกรรม ทำบุญด้วยการมีสัมมาทัศนะ คือ รู้ว่าสิ่งใดดีควรทำ สิ่งใดชั่วควรละเว้น เห็นชอบตามทำนองคลองธรรม เชื่อว่ามารดาบิดามีคุณ โลกหน้ามีจริง บุญ-บาปมีจริง กฎแห่งกรรมมีจริง เป็นต้น ในงานบุญแจกข้าวจึงต้องทำให้ถูกต้องตามหลักการทำบุญในพระพุทธศาสนา กล่าวโดยย่อ ทิฏฐุชุกกรรมก็คือ การมีปัญญาหรือการรู้จักใช้เหตุผลในการดำเนินชีวิตนั่นเอง

สำหรับข้อสุดท้ายนี้ เป็นดัชนีชี้วัดความเป็นชาวพุทธที่แท้จริงว่า ในงานบุญแจกข้าวใดที่เจ้าภาพเป็น “ชาวพุทธแท้” จะต้องรู้หลักการทำบุญตามแบบวิถีพุทธ ไม่หลงไหลได้ปลื้มกับการทำบุญที่มีอบายมุขเข้ามาเกี่ยวข้อง แต่ถือเป็นโอกาสในการเข้าถึงพระรัตนตรัยแล้วบำเพ็ญบุญกิริยาวัตถุให้ครบถ้วนถูกต้องชัดเจน เกิดเป็นคุณค่าประกาศความ “กตัญญู” แสดง “กตเวที” เพื่ออุทิศเป็นบุญการบูชา นำพาตนและผู้อื่นให้ประสบบุญอย่างเต็มที่ การทำบุญแจกข้าวที่ชาวอีสานนิยมกระทำมาหลายชั่วอายุคนนั้น จึงไม่ใช่บุญที่เลื่อนลอยไม่มีเหตุผล แต่เป็นบุญที่มีผลดีแก่ผู้กระทำ กล่าวคือเป็นบุญที่ช่วยขัดเกลาจิตใจของบรรดาลูกหลานญาติพี่น้อง และแขกผู้มาร่วมงานให้ละเอียดยิ่งขึ้น ยิ่งขึ้น อีกทั้งเป็นกิจกรรมที่ปลูกฝังคุณธรรมที่ตังามนั่นคือ “ความกตัญญู” ให้ปรากฏเด่นชัดยิ่งขึ้น เพื่อถ่ายทอดให้อนุชนลูกหลานได้สืบทอดต่อไป

ดังนั้น งานบุญแจกข้าวชาวอีสาน จึงไม่ได้เป็นเพียงการแสดงความกตัญญูผ่านกิจกรรมในบุญพิธีทางพระพุทธศาสนาเท่านั้น หากแต่ยังรวมไปถึงการสร้างโอกาสให้กลุ่มศิลปินชาวอีสาน ได้

โอกาสเปิดตัว เปิดแสดง ร่วมแรงสามัคคีและสร้างสรรค์นันทนาการบันเทิงในแบบฉบับของอีสาน ก่อให้เกิดเป็น “วัฒนธรรม” ของแผ่นดินได้อย่างงดงาม งานบุญแจกข้าวจึงเป็นงานที่แสดงพลังแห่งความเป็นเครือญาติที่ไม่มีวันตัดขาดจากกันได้ แม้ความตายก็พรากได้เพียงกายเท่านั้น แต่จิตใจยังเหนียวแน่นมั่นคงในความเป็นญาติอยู่ตลอดเวลา

๒.๖ สรุป

การทำบุญแจกข้าวของชาวอีสาน ก็คือการทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้แก่ญาติพี่น้องที่ล่วงลับไปแล้ว ด้วยการทำบุญตามหลักบุญกิริยาวัตถุข้อที่ว่าด้วย “ปัตติทานมัย” บุญสำเร็จด้วยการแบ่งบุญหรืออุทิศส่วนบุญให้แก่ผู้อื่น มีการกระทำทั้งแบบปกติธรรมดาตามฐานะทางครอบครัวและแบบยิ่งใหญ่ คือจัดเต็มทุกรายการ ตามความเชื่อที่มีมาตั้งแต่ดั้งเดิมในท้องถิ่นอีสาน และที่ปรากฏในคำสอนของพระพุทธศาสนา เรื่องการปฏิบัติหน้าที่ตามหลักทศ ๖ เรื่องเปรตพระญาติของพระเจ้าพิมพิสาร และตามพระพุทธรูปที่ปรากฏใน “ติโรกษทุสุตฺร” ในงานมีกิจกรรมต่างๆ ทั้งก่อนงาน ขณะดำเนินงาน และหลังจากเสร็จงาน โดยเฉพาะช่วงก่อนงาน ซึ่งต้องอาศัยความร่วมมือของญาติพี่น้องทุกฝ่าย รวมถึงเพื่อนบ้านที่สนิทสนมใกล้ชิด ต่างร่วมแรงร่วมใจกันช่วยเหลืองานด้านต่างๆ จนแล้วเสร็จ นับเป็นรูปแบบงานบุญที่เชื่อมความสัมพันธ์ สمانฉันท์มิตรภาพให้กระชับแน่นแฟ้นยิ่งขึ้น โดยมีผู้ตายเป็นสื่อกลางดึงคนเข้าหาธรรม คือความ “กตัญญูกตเวที” และอาศัยความสมัครสมานสามัคคีปรองดองของเครือญาติเป็นสำคัญ

บทที่ ๓

รูปแบบการแบ่งปันและการแสดงความกตัญญูทเวทิจในงานบุญแจกข้าว

๓.๑ รูปแบบการแบ่งปันในงานบุญแจกข้าว

การแบ่งปัน มาจากภาษาบาลีว่า “จาคะ” แปลว่า การเสียสละ การแบ่งปัน การให้ การมีน้ำใจ การเผื่อแผ่ การแบ่งปันหรือการให้ เป็นคุณธรรมพื้นฐานที่สมานหมู่ชนให้อยู่ร่วมกันด้วยความรัก ความสามัคคี ไมตรี และสันติสุข การเสียสละที่ยิ่งใหญ่และสำคัญ คือการสละความเห็นแก่ตัว เพื่อประโยชน์สุขแก่ผู้อื่น การแบ่งปันในงานบุญแจกข้าวของชาวอีสาน เป็นการเสียสละสิ่งของหรือทรัพย์สินของตนให้แก่ผู้อื่น ด้วยการทำบุญให้ทานครั้งใหญ่ในครอบครัว ซึ่งจะเกิดขึ้นหลังจากเสร็จสิ้นการเผาศพญาติพี่น้องผู้เป็นที่เคารพรักในครอบครัวแล้ว ส่วนมากจะจัดขึ้นภายใน ๑ ปี อย่างมากไม่เกิน ๓ ปี หรือเมื่อรำลึกถึงบุคคลผู้เป็นที่เคารพรักที่จากโลกนี้ไปแล้วเมื่อใด หากมีความพร้อมก็สามารถทำบุญแจกข้าวขึ้นอีกได้ โดยไม่จำกัดครั้งในการทำ แต่อย่างน้อยต้องทำบุญใหญ่ ๑ ครั้ง เพื่อบูชาบุญคุณของบุพการีชนที่ล่วงลับดับขันธืไปแล้ว อีกทั้งเป็นเวลารวมกลุ่มของคนในครอบครัวและเครือญาติประสานสัมพันธ์กับชุมชน มีการเสียสละกำลังทรัพย์และแรงกายแรงใจช่วยงานกิจกรรมต่างๆ อย่างเต็มที่ อยู่ช่วยงานต่างๆ จนแล้วเสร็จ ตามความสามารถของตนในแต่ละด้าน โดยไม่เห็นแก่ความเหน็ดเหนื่อย เป็นการแสดงน้ำใจไมตรีจิตมิตรภาพต่อเพื่อนบ้านในชุมชนที่ตนอาศัยอยู่ เพื่อให้เกิดความผาสุกและประโยชน์ส่วนรวมในการอยู่ร่วมกันอย่างสันติ จึงปรากฏรูปแบบการแบ่งปันในงานบุญแจกข้าว ๕ รูปแบบ ดังนี้

๓.๑.๑ รูปแบบการแบ่งปันหน้าที่

ก่อนการทำบุญแจกข้าวทุกงาน จะเริ่มต้นด้วยการปรึกษาหารือตกลงกันให้ชัดเจนเสียก่อนว่าจะดำเนินการอย่างไรบ้าง เมื่อตกลงกันชัดเจนแล้วทั้งวัน-เวลาและสถานที่ จึงมีการมอบหมายหน้าที่ให้แต่ละฝ่ายรับผิดชอบจัดการในเรื่องต่างๆ ให้เป็นไปด้วยดี โดยได้ลงพื้นที่งานบุญแจกข้าวภูธรอุทิศ ในหมู่บ้านเป็ด อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น ซึ่งเจ้าภาพได้แบ่งหน้าที่ออกเป็น ๒ กลุ่มใหญ่ๆ^๑ ดังนี้

๑. **หน้าที่เจ้าภาพ** เจ้าภาพต้องเป็นหลักในงานนี้โดยเฉพาะ เพราะต้องจัดการงานนี้ให้บรรลุตามวัตถุประสงค์ทุกประการ โดยมีหน้าที่หลักๆ ดังนี้

(๑) **หน้าที่เกี่ยวกับคน** คือจะเชิญแขกมาร่วมงานกี่คน กี่ครอบครัว ซึ่งจะขาดไม่ได้คือญาติพี่น้องทุกฝ่ายต้องแจ้งข่าวให้ทราบ บุคคลที่เคารพนับถือของผู้ตาย ชาวบ้านใกล้เคียงที่รู้จักมักคุ้นหรือ

^๑ สัมภาษณ์ แม่เข็มมา ประเสริฐสังข์ เจ้าภาพงานบุญภูธรอุทิศให้ พ่อครูถวิล ประเสริฐสังข์ บ้านเป็ด อ.เมือง จ.ขอนแก่น วันที่ ๒๒ ตุลาคม ๒๕๕๙.

เคยร่วมกิจการงานต่างๆ ด้วยกัน และบุคคลสำคัญในชุมชน เช่น ผู้ใหญ่บ้าน ข้าราชการท้องถิ่น ประชาชนชาวบ้าน และพิธีกรในงาน เป็นต้น

(๒) *หน้าที่เกี่ยวกับอุปกรณ์เครื่องใช้ต่างๆ* ทั้งของที่ต้องยืมใช้ตลอดงาน เช่น เต็นท์ เครื่องเสียง เครื่องครัวโต๊ะ เติง อาสนะพระสงฆ์ เป็นต้น และของที่ต้องแจกทาน และเครื่องไทยธรรมต่างๆ

(๓) *หน้าที่เกี่ยวกับพระ* พระสงฆ์ จะนิมนต์กี่รูป พระธรรม จะมีเทศน์หรือไม่ ถ้ามีจะเทศน์กี่รูป ต้องแบ่งกันรับผิดชอบให้ชัดเจน เพราะจะต้องติดต่อนิมนต์ไว้ล่วงหน้าอย่างน้อย ๑ อาทิตย์

(๔) *หน้าที่เกี่ยวกับเงิน* ในการใช้จ่ายตลอดการทำบุญแจกข้าว ทั้งค่าอาหารหวานคาว ค่าของเครื่องใช้ต่างๆ และค่าใช้จ่ายในการทำบุญ ต้องรับผิดชอบทั้งหมดตลอดถึงค่าบริการด้านต่างๆ เช่น ค่าน้ำมันรถ ค่าเช่ายืมสิ่งของต่างๆ ที่ต้องใช้ในงาน เป็นต้น

(๕) *หน้าที่เกี่ยวกับมหรสพ* (ถ้ามี) จะต้องติดต่อล่วงหน้าอย่างน้อย ๑ เดือน หรือ ๑ ปี

๒. หน้าที่ผู้มาร่วมงาน ผู้มาร่วมงานถือเป็นผู้สนับสนุนให้งานบุญแจกข้าวสำเร็จลงอย่างสมบูรณ์แบบ และด้วยความเรียบร้อยดีงาม จึงต้องมีการแบ่งหน้าที่ในการช่วยงานเจ้าภาพตามความถนัด ซึ่งเป็นที่ทราบกันในชุมชนนั้นๆ แล้ว ว่างานนี้ควรเชิญใครมาช่วยรับผิดชอบด้านใดบ้าง ซึ่งแบ่งงานเป็น ๒ ฝ่าย^๒ ดังนี้

๑. *ฝ่ายชาย* แบ่งเป็น ๒ กลุ่ม คนหนุ่มและคนแก่ ได้แก่ การแบ่งงานให้รับผิดชอบเกี่ยวกับการเตรียมอุปกรณ์ตั้งกองบุญ หรือกองแจก เช่น สร้างหอปราสาทผึ้ง จัดเตรียมปะรำงาน (กางเต็นท์) ตาดผ้า กั้นม่าน ตั้งโต๊ะ เติง ตั้งตั้งธรรมมาสน์และอาสนะพระสงฆ์ เตรียมเครื่องเสียง ซึ่งเป็นเครื่องเสียงประจำหมู่บ้าน รับผิดชอบในการนิมนต์พระพร้อมรับ-ส่ง และดูแลเรื่องพิธีกรรม-พิธีการที่เกี่ยวกับสงฆ์

๒. *ฝ่ายหญิง* แบ่งเป็น ๒ กลุ่ม เช่นกันกับฝ่ายชาย ได้แก่ การแบ่งงานให้รับผิดชอบเรื่องการดูแลการจับจ่ายใช้สอยเครื่องมือหรืออุปกรณ์การทำครัว เรื่องข้าวปลาอาหาร-คาวหวาน พืชผักผลไม้ น้ำดื่มน้ำใช้ ตัดตอง ห่อข้าวต้ม ขนมหมก (ขนมเทียน) ทำขนมจิ้น (بيبข้าวปุ้น) เตรียมจุดปัจจัยไทยธรรม รวมทั้งเตรียมเครื่องบูชาชนิดต่างๆ เช่น ดอกไม้ ธูปเทียน ชันหมากเบ็ง และคำหมากคำพู (หมากพลูหรือ) เป็นต้น ตลอดถึงการดูแลความสะอาดเรียบร้อยภายในบริเวณงาน และช่วยต้อนรับแขกคนที่มาร่วมงาน บริการอาหารและเครื่องดื่ม

ดังนั้น ในงานทำบุญแจกข้าวครั้งนี้จึงเห็นภาพของการทำหน้าที่ต่างๆ ของแต่ละคนอย่างขะมักเขม้นเต็มความสามารถ ทั้งส่วนที่เป็นเจ้าภาพหลัก และได้รับความช่วยเหลือจากบรรดาญาติธรรมทั้งหลาย ทั้งฝ่ายหญิงฝ่ายชายอย่างเป็นกันเอง ถึงแม้จะมีอุปสรรคปัญหาต่างๆ เกิดขึ้น ต่างก็

^๒ สัมภาษณ์ พ่อคำมวย, พ่อหล้า มัคทายก/ประชาชนชาวบ้าน งานบุญกฐินอุทิศให้ พ่อครูถวิล ประเสริฐสังข์ บ้านเป็ด อ.เมือง จ.ขอนแก่น วันที่ ๒๒ ตุลาคม ๒๕๕๙.

ช่วยกันแก้ปัญหาต่างๆ ได้อย่างราบรื่น จึงเป็นงานบุญที่ได้รับความร่วมมือด้วยดีจากทุกภาคส่วน ทั้งนี้ เพราะคณะเจ้าภาพมีทีมงานที่เข้มแข็ง

๓.๑.๒ รูปแบบการแบ่งปันวัตถุทาน

การทำบุญแจกข้าวของชาวอีสาน ก็คือการทำบุญด้วยการให้ทาน การถวายวัตถุสิ่งของแก่พระสงฆ์ เรียกว่า “ถวายทาน” เพื่อหวังอุทิศผลบุญไปถึงผู้ตายไปแล้ว วัตถุสิ่งของที่ควรถวายทานแก่พระสงฆ์ในพระพุทธศาสนา เรียกว่า “ทานวัตถุ” หรือ “วัตถุทาน” คือของทำบุญแก่พระสงฆ์ ในการทำบุญแจกข้าว วัตถุทานจะถูกแบ่งออกเป็น ๒ ส่วน ได้แก่

๑. ถวายแก่พระสงฆ์ ได้แก่ จตุปัจจัยเครื่องไทยธรรมชนิดต่างๆ คือ ภัตตาหารคาวหวาน เครื่องอุปโภคใช้สอยอันเหมาะสมแก่สมณะบริโภค หรือที่สมควรแก่พระสงฆ์ รวมเรียกว่า “สังฆทาน” แปลว่า วัตถุสิ่งของที่ถวายแก่พระสงฆ์ ซึ่งมีทั้งถวายเฉพาะแต่ละรูป และถวายไว้เป็นสมบัติส่วนรวมภายในวัด คือ สิ่งของที่เป็นลหุภัณฑ์และครุภัณฑ์ต่างๆ ตามกำลังศรัทธาของเจ้าภาพ

๒. มอบหรือแจกให้แก่บุคคลที่มาร่วมงาน ได้แก่ ข้าวปลาอาหารและเครื่องดื่ม สิ่งที่จะขาดไม่ได้ในงานบุญแจกข้าว คือ ขนมจิ้นน้ำยา ข้าวต้มมัด และขนมเทียน อันเป็นสัญลักษณ์สื่อความหมายถึงความรักและมิตรภาพที่ไม่มีวันขาดสาย และจะยึดยาวต่อไปตราบนานเท่านาน^๓ ดังนั้น ใครที่ไปร่วมงานบุญแจกข้าวกลับมาจะต้องได้รับ “ข้าวแจก” หรือของแจกกลับบ้านอย่างน้อย ๑ ชุด จึงเป็นที่มาของคำว่า “แจกข้าว” ในงานบุญแจกข้าวอุทิศไปถึงญาติพี่น้องที่ตายไปแล้ว^๔

๓.๑.๓ รูปแบบการแบ่งปันธรรมทาน

ในงานบุญแจกข้าวหากมีเพียงการแจกเฉพาะวัตถุทานเท่านั้น งานนั้นถือว่ายังไม่สมบูรณ์ตามหลักการทำบุญในพระพุทธศาสนา เพราะแจกเพียงอาหารทางกาย รับประทานอิ่มท้องแล้วถ่ายออก ถือว่าสิ้นสุดเป็นประโยชน์ในการหล่อเลี้ยงร่างกายในโลกนี้เท่านั้น แต่หากมีการแจกธรรมทานด้วย เป็นการให้อาหารทางใจแก่ผู้มาร่วมงาน จัดว่าเป็นงานบุญแจกข้าวที่สมบูรณ์แบบ เพราะอาหารทางใจสามารถนำไปใช้ในภพอื่นชาติอื่นได้อีก และผู้มีอาหารใจสามารถบำเพ็ญบุญกุศลอื่นๆ ให้ยิ่งขึ้นไปได้^๕ ดังนั้น ในงานบุญแจกข้าวชาวอีสานจึงมีการแบ่งปันธรรมทานถึง ๕ รูปแบบ คือ

๑. การเจริญพระพุทธรูป เป็นการนำเอาพระพุทธรูปที่พระเถรอาจารย์ครั้งก่อนได้รวบรวมไว้ เรียกว่า “พุทธรูปไตร” หรือ “พระพุทธรูปมงคล” มาสวดหรือสาธยายโดยพระสงฆ์จำนวน

^๓ สัมภาษณ์ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ขอบ ดีสวนโคก ประธานชมรมรวมพลคนพุทธ หัวหน้าสถานีวิทยุพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น วันที่ ๒๒ ตุลาคม ๒๕๖๐.

^๔ สัมภาษณ์ พ่อบุญเลิง คำบ้านฝือ ประชาชนชาวบ้าน บ้านดอนแดง-ดอนเจริญ ตำบลดอนหัน อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น วันที่ ๓๐ กรกฎาคม ๒๕๖๐.

^๕ สัมภาษณ์ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ประยูร แสงใส อาจารย์ประจำหลักสูตรบริหารการศึกษามหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น วันที่ ๑๙ พฤศจิกายน ๒๕๕๙.

๕, ๗, ๙, รูป หรืออาจมากกว่านั้น ซึ่งพุทธมณฑลมี ๒ ชุด คือ พระปริตร ๗ ตำนาน และพระปริตร ๑๒ ตำนาน ได้แก่

(๑) มงคลปริตร หรือมงคลสูตร (๒) รัตนปริตร หรือรัตนสูตร (๓) เมตตปริตร หรือกรณียเมตตสูตร (๔) ชั้นธปริตร (๕) โมรปริตร (๖) วิภูฏกปริตร (๗) ธชัคปริตร หรือธชัคคสูตร (๘) อาฏานาฎิยปริตร (๙) อังคลิมาลปริตร (๑๐) โปษณังคปริตร (๑๑) อภัยปริตร และ (๑๒) ชยปริตร

ซึ่งพระปริตรทั้งหมดล้วนแต่เป็นคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ที่เคยได้ตรัสเทศนาสั่งสอนแก่บุคคลทั้งหลายในสถานการณ์ต่างๆ ในครั้งพุทธกาลมาสาธยาย จะสวดที่บทที่สุดแล้วแต่ความเหมาะสมและเวลาในการประกอบพิธี ถ้ามีเวลาไม่มากก็สวดเพียงบทสำคัญเพียงย่อๆ โดยมุ่งหมายให้เกิดการพัฒนาจิตของชาวพุทธให้เกิดขวัญและกำลังใจ ให้มีความคิดเห็นเป็นสัมมาทิฐิถูกต้องตามพระธรรมวินัยอันดีงาม เพื่อให้เกิดความเป็นสิริมงคลในการดำเนินชีวิต พุทธมณฑลทั้งหมดจึงเป็นมณฑลเพื่อพัฒนาชีวิตให้ดีขึ้น^๖

ดังนั้น การเจริญพระพุทธานต์จึงเป็นการแสดงธรรมโดยตรง เพียงแต่แสดงในรูปของการสาธยาย คือสวดเป็นหมู่เป็นคณะจากพระสงฆ์ที่เจ้าภาพนิมนต์มาในงานบุญแจกข้าว เพื่อแบ่งปันธรรมะให้แก่ผู้ฟัง มุ่งหมายให้เกิดกำลังใจในการดำเนินชีวิต โดยถือธรรมะเป็นใหญ่ เน้นอำนาจของธรรมะ คือ เมตตา สัจจะ และคุณของพระรัตนตรัยเป็นสำคัญ หวังให้จิตใจของผู้สวดและผู้ฟังเจริญในกุศลธรรม มีจิตตั้งมั่นเป็นสมาธิ และเตรียมจิตให้พร้อมที่จะก้าวขึ้นสู่ภูมิธรรมที่สูงขึ้น จากกุศลภาวนาเป็นจิตภาวนาต่อไป^๗ งานบุญแจกข้าวส่วนมากจะนิยมเจริญพระพุทธานต์ในช่วงเย็นเวลาประมาณ ๑๘.๓๐ - ๑๙.๓๐ นาฬิกา หรืออาจจะประกอบพิธีนี้ในช่วงก่อนฉันเพลเวลา ๑๐.๓๐ นาฬิกา หรือหลังจากฉันเพลแล้วก็ได้ ขึ้นอยู่ที่ความพร้อมและความต้องการของเจ้าภาพ ซึ่งได้มีการตระเตรียมตกลงกันไว้ล่วงหน้าก่อนงานแล้ว

๒. การสวดมาติกา-บังสุกุล เป็นการสวดพระพุทธานต์ต่อท้ายพระปริตร หรือหลังจากฉันเพลเสร็จแล้ว ก่อนจะถวายจตุปัจจัยบังสุกุล เรียกว่า “สวดมาติกา” เป็นการแสดงสังฆธรรม ๓ ประการ คือ (๑) กุสลา ธรรมที่เป็นกุศล คือ ความดีงามทั้งหมดควรค่าแก่การกระทำ (๒) อกุสลา ธรรมที่เป็นบาป ความชั่วร้ายเสียหายต่างเป็นสิ่งที่ต้องละเว้น และ (๓) อัพยากตา ธรรมที่เป็นกลางๆ หมายถึง สังฆธรรมประจำโลก เป็นสิ่งที่ทุกคนต้องทำความเข้าใจให้ชัดเจนเพื่อการปฏิบัติต่อธรรมเหล่านั้นได้ถูกต้อง ตามกาลเวลาที่สังฆธรรมนั้นปรากฏขึ้น เช่น ความตาย

^๖ สัมภาษณ์ พระครูเมตตาทิวิมล (อภัย อภโย) เจ้าคณะตำบลป่าสัก เขต ๒ เจ้าอาวาสวัดป่าสัก อ.จตุรพักตรพิมาน จ.ร้อยเอ็ด วันที่ ๙ เมษายน ๒๕๖๐.

^๗ สัมภาษณ์ พระมหานิพนธ์ มหาธมฺมรฤทธิ (ป.ธ.๙) อาจารย์ประจำหลักสูตรพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น วันที่ ๒๙ ธันวาคม ๒๕๕๙.

เป็นสังฆกรรมที่ต้องเรียนรู้ว่า ทุกชีวิตต้องตาย ไม่มีใครที่จะรอดพ้นจากความตายไปได้เลย^{๘๘} ดังบทสวดพิจารณาบังสุกุลว่า

“อะนิจจา วะตะ สังขารา อุปปาทะวะยะธัมมิโน อุปปัชชิตวา นิรุชฌันติ เตสัง วุปะสะโมสุโข” แปลว่า “สังขารทั้งหลายไม่เที่ยงหนอ มีการเกิดขึ้นและเสื่อมไปเป็นธรรมดา ครั้นเกิดขึ้นแล้วย่อมดับไป การเข้าไปประงับดับสังขารเสียได้ เป็นความสุข”

การสวดมาติกาบังสุกุลนี้ บางงานมีสวด ๓ วาระ^{๘๙} คือ (๑) ก่อนจะเริ่มพิธีทำบุญแจกข้าวเจ้าภาพต้องไปนำอัฐิผู้ตายมาร่วมในงาน ก็จะมีมนต์พระสงฆ์ ๔ รูป สวดมาติกาบังสุกุลก่อน แล้วกรวดน้ำรับพรจึงนำอัฐิผู้ตายมาตั้งไว้ในงาน (๒) สวดหลังจากเจริญพระพุทธมนต์ หรือหลังจากฉันเพลแล้วก่อนถวายจตุปัจจัยไทยธรรม ซึ่งส่วนมากจะสวดในช่วงนี้ เพราะมีผู้มาร่วมงานมากกว่าเวลาอื่น และ (๓) สวดก่อนจะนำอัฐิผู้ตายบรรจุไว้ในเจดีย์ หรือช่องบรรจุอัฐิ ซึ่งเป็นพิธีกรรมสุดท้ายของงานบุญแจกข้าวที่มีพระสงฆ์เกี่ยวข้อง

ดังนั้น การสวดมาติกาบังสุกุล จึงเป็นการแสดงธรรมชั้นสูง ปราศจากสังฆกรรมในพระพุทธศาสนา เป็นการแจกธรรมทานครั้งยิ่งใหญ่ ซึ่งธรรมทานชนิดนี้จะมีปรากฏให้ได้ฟังเฉพาะในงานศพและงานบุญแจกข้าวเท่านั้น ผู้ร่วมในงานบุญแจกข้าวจึงถือว่าได้รับแจกธรรมทานชั้นยอด

๓. การแสดงพระธรรมเทศนา หรือการเทศน์ คือการบอก การแสดง การแจกแจง ทำธรรมะให้แจ่มแจ้ง ในงานบุญแจกข้าวที่จัดเต็มรูปแบบจะต้องมีการแสดงพระธรรมเทศนาทุกครั้ง ตั้งแต่ ๑ – ๓ ธรรมาสน์ ขึ้นอยู่กับความต้องการของเจ้าภาพ บางงานนิยมการเทศน์แหล่ เพราะมีการสมมติตัวละครแสดงเรื่องราวให้เห็นชัดเจน ซึ่งเวลาในการเทศน์นั้น ส่วนมากจะต่อเนื่องจากการถวายภัตตาหารเพลและเลี้ยงแขกคนที่มาร่วมงานเสร็จแล้วประมาณ ๑๒.๐๐ นาฬิกา เป็นต้นไป พระสงฆ์ก็จะแสดงธรรมเทศนาอันสังสการทำบุญแจกข้าวไปตามลำดับ เรื่องที่พระสงฆ์มักนำมาเทศน์ส่วนใหญ่จากการลงภาคสนามสังเกตการณ์ หากเทศน์อันสังส คือ แสดงธรรม ๑ และเทศน์ปุจฉา-วิสัชนา ๒ ธรรมาสน์ จะแสดงธรรมใน ๓ ประเด็น^{๙๐} ดังนี้

(๑) แสดงมูลเหตุของการทำบุญแจกข้าว จากเรื่องของ “พระเจ้าพิมพิสาร” ทรงทำบุญอุทิศให้แก่เปรตที่เป็นอดีตพระญาติของพระองค์ ด้วยการบำเพ็ญบุญถวายทานแล้วกรวดน้ำอุทิศให้

^{๘๘} สัมภาษณ์ พระครูภาวนาโพธิคุณ (สมชาย กนตสีโล) เจ้าคณะตำบลในเมืองเขต ๑ เจ้าอาวาสวัดโพธิ์บ้านโนนทัน ต.ในเมือง อ.เมือง จ.ขอนแก่น วันที่ ๒๑ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๐.

^{๘๙} สัมภาษณ์ พระอธิการวิเชียร จิตตสโร เจ้าคณะตำบลก้ามปู เจ้าอาวาสวัดโสมนัส บ้านหนองสนม ต.ก้ามปู อ.พยัคฆภูมิพิสัย จ.มหาสารคาม วันที่ ๖ มีนาคม ๒๕๖๐.

^{๙๐} สัมภาษณ์ พระสุขุมวาทเวที (สถาพร โชติธมโม) รองเจ้าคณะจังหวัดร้อยเอ็ด เจ้าอาวาสวัดบูรพาภิราม (พระอารามหลวง) อ.เมือง จ.ร้อยเอ็ด วันที่ ๙ มกราคม ๒๕๖๐.

(๒) แสดงคุณธรรมเรื่อง “กตัญญูทเวที” ตามหน้าที่ที่ปรากฏในสิงคาลกสูตร ข้อที่ ๕ คือ “ฉลาดทำบุญอุทิศให้” โดยชี้ให้เห็นว่า ภาระหน้าที่ของลูกที่พึงทำต่อพ่อแม่ นั้น ไม่ได้สิ้นสุดลงแต่เพียงในชาตินี้เท่านั้น หากแต่ยังยืดยาวออกไปในมิติอื่น คือโลกหน้าอีกด้วย

(๓) แสดงแก้อ้อสงสัยว่า ทำบุญแจกข้าวอุทิศให้แล้ว “ผู้ตายจะได้รับหรือไม่” ซึ่งต้องเป็นไปตามเงื่อนไขบางประการที่ปรากฏใน “ชาณฺโสณฺนิสฺสุตฺร” ว่าผู้ที่ได้รับส่วนบุญจากญาติพี่น้อง อุทิศให้ คือ สัตว์จำพวก “ปรทัตตูปชีวีเปรต” เท่านั้น ส่วนสัตว์เหล่าอื่นไม่ใช้ฐานะหรือโอกาสที่จะรับส่วนบุญได้

แต่ถ้าหากเจ้าภาพนิมนต์พระนักเทศน์เสียง คือ “เทศน์แหล่ทำนองอีสาน” จะต้องนิมนต์พระนักเทศน์เสียง ๒-๓ รูป แสดงธรรม ๒-๓ ธรรมาสน์ พระก็จะนำนิทานที่มีการประพันธ์เป็นบทกลอนแหล่ แสดงบทบาทสมมติตามตัวละครในเรื่องนั้นๆ ซึ่งดัดแปลงมาจากนิทานชาดก นิทานธรรมบท และนิทานพื้นบ้านอีสาน แต่จะมีจุดเน้นคุณธรรมเรื่องความกตัญญู เรื่องบุญ-บาป เรื่องนรก-สวรรค์ หรืออาจมีการประยุกต์เรื่องจากละครโทรทัศน์โดยเฉพาะเรื่องเกี่ยวกับครอบครัว ที่สะท้อนชีวิตของพ่อ-แม่-ลูก ลูกสะใภ้-ลูกเขย กับพ่อปู่แม่ย่า-พ่อตาแม่ยาย เป็นต้น เพื่อให้เข้าสถานการณ์ยุคปัจจุบัน^{๑๑} การแสดงธรรมในรูปแบบเทศน์แหล่อีสานนี้ต้องใช้เวลาไม่ต่ำกว่า ๒ ชั่วโมง หรือหากไม่มีมหรสพสมโภชก็แสดงธรรมในเวลากลางคืน หลังจากการเจริญพระพุทธมนต์เสร็จแล้ว

๔. การกล่าวสัมโมทนียกถา เป็นการแจกธรรมทานแสดงธรรมในรูปของการกล่าวชื่นชมยินดี หรืออนุโมทนาเป็นภาษาไทย หลังจากการถวายจตุปัจจัยไทยทานเสร็จเรียบร้อยแล้ว ก่อนจะกรวดน้ำรับพร ประธานสงฆ์จะกล่าวอนุโมทนาบุญ เพื่อเจริญศรัทธาของคณะเจ้าภาพและผู้มาร่วมงาน โดยยกหลักธรรมข้อใดข้อหนึ่งขึ้นมากล่าว ซึ่งจะเน้นหนักในเรื่องความกตัญญูทเวทีว่า

“ผู้ต้องการแสดงความกตัญญูทเวที แก่บุพการีผู้มีอุปการะ หรือญาติผู้ล่วงลับไปให้ถวายทักษิณาทานอุทิศส่วนบุญไปให้ เพราะผู้ที่ตายจากโลกนี้ไปแล้ว ไม่มีการทำอะไรไถนาหรือค้าขาย ต้องคอยรับส่วนบุญที่ญาติพี่น้องอุทิศไปให้เท่านั้น การแสดงความอาลัยรักต่อญาติผู้ล่วงลับไป ด้วยการร้องไห้ เศร้าโศก คร่ำครวญนั้น ไม่เกิดประโยชน์แต่อย่างใด เพราะไม่สามารถจะเรียกร้องให้ท่านเหล่านั้นกลับฟื้นคืนชีพได้ แต่การทำ ทักษิณาทาน คือการทำบุญแจกข้าวที่ถวายแล้วแก่พระสงฆ์ดังที่กระทำอยู่ในขณะนี้ ย่อมสำเร็จประโยชน์แก่ญาติผู้ล่วงลับไป จึงขออนุโมทนา สาธุการในกุศลผลทานในกาลครั้งนี้ โดยทั่วกันเทอญ”^{๑๒}

^{๑๑} สัมภาษณ์ พระครูสุตสารพิมล (พิมพ์ ธรรมทินโน) พระนักเทศน์แหล่อีสาน เจ้าคณะตำบลวังหินลาด เจ้าอาวาสวัดโนศิลา อ.ชุมแพ จ.ขอนแก่น วันที่ ๑๙ มีนาคม ๒๕๖๐.

^{๑๒} สัมภาษณ์ พระราชปริยัติโสภณ (ถนอม ชินวิโส) เจ้าคณะจังหวัดขอนแก่น เจ้าอาวาสวัดหนองกง อ.น้ำพอง จ.ขอนแก่น วันที่ ๑๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๐.

๕. การอนุโมทนาภาต เรียกว่า “การให้พร” หรือ “กรวดน้ำรับพร” ด้วยภาษาบาลี เป็นการแจกธรรมทานหรือแสดงธรรมชุดสุดท้าย หลังสิ้นสุดจากการทำบุญแจกข้าว พระสงฆ์องค์ประธานจะขึ้นต้นให้พรด้วยบทว่า “ยะถา วาริระหา ...” เป็นต้น แล้วจะนำบทสวดพิเศษที่ใช้ในงานนี้ โดยเฉพาะ นั่นคือ “ติโรกฺขทสฺสูตร” เป็นสูตรที่กล่าวถึงทำบุญอุทิศแก่ญาติที่ตายไปแล้ว อันเป็นมูลเหตุที่มาของการทำบุญแจกข้าวของชาวอีสาน และจะใช้นางานบุญที่เกี่ยวข้องกับคนตายทั้งหมด^{๑๓} ซึ่งขึ้นด้วยคำว่า

“อะทาสี เม อะกาลี เม ญาตีมิตตา สะขา จะ เม เปตานัง ทักขินัง ทัชชา ปุพเพกะตะ มะนุสสะรัง ...” เป็นต้น แปลว่า “กุศลบุตรเมื่อระลึกถึงอุปการะ ที่ญาติผู้ละไปแล้วเคยทำไว้ในกาลก่อนว่า ผู้นั้นได้ให้สิ่งนี้แก่เรา ได้ทำสิ่งนี้แก่เรา เคยเป็นญาติ เป็นมิตร เป็นสหายของเรา ก็ควรให้ทักษิณาทาน คือทำบุญแจกข้าวแล้วอุทิศบุญไปให้”

หรือหากเวลาไม่มาก ท่านก็จะสวดท่อนหลังว่า “อะยฺญจะ โข ทักขินา ทินนา สังฆัมหิ สุปะติภูจฺจิตา ...” เป็นต้น แปลว่า “ทักษิณาทานที่ตั้งไว้ดีแล้วในพระสงฆ์ ย่อมสำเร็จประโยชน์แก่อุปลักษณ์กาลนานแก่หมู่ญาติที่เกิดเป็นเปรตนั้นโดยพลันทีเดียว ญาติธรรมนี้นั้น ท่านแสดงออกแล้วการบูชาญาติที่ตายไปแล้ว ท่านทำอย่างยิ่งใหญ่แล้ว ทั้งกำลังกายของภิกษุ ท่านก็เพิ่มให้แล้ว เป็นอันว่าท่านสั่งสมบุญไว้ไม่น้อยเลย”

ดังนั้น ในงานบุญแจกข้าวจึงปรากฏรูปแบบของการแบ่งปันธรรมทานแก่บุคคลที่มาร่วมงาน อย่างชัดเจน อันเป็นการเพิ่มพูนกุศล คือความเข้าใจในเรื่องการทำบุญอุทิศตามหลักการทางพระพุทธศาสนา และเข้าใจสัจธรรมความจริงที่เกี่ยวกับชีวิต ในเรื่องบุญ-บาป สวรรค์-นรก กฎแห่งกรรม ได้เป็นอย่างดี

๓.๑.๔ รูปแบบการแบ่งปันบุญ-กุศล

การทำบุญแจกข้าวของชาวอีสานทุกพื้นที่จะมีลักษณะเหมือนกันคือ “ชักชวนผู้อื่นให้ร่วมทำบุญ” ทั้งฝ่ายที่เป็นญาติสายตรง คือญาติสายโลหิต และญาติธรรมผู้ใกล้ชิด ซึ่งอยู่ในบริเวณชุมชนนั้น หรือที่รู้จักมักคุ้นกันซึ่งอยู่ในหมู่บ้านอื่นให้มาร่วมทำบุญด้วย งานบุญแจกข้าวชาวอีสานทุกงาน จึงเป็นการรวมตัวกันทำบุญทั้งฝ่ายเจ้าภาพและแขกที่มาร่วมงาน ต่างช่วยแบ่งปันบุญ-กุศลให้แก่กันและกัน ทั้งทางตรง คือบอกปากต่อปาก และทางอ้อม คือส่งเสียงให้สัญญาณด้วยการตีฆ้อง หรือจุดพลุหรือตะไล ให้คนที่ไม่มีโอกาสได้มาร่วมบุญ หรือไม่ได้อยู่ในงาน ได้รับรู้รับทราบแล้วจะได้ส่งใจมาร่วม

^{๑๓} สัมภาษณ์ พระครูสุตธรรมภาณี (สำนวน โอภาโส) เจ้าอาวาสวัดเจติยภูมิ (พระธาตุขามแก่น) ต.บ้านขาม อ.น้ำพอง จ.ขอนแก่น วันที่ ๑๓ เมษายน ๒๕๖๐.

อนุโมทนาบุญด้วย^{๑๔} ในงานบุญแจกข้าวจึงคลาคล่ำไปด้วยผู้คนทุกเพศทุกวัย ที่ต่างเต็มใจมาร่วมงาน และช่วยเหลือกิจกรรมต่างๆ อย่างเป็นกันเอง ซึ่งแบ่งเป็น ๒ ประเภท ดังนี้

๑. การแบ่งปันบุญแก่ผู้ยังมีชีวิตอยู่ บรรดาญาติพี่น้องและแขกผู้มาร่วมงานต่างชักชวนกันให้ทำบุญประเภทต่างๆ มีให้ทาน สมาทานศีล และเจริญภาวนา เป็นการแบ่งปันบุญ-กุศลให้แก่กัน และกันขณะยังมีชีวิตอยู่ เรียกว่า “**เฮ็ดบุญให้**” คือแบ่งปันบุญให้กันและกันแบบเห็นชัดเจน ตาต่อต้ามือต่อมือ ปากต่อปาก ซึ่งสามารถสัมผัสรับรู้บุญได้ด้วยประสาทสัมผัสทั้ง ๖ ทาง คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ จึงเรียกว่า “**แจกบุญ**” หรือ “**แบ่งปันบุญ**” ซึ่งมีลักษณะการแจกตามหลักบุญกิริยาวัตถุ ๓ ประการ^{๑๕} คือ

(๑) แจกบุญด้วยการแบ่งปัน “**ทาน**” ให้ทุกคนได้มีโอกาสได้กิน (แจกข้าว)

(๒) แจกบุญด้วยการแบ่งปัน “**ศีล**” ให้ทุกคนได้มีโอกาสได้รักษาเบญจศีล

(๓) แจกบุญด้วยการแบ่งปัน “**ภาวนา**” ให้ทุกคนได้มีโอกาสฟังธรรมตามกาล ประพฤติปฏิบัติธรรมให้เจริญองงามด้วยคุณธรรมต่างๆ มีเมตตาภาวนา เป็นต้น

ดังนั้น รูปแบบการทำบุญแจกข้าวจึงเป็นการแบ่งปันบุญกุศลที่ชัดเจนมากกว่าบุญอื่นๆ แม้แต่ผู้มาร่วมงานก็ไม่ได้มามีมือเปล่า ต่างก็ตระเตรียมปัจจัยไทยทานต่าง เช่น ข้าวปลาอาหาร เสื้อสาตอาสน์หมอน ผ้าผ่อนท่อนสไบ มากน้อยตามความตามกำลังของตน มามอบเป็นวัตถุทานหรือร่วมบุญกับคณะเจ้าภาพ และช่วยเหลือกิจกรรมอื่นๆ ตามความสามารถและโอกาสของตน ถึงแม้ไม่มีโอกาสได้มาร่วมบุญในงานบ้านเจ้าภาพ แต่รับทราบความเป็นไปแห่งการทำบุญทุกอย่าง ตามเสียงโฆษณาประชาสัมพันธ์ หรือการส่งข่าวสารอื่นๆ โดยเฉพาะการลั่นฆ้องในเวลาเริ่มบุญและสรุบบุญ ก็เพื่อเปิดโอกาสให้ผู้อื่นที่ไม่ได้อยู่ในเหตุการณ์ หรือไม่ได้อยู่ในบริเวณนั้นได้บุญกับคณะผู้ทำบุญครั้งนี้ด้วย โดยการส่งใจร่วมอนุโมทนา เรียกว่า “**ปัตตานุโมทนา**” บุญสำเร็จด้วยการอนุโมทนาบุญกับผู้อื่น คือมีความยินดีที่จะร่วมทำบุญกับผู้อื่น

๒. การแบ่งปันบุญแก่ผู้เสียชีวิตไปแล้ว หลังจากที่ทุกคนที่ร่วมทำบุญ ได้ผ่านการกลั่นกรองบุญด้วยบุญวิธีต่างๆ ดังกล่าวแล้ว ขั้นตอนสุดท้ายก็คือ “**แบ่งปันบุญแก่ผู้ตาย**” ได้แก่ การอุทิศส่วนบุญส่วนกุศล ด้วยการกรวดน้ำ-แผ่เมตตา เป็นการแบ่งปัน “**บุญ**” ตามหลักบุญกิริยาวัตถุข้อที่ว่าด้วย “**ปัตติทาน**” บุญสำเร็จด้วยการแบ่งส่วนบุญให้แก่ผู้อื่นที่ล่วงลับไปแล้ว ดังปรากฏในบท “**อนุโมทนาคาถา**” ที่ชาวพุทธทุกคนต่างคุ้นเคยในบท “**กรวดน้ำ**” ที่พระสงฆ์ผู้เป็นประธานจะสวดนำทุกครั้งในเวลาจะให้พรว่า “**ยะถา วาริระทา ปุรา ปะริปุเรนติ สาคะรัง เอวะเมวะ อิติ ทินนัง**

^{๑๔} สัมภาษณ์ พ่อสมชาติ สมปิตตะ ปราชญ์ชาวบ้าน บ้านขามเปี้ย หมู่ ๔ ต.กุ่มทอง อ.เชียงยืน จ. มหาสารคาม วันที่ ๒๕ มีนาคม ๒๕๖๐.

^{๑๕} สัมภาษณ์ พระครูศรีปริยัติโชติธรรม (ชนชัย อคฺคธมฺโม) เจ้าคณะอำเภอหนองปลาไหล เจ้าอาวาสวัดหัวนาคำ ต.หัวนาคำ อ.ยางตลาด จ.กาฬสินธุ์ วันที่ ๓ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๐.

เปตานัง อุปะกัปปะติ” แปลว่า “ห้วงน้ำที่เต็ม ย่อมหยั่งสมุทรสาคร ให้เต็มได้ ฉันทใด ทานที่ท่านอุทิศ ให้แล้วในโลกนี้ ย่อมสำเร็จประโยชน์แก่ผู้ที่ละจากโลกนี้ไปแล้ว ฉันทนั้น”

ดังนั้น การได้มีส่วนร่วมในงานบุญแจกข้าว จึงเป็นโอกาสในการแบ่งปันบุญกุศลให้แก่กัน ทั้งผู้อยู่และผู้ตาย ชาวอีสานจึงเรียกการทำบุญนี้อีกอย่างหนึ่งว่า “**เห็ดบุญหา**” คือหาคนเป็นมา ทำบุญให้คนตาย แต่การแบ่งปันบุญกุศลส่วนนี้ เป็นเรื่องที่อยู่นอกเหนือตาเห็น คือสัมผัสจับต้องลูบคลำไม่ได้ ต้องอาศัยการส่งบุญด้วยใจ เรียกว่า “**ใจถึงใจ**”^{๑๖} ผู้ที่ต้องการจะอุทิศบุญให้ผู้ตายไปแล้ว จึงต้องฉลาดรอบรู้วิธีการเพิ่มพลังบุญต่างๆ ด้วยการตั้งใจ ใส่ใจ คือ ตระหนัก และเอาใจใส่ในบุญพิธีต่างๆ โดยเฉพาะขั้นตอนที่สำคัญๆ ให้ชัดเจนก่อนการอุทิศส่วนบุญไปถึงผู้ตาย เพราะหากไม่มีบุญอยู่ในจิตใจของตนแล้ว แม้จะอุทิศให้ก็ไม่ถึงผู้รับ พระพุทธศาสนาจึงให้ทำบุญต่างๆ มีให้ทาน รักษาศีล และเจริญภาวนา อย่างใดอย่างหนึ่งก่อนแล้ว จึงแนะนำให้กรวดน้ำที่หลัง ซึ่งเป็นการกระทำที่ประกอบไปด้วยเหตุและผลชัดเจน คือตนมีบุญแล้วจึงอุทิศให้ผู้อื่น

๓.๑.๕ รูปแบบการแบ่งปันไทยธรรม

๑. **ปาฏิปุคคิกทาน-การให้ส่วนตัว** ได้แก่ การถวายจตุปัจจัยไทยทานข้าวของเครื่องใช้ที่เป็นส่วนตัว แก่พระสงฆ์แต่ละรูปที่นิมนต์มาเป็นเนื่อนาบุญ ตามจำนวนที่เจ้าภาพต้องการตามกำลังศรัทธา ซึ่งส่วนมากเป็นเพียงสิ่งของเครื่องใช้ที่เป็นเครื่องสุขภัณฑ์ ที่ควรแก่สมณะบริโภค ซึ่งจัดเป็นชุดๆ เช่น ดอกไม้ ธูปเทียน สบู่ ยาสีฟัน และเครื่องสังฆภัณฑ์ต่างๆ^{๑๗} และรวมถึงวัตถุสิ่งของที่ระลึกที่นำมาแจกแบ่งปันแก่บรรดาญาติธรรมที่มาร่วมงาน หรือเป็นสินน้ำใจแก่ผู้มาช่วยงาน เช่น พระไตรปิฎก หนังสือธรรมะ หรือประวัติผู้ตาย^{๑๘} เป็นต้น

๒. **สังฆทาน-การให้ส่วนรวม** ได้แก่ การถวายจตุปัจจัยไทยธรรมที่เป็นวัตถุสิ่งของต่างๆ คือ “กองบุญ” หรือ “กองอัฐฐะ” และหอปราสาทผึ้ง และเครื่องสังฆภัณฑ์ประเภท “ครุภัณฑ์” คือ วัสดุอุปกรณ์เครื่องใช้ที่เป็นกองกลาง เช่น โต๊ะ เติง ตั้ง ตู้ เก้าอี้ ชุดรับแขก^{๑๙} หรือถวายปัจจัยร่วมสร้างหรือบูรณปฏิสังขรณ์เสนาสนะอื่นๆ ภายในวัด เช่น กุฏิ วิหาร ศาลา อุโบสถ ห้องสุขา และสิ่ง

^{๑๖} สัมภาษณ์ พระครูสุตธรรมวิสุทธิ (วีรชัย วีระมโน) เจ้าอาวาสวัดสี่ตลาราม บ้านนากะต๊บ ต.ท่าม่วง อ.เสลภูมิ จ.ร้อยเอ็ด วันที่ ๔ พฤศจิกายน ๒๕๕๙.

^{๑๗} สัมภาษณ์ พระพิเชษฐ์ ธีรงกูโร ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดบ้านโคกกลางใหญ่ ต.เขาวไร่ อ.โกสุมพิสัย จ.มหาสารคาม วันที่ ๑๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๐.

^{๑๘} สัมภาษณ์ คุณครูฉวีวิทย์ แวงปัสสา เจ้าภาพงานบุญกฐินอุทิศ บ้านเป็ด ต.บ้านเป็ด อ.เมือง จ.ขอนแก่น วันที่ ๒๒ ตุลาคม ๒๕๕๙.

^{๑๙} สัมภาษณ์ แม่ชู ทับทอง หัวหน้าอุบาสิกาวัดท่าประชุม บ้านบึงฉิม ต.บึงเนียม อ.เมือง จ.ขอนแก่น วันที่ ๑๐ เมษายน ๒๕๖๐.

ปลูกสร้างอื่นๆ ที่ทางวัดกำลังดำเนินการอยู่^{๒๐} หรือรับเป็นเจ้าของภาพสร้างอาคารสถานที่ที่เป็นสาธารณะประโยชน์ของหน่วยงานภายนอกวัด เช่น ห้องสมุด อาคารเรียน โรงพยาบาล สถานือนามัย และมอบอุปกรณ์การศึกษาอื่นๆ มีการจารึกชื่อไว้เป็นเกียรติ เพื่อเป็นอนุสรณ์รำลึกถึงผู้วายชนม์^{๒๑} ดังนั้นรูปแบบการแบ่งปันเครื่องไทยธรรมในงานบุญแจกข้าว จึงเป็นรูปแบบที่สนับสนุนให้เกิดประโยชน์ทั้งต่อตัวบุคคล และสาธารณะประโยชน์อื่นๆ อีกด้วย

๓.๒ การแสดงความกตัญญูในงานบุญแจกข้าว

การแสดงความกตัญญูทเวทีนั้นทำได้หลายรูปแบบ เช่น ขณะมีชีวิตอยู่ให้เลี้ยงกาย คือปรนนิบัติเลี้ยงดูเป็นอย่างดี ให้พ่อแม่กินอิ่มนอนอุ่น ภาษาอีสานว่า “ให้อยู่ดีมีแฮง ฮักแพงพ่อแม่” ปฏิบัติตามคำแนะนำพร่ำสอนบอกกล่าว ไม่ทำให้ท่านเจ็บช้ำน้ำใจ และทำตนให้เหมาะสมแก่การรับมรดก เป็นต้น ครั้นตายแล้วให้เลี้ยงวิญญาณ คือทำบุญแจกข้าวอุทิศทานไปหา^{๒๒} จุดประสงค์หลักในงานทำบุญแจกข้าวของชาวอีสานตามความหมายที่จริงก็คือ “การสร้างความกตัญญู” ให้เกิดขึ้นแก่บรรดาลูกหลานญาติพี่น้องของผู้วายชนม์ ซึ่งเป็นการตอบแทนความดีของผู้ตายตามหลักการในพระพุทธศาสนา เป็นการแสดงความกตัญญูซึ่งอยู่ภายในจิตสำนึกรู้บุญคุณของผู้ตาย ให้แปรสภาพเป็น “กตเวที” คือแสดงภาพการกระทำคุณงามความดีให้ปรากฏชัดเจน กลายเป็นการกระทำที่สามารถมองเห็น จับต้องสัมผัสได้ ทั้งทางกาย วาจา และทางใจ เป็นการประกาศคุณความดีของบุพการี ให้ปรากฏชัดเจนในท่ามกลางชุมชน^{๒๓} จึงปรากฏวิธีการแสดงความกตัญญูกิจกรรมที่เด่นๆ ดังนี้

๓.๒.๑ การแสดงความกตัญญูทเวทีด้วยการทำบุญอุทิศ

ชาวอีสานเรียกการทำบุญอุทิศหรือบุญแจกข้าวนี้ว่า “เฮ็ดบุญหา” หรือ “แจกข้าวหา” หมายถึง การทำบุญหาผู้ตาย^{๒๔} เมื่อหาผู้ตายไม่เห็นจึงจำเป็นต้องอาศัยบุญจากผู้ที่ยังมีชีวิตอยู่อุทิศไป

^{๒๐} สัมภาษณ์ พระครูโกศลสาธุกิจ (สวาท ธรรมเถโก) เจ้าอาวาสวัดร่องคำ ต.ป่าสังข์ อ.จตุรพักตรพิมาน จ.ร้อยเอ็ด วันที่ ๙ มกราคม ๒๕๖๐.

^{๒๑} สัมภาษณ์ แม่เข็มมา ประเสริฐสังข์ เจ้าภาพงานบุญกฐินอุทิศ บ้านเป็ด ต.บ้านเป็ด อ.เมือง จ.ขอนแก่น วันที่ ๒๒ ตุลาคม ๒๕๕๙.

^{๒๒} สัมภาษณ์ รองศาสตราจารย์ อุดม บัวศรี อาจารย์ผู้เชี่ยวชาญประจำหลักสูตรศาสนาปรัชญา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น วันที่ ๒๐ เมษายน ๒๕๖๐.

^{๒๓} สัมภาษณ์ พระมหากิตติชัย กิตติขโย ครูพระปริยัติธรรมวัดสว่างหัวนาคำ อําเภอยางตลาด จังหวัดกาฬสินธุ์ วันที่ ๓ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๐.

^{๒๔} สัมภาษณ์ ยายสมร แก้วสุพรรณ หัวหน้าอุบาสิกา วัดศิริธรรมิกาวาส ต.โคกสี อ.เมือง จ.ขอนแก่น วันที่ ๒๐ เมษายน ๒๕๖๐.

ให้ การทำบุญหาผู้ตายจึงจักสำเร็จได้^{๒๕} และผู้ที่จะหาผู้ตายได้ชัดเจนที่สุดก็คือ “ลูกหลานญาติพี่น้อง” เพราะบุคคลเหล่านี้เป็นญาติสายตรง เกิดจากการสืบเชื้อสายเผ่าพันธุ์จากผู้ที่ยายไปแล้ว จึงเป็นภาระสำคัญของลูกหลานญาติพี่น้องที่จะต้องทำหน้าที่นี้ แทนผู้ที่ยายไปแล้ว^{๒๖} ตามหน้าที่ที่ปรากฏในเรื่อง ทิศ ๖ ใน “สิ่งกาลกสูตร” ดังที่กล่าวในบทที่ ๒ แล้วนั้น ส่วนบุคคลอื่นๆ เป็นเพียงผู้สนับสนุน หรือคอยช่วยเหลือให้การทำบุญแจกข้าวนั้น เป็นไปอย่างถูกต้องและสะดวกเหมาะสมยิ่งขึ้น

ฉะนั้น การทำบุญหาผู้ตายจึงจำเป็นต้องหา “ตัวเอง” ให้พบเสียก่อนว่า เรามีความกตัญญูเกิดขึ้นในใจหรือไม่ ซึ่งภาษาอีสานเรียกความกตัญญูนี้ว่า “ความคิดฮอด” หากมีความคิดฮอดหรือความกตัญญูเกิดขึ้นแล้ว จึงแปรสภาพความกตัญญูให้เป็น “กตเวที” คือแสดงออกให้ชัดเจนด้วยการตั้งใจทำบุญต่างๆ มีการให้ทาน สมาทานศีล และเจริญภาวนา คือตั้งใจทำความดีเต็มกำลัง จนตนเองเป็นผู้มีบุญเต็มเปี่ยมทั้งทางกาย วาจา ใจ พร้อมทั้งจะหลั่งไหลส่วนบุญส่วนกุศลอุทิศไปหาผู้ที่ยายไปแล้วอย่างเต็มที่ ตามเจตนาที่ตั้งไว้ตั้งแต่ต้น^{๒๗}

ดังนั้น งานบุญแจกข้าวจึงเป็นประเพณีที่สังคมชาวอีสาน ที่สืบทอดมาอย่างยาวนานและยังดำเนินไปอย่างต่อเนื่อง เพราะเป็น “สนาม” หรือ “เวที” ในการแสดงความกตัญญูกตเวทีได้ชัดเจนที่สุด ทั้งทางกาย ทางวาจา และทางใจ เพราะมีกระบวนการและขั้นตอนที่กระทำได้อย่างเต็มที่ มีความสมบูรณ์แบบอยู่ในตัว อันเป็นเหตุทำให้สถาบันครอบครัวและสังคมมั่นคง ซึ่งนับว่าเป็นหลักธรรมพื้นฐานที่ทำให้มนุษย์รู้จักการกระทำหน้าที่อันเหมาะสมของตนเอง โดยเริ่มจากความรับผิดชอบต่อตนเอง ความรับผิดชอบต่อน้ำที่ในสถาบันครอบครัว โดยบิดามารดาทำหน้าที่ในฐานะบุพการี และบุตรธิดาปฏิบัติหน้าที่ต่อบิดามารดาในฐานะผู้มีความกตัญญูกตเวที อันจะขยายผลในระดับสังคมที่กว้างออกไป ซึ่งมีการแสดงความกตัญญูกตเวทีผ่านการบวชอุทิศ ดังนี้

๓.๒.๒ การแสดงความกตัญญูกตเวทีด้วยการบวชอุทิศ

การบวชอุทิศในงานบุญแจกข้าว เป็นประเพณีนิยมในสังคมชาวอีสานมาช้านาน เพราะถือว่าเป็นการอบรมบ่มนิสัยให้เด็กมีศีลธรรมสำนึกในกตัญญูกตเวทิตา เป็นการทดแทนบุญคุณบิดา

^{๒๕} สัมภาษณ์ พ่อสวย ดอนน้อยโมกข์ ไวยาวัจจร วัดบ้านโคกกลางใหญ่ ต.เขวาไร่ อ.โกสุมพิสัย จังหวัดมหาสารคาม ๑๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๐.

^{๒๖} สัมภาษณ์ พระครูศรีวิฑูมิเมธี (เฉลิม วุฑูมิเมธี) เจ้าคณะตำบลเขวาไร่ เจ้าอาวาสวัดโนนราศี ต.เขวาไร่ อ.โกสุมพิสัย จ.มหาสารคาม ๑๐ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๐.

^{๒๗} สัมภาษณ์ พระมหาสมควร ทนตาจาโร เลขานุการเจ้าคณะอำเภอยางตลาดวัดสว่างหัวนาคำ จังหวัดกาฬสินธุ์ วันที่ ๓ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๐.

มารดา แทนค่าน้ำนมข้าวป้อน เพราะเชื่อว่าพ่อแม่จะได้เกาะชายผ้าเหลืองขึ้นสวรรค์^{๒๘} ดังปรากฏเรื่องเล่าในนิทานพื้นบ้านอีสานว่า

มีหญิงหม้ายทุกข์ยากลำบากคนหนึ่ง อาศัยอยู่กับลูกชายวัยหนุ่มด้วยการหากุ้ง หอย ปู ปลา มาประทังชีวิตในแต่ละวัน ต่อมาลูกชายได้หนีไปบวชแล้วกลับมาเยี่ยมแม่ซึ่งแก่เฒ่า ซึ่งทำให้นางเสียใจมาก อ้อนวอนให้พระลูกชายลาสิกขากลับมาช่วยทำมาหากิน แต่เมื่อทราบเจตนาและได้ฟังธรรมจากพระลูกชายแล้วจึงได้อนุโมทนา ในกุศลเจตนาในการบวชครั้งนี้

วันหนึ่ง นางออกหาอาหารมาประทังชีวิต ด้วยความเหนื่อยยากลำบาก จึงเอนกายลงนอนพักไต้ร่มไม้ต้นหนึ่งกลางทุ่งนาและฝันไปว่า พญายมบาลได้กระชากลากดึงตัวนางไปสู่นรก ด้วยเหตุผลว่านางไม่เคยเข้าวัดฟังธรรมจำศีลหรือให้ทานใดๆ เลย แต่พอนางเหลือบแลเห็นแสงไฟนรกที่กำลังลุกโชนอยู่นั้น นางจึงเอ่ยปากถามท่านยมบาลว่า

“ท่านเจ้าขา นั้นแสงไฟนั่นคืออะไร คือดั่งลีจิวรของลูกผู้ข้า แทนอ”

พญายมบาลจึงถามนางว่า “เจ้าได้บวชลูกชายกับเขาด้วยหรือ” ถ้าเป็นเช่นนั้น เจ้าไม่สมควรจะตกนรก เจ้าจงกลับไปซะ!^{๒๙}

เพราะความเชื่อจากนิทานเรื่องดังกล่าวนี้เอง ทำให้ชาวอีสานนิยมบวชลูกหลานของตนในบุญแจกข้าว หวังจักให้เป็นผลานิสงส์ส่งผลให้พ่อแม่ ปู่ย่า ตายาย และญาติพี่น้องที่ตายไปแล้วไปสู่สุคติโลกสวรรค์ เพราะคำว่า “บุตร” หรือ “บุดระ” แปลว่า “ผู้ช่วยพ่อช่วยแม่ให้พ้นจากนรก”^{๓๐} “คำว่า บุตร เป็นชื่อนรกรกหนึ่งของลัทธิพราหมณ์ ถือว่า ชายใดไม่มีลูกชาย ชายนั้นตายไป ต้องตกนรกชุม “บุตร” ถ้ามีลูกชาย ลูกชายนั้นจะจะช่วยป้องกันไม่ให้ตกนรกชุมนั้นได้ ศัพท์ว่า “บุตร” จึงใช้เป็นคำเรียกลูกชายสืบมา แปลว่า ลูกผู้ป้องกันพ่อแม่ออกจากชุมนรกบุตร”^{๓๑}

สังคมไทยทั่วทุกภูมิภาค มีความเชื่อเป็นอันเดียวกันว่า หากลูกชายคนใดได้บวชในพระพุทธศาสนา พ่อแม่จะได้เกาะชายจีวรขึ้นสู่สวรรค์ เพราะการที่ลูกได้บวชอยู่ในวัดปฏิบัติตนตามหลักทางพระพุทธศาสนานั้น พ่อแม่จำต้องออกจากบ้านไปทำบุญให้ทาน รักษาศีล และเจริญภาวนา อันเป็นบุญกิริยาวัตถุที่จะเป็นเหตุนำตนไปสู่สุคติโลกสวรรค์ได้ ตามนัยแห่งคำสอนของ

^{๒๘} สัมภาษณ์ พระครูมิตถาธรรมพิทักษ์ (สัมฤทธิ์ เทวธมโม) เจ้าคณะตำบลหนองทุ่ม เจ้าอาวาสวัดคู่มิถิลา บ้านหนองตาไก้ ต.หนองทุ่ม อ.วาปีปทุม จ.มหาสารคาม วันที่ ๑๑ มกราคม ๒๕๖๐.

^{๒๙} สัมภาษณ์ พ่อมหาเตรียม โยมา ไวยาวัจกร วัดธาตุพระอารามหลวง จังหวัดขอนแก่น เลขที่ ๗๕๖ ถนนเมือง ต.ในเมือง อ.เมือง จ.ขอนแก่น วันที่ ๑๙ กรกฎาคม ๒๕๕๙.

^{๓๐} พระมหาประมวล ฐานทตฺโต, กตัญญูกตเวที คนดีที่หายาก, (ขอนแก่น : ขอนแก่นการพิมพ์, ๒๕๕๖), หน้า ๑-๒.

^{๓๑} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท เอส. อาร์. พรีนติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด), หน้า ๑๗๕.

พระพุทธศาสนา^{๓๒} การบวชจึงเป็นสิ่งที่มีความหมายที่บุตรพึงกระทำต่อบิตามารดา เพราะเป็นสิ่งที่ยืนยันให้ท่านรับรู้ว่าคุณที่ท่านเฝ้าเลี้ยงดูจนเติบโตใหญ่ขึ้นมานี้ ระลึกถึงคุณท่านเสมอ และบุญจากการบวชครั้งนี้จะส่งผลให้ท่านเป็นสุขในสัมปรายภพ^{๓๓}

แต่การแสดงกตัญญูทวดที่ต่อพ่อแม่แม่นั้น ไม่ใช่มีเพียงแค่การบวชเท่านั้น การบวชคือการแสดงกตัญญูทวดที่ต่อพ่อแม่ประการหนึ่งในหลายๆ ประการ เพราะว่าชาวพุทธไทยแต่โบราณกาลมาเมื่อมีลูกผู้ชายก็จะตั้งใจไว้ว่า จะให้ลูกบวชได้เห็นชายผ้าเหลืองของลูก ถ้าลูกคนใดบวชให้ก็จะปลื้มอกปลื้มใจ ว่าได้เห็นชายผ้าเหลืองของลูกชายสมปรารถนา เพราะต้องรอคอยเป็นเวลา ๒๐ ปีขึ้นไป ต้องคอยประคบประหงมทะนุถนอมกล่อมเลี้ยงลูกชายเพื่อที่จะให้ได้บวชในพระพุทธศาสนาให้ได้^{๓๔} จึงปรากฏความหวังของแม่ที่อยากให้ลูกได้บวช ในบทกล่อมลูกชาวอีสานโบราณว่า

“อ้อ อ้อ ๆ ๆ ๆ นอนสาหล่าหลับตาแม่ลิกล่อม
 เจ้าบ่นอนแม่วโพงกั๊ดแก้ม เจ้าบ่แย้มไก่อ๋นน้อยตอดตา
 แม่ไปไฮหมกไข่มหาหา แม่ไปนาหมกปลามาด้อน
 แม่เลี้ยงม้อนเข้าป่าสวนมอน เด็กออนซอนเที่ยวลูกเที่ยวตื่น
 ลูกน้อยให้งมไต้กะบอง สองมือชาวเอาลูกจากอู่
 ทมๆ ให้ซี้เยี่ยวใส่แม่ เลี้ยงลูกน้อยมันยากมันชา
 พออยากลาลูกผัวไปบวช สร้างผนวชในศาสนา
 เจ้าใหญ่มาอย่าลืมคุณแม่ คั้นเป็นหญิงให้เจ้าไปไหว้
 คั้นเป็นชายให้เจ้าไปบวช ให้ยั้งยวดในศีลในธรรม
 พอจำนำคุณพ่อคุณแม่ ได้ตั้งแกขึ้นสู่สวรรค์”^{๓๕}

บทกล่อมลูกนี้แสดงถึงความรักและความหวังที่มีต่อลูก คือต้องการอยากให้ลูกชายได้บวชจะได้จูงพ่อแม่ขึ้นสวรรค์ แต่ก็มีข้อแม้ด้วยว่าเมื่อบวชแล้วจะต้อง “ยั้งยวดในศีลในธรรม” คือ บวช

^{๓๒} สัมภาษณ์ พระมหาธรรมาธิปไตย อาทิตตวโร รองเจ้าคณะอำเภอภูกามยาว เจ้าอาวาสวัดดอนทองวาราม บ้านดอนทอง วันที่ ๒๕ มกราคม ๒๕๖๐.

^{๓๓} สัมภาษณ์ นายไพศาล ยามะโนภาส, นายอดิสร ดวงบุปผา ในงานบุญแจกข้าวหา พ่อใหญ่บุญมาแม่ใหญ่เที่ยง โคตรดง เลขที่ ๖ หมู่ ๗ บ้านท่ามะเดื่อ ต.ท่ากระเสริม อ.น้ำพอง จ.ขอนแก่น วันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๐.

^{๓๔} สัมภาษณ์ แม่ทองเลื่อน สมบัติตะ ในงานบวช นายบัณฑิต เหล่าวงษา และนายชัชชัย ไชยกิจ แจกข้าวหา พ่อเมฆ สิมหม้อ เลขที่ ๙๔ หมู่ ๔ บ้านขามเปี้ย ต.กู่ทอง อ.เชียงยืน จ.มหาสารคาม วันที่ ๒๕ มีนาคม ๒๕๖๐.

^{๓๕} สัมภาษณ์ แม่ราตรี ศรีวิไล ศิลปินพื้นบ้านอีสาน สาขากาพย์แสดงหมอลำ ในงานประกวดเพลงกล่อมลูก ณ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น วันที่ ๑๑ สิงหาคม ๒๕๕๙.

แล้วต้องดำรงตนอยู่ในพระธรรมวินัย มีศีลาจารวัตรตรงตาม ปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบ ปฏิบัติถูกต้องตามกฎ กติกา มารยาทในพระพุทธศาสนา หมายความว่า จะต้องบวชจริง ศึกษาเล่าเรียนจริง ประพฤติปฏิบัติ จริงๆ ได้รับผลแห่งพรหมจรรย์นี้จริงๆ แล้วตั้งหน้าตั้งตาสอนผู้อื่นจริงๆ ล้วนแต่เป็นการทำจริงไป ทั้งหมด จึงจะมีผลเป็นการตอบแทนบุญคุณมารดาบิดา อันเป็นที่รักที่เคารพจริงอย่างเหมาะสมกัน และสามารถนำพาพ่อแม่ขึ้นสู่สวรรค์ได้^{๓๖} คือ พ่อแม่มีความสุข ความเย็นใจ ความสบายใจ นี่คือ เป้าหมาย หรือวัตถุประสงค์ของการบวชที่เชื่อถือกันมาแต่โบราณ และเพื่อทำหน้าที่ผู้สืบต่ออายุ พระพุทธศาสนา นี่คือการตอบแทนพระคุณมารดาบิดา ที่เป็นกุศโลบายอันยอดเยี่ยม เพราะทั้งผู้บวช และพ่อแม่ก็จะได้เป็นศาสนทายาทโดยสมบูรณ์

๓.๒.๓ การปลุกฝังความกตัญญูในบพสุชวัญนาถ

การสุชวัญนาถ เป็นกุศโลบายในการบอกกล่าวหรือสอนผู้ที่จะบวช ให้รู้จักบุญคุณของ บิดามารดา คือให้มีความกตัญญูทวนเวียนต่อผู้มีพระคุณ ซึ่งเป็นการสอนเรื่องความกตัญญูทวนเวียนที่ได้ ชัดเจน ต่อหน้าญาติพี่น้องและบุคคลสำคัญโดยเฉพาะก็คือผู้จะบวช^{๓๗} จึงมีการพรรณนาคุณของ มารดาตั้งแต่ลูกน้อยอยู่ในครรภ์ มารดาต้องทนทุกข์ยากลำบากกายต่างๆ นานาจนกว่าจะเลี้ยงลูกน้อย ให้เติบโตใหญ่ รักษาชีวิตรอดปลอดภัยถึงวันนี้^{๓๘} ทุกคนจึงต่างชื่นชมยินดีที่จะได้เห็นลูกชายคนนี้เป็นเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของพระพุทธศาสนา อันเป็นสัญลักษณ์แห่งคุณธรรม คุณงามความดี และตัว ลูกชายก็จะได้กลายเป็นคนดีมีค่าในสังคมต่อไป^{๓๙} ดังคำสูตรชวัญนาถฉบับอีสานว่า

“ศรี ศรี มีวันนี้เป็นวันลาภอันล้ำเลิศ ประเสริฐมุ่งกุลบุตรแบ่งดีแต่งแล้ว พาชวัญแก้วยกยอ มา ทั้งลุงตาและพ่อแม่ เฒ่าแก่และวงศาพี่น้อง มาพร้อมสอนลอนกันทั่วหน้า ไหลหลังเทมาทั้งหญิง ชายและสาวบ่าว ใจคิดอ่าวยินดี เพื่อจักสุชวัญบายศรีเจ้านาค เจ้าจักได้พลัดพราวจากห้องเคหา จักได้ ลาบิดามารดาออกไปบวช สร้างผนวชในศาสนา ให้คิดฮอดคุณบิดามารดา ได้เลี้ยงมาเป็นอันยาก เลี้ยง ลำบากทุกวันคืน แต่อยู่ในครรภ์ท้องแม่ ลำบากแท้เหิงนาน เจียรกาลหนักหน่วงท้อง กินของเห็ดแสบ ฮ้อนแม่ก็คอยเพียร เจ้าอยู่ได้ ๑๐ เดือนถ้วนทศมาสแล้ว ก็คลอดแคล้วออกจากท้องแม่มารดา มัมท้อง มาเลิกแล้ว ลูกแก้วแม่เป็นผู้ชาย ผุงตายายก็ชมชื่น ยอยยกยั้นเจ้าออกมา ลางคนหาไม้ตัดสายแฮ่แม่

^{๓๖} สัมภาษณ์ พระราชประสิทธิ์คุณ (สุเทพ สุภาจาโร) รองเจ้าคณะจังหวัดขอนแก่น เจ้าอาวาสวัดเทพ ปุรณาราม ต.ท่าพระ อ.เมือง จ.ขอนแก่น วันที่ ๑๔ เมษายน ๒๕๖๐.

^{๓๗} สัมภาษณ์ อาจารย์สาคร ศรีระวรรณ หมอสูตรชวัญนาถ นายสง่า จันทร์รัต ในงานบุญแจกข้าว ยาย หลิ่ง ไชยา เลขที่ ๕๕ หมู่ ๕ บ้านหนองผักตบ ต.โนนสมบูรณ์ อ.บ้านแฮด จ.ขอนแก่น วันที่ ๑๐ เมษายน ๒๕๕๙.

^{๓๘} สัมภาษณ์ พ่อจารย์หนู แก้วบุญเรือง ไวยาวัจกร/หมอสูตรชวัญนาถ นายไพศาล ยามะโนภาส, นาย อดิศร ดวงบุปผา ในงานบุญแจกข้าวหา พ่อใหญ่บุญมา แม่ใหญ่เที่ยง โคตรดง เลขที่ ๓ หมู่ ๘ บ้านท่ามะเดื่อ ต.ท่า กระเสริม อ.น้ำพอง จ.ขอนแก่น วันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๐.

^{๓๙} สัมภาษณ์ พ่อคำพันธ์ ศัทจันทร์ ไวยาวัจกรวัดร่องคำ ต.ป่าสังข์ อ.จตุรพักตรพิมาน จ.ร้อยเอ็ด วันที่ ๙ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๐.

สายป้อ บางคนถือบวชน้ำล้าง ลางคนถือผ้าผืนกว้างมาตุ้มห่อ แม็กอ้อมเจ้าใส่อกยกเจ้าใส่เพลลา แม่จึงเอาข้าวปั้นวันละ ๓ คาบ อาบน้ำวันละ ๓ ที แม็กซัดสีและลูบไล่ เอาใจใส่ทุกคำเข้าบมีคา ฟ้าแมตฮ้องเสียงดัง แม็กอ้อมเจ้าใส่อก ยกเจ้าเข้าใส่อ้อมชะชุกินนม แม็กชมลูกแก้ว เลี้ยงใหญ่แล้วพอลงไปมา ตามปะสาเต็กอ่อน สะออนหน้าแล้วใหญ่เป็นคน อายุตนได้พอซาวซบ คิดถึงคุณบิดามารดาจึงอำลาเข้ามาบวช สร้างผนวชเป็นพระเป็นสงฆ์ ให้ดำรงตนครองสืบสร้าง ฐะอั้ง ๒ ประการ เขียนกรรมฐานให้ถ้วนถี่ แปดหมื่นสี่พระธรรมชั้นให้เจ้าฮู้ อย่าหัวคืดบูทรวงปัญญา มีวิริยาเพียรพร่ำพร้อมใจอ่อนน้อมต่อพระธรรม อย่าคืดนำในทางโลก ขอให้พ้นจากโคกโคกกา ให้สุขาอย่าเดือดฮ้อน ให้เทศนาสอนสั่ง トラบเท่าหัวซิ้ง อายุ วัฒนัง สุขัง พะลัง สมบูรณ์พร้อมทุกประการ ก็ข้าเทอญฯ”^{๔๐}

หรืออีกบทหนึ่งว่า “...พ่อนาคอ้ย เจ้ามีใจในธรรมอันล้ำเลิศ ก่อนลิได้มาเกิดจากห้องมารดา ได้เลี้ยงมาเป็นอันยากเลี้ยงลำบากทุกวันคืน แม่ทนฝืนหนักหน่วงห้อง นอนเก้าเดือนเฮ็ดล่องง่องอยู่ในครรภ์ แสนรำพันฮักห่อ ลูกของพ่อตั้งดวงตา ออกจากห้องมารดาถูกเกิดมาเลิศแล้ว ได้ลูกแก้ว แม่และผู้ชายผู้ตายายก็ชมชื่น ยอยกยั้นเจ้าออกมา ญาติก็มาเอาผ้าห่อ ผู้เป็นพ่อฮักเหลือหลาย ตากับยายเอาอาบน้ำ ทุกคำเข้าให้กินนม แม่อนชมพ่อนอนกอด หอมแก้มพอดยามไปมา ฮักตั้งตาถูกแก่นให้ เลี้ยงเจ้าใหญ่เป็นหนุ่มมา อยู่ชายคาเพียรอ่อน สะออนหน้าใหญ่เป็นคน บ่ได้จนจกอย่าง บ่ได้ห่างไปไกล บ่ได้ไหลหนีจาก แสนลำบากเหลือหลาย ลูกผู้ชายจึงได้บวชในพุทธศาสนา ขอให้สมปรารถนาก็ข้าเทอญฯ”^{๔๑}

จากนั้น ทุกคนที่มาร่วมงานต่างก็แสดงความชื่นชมยินดีด้วยการผูกข้อมือนาค พร้อมกับกล่าวสอนถึงคุณของบิดามารดาเป็นภาษาอีสานว่า

“... เห็นว่าคุณพ่อแม่นี้ มีมากคณานับ
หาแนวชาแนวปรับ เปรียบปานบ่มีได้
เห็นว่าคุณ ๒ ไท้ เหนือพระพรหมพ่อและแม่
ย่อนว่าคุณเห็นเลี้ยง เพียรเจ้าจงใหญ่มา
ให้เจ้าถือศีลสร้าง ตามทางพุทโธวาท
ประกาศคุณพ่อแม่เลี้ยง เพียรขึ้นสู่สวรรค์ ฟันเด้อ พ่อนาคอ้ย...สาธุ”^{๔๒}

^{๔๐} สัมภาษณ์ พ่อสานิตย์ พาสว่าง หมอสูตรขวัญ/ปราชญ์ชาวบ้าน นักจัดรายการสถานีวิทยุ พระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น วันที่ ๔ มีนาคม ๒๕๖๐.

^{๔๑} สัมภาษณ์ พ่อบุญศรี ภูมิบ้านค้อ มัคทายก วัดธาตุพระอารามหลวง อ.เมือง จ.ขอนแก่น วันที่ ๑ เมษายน ๒๕๖๐.

^{๔๒} สัมภาษณ์ พระครูสิริสุตาภรณ์ ดร. (วีระ กิตติคุณ) ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดธาตุพระอารามหลวง อ.เมือง จ.ขอนแก่น วันที่ ๑ เมษายน ๒๕๖๐.

การบวชอุทิศในงานบุญแจกข้าว จึงเป็นการแสดงความกตัญญูทเวทีสำหรับลูกผู้ชายได้เป็นอย่างดี อีกทั้งผู้บวชสามารถนำข้อวัตรปฏิบัติที่ได้จากการบวชมาใช้ในการดำเนินชีวิตได้ แม้เวลาแห่งการบวชจะไม่มากนัก แต่หากตั้งใจประพฤติปฏิบัติจริงๆ ย่อมมีประโยชน์แก่ตนเองและญาติพี่น้องที่เกี่ยวข้อง โดยเฉพาะอย่างยิ่งก็คือบุพการีที่ล่วงลับไปแล้ว^{๔๓} ดังคำกล่าวสอนของพระอุปัชฌาย์ว่า

“...แม้พ่อแม่จะล้มหายตายจากไปแล้ว รูปร่างกายท่านจะไม่ปรากฏให้เห็นอีกต่อไป แต่สมบัติที่ท่านแบ่งปันให้เรายังคงอยู่ นั่นก็คือ “มูลกรรมฐาน” คือกรรมฐานเบื้องต้น เป็น “มูลมรดก” เก้าแก่ของพ่อแม่ ๕ อย่าง ได้แก่ *เกสา* ผม *โลมา* ขน *นะชา* เล็บ *ทันตา* ฟัน *ตะโจ* หนัง ของทั้ง ๕ อย่างนี้ คือตัวตนของพ่อแม่ที่ท่านมอบให้แก่ลูกทุกคน หากใครต้องการแสดงความกตัญญูทเวทีต่อพ่อแม่ จะต้องนำตนเองเข้ากรรมฐาน ยกตนขึ้นสู่เส้นทางธรรม นำเอามูลกรรมฐานอันเป็นมูลมรดกของพ่อแม่ไปประพฤติปฏิบัติกรรมฐาน เพื่อให้รู้เท่าทันสภาพความเป็นจริงของสังขารร่างกาย ก็จะเป็นการตอบแทนบุญคุณของพ่อแม่ แสดงความกตัญญูทเวทีให้ปรากฏชัดเจน ด้วยการนำรูปร่างกายที่เป็นมูลมรดกของพ่อแม่มาปฏิบัติธรรม...”^{๔๔} หรือหากยินดีที่จะดำรงสถานภาพของสมณเพศไปจนตลอดชีวิต ก็นับว่าเป็นการอุทิศตนช่วยธำรงไว้ซึ่งการสืบต่ออายุของพระพุทธศาสนา พระภิกษุชาวอีสานที่เป็นพระสังฆาธิการสมภารเจ้าอาวาส เป็นพระผู้ใหญ่รับผิดชอบการปกครองคณะสงฆ์ในพื้นที่ต่างๆ หลายรูปก็มาจากการบวชอุทิศในงานบุญแจกข้าวนี้เอง^{๔๕}

ดังนั้น การบวชอุทิศในงานบุญแจกข้าวจึงเป็นงานบุญที่ยิ่งใหญ่ และเป็นงานบุญที่สำคัญสำหรับครอบครัวชาวอีสาน เพราะเป็นงานบุญที่สร้างความกตัญญูทเวทีให้ปรากฏในชุมชนสังคมนั้นๆ ได้อย่างงดงาม เป็นการปลุกฝังและถ่ายทอดคุณธรรมสำคัญนี้ ต่ออนุชนรุ่นหลังให้ซึมซับรับทราบและนำไปปฏิบัติทำหน้าที่สืบทอดคุณธรรมนี้ต่อไป เพราะลูกคือผู้ยกพ่อแม่ขึ้นสู่สวรรค์ แต่ถ้าหากไม่มีโอกาสได้บวชก็ควรหาโอกาสสนับสนุนให้ลูกหลานญาติพี่น้องได้บวช หรือส่งเสริมให้ผู้อื่นได้บวชก็จักบุญไม่น้อย

๓.๒.๔ การแสดงความกตัญญูในงาน บุญทอดสง

อีสานมีธรรมเนียมการทำบุญอย่างหนึ่งเรียกว่า "บุญทอดสง" หรือเรียกว่า “พิธีทอดสง” เป็นงานประเพณีโบราณของชาวอีสาน จะทำพิธีทอดสงสำหรับพระสงฆ์ที่มีพรรษามากกว่า ๕ พรรษา

^{๔๓} สัมภาษณ์ อาจารย์ดาว ดอกรัง ครูสอนพระปริยัติธรรม โรงเรียนวิเวกธรรมประสิทธิ์วิทยา วัดธาตุ พระอารามหลวง อ.เมือง จ.ขอนแก่น วันที่ ๑ เมษายน ๒๕๖๐.

^{๔๔} สัมภาษณ์ พระเทพกิตติรังสี (ทองสา วรลาโภ) ที่ปรึกษาเจ้าคณะจังหวัดขอนแก่น เจ้าอาวาสวัดธาตุ พระอารามหลวง จ.ขอนแก่น วันที่ ๒๓ เมษายน ๒๕๖๐.

^{๔๕} สัมภาษณ์ พระราชประสิทธิ์คุณ (สุเทพ สุภาจาโร) รองเจ้าคณะจังหวัดขอนแก่น เจ้าอาวาสวัดเทพ ปูณาราม ต.ท่าพระ อ.เมือง จ.ขอนแก่น วันที่ ๑๔ เมษายน ๒๕๖๐.

ขึ้นไป เป็นกิจกรรมที่ชาวบ้านจัดขึ้นเพื่อยกย่องพระสงฆ์ที่ปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบ ยกย่องพระดีมีคุณธรรม มีความสามารถในชุมชน ยกขึ้นเป็น “สำเร็จ, ซา, คู” เป็นการทำให้เกียรติยศยกย่อง มอบถวายสมณศักดิ์ระดับชาวบ้าน โดยชาวบ้าน เพื่อประโยชน์ร่วมกันทุกฝ่ายในชุมชน ถือว่าเป็นกิจกรรมที่ยิ่งใหญ่ ชาวบ้านเมื่อเห็นเป็นการสมควรว่า พระภิกษุหรือสามเณรรูปใด ได้สำเร็จการศึกษาควรแก่การยกย่อง ให้เตรียมกองฮอต คนเฒ่าคนแก่เมื่อได้รับแจ้งข่าวคราวการตั้งกองฮอต ต่างก็พร้อมใจกันเห็นดีเห็นงาม เป็นความดีความชอบที่ชาวบ้านยกถวายพระสงฆ์ จะทำแยกต่างหากหรือจะทำร่วมกับบุญอื่นๆ ก็ได้

ในการประกอบพิธี พระเถระผู้ใหญ่จะเป็นผู้นำพระสงฆ์รดน้ำก่อน จากนั้นคนแก่คนเฒ่าจะรด (ฮอต) เรียงตามลำดับไปจนถึงชาวบ้านทั่วไป รดน้ำให้ไหลไปตามรางน้ำที่ทำเป็นรูปพญานาคแล้วไหลไปรดตัวพระสงฆ์ เสร็จแล้วเปลี่ยนจิวรเก่าออก ใช้จิวรใหม่แทน ถวายบริขาร ขอรับศีลรับพร พระสงฆ์รูปนี้จะถือว่าเป็นพระที่ผ่านการฮอตแล้ว การเรียกขานพระสงฆ์ผู้นี้ภายหลังการลาสิกขาบทออกไปจะเรียกว่า “จารย์” เป็นคำนำหน้าชื่อ^{๕๖} ดังนั้น การถวายน้ำสรงในพิธีฮอตครั้งนี้ เป็นพิธีกรรมที่สำคัญมาก เพราะเป็นการสถาปนาให้ผู้ได้รับการรดน้ำนี้เปลี่ยนชื่อ เป็นผู้มียศทางสังคมอีสานได้ จากการลงพื้นที่วิจัยพบว่า

บ้านชาด ต.นาคู อ.นาคู จ.กาฬสินธุ์ มีประเพณีการทำบุญฮอตสรง เป็นประเพณีการทำบุญแจกข้าวรวมหมู่ทุกปี มากสุดถึง ๒๐ กอง น้อยสุดไม่เคยต่ำกว่า ๓ กอง สำหรับปี ๒๕๖๐ นี้มี ๕ กอง นิยมทำในเดือนเมษายน เพื่อแสดงความกตัญญูต่อบิดามารดา ปู่ย่า ตายาย เพราะการรดสรงน้ำพระสงฆ์ เป็นการถวายเกียรติเลื่อนชั้นให้พระสงฆ์ ตามธรรมเนียมอีสาน ซึ่งเป็นประเพณีสืบทอดมาจากวัฒนธรรมล้านช้าง เปรียบเสมือนการเลื่อนชั้นให้บุพการีที่ล่วงลับ ไปสู่สุคติในภพภูมิที่ดียิ่งขึ้นไป หากตระกูลใดได้เป็นเจ้าของทำบุญกองฮอต เพื่ออุทิศส่วนบุญกุศลในงานแจกข้าว จะได้รับการยกย่องสรรเสริญจากชุมชนว่า มีความรักความห่วงใย มีความกตัญญูต่อบุพการีเป็นอย่างยิ่ง^{๕๗} การประกอบพิธีฮอตสรงน้ำพระสงฆ์ของชาวบ้านนาคูจึงเกิดขึ้นทุกปี จนกลายเป็นประเพณีประจำหมู่บ้านมาจนถึงปัจจุบัน

คำว่า “ฮอต” ในที่นี้ หมายถึง การรดสรงน้ำพระสงฆ์ครั้งสำคัญ เพราะการสรงน้ำในที่นี้ไม่ใช่การสรงน้ำธรรมดา เป็นการสรงน้ำพิเศษเรียกว่า “การฮอตสรง” หรือเรียกอย่างโบราณว่า “อภิเชก” หรือ “เถราภิเชก” คือการรดสรงพระภิกษุ หรือพระเถระผู้ทรงคุณวุฒิผู้คงแก่เรียน มีศีลาจารวัตรน่าเลื่อมใส สมัยก่อนพระสงฆ์ที่ถูกคัดเลือกจะต้องเป็นผู้เรียนจบมนต์น้อย มนต์กลาง หรือ

^{๕๖} สัมภาษณ์ อาจารย์บุญถิ่น สงวนรัตน์ ปราชญ์ชาวบ้าน บ้านชาด หมู่ ๔ ต.นาคู อ.นาคู จ.กาฬสินธุ์ วันที่ ๗ พฤษภาคม ๒๕๖๐.

^{๕๗} สัมภาษณ์ นายสมิทธิ เถียรชาติ ครูสอนโรงเรียนบ้านชาด หมู่ ๔ ต.นาคู อ.นาคู จ.กาฬสินธุ์ วันที่ ๗ พฤษภาคม ๒๕๖๐.

เรียนจบมูลกัจจายน์ เป็นผู้ทรงพระปาติโมกข์ หรือเป็นผู้มั่นคงในพระพุทธศาสนา ญาติโยมทนายทนาย กามิศรัทธาเลื่อมใสจึงพากันหาบริวารอันเหมาะแก่สมณเพศ มีจีวร เป็นต้น มาอดสรงเป็นการแถม สมภารให้ และเป็นการเลื่อนสมณศักดิ์ให้สูงขึ้นด้วย และเพื่อให้พระภิกษุที่ได้รับการอดสรงนั้นน้อยอยู่เป็น รมโพธิ์ร่มไทร เป็นหลักชัยสืบต่ออายุพระพุทธศาสนาตลอดไป^{๔๘}

การอดสรง จึงเป็นงานประเพณีสำคัญมาแต่โบราณของชาวอีสาน ที่กระทำสืบทอดกันมา หลายชั่วอายุคน เป็นพิธีที่ชาวพุทธอีสานจัดขึ้นเพื่อประโยชน์อย่างน้อย ๓ ประการ คือ

๑. เพื่อเป็นการเพิ่มกำลังใจ ถวายขันธ์ศ หรือสมณศักดิ์แบบโบราณอีสาน แต่พระมหา เถระและพระสงฆ์สามเณรผู้ทรงคุณและปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ

๒. เพื่อแสดงความกตัญญูทเวที่ต่อบุพการีชน คือบิดามารดา ปู่ย่า ตายาย เป็นต้น เพราะมีความเชื่อว่า หากลูกหลานตระกูลใดได้ทำบุญกอดสรงอุทิศให้แก่บรรพชนแล้ว วิญญาณของ บรรพชนจะอยู่เย็นเป็นสุข ประดุจดั่งน้ำสรงที่ให้ความชุ่มเย็นแก่ผู้รดน้ำฉันนั้น และจะส่งผลให้ ลูกหลานมีชีวิตที่มีความสุขสงบเย็นตลอดไป

๓. เพื่อเป็นสิริมงคลแก่ผู้เข้าร่วมพิธี เชื่อกันว่าผู้เข้าร่วมนั้นจะประสบแต่ความสุขสวัสดิ เจริญด้วยจตุรพิธพร คือ อายุ วรรณะ สุข และกำลังสติปัญญา ถึงพร้อมด้วยลาภ ยศ สรรเสริญ สุข เพราะถือว่าเป็นผู้ได้ร่วมอดสรงพระมหาเถระผู้มีความรู้ทรงธรรมทรงวินัย และจะได้รับส่วนแห่งบุญ วาสนาบารมีของท่านด้วย^{๔๙} หากมีพิธีอดสรง ณ ที่ใดแล้ว ผู้คนจะหลั่งไหลเข้าร่วมพิธีเป็นจำนวนมาก

ดังนั้น การทำบุญแจกข้าวด้วยการอดสรงพระสงฆ์ จึงเป็นการแสดงความกตัญญูทเวที่ต่อบุพการีให้ปรากฏชัดเจน และเป็นการสนับสนุนให้พระสงฆ์ประพฤติดีปฏิบัติชอบ ทำหน้าที่เป็นผู้สืบ ทอดอายุพระพุทธศาสนาให้ยืนยาวต่อไปได้เป็นอย่างดี

๓.๒.๕ การแสดงความกตัญญูในงานบุญกฐินอุทิศ

บุญกฐิน หรือ กฐินทาน เป็นการทำบุญด้วยถวายผ้าเป็นทานแก่พระสงฆ์ผู้จำพรรษาในวัด ใดวัดหนึ่งครบ ๓ เดือนบริบูรณ์ คือ ไม่ขาดพรรษา เพื่อเป็นการสงเคราะห์ภิกษุผู้ประพฤติดีปฏิบัติ ชอบให้มีผ้านุ่มหรือผ้าห่มใหม่ จะได้ใช้ผลัดเปลี่ยนของเก่าที่จะขาดหรือชำรุด ถือเป็น การให้กำลังใจ หรือสนับสนุนพระภิกษุผู้บำเพ็ญเพียร ถือเป็นโอกาสบำเพ็ญบุญของพุทธศาสนิกชน แต่ต้องจัดทำให้ ถูกต้องตามพระธรรมวินัย ซึ่งเป็นแม่แบบของความสามัคคี สร้างความกตัญญูทเวที่ บนพื้นฐานของ ความเป็นประชาติไปตย

^{๔๘} สัมภาษณ์ พระอธิการสำรวย สุจิตโต เจ้าอาวาสวัดสว่างโพธิ์ชัย บ้านขาด หมู่ ๔ ต.นาคู อ.นาคู จ. กาฬสินธุ์ วันที่ ๗ พฤษภาคม ๒๕๖๐.

^{๔๙} สัมภาษณ์ อาจารย์วิลาวรรณ สงวนรัตน์ อดีตครูเกษียณ บ้านขาด หมู่ ๔ ต.นาคู อ.นาคู จ.กาฬสินธุ์ วันที่ ๗ พฤษภาคม ๒๕๖๐.

ประเพณีการทอดกฐินถือเป็นบุญที่ยิ่งใหญ่ในรอบปี การจัดทำจึงต้องมีการเตรียมข้าวของเครื่องไทยธรรมอย่างมากมาย นอกจากองค์กฐินคือผ้าไตรจีวรแล้ว บางเจ้าภาพยังมีศรัทธาสร้างถาวรวัตถุ เพื่อเป็นอนุสรณ์ไว้ประจำพระพุทธศาสนาอีกด้วย อีกทั้งยังมีเครื่องบริวารกฐินอื่นๆ อีกมากมายนับไม่ถ้วน เจ้าภาพต้องเตรียมข้าวปลาอาหาร เพื่อต้อนรับสายธารศรัทธาของญาติพี่น้องหรือญาติธรรม ผู้จะมาร่วมอนุโมทนาบุญกับเจ้าภาพ เพราะพุทธศาสนิกชนทุกหมู่เหล่าต่างก็ต้องการที่มีส่วนร่วมในงานบุญกฐิน ต่างก็จัดหาเครื่องไทยธรรมต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นเสื่อ สาด อาสนะ หมอน ดอกไม้ ฐูปเทียน เครื่องใช้สอยสำหรับพระสงฆ์ และสิ่งของอื่นๆ ตามแต่จะเห็นสมควร ซึ่งร้านสังฆภัณฑ์ต่างๆ ก็จะได้โอกาสได้จำหน่ายเครื่องสังฆภัณฑ์ตามความต้องการขอเจ้าภาพ รวมถึงสละปัจจัยเพื่อสมทบทุนในการบูรณปฏิสังขรณ์เสนาสนะในวัดที่จะไปทอดกฐินนั้นด้วย มีการเฉลิมฉลององค์กฐินด้วยการเจริญพระพุทธมนต์เย็น ถวายภัตตาหารเช้า-เพล ร่วมรับฟังพระธรรมเทศนาอันสงส์กฐิน จากการลงพื้นที่วิจัยพบว่า

ในงานบุญกฐินอุทิศ ของคุณแม่เข็มมา ประเสริฐสังข์ พร้อมบุตรธิดาคณาญาติพร้อมใจกันจัดงานบุญกฐินอุทิศส่วนกุศลไปให้แก่ พ่อครูถวิล ประเสริฐสังข์ ซึ่งได้ถึงแก่กรรมไปแล้วครบรอบ ๑ ปี ถือเป็นโอกาสดีจึงได้ตกลงกันทำบุญกฐินอุทิศ ซึ่งมีการเตรียมงานกันเป็นแรมเดือน เพื่อให้องค์ประกอบของบุญกฐินมีพร้อมทุกอย่าง และเพื่ออุทิศส่วนกุศลไปถึงพ่อครูถวิล ในคราวเดียวกันด้วย ในครั้งนี้เจ้าภาพได้สละทุนทรัพย์สร้างห้องสมุดให้กับโรงเรียนประจำหมู่บ้าน ๑ หลัง ตั้งชื่อว่า “ห้องสมุดถวิล ประเสริฐสังข์”^{๕๐} ซึ่งเป็นการบำเพ็ญสาธารณประโยชน์ต่อส่วนรวมในชุมชนอย่างชัดเจน

การทำบุญกฐินอุทิศครั้งนี้ถือว่า ได้แสดงความกตัญญูตเวทียิ่งอย่างเต็มเปี่ยม เพราะพ่อครูถวิล ประเสริฐสังข์ เมื่อครั้งยังมีชีวิตอยู่ก็ได้ปวารณาเป็นโยมอุปัฏฐากวัด หากปีใดไม่มีกฐินจากที่อื่นมาจงเป็นเจ้าภาพ พ่อครูพร้อมครอบครัวก็จะรับผิดชอบ ช่วยเป็นภาระในการจัดหาหรือรับเป็นเจ้าภาพเอง การจัดทำบุญกฐินอุทิศจึงเป็นการสานต่อเจตนาของพ่อครูถวิลได้อย่างดียิ่ง^{๕๑} และการทำบุญกฐินจะต้องมีผ้าจีวรเป็นองค์ประกอบสำคัญ ในการบังสกุลอุทิศก็ต้องใช้ผ้าจีวรมาทอดถวายให้พระได้พิจารณา การนำผ้าบังสกุลในงานบุญแจกข้าวไปทอดถวายให้พระได้พิจารณา จึงเป็นเรื่องปกติเท่านั้น แต่หากได้นำผ้าชนิดเดียวกันนี้ไปเข้าพิธีในการทอดกฐิน ผ้าบังสกุลผืนนั้นก็จะเป็นผ้ากฐินทันที^{๕๒}

^{๕๐} สัมภาษณ์ แม่เข็มมา ประเสริฐสังข์ เจ้าภาพงานกฐินอุทิศให้พ่อครูถวิล ประเสริฐสังข์ บ้านเปิด อ.เมือง จ.ขอนแก่น วันที่ ๒๒ ตุลาคม ๒๕๕๙.

^{๕๑} สัมภาษณ์ คุณครูกาญจนา ประเสริฐสังข์ เจ้าภาพงานกฐินอุทิศให้พ่อครูถวิล ประเสริฐสังข์ บ้านเปิด อ.เมือง จ.ขอนแก่น วันที่ ๒๒ ตุลาคม ๒๕๕๙.

^{๕๒} สัมภาษณ์ พระครูจันทสิริสาร (สาคร จันทสิริ) เจ้าคณะตำบลบ้านเปิด เจ้าอาวาสวัดท่าบึง ในงานบุญกฐินอุทิศให้ พ่อครูถวิล ประเสริฐสังข์ บ้านเปิด อ.เมือง จ.ขอนแก่น วันที่ ๒๒ ตุลาคม ๒๕๕๙.

จึงนับเป็นการเพิ่มเติมบุญกุศลในส่วนทักษิณาได้เป็นอย่างดี และมีโอกาสจะได้ทำน้อยครั้ง ไม่เหมือนงานแจกข้าวปกติ ที่พร้อมเมื่อใดก็ทำได้เมื่อนั้น แต่การจะบุญแจกข้าวร่วมกับบุญอุทิศจะต้องรอให้ถึงกาลเวลาที่ชัดเจนเท่านั้นจึงสามารถทำได้ เพราะต้องขึ้นอยู่กับเหตุปัจจัยหลายอย่าง หากลูกหลานไม่มีความกตัญญูที่อยู่บนฐานของความสมัครสมานสามัคคีจริงๆ แล้ว ก็เป็นเรื่องยากที่จะมีโอกากระทำบุญอุทิศให้ได้ การแสดงความกตัญญูในงานบุญอุทิศจึงเป็นที่นิยมมาก แต่มีโอกาสดำเนินการไม่มากนัก เพราะต้องอาศัยความพร้อมของลูกหลานญาติพี่น้องประสานงานกันอย่างลงตัว งานบุญอุทิศจึงเป็นดัชนีชี้วัดความกตัญญูกตเวทีของลูกหลานผู้ตายได้เป็นอย่างดี

ดังนั้น การแสดงความกตัญญูในงานบุญแจกข้าวจึงเป็นงานบุญที่สำคัญสำหรับครอบครัวชาวอีสาน เพราะเป็นงานบุญที่สร้างความกตัญญูกตเวทีให้ปรากฏในชุมชนสังคมนั้นๆ ได้อย่างงดงาม เป็นการปลูกฝังและถ่ายทอดคุณธรรมสำคัญต่ออนุชนรุ่นหลังให้ซึมซับรับทราบและนำไปปฏิบัติทำหน้าที่สืบทอดคุณธรรมผ่านกิจกรรมความเชื่อในการประกอบพิธีกรรมต่างๆ มีการกราบขอขมา สรงน้ำอัฐิ สร้างห่อปราสาทผึ้ง แต่งภาวนา ถวายทาน กรวดน้ำ อุทิศบุญและบรรจ้อัฐิบุพการีชน

๓.๓ การสร้างความสามัคคี ในงานบุญแจกข้าว

งานบุญแจกข้าวชาวอีสานทุกงาน ต้องอาศัยความสามัคคีเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันของคน ๒ ฝ่าย คือ บรรดาลูกหลานญาติพี่น้องของผู้ตายหรือคณะเจ้าภาพ และประชาชนในชุมชนหมู่บ้านนั้น หรือผู้มาร่วมงาน จะต้องมีความเห็นสอดคล้องกันตั้งแต่เริ่มมีการปรึกษาหารือกันว่าจะทำบุญแจกข้าว ก่อนจะกำหนดวันในการทำบุญจะต้องมีการประชุมภายในครอบครัวก่อน จากนั้นจึงนำความตกลงนั้นไปปรึกษากับประธานชุมชน หรือผู้ใหญ่บ้าน และผู้เฒ่าผู้แก่ที่เป็นปราชญ์ชาวบ้าน และพระสงฆ์ในวัดประจำหมู่บ้านเพื่อจะได้จัดลำดับงานหรือกำหนดการต่างๆ เมื่อตกลงกันชัดเจนแล้วพอใจทั้ง ๒ ฝ่าย ก็จะขยายผลเป็นการเตรียมการอื่นๆ เพื่อดำเนินงานต่อไป

๓.๓.๑ การสร้างความสามัคคีในหมู่ญาติ

ความสามัคคีในหมู่ญาติเป็นทั้งหมดของงานบุญแจกข้าว เพราะทุกอย่างจะดำเนินไปได้ ต้องขึ้นอยู่กับเจ้าภาพซึ่งเป็นลูกหลานญาติพี่น้องของผู้ตาย ทุกคนจึงต้องปรากฏตัวประกาศความเป็นญาติพี่น้องอย่างชัดเจน แสดงความสมัครสมานสามัคคีปรองดองกลมเกลียวเป็นหนึ่งเดียว เพื่อยกย่องเชิดชูบูชาคุณของบุพการี แสดงความกตัญญูกตเวทีให้ปรากฏแก่ชุมชนโดยพร้อมเพรียงกัน

การแสดงความสามัคคีในเบื้องต้นบรรดาญาติทุกฝ่าย ต้องปรึกษาหารือตกลงกันให้มิมติเป็นเอกฉันท์ไม่ขัดกัน ต้องช่วยกันรับผิดชอบงานด้านต่างๆ เพื่อไม่ให้เกิดความวุ่นวายหรือขัดข้องในขณะดำเนินงาน ต้องมีความพร้อมในเรื่องทรัพย์สินเงินทองที่จะต้องใช้จ่ายในงาน ส่วนมากลูกคนโต

มักจะได้เป็นประธานในงานนี้ หรือผู้ที่ได้รับมรดกจากพ่อแม่มากที่สุดจะรับผิดชอบมากกว่าคนอื่น^{๕๓} เพราะฉะนั้น เพื่อกันความแตกแยกในครอบครัวจึงต้องมีเฒ่าแก่หรือคนกลางมารับรู้หรือเป็นที่ปรึกษา ด้วย หรือหากลูกคนใดทำงานดีมีทุนทรัพย์มากพอก็จะมอบภาระเรื่องค่าใช้จ่ายให้ลูกคนนั้น รับผิดชอบ^{๕๔} แต่ต้องมีการตกลงกันแล้วอย่างชัดเจน แต่ส่วนมากจะช่วยกันรับผิดชอบตาม ความสามารถและกำลังทรัพย์ของตน และแบ่งหน้ากันรับผิดชอบในงานด้านต่างๆ ซึ่งญาติพี่น้องใน ครอบครัวต้องแสดงความสามัคคีเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวในการประกอบพิธีกรรมทุกขั้นตอน ตั้งแต่ต้นจน สุดท้าย เพราะเป็นหน้าที่หลักของลูกทุกคนต้องรับผิดชอบ^{๕๕} คนที่มาร่วมงานเป็นเพียงผู้มาช่วยให้งาน ดำเนินไปด้วยความถูกต้องเรียบร้อยดีงามและสมบูรณ์แบบยิ่งขึ้น ลูกทุกคนจึงต้องมีความสามัคคีกัน อย่างเหนียวแน่น เพื่อให้งานนี้เป็นงานแห่งเกียรติยศอันยิ่งใหญ่ และเป็นศักดิ์ศรีแก่วงศ์ตระกูล เป็น การประกาศคุณงามความดีของพ่อแม่ให้แผ่ไปอย่างกว้างขวาง และเป็นโอกาสในการแสดงความ กตัญญูต่อพ่อแม่อย่างชัดเจน ผู้อื่นสามารถนำไปเป็นแบบอย่างในการปฏิบัติได้

๓.๓.๒ การสร้างความสามัคคีในชุมชน

งานบุญแจกข้าวทุกคนต้องได้รับความร่วมมือจากชุมชนนั้นๆ อย่างกว้างขวาง แพบทุก คราวเรือนจะต้องแสดงน้ำใจมาช่วยงานบุญนี้โดยทั่วหน้า ตั้งแต่เริ่มงานคล้ายกับเป็นสัญญาประชาคมที่ ต้องแสดงออกในงานนี้ โดยไม่ต้องมีการแนะนำ แต่จะมีการจัดเตรียมทีมคณะทำงาน แบ่งตามหน้าที่ ต่างๆ ที่ตนถนัดแล้วให้ช่วยกันรับผิดชอบ งานอย่างเต็มกำลังความสามารถ^{๕๖} ซึ่งมีกิจกรรมหลักที่ แสดงความสามัคคีในชุมชนอยู่ ๓ ช่วง^{๕๗} หรือ ๓ วัน คือ

ช่วงที่ ๑ เรียกว่า “มือเค้างาน” เป็นวันเตรียมงาน โดยส่วนใหญ่จะประมาณหนึ่งสัปดาห์ ก่อนเริ่มงาน ได้แก่ การจัดเตรียมสถานที่ ทำความสะอาดบริเวณ แจกซองเชิญแขก นิมนต์พระมา เทศน์ในงาน จัดเตรียมสิ่งของที่ใช้ในงาน จัดเตรียมของถวายพระ ข้าวปลาอาหารและเครื่องดื่มไว้

^{๕๓} สัมภาษณ์ คุณครูภักดีภรณ์ มาตย์นอก เจ้าภาพงานบุญแจกข้าวหา พ่อชาลี มาตย์นอก เลขที่ ๑๓๘ หมู่ ๑ บ้านหนองสองห้อง อ.หนองสองห้อง จ.ขอนแก่น วันที่ ๗ เมษายน ๒๕๖๐.

^{๕๔} สัมภาษณ์ คุณนรินทร์-คุณสุภาวดี มาตย์นอก เจ้าภาพงานบุญแจกข้าวหา พ่อชาลี มาตย์นอก เลขที่ ๑๓๘ หมู่ ๑ บ้านหนองสองห้อง อ.หนองสองห้อง จ.ขอนแก่น วันที่ ๗ เมษายน ๒๕๖๐.

^{๕๕} สัมภาษณ์ คุณสุปราณี-คุณมนตรี อาษานอก เจ้าภาพงานบุญแจกข้าวหา พ่อชาลี มาตย์นอก เลขที่ ๑๓๘ หมู่ ๑ บ้านหนองสองห้อง อ.หนองสองห้อง จ.ขอนแก่น วันที่ ๗ เมษายน ๒๕๖๐.

^{๕๖} สัมภาษณ์ นายทองพูล ภูลอยดง ผู้ใหญ่บ้าน บ้านบึงฉิม ต.พระลับ อ.เมือง จ.ขอนแก่น วันที่ ๒๐ พฤษภาคม ๒๕๖๐.

^{๕๗} สัมภาษณ์ พ่อไสว นามวัน มัคทายก งานบุญแจกข้าวหา พ่อตาสึงห์ นามวัน เลขที่ ๑๐๔ บ้านหนอง กอย ต.แดงใหญ่ อ.เมือง จ.ขอนแก่น วันที่ ๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๐.

เลี้ยงแขก เตรียมทำข้าวต้มมัด ขนมปาด และขนมจีนเอาไว้แจกผู้มาร่วมงาน^{๕๘} ช่วงบ่ายเจ้าภาพและญาติมิตรจะช่วยกันจัดเตรียมหอปราสาท ภายในก็นำสิ่งของที่ระลึกไปให้ผู้ตายใส่ไว้ เช่น หมอน เสื้อ เสื้อผ้า และอัฐิของผู้ตายรวมอยู่ด้วย หรือรวมกันไว้ในกองบุญ^{๕๙} โดยมีการจัดแบ่งแยกงานแต่ละกลุ่มดังนี้

กลุ่มผู้ชายหนุ่มและชายวัยกลางคน จะช่วยกันจัดเตรียมสถานที่ ซึ่งเป็นที่ที่ต้องใช้แรงในการแบกหาม เช่น จัดอาสนะพระสงฆ์ ขนย้ายธรรมาสน์ ยกโต๊ะเตียงตั้งสำหรับตั้งเครื่องของกองบุญ เครื่องเสียง และอุปกรณ์ในการทำครัวต่างๆ หรืองานหนักส่วนอื่นที่ต้องใช้แรงงาน ซึ่งต้องใช้แรงงานคนหนุ่มและชายวัยกลางคนเป็นหลัก^{๖๐}

กลุ่มหญิงวัยกลางคน ก็จะรับผิดชอบเรื่องข้าวปลาอาหาร น้ำดื่มน้ำใช้ จับจ่ายซื้ออุปกรณ์การทำครัวทุกอย่าง ซึ่งนับเป็นงานหนักตลอดงานเพราะทุกชีวิตที่มาร่วมงานฝากท้องไว้กับคณะแม่ครัวทั้งหมด จึงต้องมีการวางแผนเรื่องเมนูอาหาร กำหนดค่าใช้จ่ายให้เหมาะสมในงานและจำนวนผู้มาร่วมงาน เตรียมจับจ่ายซื้อข้าวของเครื่องครัวต่างๆ ทั้งสดแห้งแห้ง เตรียมทำขนมจีนน้ำยา ข้าวต้มมัด ขนมเทียน และเตรียมอาหารห่อไว้แจกคณะญาติธรรมและแขกที่ร่วมงานให้เพียงพอ^{๖๑}

กลุ่มหญิงสาวที่เป็นลูกหลานและเพื่อนบ้านก็จะออกมาช่วยเป็นลูกมือในงานต่างๆ ทั้งในครัวและนอกครัว เตรียมช่วยบริการยกสำหรับอาหารและน้ำดื่ม ตลอดถึงช่วยประดับตกแต่งบริเวณสถานที่ แต่งพานบายศรี จัดดอกไม้บูชาพระ ถวายพระสงฆ์ รับผิดชอบซื้อสิ่งของเล็กน้อยที่ต้องใช้ในงานที่ขาดเหลือ^{๖๒}

^{๕๘} สัมภาษณ์ แม่มานิจ ตันกันยา, แม่ศิริ เปทา, แม่ไพจิตร สีทอง, แม่หนูพิศ กู้ดวง คณะแม่ครัว งานบุญแจกข้าวหา พ่อใหญ่บุญมา แม่ใหญ่เที่ยง โคตรดง เลขที่ ๖ หมู่ ๗ บ้านท่ามะเดื่อ ต.ท่ากระเสริม อ.น้ำพอง จ.ขอนแก่น วันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๐.

^{๕๙} สัมภาษณ์ พ่อจารย์หนู แก้วบุญเรือง มัคทายก งานบุญแจกข้าวหาพ่อใหญ่บุญมา แม่ใหญ่เที่ยง โคตรดง เลขที่ ๖ หมู่ ๗ บ้านท่ามะเดื่อ ต.ท่ากระเสริม อ.น้ำพอง จ.ขอนแก่น วันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๐.

^{๖๐} สัมภาษณ์ นายทองคำ ภูทองชนะ ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน หมู่ ๒ ต.หัวนาคำ อ.ยางตลาด จ.กาฬสินธุ์ วันที่ ๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๐.

^{๖๑} สัมภาษณ์ แม่สมจิต เหล่าอาจ, แม่สมบัติ ภูทองเงิน, แม่บัวฮอง ภูพันนา, แม่อุไรวรรณ สุวรรณพันธ์ คณะแม่ครัว หมู่ ๒ ต.หัวนาคำ อ.ยางตลาด จ.กาฬสินธุ์ วันที่ ๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๐.

^{๖๒} สัมภาษณ์ น.ส.พฤษฉัตร ศิลสร, น.ส.นวลอนงค์ บรรจง เยาชนบ้านร่องคำ ต.ป่าสังข์ อ.จตุรพักตรพิมาน จ.ร้อยเอ็ด วันที่ ๙ มกราคม ๒๕๖๐.

กลุ่มผู้ช่วยวัยสูงอายุ จะจัดเตรียมอุปกรณ์กอบงบุญอุทิศ คือสร้างหอปราสาทผึ้ง หอพระอุปคุต มัดบาตรในกรณีมีการบวชนาค และเตรียมเครื่องของที่เกี่ยวข้องกับพระสงฆ์ เตรียมอาสนะพระสงฆ์ จัดแต่งเครื่องบูชาชนิดต่างๆ ให้ครบถ้วน^{๖๓}

กลุ่มผู้หญิงสูงอายุ ก็จะช่วยกันรับผิดชอบงานใบตอง เช่น เย็บชั้นหมากเบ็ง ชั้นหมากชั้นพลู จัดแต่งพานบายศรี และอุปกรณ์ในการสูตรขวัญ เตรียมด้ายผูกข้อมือ ชั้น ๕ ชั้น ๘ เครื่องบูชาต่างๆ รวมถึงช่วยงานห่อข้าวต้มมัด และดูแลความเรียบร้อยในกอบงบุญอุทิศว่าขาดตกบกพร่องในส่วนใด ก็จัดหามาใส่ไว้ให้ครบถ้วน^{๖๔}

ช่วงที่ ๒ เรียกว่า “มือโฮม” เป็นวันงานที่ญาติพี่น้อง เพื่อนบ้านและแขกที่ได้รับเชิญหรือผู้มีจิตกุศลต้องการร่วมบุญด้วย อีสานเรียกว่า “โฮมบุญ” ในช่วงเช้าเจ้าภาพต้องช่วยกันทำอาหารเลี้ยงแขกที่มาร่วมงานตั้งแต่เช้าตรู่ ทั่งออกไปจับจ่ายซื้อข้าวของต่างๆ จากตลาด จัดขนมเงินไว้เลี้ยงแขกที่มาฟังเทศน์ และเตรียมห่อข้าวเหนียวหนึ่ง กับข้าว ข้าวต้มมัด และขนมเทียน มอบให้คนละชุดก่อนกลับบ้าน ถือเป็นของฝากจากงานแจกข้าวโดยตรง^{๖๕}

เมื่อทุกคนมาถึงบ้านงาน จะนำเงิน ข้าวสารและสิ่งของที่เตรียมมาร่วมทำบุญ ซึ่งส่วนมากจะเป็นหมอนหนุนแบบอีสาน (หมอนซิด) มอบให้กับเจ้าภาพ เจ้าภาพก็จะบันทึกไว้หรือลงบัญชีไว้ พร้อมกับมอบข้าวต้มมัด ขนมเงิน ข้าวเหนียวหนึ่งและกับข้าวที่เตรียมใส่ถุงไว้แจกให้ผู้มาร่วมบุญทุกคน^{๖๖} ซึ่งธรรมเนียมนี้ชาวอีสานถือว่าเป็นการให้ทาน และแขกที่ไปร่วมงานต้องรับของแจกไว้ ถือเป็นความร่วมมือที่เจ้าภาพได้แจกให้ด้วย อันเป็นที่มาของคำว่า “แจกข้าว” ก่อนที่บุญจะไปถึงผู้ตาย ผู้ที่ยังมีชีวิตอยู่ก็ควรจะได้รับบุญก่อน แล้วจึงแบ่งส่วนบุญให้แก่ผู้ตายทีหลัง

หากมีการเจริญพระพุทธมนต์ก่อนเพลก็จะเริ่มพิธีในเวลาประมาณ ๑๐.๐๐ นาฬิกา เป็นต้นไป เจ้าภาพหรือตัวแทนต้องออกไปรับพระจากวัดขึ้นมาเจริญพระพุทธมนต์ เมื่อทุกฝ่ายพร้อมเพรียงกันดีแล้ว พ่อทายกหรือมัคนายกก็จะดำเนินตามขั้นตอนการประเพณีเจริญพระพุทธมนต์ เริ่มจากการให้เจ้าภาพจุดธูปเทียน ไหว้พระ กล่าวคำบูชาพระรัตนตรัย อาราธนาศีล ๕ ประธานสงฆ์ให้ศีล

^{๖๓} สัมภาษณ์ พ่อสมชาติ สมปีตตะ ในงานบวชนายบดินทร์ เหล่าวงษา และนายซัซชัย ไชยกิจ แจกข้าวหา พ่อเมฆ สิมหม้อ เลขที่ ๙๔ หมู่ ๔ บ้านขามเปี้ย ต.กู่ทอง อ.เชียงยืน จ.มหาสารคาม วันที่ ๒๕ มีนาคม ๒๕๖๐.

^{๖๔} สัมภาษณ์ แม่ทองเลื่อน สมปีตตะ ในงานบวชนายบดินทร์ เหล่าวงษา และนายซัซชัย ไชยกิจ แจกข้าวหา พ่อเมฆ สิมหม้อ เลขที่ ๙๔ หมู่ ๔ บ้านขามเปี้ย ต.กู่ทอง อ.เชียงยืน จ.มหาสารคาม วันที่ ๒๕ มีนาคม ๒๕๖๐.

^{๖๕} สัมภาษณ์ นางประสงค์ ประภาะนัง, นางสุภาพร ศรีสะอาด งานทำบุญแจกข้าวหา แม่เสงี่ยม มะลิลี เลขที่ ๑๙๐ หมู่ ๑๒ บ้านโนน ต.ขามป้อม อ.วาปีปทุม จ.มหาสารคาม วันที่ ๑๕ มกราคม ๒๕๖๐.

^{๖๖} สัมภาษณ์ พ่อธวัชชัย แม่ทองคำ - พ่อนิวัฒน์ แม่สุณีตย์ ประภาะนัง งานทำบุญแจกข้าวหา แม่เสงี่ยม มะลิลี เลขที่ ๑๙๐ หมู่ ๑๒ บ้านโนน ต.ขามป้อม อ.วาปีปทุม จ.มหาสารคาม วันที่ ๑๕ มกราคม ๒๕๖๐.

ทุกคนรับศีลพร้อมกัน อาราธนาพระปริตร คณะพระสงฆ์ทั้งหมดที่นิมนต์มาเจริญพระพุทธมนต์ เสร็จแล้วกล่าวคำถวายภัตตาหารเพล คณะเจ้าภาพช่วยกันประเคนภัตตาหาร พระสงฆ์ฉันภัตตาหารเพล หลังจากพระสงฆ์ฉันเสร็จแล้วพระสงฆ์จะสวดมาติกา เสร็จแล้วเจ้าภาพเตรียมจตุปัจจัยไทยธรรมเป็น บังสุกุลอุทิศ วางทับสายสิญจน์ต่อหน้าพระสงฆ์ทุกรูป พระสงฆ์จะพิจารณาชั่งบังสุกุลอุทิศ เจ้าภาพเตรียมกรวดน้ำอุทิศบุญและรับพรจากคณะพระสงฆ์ ครั้นเสร็จจากพิธีสงฆ์แล้วก็จะร่วมกันรับประทานอาหาร

จากนั้นเวลาประมาณ ๑๒.๐๐ นาฬิกา ก็เป็นการแสดงความสามัคคีในการฟังเทศน์ ซึ่งต้องมีพิธีกรรมการไหว้พระ อาราธนาศีล รับศีลและอาราธนาเทศน์ ซึ่งทุกคนที่อยู่ในบริเวณงานต้องแสดงความสามัคคีทั้งทางกาย ทางวาจา และทางใจ ในการฟังเทศน์ เพราะต้องพร้อมเพรียงทางกาย ไม่แสดงกิริยามารยาทไม่งามขณะฟังเทศน์ เปล่งเสียงไหว้พระ อาราธนาศีล รับศีล และอาราธนาธรรม โดยพร้อมเพรียงกัน ส่วนทางใจที่ตั้งใจฟังเทศน์ด้วยความเคารพจนจบ^{๖๗}

ถ้าเทศน์ ๑ ธรรมาสน์ เรียกว่า “เทศน์อาณิสสงส์” ถ้า ๒ ธรรมาสน์ เรียกว่า “เทศน์โจทย์” (ปุจฉา-วิสัชนา) ถ้า ๓ ธรรมาสน์ เรียกว่า “เทศน์เสียง” (แหล่อีสาน) โดยทั่วไปมักนิยมนิมนต์พระให้มาเทศน์แหล่निทานชาดก หรือนิทานพื้นบ้าน เพราะช่วงท้ายของการเทศน์ พระเทศน์เสียงดีจะแหล่ “เรียกวิญญาน” พรรณนาถึงความคิดถึงที่ลูกหลานญาติพี่น้องต่างห้วงหาอาลัยต่อผู้ตาย จึงเชิญหรือเรียกดวงวิญญานของผู้ตายให้มารับทราบรับเอากองบุญกุศลที่ญาติได้กระทำในวันนี้ ช่วงเวลาแหล่เรียกวิญญานนี้เอง เป็นช่วงที่จะเห็นญาติทุกฝ่ายแสดงความสามัคคีนั่งล้อมสำหรับกับข้าว เรียกว่า “ภาเวน” พระก็จะแหล่พรรณนาถึงคุณงามความดีของผู้ตาย เพื่อให้ลูกหลานได้สำนึกในบุญคุณของพ่อแม่ บางคนถึงกับกลืนน้ำตาไว้ไม่อยู่ การเทศน์แหล่อีสานจึงได้รับความนิยมมากในงานบุญแจกข้าว^{๖๘}

หลังจากฟังเทศน์จบแล้ว หากมีการบวชนาคจะมีการบายศรีสู่ขวัญนาค ผูกข้อมีอนาคเตรียมขบวนรดแห่นาครอบหมู่บ้านในช่วงบ่ายแก่ๆ ก็จะมีการแสดงความสามัคคีของวัยรุ่นหนุ่มสาวออกมาแสดงความชื่นชมยินดี ขับร้องฟ้อนรำนำหน้าขบวนอย่างสนุกสนาน ซึ่งเป็นบรรยากาศแห่งความชื่นมื่นตามวิถีอีสาน^{๖๙} จากนั้นก็จะนำนาคไปทำพิธีอุปสมบท

^{๖๗} สัมภาษณ์ พ่อผู้ใหญ่วิเชียร-แม่ขวัญใจ ไชยกิจ ในงานบวชอุทิศให้ พ่อเมฆ สิมหม้อ เลขที่ ๙๔ หมู่ ๔ บ้านขามเปี้ย ต.กู่ทอง อ.เชียงยืน จ.มหาสารคาม วันที่ ๒๕ มีนาคม ๒๕๖๐.

^{๖๘} สัมภาษณ์ พระมหาเศรษฐพล โฆสภิตติภาวิ พระนักเทศน์แหล่อีสาน วัดหนองแวงพระอารามหลวง จ.ขอนแก่น วันที่ ๕ มกราคม ๒๕๖๐.

^{๖๙} สัมภาษณ์ พ่อผู้ช่วยลิขิต-แม่สาคร, พ่อมานิตย์-แม่ทอน สิมหม้อ ในงานบวชอุทิศให้ พ่อเมฆ สิมหม้อ เลขที่ ๙๔ หมู่ ๔ บ้านขามเปี้ย ต.กู่ทอง อ.เชียงยืน จ.มหาสารคาม วันที่ ๒๕ มีนาคม ๒๕๖๐.

ตอนเย็นหากมีมหรสพ ซึ่งมักเป็นหมอลำตามความนิยมของท้องถิ่น หรือวงดนตรีพื้นบ้าน ก็เป็นโอกาสที่ศิลปินอีสานจะได้อวดฝีมืออย่างเต็มที่ แสดงศิลปวัฒนธรรมอีสาน จะแสดงดีหรือไม่อย่างไร ก็ต้องอาศัยความสามัคคีของทีมงานในวงดนตรีนั้นๆ ด้วยเช่นกัน^{๗๐} งานบุญแจกข้าวจึงเป็นเวทีชุมชนที่ทุกคนต่างมีส่วนร่วม

ช่วงที่ ๓ เรียกว่า “มือแจกข้าว” หรือวันที่ถวายจตุปัจจัยไทยทานอุทิศแก่ผู้ตาย เริ่มตั้งแต่เช้าตรู่เพราะจะมีการทำบุญตักบาตร ถวายภัตตาหารเช้า ก็จะได้เห็นบรรยากาศของความสามัคคีพร้อมเพรียงกันของชุมชนอีกครั้ง เป็นการรวมตัวกันใส่บาตรพระสงฆ์ แล้วกล่าวคำถวายทานเป็นบังสุกุลอุทิศ ถวายหอปราสาทผึ้ง และจตุปัจจัยเครื่องไทยธรรมอื่นๆ ทั้งหมดที่จะอุทิศไปให้ผู้ตาย ก่อนจะร่วมกันกรวดน้ำอุทิศส่วนกุศลแก่ผู้ตาย ประธานสงฆ์จะกล่าว “สัมโมทนียกถา” ว่า

“ขอแสดงความชื่นชมยินดีที่บรรดาลูกหลานญาติพี่น้องทุกฝ่าย ต่างแสดงความสมัครสมานสามัคคีแสดงความกตัญญูทเวทิต่อบุพการีชน ด้วยการถวายข้าวปลาอาหารและจตุปัจจัยไทยธรรม พร้อมทั้งได้สละทรัพย์เงินทองข้าวของเครื่องใช้ต่างๆ ซึ่งล้วนแต่เป็นของที่บริสุทธิ์ เกิดขึ้นจากหยาดเหงื่อแรงงานที่มาจากอาชีพสุจริต โดยไม่คิดเสียดาย แต่สละด้วยความเต็มใจ และกระทำด้วยความตั้งใจ ด้วยมารำลึกนึกถึงบุญคุณของบุพการีชน หวังจักให้ท่านไปสู่สุคติเสวยสุขในทิพย์วิมาน จึงชวนชวายเป็นบุญกิริยาต่างๆ นานาจนแล้วเสร็จสมบูรณ์ นับเป็นการประกาศความกตัญญูของคุณให้ปรากฏชัดเจน ควรเอาเป็นแบบอย่าง นับเป็นการกระทำที่น่ายกย่องสรรเสริญ สมดังพระพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า “นิมิตตัง สาธูปานัง กตัญญูกตเวทิตา” แปลว่า ความกตัญญูรู้คุณท่านแล้วทำตอบแทนเป็นนิมิตหรือเครื่องหมายของคนดี ดังนั้น คนดีในพระพุทธศาสนาจึงไม่ได้ดูที่รูปร่างหน้าตา ความรู้ และไม่ได้วัดกันที่ความร่ำรวย แต่หากอยู่ที่ความกตัญญูรู้คุณนี้เอง...”^{๗๑}

เมื่อทุกคนได้ร่วมรับประทานอาหารเสร็จเรียบร้อยแล้ว ขบวนแห่หอปราสาทผึ้งและกองบุญ ก็จะเคลื่อนออกไปถวายวัด แล้วร่วมกันทำพิธีบรรจุอุทิศผู้ตาย และช่วยกันปักธงเป็นสัญลักษณ์ว่าได้แจกข้าวให้ผู้ตายเรียบร้อยแล้ว จึงร่วมกันอธิษฐานขอให้ดวงวิญญาณผู้ตายไปเกิดในสวรรค์เสวยสุขในสัมปรายภพ แล้วกรวดน้ำลงแผ่นดินอุทิศฝากแม่ธรณีไว้^{๗๒} เป็นเสร็จพิธีทั้งหมด

ดังนั้น ในวันงานทำบุญแจกข้าวทุกอย่างจะขับเคลื่อนไปโดยอัตโนมัติ ทุกคนต่างก็รู้จักหน้าที่และรู้เวลาของตน งานบุญแจกข้าวชาวอีสานจึงเป็นมาตรฐานวัดความสมัครสมานสามัคคีของ

^{๗๐} สัมภาษณ์ คุณพรรณณี – คุณรัศมี แพงตาแก้ว เจ้าภาพงานแจกข้าวหา พ่อที่ แสงเสน เลขที่ ๗๓ หมู่ ๑๔ ต.โนนท่อน อ.เมือง จ.ขอนแก่น วันที่ ๑๘ เมษายน ๒๕๖๐.

^{๗๑} สัมภาษณ์ พระครูปริยัตติวาริรักษ์ (วรวิทย์ วรวิโช) เจ้าคณะอำเภอห้วยผึ้ง เจ้าอาวาสวัดหนองอีบุตร อ.ห้วยผึ้ง จ.กาฬสินธุ์ วันที่ ๒๑ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๐.

^{๗๒} สัมภาษณ์ พระครูเกษมวิราภรณ์ (สง่า เขมวีโร) เจ้าคณะตำบลโนนท่อน เจ้าอาวาสวัดโพธิ์ศรี งานแจกข้าวหา พ่อที่ แสงเสน เลขที่ ๗๓ หมู่ ๑๔ ต.โนนท่อน อ.เมือง จ.ขอนแก่น วันที่ ๑๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๐.

คนในชุมชนได้เป็นอย่างดี เพราะต่างคนต่างก็แสดงน้ำใจต่อกัน ฝ่ายเจ้าภาพก็ให้เกียรติแขกที่มา ร่วมงาน ไม่ดูแลคนให้โอกาสแก่ทุกคนในการมีส่วนร่วมในบุญกุศลครั้งนี้โดยทั่วหน้า ฝ่ายผู้มาร่วมงาน บุญครั้งนี้ก็แสดงน้ำใจต่อเจ้าภาพตามฐานะของตนเอง โดยไม่มีใครมามือเปล่าทุกคนต่างมีสิ่งของที่เป็นอุปรณ์ในการทำบุญ มาร่วมในกองบุญครั้งนี้โดยทั่วหน้า แสดงออกซึ่งความสามัคคีให้ปรากฏทุก ขั้นตอน เป็นการพึ่งพาอาศัยกันฉันญาติมิตร ยิ่งงานใดผู้ตายเป็นผู้มีคุณูปการต่อชุมชน งานนั้นก็จะมี คนในชุมชนแสดงความสามัคคีเพิ่มเป็นทวีตริคูณ เพราะทุกคนต่างสำนึกในความกตัญญูต่อผู้มีคุณ ดังกล่าวนั้น

๓.๔ มีธรรมเพิ่มพูน ในงานบุญแจกข้าว

ดังได้กล่าวไว้ในรูปแบบของการแบ่งปันธรรมทานแล้วว่า ในงานบุญแจกข้าวชาวอีสานนั้น จะปรากฏธรรมทานชัดเจนอยู่หลากหลายรูปแบบ แต่ก็ยังมีธรรมะอื่นๆ เพิ่มพูนขึ้นอีกหลายประการ นอกจากบุญกิริยาวัตถุและกตัญญูทเวทิตาธรรมแล้ว ก็ยังปรากฏธรรมะอื่นอีก คือ โอวาทปาติโมกข์ ไตรสิกขา เมตตาภาวนา ชันติ วิริยะ สัจจะ และอัปมาทธรรม ต่างก็เป็นคุณธรรมที่สนับสนุนให้ กตัญญูทเวทิตา ได้แสดงความโดดเด่นชัดเจน จากการลงภาคสนามได้สังเกตเห็นธรรมะเหล่านี้ แสดงตัว ผ่านกิจกรรมต่างๆ ที่เจ้าภาพและผู้มาร่วมงานแสดงออกให้เห็น และจากการได้รับฟังพระธรรมเทศนา ที่พระสงฆ์นำมาแสดงในงานนี้ ดังนี้

๓.๔.๑ เจริญเมตตาภาวนา

คือความปรารถนาดีอยากให้ผู้อื่นทั้งที่ยังมีชีวิตอยู่ตายไปแล้วมีความสุข ในงานทำบุญแจก ข้าวช่วงที่เป็นกิจกรรมสำคัญๆ จึงมีพิธีกรรมกรวดน้ำอุทิศบุญจึงเป็นช่วงที่ทุกคนต้องแสดงเมตตาธรรม คือ แผ่ส่วนบุญส่วนกุศลให้แก่ผู้ตาย ด้วยจิตที่เต็มใจหวังความเจริญแก่ผู้ตาย ดังคำกล่าวแสดงความหวังและความห่วงใยผู้ตายในการอุทิศบุญทุกครั้งว่า “หากตกทุกข์ขอให้พ้นจากทุกข์ หากถึงสุข แล้ว ขอให้มีความสุขยิ่งขึ้นไป อย่าได้มีเวรภัยอันตรายใดๆ...”^{๗๓}

ส่วนความเมตตาปรารถนาแก่ผู้ยังมีชีวิตอยู่ก็คือ การที่เห็นบรรดาลูกหลานญาติพี่น้องกระ ฉุนงามความดีแล้ว ก็ชื่นชมยินดีในความดีนั้น ไม่คิดอิจฉาพยาบาท แต่มีจิตมุ่งหวังให้มีความสุขยิ่งขึ้นไป เห็นได้จากผู้เฒ่าผู้แก่ในงานมักคอยชี้ให้พรแก่บรรดาลูกหลานทั้งที่เป็นเจ้าภาพและที่มา ช่วยงาน โดยเฉพาะกับนาคที่กำลังก้มกราบขอขมาลาบวช เพื่อแสดงความกตัญญูทเวทิตาต่อผู้เป็น บุญพารา ก็แสดงน้ำใจไมตรีด้วยการกล่าวคำที่เป็นมงคลด้วยจิตที่เปี่ยมด้วยเมตตาขณะผูกข้อมื่อ พร้อมแสดงความยินดีกล่าวให้โอวาทในการดำเนินชีวิต อีกทั้งไม่ถือโทษโกรธเคืองในความผิดน้อย

^{๗๓} สัมภาษณ์ พ่อทองสุข แพงตาแก้ว มัคทายกงานบุญแจกข้าวหา พ่อที่ แสงเสน เลขที่ ๗๓ หมู่ ๑๔ ต.โนนท่อน อ.เมือง จ.ขอนแก่น วันที่ ๙ มกราคม ๒๕๖.

ใหญ่ แต่ปรารถนาให้อยู่เย็นเป็นสุข และเจริญรุ่งเรืองสืบต่อไป^{๗๔} โดยมีหลักธรรมอื่นคอยสนับสนุน คือ “ขันติ วิริยะ สัจจะ” ผู้ที่จะมีจิตเมตตาต่อผู้อื่นจะต้องมีความอดทน อดกลั้น ต่อความเหนื่อยยาก ลำบากทั้งทางกายและทางใจ ในการดำเนินงานตามขั้นตอนต่างๆ หรือบางครั้งอาจมีการกระทบกระทั่งกันบ้าง แต่ทุกคนต่างก็มีขันติ อดได้ทนได้ ไม่ถือสา ต่างทุ่มเทกำลังแรงกายใจใส่งาน ด้วยความวิริยะอุตสาหะ พากเพียรพยายามกระทำความดีต่างๆ ตามคำแนะนำของผู้รู้ หรือผู้เฒ่าผู้แก่ และพระสงฆ์ที่มาแสดงธรรมให้ฟัง^{๗๕} อีกทั้งกระทำทุกอย่างตามสัจจะ ความตั้งใจที่ได้ให้คำมั่นสัญญา ทั้งต่อผู้บุพการีที่วายชนม์ไปแล้ว และต่อบุคคลที่ยังมีชีวิตอยู่ โดยเฉพาะสัจจะที่ได้ให้ไว้แก่พระสงฆ์ในวัดนั้นๆ ที่ตนเองเคยปวารณารับปากไว้ว่า จะนำทุนทรัพย์ที่เกิดจากการทำบุญแจกข้าวมาถวายวัด เพื่อให้ทางวัดดำเนินการก่อสร้างถาวรวัตถุต่างๆ ภายในวัด เพื่อเป็นอนุสรณ์ให้บุพการีต่อไป^{๗๖}

๓.๔.๒ แสดงกตัญญูกตเวทิตา

การประกอบบุญพิธีในงานบุญแจกข้าว ตั้งอยู่บนพื้นฐานของหลักกตัญญูกตเวทิตา แต่ในการบำเพ็ญบุญกุศลในพระพุทธศาสนาจะตั้งอยู่บนฐานของหลัก “โอวาทปาติโมกข์” ทั้ง ๓ ประการ คือ ร่วมกลุ่มกัน ละชั่วทางกาย ทางวาจา ด้วยการสมาทานรักษาศีล ตามหลักโอวาทปาติโมกข์ข้อที่ ๑ ว่า การไม่กระทำความชั่วทั้งปวง (สัพพปาปัสสะ อะกะระณัง) ตั้งใจกระทำดีทางกายด้วยการให้ทาน ตั้งใจเปล่งวาจาด้วยการกล่าวคำไหว้พระ สมาทานศีล และกล่าวคำถวายทานทางวาจา ตามข้อที่ ๒ ว่า การทำกุศลให้สมบูรณ์พร้อม (กุสลัสสูปะสัมปะทา) และกระทำทุกอย่างด้วยใจที่บริสุทธิ์ ตามข้อที่ ๓ ว่า การทำให้ผ่องใส (สจิตตะปริโยทปนัง) การทำบุญแจกข้าวของชาวอีสานทุกงาน จึงได้วางรูปแบบของการประกอบพิธีกรรมตามหลักการโอวาทปาติโมกข์ และดำเนินการตามขั้นตอนต่างตามหลัก “ไตรสิกขา” คือ ศีล สมาธิ ปัญญา การกระทำกิจกรรมต่างๆ ในงานบุญแจกข้าว นั้น มีการพิจารณาไตร่ตรองถึงความเหมาะสมและถูกต้องตามหลักการทำบุญในพระพุทธศาสนาแล้ว จึงเป็นการทำบุญด้วยปัญญา^{๗๗} งานบุญแจกข้าวทุกงานจึงจำเป็นต้องมี “มัคนายก” ผู้เป็นปราชญ์ชาวบ้าน หรือเป็นผู้ที่ผ่านกระบวนการฝึกอบรมได้ความรู้มาดีแล้ว ผ่านการบวชเป็น “พ่อขิต พ่อจารย์” มาแล้ว ทั้งนั้นมาเป็นผู้แนะนำ หรือมานำทาง เพราะการทำบุญแจกข้าวเป็นการทำให้ผู้ตายไปแล้ว นับว่า

^{๗๔} สัมภาษณ์ คุณแม่จันทนา ธิโรภาส หัวหน้าคณะอุบาสิกา วัดธาตุพระอารามหลวง จ.ขอนแก่น วันที่ ๙ มกราคม ๒๕๖๐.

^{๗๕} สัมภาษณ์ แม่ศิริลักษณ์ ประเสริฐ อุบาสิกา วัดธาตุพระอารามหลวง จ.ขอนแก่น วันที่ ๙ มกราคม ๒๕๖๐.

^{๗๖} สัมภาษณ์ นายวิชัย อัยรา นายกองค้การบริหารส่วนตำบลหนองกุงชนสาร อ.ภูเวียง จ.ขอนแก่น ในงานทำบุญกฐินอุทิศบุพการี วันที่ ๒๐ ตุลาคม ๒๕๖๐.

^{๗๗} สัมภาษณ์ พระครูภวนาโพธิคุณ (สมชาย กนตสีโล) เจ้าคณะตำบลในเมืองเขต ๑ เจ้าอาวาสวัดโพธิ์บ้านโนนทัน ต.ในเมือง อ.เมือง จ.ขอนแก่น วันที่ ๒๑ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๐.

เป็นความเสี่ยงไม่น้อย เพราะคนเป็นไม่สามารถจะติดต่อสื่อสารกับคนตายได้เลย ไม่ว่าจะทางตรงหรือทางอ้อม เป็นการกระทำเพื่อไว้เท่านั้น กระบวนการต่างๆ จึงต้องมีการคัดกรอง เลือกรอง โดยผ่านศีล สมาธิ และปัญญา ทั้งสิ้น ตามหลักการที่ว่า “ทำบุญอุทิศที่ ทำดีอุทิศคน ทำกุศลอุทิศหลัก”^{๗๘}

๓.๔.๓ ตระหนักใน อัปมาทธรรม

คือความไม่ประมาท หากตั้งใจฟังเทศน์ในงานบุญแจกข้าว จะปรากฏคำสอนเรื่องสังขารของชีวิต เรื่องความตายและความพลัดพราก เรื่องบุญ-บาป สวรรค์-นรก เพื่อให้ผู้ฟังเกิดความไม่ประมาทในการดำเนินชีวิต ทุกคนจะฟังกันได้เฉพาะตอนที่มิชีวิตอยู่เท่านั้น และจะฟังกันได้ก็เพียงทางภายนอก ซึ่งเป็นวัตถุสิ่งของทรัพย์สินเงินทองเท่านั้น ส่วนเรื่องบุญเรื่องบาป ซึ่งเป็นเรื่องของจิตใจนั้น ต้องเป็นที่ฟังของตน ตามพระพุทธพจน์ว่า “อัตตา หิ อัตตะโน นาโถ” ตนแลเป็นที่ฟังของตน คนอื่นใครจะมาเป็นที่ฟังของเราไม่ได้^{๗๙}

เพราะฉะนั้น ต้องหมั่นทำความดี คือบุญกุศล ตายจากโลกนี้ไปแล้วก็เอาอะไรไปไม่ได้ ดังตัวอย่างนิทานธรรมบทเรื่อง “นางนกรกระยางขาว” ที่มีอดีตเป็นเมียผู้ใหญ่บ้านชื่อว่า “สุชาดา” แต่ประมาทหมัวเมาในรูปกาย หลงใหลในทรัพย์สมบัติ ไม่ใส่ใจในบุญกุศลใดๆ แม้สามีจะกระทำบุญต่างๆ นางก็ไม่ได้ใส่ใจอนุโมทนายินดีด้วย ครั้นตายจากโลกนี้จึงไปเกิดเป็นนกรกระยางขาว คอยจ้องจับปลา กินเป็นอาหาร ดังพระเทศน์แหล่อีสานในงานแจกข้าว^{๘๐} สรุปเรื่องนี้ไว้ว่า

“กล่าวถึงน้อยนวลหล้านามว่าสุชาดา
ทำกาละกิริยาบได้ไปเมืองฟ้า
บุญพะหลาบได้สร้างทางสวรรค์ได้แต่ง
วาสนาบ่แข็งแรงเกิดเป็นนกกตกต่ำต้อย
คอยจ้องจอบหมูปลา...

สุชาดากำกัอนเกิดเป็นนกกตกอบาย
อยู่ตามสายกระแสน้ำจอบกินหมู่มิวักุ้ง
อังก้อยบุงเพื่อยหญ้าย่านปิ่นผาเขายังใส่
โศคว่าอุกหัวใจเกิดเป็นนกกตกต่ำต้อยบุญน้อยคิดบ่ทัน

^{๗๘} สัมภาษณ์ พระครูอนุกุลปริยัติการ รองเจ้าคณะอำเภอยางตลาด เจ้าอาวาสวัดโพธิ์ชัยโคกใหญ่ อ.ยางตลาด จ.กาฬสินธุ์ วันที่ ๒๑ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๐.

^{๗๙} สัมภาษณ์ พระครูประภัสสรสันติธรรม (สุริยา สนตจิตโต) เจ้าคณะตำบลหนองแสน เจ้าอาวาสวัดสว่างคงคา ต.เสาเล้า อ.หนองกุงศรี จ.กาฬสินธุ์ วันที่ ๒๔ กันยายน ๒๕๕๙.

^{๘๐} สัมภาษณ์ พระอาจารย์แดง ธมฺมโชโต พระเทศน์แหล่อีสาน วัดเลียบ บ้านคำแก่นคูณ ต.ม่วงหวาน อ.น้ำพอง จ.ขอนแก่น วันที่ ๔ เมษายน ๒๕๖๐.

เพราะฉะนั้น สาธุชนทุกๆ ท่านอย่าลืมหักอกองบุญ
 เดียวลือคือสุชาติดาตังนิทานที่ฉันว่า
 จบลงด้วยความเศร้าชาวพุทธเฮาพวกพ่อแม่
 สร้างกุศลเอาไว้นั้นได้เกิดขึ้นฟ้าอุราเริ่มชื่นมโน...”

ดังนั้น เรื่องนางนกระยางขาว จึงสะท้อนถึงกฎแห่งกรรมในการทำบุญตามหลัก
 พระพุทธศาสนาได้เป็นอย่างดี เพราะบุญ-บาปเป็นสมบัติเฉพาะตน ใครทำกรรมใดต้องได้รับผลกรรม
 นั้นตอบแทน งานทำบุญแจกข้าวจึงพยายามสอนธรรมะและคุณธรรมอื่นๆ ด้วยกรรมวิธีที่หลากหลาย
 ในกิจกรรมต่างๆ เพื่อปลูกฝังธรรมะให้แก่ผู้มาร่วมงานได้ซึมซับรับเอาธรรมะนั้นไปปฏิบัติเพื่อความไม่
 ประมาทในการดำเนินชีวิต เพราะหากประมาทอาจจะพลาดจากความดี ดังนิทานตัวอย่างเรื่องนางน
 กระยางขาว

๓.๕ เกื้อกูลสังคม ในงานบุญแจกข้าว

งานทำบุญแจกข้าวเป็นการทำบุญเพื่อส่วนรวมโดยตรง เพราะสิ่งของต่างๆ หรือวัตถุดิบ
 ที่ปรากฏในกองบุญในงานนั้น ทั้งที่เป็นของเจ้าภาพและที่เป็นของผู้มาร่วมงานนำมาทำบุญด้วยนั้น
 จะนำไปถวายวัดหรือมอบให้แก่สถานที่สาธารณะทั้งสิ้น จากการลงภาคสนามสามารถแบ่งการเกื้อกูล
 สังคม ๓ ประการ ได้แก่

๓.๕.๑ เกื้อกูลคนชุมชน แบ่งเป็น ๒ ด้าน คือ

๑. ด้านกาย ได้แก่ การมอบวัตถุดิบของที่ชัดเจนที่สุด คือ การแจกข้าวน้ำโภชนาหาร
 เลี้ยงดูปู่ย่าให้ญาติพี่น้องแก่ผู้มาร่วมในงานบุญแจกข้าว ได้อิ่มหนำสำราญด้วยอาหารตลอด ๒ มื้อ
 หรืออาจถึง ๓ มื้อ หรือตลอดงาน ๓ วัน และก่อนงาน บางครอบครัวไม่ต้องจัดการหุงหาอาหาร
 เพราะได้รับการเลี้ยงดูจากบ้านงานแล้ว ก่อนเดินทางกลับยังมีของฝากติดไม้ติดมือกลับไปด้วย นับว่า
 งานบุญแจกข้าวได้เกื้อกูลคนในชุมชนนั้นๆ ให้รับข้าวปลาอาหารอย่างอิ่มหนำสำราญ อย่างน้อย ๑
 มื้อ ส่งผลให้สุขภาพกาย-ใจดี เพราะได้สนทนาพบปะพูดคุยในวงข้าวอย่างเป็นกันเอง^{๘๑} เป็นการ
 ประสานมิตรภาพให้มั่นคงและยั่งยืนต่อไป

๒. ด้านจิตใจ ได้แก่ การได้รับทราบความจริงของชีวิต จากหลักธรรมคำสอนใน
 พระพุทธศาสนา เพราะพระสงฆ์ที่เจ้าภาพอาราธนามาแสดงธรรมนั้น ส่วนมากจะเป็นพระสงฆ์ที่
 เชี่ยวชาญในการชี้แจงแสดงหลักธรรมต่างๆ ได้อย่างชัดเจน สามารถแสดงให้ผู้ฟังเข้าใจธรรมะได้อย่าง

^{๘๑} สัมภาษณ์ พ่อสายทอง ไวยาวัจจรวัดเจติยภูมิ (พระธาตุนามแก่น) ต.บ้านขาม อ.น้ำพอง จ.ขอนแก่น
 วันที่ ๑๔ เมษายน ๒๕๖๐.

ถูกต้อง และสามารถนำมาประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันได้^{๘๒} ผู้มาร่วมงานบุญแจกข้าวจึงได้ทั้งบุญ คือ ความอิ่มใจ เบิกบานใจ และมีความสุขใจ และได้กุศล คือความฉลาดรอบรู้ และเข้าใจวิธีการทำความดีเพิ่มขึ้น อีกทั้งยังได้เจริญเมตตาภาวนาอุทิศบุญกุศลให้แก่ผู้ตาย ทั้งได้เจริญคุณธรรมอื่นๆ ที่เกิดขึ้นจากธรรมทานที่เจ้าภาพมอบให้ ถือเป็นการพัฒนาจิตใจของแต่ละบุคคลให้เจริญงอกงามด้วยธรรมทาน^{๘๓} ซึ่งเป็นประโยชน์เกื้อกูลต่อการดำเนินชีวิตที่ถูกต้องดีงามต่อไป

๓.๕.๒ เกื้อกูลพระพุทธศาสนา คือ การนำจุดปัจจัยเครื่องไทยธรรมและทรัพย์สินเงินทองถวายเป็นกองกลางของวัดนั้น มีทั้งส่วนที่เจ้าภาพจัดซื้อหามาเอง และมอบให้ทางวัดจัดการเอง ซึ่งเป็นการนำทรัพย์สินไปแปรสภาพบำรุงพระพุทธศาสนา ๒ ด้าน^{๘๔} ได้แก่

๑. ด้านศาสนวัตถุ ส่วนมากจะเป็นเครื่องอุปกรณ์ในการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา เช่น โต๊ะหมู่บูชา พร้อมทั้งชุดเครื่องบูชา แจกกัน กระถางธูป เชิงเทียน รวมถึงพระพุทธรูปปางต่างๆ ตามความต้องการของเจ้าภาพ ธรรมมาสน์แสดงธรรม อาสนะที่นั่งพระสงฆ์พร้อมพนักพิง เต็นท์ ชุดรับแขกในศาลาการเปรียญ รวมไปถึงโต๊ะ เตียง ตู้ พรมปูพื้น ฆ้อง ระฆัง กลองเพล และอื่นๆ ที่ลัญลักษณ์ต่างๆ ที่ทางวัดต้องการ หรือเจ้าภาพมีความประสงค์จะถวายไว้เป็นอนุสรณ์ให้แก่บุพการี เช่น ถ้วยชามอุปกรณ์การทำครัว เป็นต้น สิ่งของต่างๆ เหล่านี้ ก็จะถุกยืมนำมาใช้ประโยชน์ในงานบุญต่างๆ ที่เกิดขึ้นภายในชุมชนนั้นอีก ซึ่งถือเป็นการใช้ประโยชน์ร่วมกันของสังคม

๒. ด้านศาสนสถาน คือสิ่งปลูกสร้างต่างๆ ในวัด เป็นอาคารสถานที่ในการประกอบพิธีกรรมต่างๆ เช่น ศาลาการเปรียญ ศาลาบำเพ็ญกุศลศพ เมรุเผาศพ กำแพงวัด ซุ้มประตู หอกลอง หอระฆัง กุฏิ ห้องสุขา เป็นต้น ซึ่งมีทั้งที่จองรับเป็นเจ้าภาพเองทั้งหมด หรือออกทุนทรัพย์เป็นเจ้าภาพร่วม ในสิ่งปลูกสร้างที่ใหญ่เกินกำลัง ก็จะร่วมกับเจ้าภาพอื่นๆ เช่น อุโบสถ วิหาร อาคารเรียน พระปริยัติธรรม เป็นต้น ซึ่งส่วนมากจะเกิดจากงานแจกข้าวที่ทำร่วมกับงานบุญใหญ่ คือ งานบุญกุฐินอุทิศ ซึ่งเป็นงานบุญแจกข้าวที่จัดพร้อมกับงานบุญกุฐิน เพราะสามารถรวบรวมทุนทรัพย์ได้มากกว่างานบุญแจกข้าวโดยทั่วไป

๓.๕.๓ เกื้อกูลสาธารณประโยชน์ หมายถึง อาคารเรียน ห้องสมุด อุปกรณ์การศึกษา และอุปกรณ์การแพทย์ ซึ่งเป็นสถานที่สาธารณประโยชน์นอกวัด แต่ทุกคนในชุมชนสังคมนั้นมีส่วนในการใช้สอย แต่ส่วนมากมักไม่เป็นที่นิยมเพราะส่วนมากมีความเชื่อว่า การสร้างสิ่งต่างๆ ให้เป็น

^{๘๒} สัมภาษณ์ พ่อใจ อเนกนวล เจ้าภาพงานบุญแจกข้าวหา พ่ออ้วน สุวรรณสิงห์ เลขที่ ๘๐ หมู่ ๑ บ้านบึงเนียม อ.เมือง จ.ขอนแก่น วันที่ ๑๐ เมษายน ๒๕๖๐.

^{๘๓} สัมภาษณ์ แม่ชู ทับทอง เจ้าภาพงานบุญแจกข้าวหา พ่ออ้วน สุวรรณสิงห์ เลขที่ ๘๐ หมู่ ๑ บ้านบึงเนียม อ.เมือง จ.ขอนแก่น วันที่ ๑๐ เมษายน ๒๕๖๐.

^{๘๔} สัมภาษณ์ พระธรรมดิลก (สมาน สุขเมโธ) เจ้าคณะภาค ๙ ธรรมยุต เจ้าอาวาสวัดป่าแสงอรุณ ต.พระลับ อ.เมือง จ.ขอนแก่น วันที่ ๒๕ มีนาคม ๒๕๖๐.

อนุสรณ์อุทิศแก่ผู้ตายนั้น มักนิยมสร้างไว้ในวัด เพราะอัฐิของผู้ตายบรรจุอยู่ในวัด แต่ผู้ที่มีศรัทธากว้างขวางก็จะไม่ลังเลในการกระทำเช่นนี้ ในงานบุญแจกข้าวคุณพ่อครูถวิล ประเสริฐสังข์ อดีตข้าราชการครูชาวบ้านเปิด ตำบลบ้านเปิด อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น คุณแม่เข้มมา ประเสริฐสังข์ ข้าราชการครูเกษียณซึ่งเป็นภรรยา พร้อมคณะลูกหลานญาติพี่น้อง ต่างมีความเห็นพ้องกันที่จะสร้างห้องสมุดให้แก่โรงเรียนประจำหมู่บ้าน ซึ่งเป็นสถานที่ที่พ่อครูถวิลเคยรับราชการก่อนมาก่อน จึงเป็นเจ้าภาพสร้างห้องสมุด ๑ หลัง ราคา ๕๐๐,๐๐๐ บาท ไว้เป็นอนุสรณ์แด่พ่อครูผู้จากไป^{๕๕}

๓.๕.๔ เกื้อกูลศิลปินอีสาน สิ่งที่ขาดไม่ได้ในงานบุญแจกข้าวชาวอีสาน คือ การแสดงศิลปวัฒนธรรมอีสาน ไม่ว่าจะเป็นหมอลำ วงดนตรี วงกลองยาว และการแสดงแขนงอื่นๆ ลูกหลานชาวอีสานที่เป็นศิลปินพื้นบ้านต่างก็ได้โอกาสแสดงฝีมือ ด้วยการนำวงดนตรี หรือกลองยาวนำขบวนแห่กองบุญ แห่กองบวช หรือแห่นาค และแห่กองกฐิน ในช่วงกลางคืนคณะหมอลำ หรือวงดนตรีลูกทุ่งก็ทำการแสดงศิลปวัฒนธรรม เพื่อสมโภชงาน^{๕๖} ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่เหมาะแก่การแสดง ดังนั้นงานบุญแจกข้าวชาวอีสาน จึงเป็นเวทีที่เกื้อกูลบรรดาศิลปินพื้นบ้านอีสาน ด้วยส่งเสริมการแสดงศิลปวัฒนธรรมได้เป็นอย่างดี

๓.๕.๕ เกื้อกูลวัฒนธรรมอีสาน งานบุญแจกข้าวทุกงานต้องมีการเตรียมจัดแต่งสถานที่และวัสดุอุปกรณ์ในการทำบุญ จึงต้อง “มีझे่า มีแจ้” คือต้องมีผู้ผู้เชี่ยวชาญออกมาแสดงฝีมือในการจัดเตรียม จัดแต่งสิ่งของเครื่องใช้ต่างๆ เช่น การจัดแต่ง “หอดอกเหม็ง” หรือปราสาทผึ้ง ต้องอาศัยบุคคลผู้มีฝีมือมาช่วยจัดแต่ง เพราะต้องวางโครงสร้างให้ได้สัดส่วนที่เหมาะสม มีตัดกระดาษเงินกระดาษทองให้เป็นรูปลักษณะต่าง และมีการตัดกระดาษเป็นพู่ห้อยกลางลานบ้าน หรือบริเวณงาน ซึ่งสายรุ้ง ก็ต้องอาศัยผู้มีฝีมือในจัดจัดแต่ง^{๕๗} การจัดแต่งบาตรในงานบวชอุทิศ ต้องมีการมัดบาตรให้เป็นรูปพญานาค^{๕๘} ซึ่งศิลปะการมัดบาตรอย่างนี้ เป็นวัฒนธรรมในภาคอีสานเท่านั้น ไม่มีในถิ่นอื่น และการเย็บชั้นหมากเบ็ง ของกลุ่มหญิงชรา^{๕๙} รวมไปถึงการเย็บพานบายศรี ในการสู่ขวัญนาค ก็ต้อง

^{๕๕} สัมภาษณ์ แม่เข้มมา, คุณครูจินตนา ประเสริฐสังข์ เจ้างานบุญกฐินอุทิศหาพ่อถวิล ประเสริฐสังข์ บ้านเปิด ต.บ้านเปิด อ.เมือง จ.ขอนแก่น วันที่ ๒๒ ตุลาคม ๒๕๕๙.

^{๕๖} สัมภาษณ์ พ่อผู้ใหญ่ถวิล เข้มชัย เจ้าภาพงานบวช นายชานนท์ อรัญสาร, นายอาธิป อรัญสาร, นายสุวัชชัย ศรีเสมอ, นายธนาพันธ์ ร่วมรักษ์, นายธนากร ร่วมรักษ์ ในงานบวชอุทิศบุพการี เลขที่ ๙๒ หมู่ ๑๔ บ้านดอนสวรรค์ ต.ดงลิง อ.กมลาไสย จ.กาฬสินธุ์ วันที่ ๖ พฤษภาคม ๒๕๖๐.

^{๕๗} สัมภาษณ์ พ่อสมชาติ สมปิตตะ ประชาญ์ชาวบ้าน บ้านขามเปี้ย หมู่ ๔ ต.ภูทอง อ.เขียงยืน จ.มหาสารคาม วันที่ ๒๕ มีนาคม ๒๕๖๐.

^{๕๘} สัมภาษณ์ พ่อจารย์หนู แก้วบุญเรือง ไวยาวัจกรวัดอุทุมพร เลขที่ ๓/๘ บ้านท่ามะเทือก ต.ท่ากระเสริม อ.น้ำพอง จ.ขอนแก่น วันที่ ๘ เมษายน ๒๕๖๐.

^{๕๙} สัมภาษณ์ ยายสมร แก้วสุพรรณ หัวหน้าอุบาสิกา วัดศิริธรรมิกาวาส บ้านโคกสี ต.โคกสี อ.เมือง จ.ขอนแก่น วันที่ ๒๒ เมษายน ๒๕๖๐.

อาศัยผู้มีมือชั้นครูมาจัดเตรียม แม้แต่การเตรียมซึ่งเป็นสัญลักษณ์งานบุญแจกข้าว^{๙๐} ก็ต้องมีผู้ชำนาญมาช่วยเตรียม ซึ่งศิลปะในจัดเตรียมจัดแต่งสิ่งของต่างๆ เหล่านี้ ล้วนเป็นวัฒนธรรมที่เกิดจากประเพณีพิธีกรรมในงานบุญแจกข้าวทั้งนั้น ดังนั้น งานบุญแจกข้าวจึงเกื้อกูลให้ศิลปวัฒนธรรมอีสานได้แสดงตัวผ่านผู้เฒ่าผู้แก่ ผู้มีความรู้ความสามารถในการจัดทำ งานบุญแจกข้าวจึงเป็นที่ชุมนุมของเหล่าศิลปินอีสานผู้สืบทอดวัฒนธรรมอีสานในด้านต่างๆ ได้ถ่ายทอดวัฒนธรรมอีสานได้เป็นอย่างดี

๓.๖ สรุป

ดังนั้น งานบุญแจกข้าวของชาวอีสานจึงเป็นวิถีแห่งการเกื้อกูลแก่กันในสังคม มีการสงเคราะห์และอนุเคราะห์กันทั้งทางกายภาพและด้านจิตภาพ ด้วยหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา คือ ความกตัญญูตทเวทิตี ทำให้เกิดวิถีการแบ่งปันเชื่อมสัมพันธ์ความเป็นญาติ ด้วยการประกาศคุณค่าความดีของผู้ตาย ให้มีการขยายผลออกสู่สาธารณะ ด้วยการสละทรัพย์สินเงินทองเพื่อก่อสร้างถาวรวัตถุทั้งในด้านศาสนา และสถานการศึกษา ตลอดถึงการส่งเสริมให้กลุ่มศิลปินพื้นบ้านได้ออกเวทีแสดงความสามารถในการร้องรำทำเพลง เล่นดนตรีพื้นบ้านชนิดต่างๆ เพื่อขับเคลื่อนให้งานมีชีวิตชีวา ทำให้เกิดความสามัคคีกลมเกลียวเหนียวแน่น ผู้มีฝีมือในด้านต่างๆ ก็ได้แสดงตัวออกจัดเตรียม จัดแต่งและจัดทำช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ร่วมกระทำกิจกรรมต่างๆ ด้วยไมตรีจิตมิตรภาพ แห่งสายใยความเป็นญาติพี่น้อง เพื่อให้เกิดความมั่นคง ในประเพณีพิธีกรรมอันดีงาม จนเกิดความมั่งคั่งพร้อมไปด้วยศิลปะแขนงต่างๆ เพื่อให้เป็นวัฒนธรรมที่ยั่งยืนสืบต่อไป

^{๙๐} สัมภาษณ์ แม่ทองเลื่อน สมปิตตะ อดีตข้าราชการครู บ้านขามเปี้ย หมู่ ๔ ต.ภูทอง อ.เชียงยืน จ.มหาสารคาม วันที่ ๒๕ มีนาคม ๒๕๖๐.

บทที่ ๔

วิเคราะห์ค่านิยมเรื่องความกตัญญูทเวทีผ่านกิจกรรมงานบุญแจกข้าว

๔.๑ ความหมาย “ค่านิยม”

ค่านิยม หมายถึง ทศณะของคนหรือสังคมที่มีต่อวัตถุประสงค์ของ ความรู้สึกนึกคิด และ เหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกับความปรารถนา คุณค่าและความถูกต้องของสังคมนั้นๆ เช่น ค่านิยมของคน ไทยที่ถือว่า ความสงบสุขทางจิตใจและการทำบุญให้ทานเป็นสิ่งที่พึงปรารถนา การเคารพเชื่อฟังบิดา มารดาและการกตัญญูรู้คุณเป็นสิ่งที่ควรยกย่อง เป็นต้น

ค่านิยม เป็นแนวความคิด ความเชื่อ เป็นอุดมการณ์ เป็นความต้องการของกลุ่มคนใน สังคม ซึ่งยอมรับว่าเป็นสิ่งที่ดี มีคุณค่าควรแก่การนำไปเป็นแนวทางในการปฏิบัติ เป็นกรอบของการ ดำเนินชีวิตเพื่อประโยชน์สุขของตนเองและส่วนรวม ทั้งนี้ อยู่ในดุลยพินิจของตนเอง เพราะจะมี ค่านิยมที่พึงประสงค์และไม่พึงประสงค์ควบคู่กันไป เพราะค่านิยมของแต่ละสังคมส่วนใหญ่ เป็นมรดก ทางความคิดของคนและเป็นพื้นฐานของการเกิดขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรมอีกด้วย เพราะค่านิยมเป็นสิ่งที่คนในสังคมยอมรับว่ามีคุณค่า

๔.๒ ค่านิยมในสังคมอีสาน

สังคมชาวอีสานแต่ละชุมชน มีลักษณะภายในที่แตกต่างกันออกไป ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับลักษณะ นิสัย ความคิด ความเชื่อ แบบแผนในการดำเนินชีวิต ตลอดจนค่านิยมที่บุคคลภายในชุมชนยึดถือ ใน ขณะเดียวกันเมื่อสภาพแวดล้อม สังคมภายนอกมีการเปลี่ยนแปลงไปก็มีผลให้ค่านิยมของบุคคลใน สังคมนั้นๆ เปลี่ยนแปลงไป สังคมชาวอีสานดั้งเดิมเป็นสังคมแบบเกษตรกรรม คนในสังคมส่วนใหญ่ นับถือศาสนาพุทธ บรรทัดฐานทางสังคมและค่านิยมส่วนใหญ่จะมีพื้นฐานมาจากพุทธศาสนา และ จากพิธีกรรมของศาสนา ค่านิยมที่เด่นชัดในการทำคุณงามความดี ที่ชาวอีสานนิยมยกย่อง คือ “กตัญญูทเวที” การมีเมตตากรุณา มีความอ่อนน้อมถ่อมตน เชื้อกฏแห่งกรรมการทำดีได้ดี ทำชั่วได้ ชั่ว เป็นต้น^๑ มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เสียสละแบ่งปันเพื่อเกื้อกูลสังคม และปฏิบัติตามจารีตประเพณี อันดีงาม ดังนี้

๔.๒.๑ ปฏิบัติตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนา เพราะเมื่อทำแล้ว เกิดความสบายใจ มี ความสุขจากการทำบุญ ให้ทาน รักษาศีล เจริญภาวนา ทำให้จิตใจดี มีความอ่อนโยน มีเมตตากรุณา มี ความกตัญญูรู้สำนึกในบุญคุณของผู้อื่น งานบุญแจกข้าวก็เกิดขึ้นเพราะความกตัญญูทเวทีนี้ ฉะนั้น

^๑ สัมภาษณ์ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.บุรินทร์ ภูสกุล อาจารย์ผู้เชี่ยวชาญประจำหลักสูตร รัฐประศาสน ศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น วันที่ ๒๐ มีนาคม ๒๕๖๐.

การประพฤติปฏิบัติตามหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนา จึงทำให้เป็นคนดี เป็นการสืบทอดมรดกธรรมทางพระพุทธศาสนาให้ยืนยาวต่อไป

๔.๒.๒ เชื่อเรื่องในกฎแห่งกรรม เชื่อเรื่องสวรรค์-นรก เกิดความกลัวการทำชั่ว ละอายต่อการทำบาป เพราะเชื่อว่าเมื่อตายแล้วต้องตกนรก ทำให้เกิดการทำบุญหรือทำความดี เพื่อเป็นหนทางไปสู่สวรรค์ และเมื่อตายแล้ว ลูกหลานญาติพี่น้องผู้อยู่เบื้องหลังต้องทำบุญแจกข้าวไปให้ จึงจักพ้นจากความทุกข์ทรมาน แล้วไปเกิดในสุคติภูมิต่อไป

๔.๒.๓ ยึดมั่นในจารีตประเพณี ชาวอีสานต่างยอมรับกฎเกณฑ์ที่ปฏิบัติสืบทอดกันมาว่าเป็นสิ่งดีงาม และต้องรักษาแบบแผนไว้สืบต่อกันไป การไม่ปฏิบัติตามย่อมถูกตำหนิและเป็นที่รังเกียจของสมาชิกในสังคม การทำบุญแจกข้าวจึงกลายเป็นจารีตประเพณีที่ทุกคนควรต้องทำ ถือเป็นกฎกติกาของสังคมชาวอีสานมายาวนาน ส่วนจะอย่างไร ก็อยู่ที่ฐานะทางครอบครัว และความพร้อมใจของบรรดาลูกหลานญาติพี่น้อง

๔.๒.๔ มีความสามัคคีร่วมด้วยช่วยกัน คือ มีการช่วยเหลือพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน หรือแม้แต่การทำงานที่ต้องใช้เวลาจำกัด เช่น การทำนา ทำไร่ หรือจัดงานบุญที่บ้านหรือที่วัด ก็นิยมช่วยเหลือกันอย่างเต็มที่ โดยเฉพาะในงานบุญแจกข้าวถือเป็นงานใหญ่ในครอบครัว และได้รับความร่วมมือจากคนในหมู่บ้านเดียวกันด้วยบรรยากาศที่อบอุ่นเสมือนดังเป็นเครือญาติเดียวกัน

๔.๒.๕ เสียสละเกื้อกูลแก่ส่วนรวม สังคมชาวอีสานมีการเสียสละแรงกายแรงใจ และทุนทรัพย์ต่างๆ เพื่อประโยชน์แก่ส่วนรวม ในงานบุญแจกข้าวจึงมีการจัดซื้อวัสดุอุปกรณ์ต่างๆ เพื่อประโยชน์แก่สาธารณะ ซึ่งทุกคนต่างเป็นเจ้าของ คือมีโอกาสใช้สอยวัสดุครุภัณฑ์ ข้าวของเครื่องใช้ต่างๆ นั้นได้โดยทั่วหน้า

ดังนั้น ค่านิยมในงานบุญแจกข้าว จึงหมายถึง สิ่งที่ตนเองและสังคมถือว่ามีค่าพึงปรารถนาต้องการ ให้เป็นเป้าหมายของสังคมและปลูกฝังให้สมาชิกของสังคมยึดถือเป็นเป้าหมายในการดำเนินชีวิต มีทั้งที่เป็นวัตถุและนามธรรม ค่านิยมบางอย่างเปลี่ยนแปลงตามกาลเวลาได้ เช่นเดียวกับกับความเชื่อ และมีความแตกต่างกันไปตามสังคมและวัฒนธรรม ค่านิยมส่วนใหญ่ในงานบุญแจกข้าว สืบเนื่องมาจากความเชื่อ ค่านิยมบางอย่างอาจเสื่อมความนิยมไป หรืออาจมีค่านิยมใหม่บางอย่างเกิดขึ้นมา ซึ่งเกิดจากการปรับสมดุลให้เหมาะสมกับสภาพของสังคมและเศรษฐกิจที่เปลี่ยนแปลงไป แต่ยังคงรักษาแก่นหรือหลักในการทำบุญแจกข้าว นั่นคือยึดมั่นในหลัก “ความกตัญญูกตเวทิตี” มีสิ่งต่างๆ เพิ่มเติม หรือบางอย่างหายไป ตามฐานะของเจ้าภาพและสถานภาพของสังคมในขณะนั้นตามยุคสมัย

๔.๓ ค่านิยมในงานบุญแจกข้าว

ค่านิยมเรื่องความกตัญญูกตเวทีย เป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมอีสาน ซึ่งเป็นตัวกำหนดพฤติกรรมของบุคคลในการดำเนินชีวิตระหว่างสมาชิกในครอบครัว ช่วยเสริมสร้างความเป็นปึกแผ่นให้แก่สังคม แต่เมื่อมีการรับวัฒนธรรมอื่นๆ เข้ามาทำให้มีผลกระทบต่อค่านิยมเรื่อง “ความกตัญญูกตเวทีย” ที่เปลี่ยนไปทั้งทางที่ดีและไม่ดี จึงเกิดค่านิยมใหม่ๆ ในงานบุญแจกข้าว ดังนี้

การแจกข้าวฮ้อน คือการทำบุญแจกข้าวอย่างเร่งด่วน ซึ่งโดยปกติแล้วงานบุญแจกข้าวจะเกิดขึ้นหลังจากพ่อแม่ ปู่ย่า ตายาย ตายมาแล้วไม่ต่ำกว่า ๑ ปี หรือไม่มากกว่า ๓ ปี แต่ปัจจุบันเกิดการเปลี่ยนแปลงด้านต่างๆ จากสังคมเมืองออกสู่สังคมชนบท ชาวชนบทเปลี่ยนตนเองจากชาวไร่ชาวนา ไปเป็นคณงานในโรงงานอุตสาหกรรมต่างๆ ในเมืองใหญ่ มีงานทำเป็นหลักฐานมั่นคง และมีกรอบเวลาในการเข้า-ออกที่เป็นระบบชัดเจน ไม่มีเวลาที่จะร่วมงานบุญได้อย่างเต็มที่เหมือนแต่ก่อน จึงย่อเวลาของการทำบุญแจกข้าวให้เร็วขึ้น คือ กระทำต่อจากงานฌาปนกิจศพเสร็จในตอนแล้ว เข้าเก็บอัฐินำมาตั้งบำเพ็ญบุญแจกข้าวต่อในวันต่อมา และให้เสร็จในช่วงเช้า ตักบาตรถวายภัตตาหารเช้าพระแล้ว เลี้ยงแขกผู้ร่วมงานนำสิ่งของเครื่องไทยธรรม ออกไปถวายพระที่วัด แล้วทำพิธีบรรจุอัฐิ-ปักธงให้แล้วเสร็จในวันนั้น

การแจกข้าวฮ้อนจึงเป็นค่านิยมใหม่ที่กำลังได้รับความนิยม ในสังคมชาวอีสานในยุคปัจจุบัน เพราะสิ้นกะตัดรด ไม่มีพิธีต้องอะไรมาก และเหตุผลอีกประการหนึ่ง คือ ผู้เฒ่าผู้แก่ที่มีฝีมือในการจัดเตรียมข้าวของต่างๆ ในงานบุญแจกข้าวเหมือนแต่ก่อนเริ่มลดน้อยลง เพราะลูกหลานยุคใหม่นำพ่อแม่ไปอยู่ต่างถิ่นด้วย ทำให้สังคมคนเฒ่าคนแก่เริ่มห่างเหิน การจะมารวมกลุ่มกันทำได้ยาก ทั้งลูกหลานผู้ตายก็ไม่มี ความผูกพันกับท้องถิ่น เหตุการณ์การแจกข้าวฮ้อนจึงเกิดขึ้น และบางที่พระสงฆ์ก็มาจากถิ่นอื่นไม่เข้าถึงวิถีแห่งวัฒนธรรมดั้งเดิมของอีสาน จึงนำเอาวัฒนธรรมอื่นมาปรับใช้ คนรุ่นใหม่ก็ไม่สนใจที่จะสืบทอดมรดกวัฒนธรรมส่วนนี้ จึงทำให้ประเพณีดั้งเดิมเปลี่ยนแปลง เพื่อให้เข้ากับยุคสมัยและหน้าที่การงานที่ตนเองรับผิดชอบอยู่^๒

ประการต่อมา เกิดค่านิยมในการทำบุญแจกข้าวให้แล้วเสร็จภายในวันเดียว หรือไม่เกิน ๒ วัน ซึ่งเป็นการทำบุญแจกข้าวแบบปกติ แต่กระชับเวลาให้สั้นเข้า ซึ่งไม่มีการเตรียมงานต่างๆ เหมือนแต่ก่อน โดยเฉพาะเรื่องข้าวปลาอาหาร ซึ่งแต่ก่อนจะขอแรงจากชุมชนผู้มาร่วมงานช่วยกันทุกบ้าน แต่งานนี้เจ้าภาพมีทุนทรัพย์ในการดำเนินงาน และไม่ต้องทำให้ชาวบ้านลำบากด้วย หรือด้วยเหตุผลอื่นๆ จึงได้ว่าจ้างร้านค้า ร้านอาหารให้รับผิดชอบทั้งหมด เพราะสะดวกในการจัดเตรียม จัดเก็บและทำความสะอาด จึงทำให้ทุกคนสบายตัว ได้ร่วมบุญอย่างเต็มที่และทำพิธีให้แล้วเสร็จในวันนั้นทุก

^๒ สัมภาษณ์ พันเอกทองดี ทองลั่น นักประชาสัมพันธ์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น วันที่ ๒๒ เมษายน ๒๕๖๐.

รายการ^๓ ซึ่งการจัดงานบุญแจกข้าวทำนองนี้เป็นที่นิยมของกลุ่มข้าราชการผู้มีฐานะตำแหน่งดี แม้ไม่ได้อยู่ประจำในชุมชน แต่มีบริวารในสายงานมาเป็นแม่งานให้ เหมาะกับยุคสมัยปัจจุบัน ซึ่งกำลังได้รับความนิยมเพิ่มมากขึ้น เพราะเหมาะกับยุคสมัยปัจจุบัน

และงานบุญแจกข้าวที่กำลังเป็นที่ชื่นชอบของชุมชน คือ งานบุญแจกข้าวร่วมกับงานบุญกฐิน^๔ ซึ่งเป็นการจัดงานที่ยิ่งใหญ่และจัดเต็มทุกรายการ มีกิจกรรมต่างๆ ตลอดทั้งวันและตลอดช่วงที่งานกำลังดำเนินไปอยู่ เจ้าภาพจึงต้องมีทุนทรัพย์และบริวารชนมาร่วมงานมาก และถือเป็นหน้าตาของชุมชน เพราะงานบุญแจกข้าวที่ร่วมกับงานบุญกฐินนี้ จะต้องมือนุสรณ์ที่เป็นถาวรวัตถุใดหนึ่งชัดเจน โดยเฉพาะการสนับสนุนทุนในการก่อสร้างอาคารสถานที่ ที่ยังไม่แล้วเสร็จหรือเป็นการเริ่มสร้างใหม่ ให้กับชุมชน ซึ่งมีวัดเป็นศูนย์กลาง งานบุญแจกข้าวชนิดนี้จึงได้รับความนิยมมาก พ่อแม่ปู่ย่า ตายาย บางท่านถึงกับกำชับสั่งเสียให้ลูกหลานทำบุญกฐินอุทิศให้หลังจากตายไปแล้ว การทุ่มเทชีวิตในการทำงานด้วยอาชีพสุจริตต่างๆ เพื่อให้ได้ทุนทรัพย์มาเพื่อการทำบุญแจกข้าวอุทิศแด่บุพการี จึงเป็นความภาคภูมิใจของบรรดาลูกหลานญาติพี่น้องทุกคน ในการแสดงกตัญญูทเวทในงานยิ่งใหญ่อย่างนี้

ดังนั้น ถ้าทุกคนในสังคมเป็นผู้เห็นคุณค่าของความกตัญญูทเวทที่เป็นผู้มีคุณธรรมและสติปัญญาสำนึกในความดีของบุพการี สังคมก็จะอยู่เย็นเป็นสุข เพราะทุกคนต่างกระทำหน้าที่ของตนเองได้อย่างสมบูรณ์ ครอบครัวจึงเป็นสถาบันแรกที่สำคัญที่สุดในการปลูกฝังและสร้างคุณธรรมความกตัญญูทเวทที่พ่อแม่ผู้อบรมเลี้ยงดูบุตรต้องเป็นแบบอย่างที่ดีให้กับลูกๆ เพื่อให้เจริญเติบโตอย่างมีคุณค่าและมีคุณภาพ ทั้งด้านร่างกายและจิตใจ งานบุญแจกข้าวในชุมชนชาวอีสาน จึงเป็นงานบุญที่เน้นเรื่องความกตัญญูทเวท เพื่อปลูกฝังให้คนในชุมชนได้ซึมซับรับการถ่ายทอด โดยผ่านกิจกรรมต่างๆ จากรุ่นเก่าสู่รุ่นใหม่เพื่อสืบทอดต่อไป

๔.๔ การแสดงความกตัญญูผ่านกิจกรรมต่างๆ

ตามที่ได้ลงภาคสนามเก็บข้อมูลในงานวิจัยครั้งนี้พบว่า สิ่งสำคัญยิ่งที่เกี่ยวข้องกับผู้ตายที่ต้องปรากฏในงานบุญแจกข้าว ที่ขาดไม่ได้ก็คือ “อัฐิผู้ตาย” และ “รูปถ่าย” หรือหากไม่สามารถมี ๒ สิ่งนี้ได้ ก็ต้องเขียนชื่อ-นามสกุลผู้ตายไว้ เพื่อนำเข้าสู่กรรมวิธีอุทิศส่วนบุญส่วนกุศล และเพื่อเป็นอนุสรณ์เครื่องรำลึกถึงผู้ตาย ในการประกอบพิธีกรรมสำคัญในงานบุญแจกข้าว ต้องมีกิจกรรมต่างๆ

^๓ สัมภาษณ์ คุณครูภัทติภรณ์ มาตย์นอก เจ้าภาพงานบุญแจกข้าวหา พ่อชาลี มาตย์นอก เลขที่ ๑๓๘ หมู่ ๑ บ้านหนองสองห้อง อำเภอนองสองห้อง จังหวัดขอนแก่น วันที่ ๗ เมษายน ๒๕๖๐.

^๔ สัมภาษณ์ นางกาญจนา ประเสริฐสังข์ ครูโรงเรียนบ้านเป็ด ตำบลบ้านเป็ด อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น เจ้าภาพงานทำบุญแจกข้าวอุทิศพ่อถวิล ประเสริฐสังข์ วันที่ ๒๒ ตุลาคม ๒๕๕๙.

ให้บรรดาลูกหลานญาติพี่น้อง ได้มีส่วนร่วมในการบำเพ็ญบุญ เพื่อปลูกฝังคุณธรรมความกตัญญู กตเวทิต่างๆ ๑๐ กิจกรรม ดังนี้

๑. กราบขอขมาคารวะอัฐิ
๒. สรงน้ำอัฐิ (สรงตุก)
๓. สร้างหอปราสาทผึ้ง
๔. แต่งภาวน (สํารับอาหารสำหรับผู้ตาย)
๕. ฟังเทศน์อาานิสงส์
๖. เทศน์แหล่อีสาน
๗. แหล่เรียกวิญญาณ
๘. ถวายทักษิณาทานอุทิศ (แจกข้าว)
๙. กรวดน้ำอุทิศบุญ
๑๐. บรรจุอัฐิ-ปักธง

๔.๔.๑ กราบขอขมาคารวะอัฐิ

การกราบขอขมาคารวะ คือการแสดงความเคารพด้วยการกราบไหว้บูชาด้วยความนอบน้อม ต่ออัฐิผู้ตาย ด้วยจิตใจที่สำนึกในบุญคุณของผู้ตายอย่างสุดซึ้ง บางครั้งถึงกลับต้องหลั่งน้ำตา^๕ เพราะด้วยกิริยาอาการ หรือบรรยายที่ตลอบบอวลด้วยความกตัญญู เบื้องต้นผู้เฒ่าผู้แก่ ซึ่งเป็นญาติผู้ใหญ่ที่บรรดาลูกหลานเคารพนับจะเป็นผู้นำพาประกอบพิธีกรรมนี้ จะเล่าอดีตประวัติความดีงามของผู้ตายให้ลูกหลานได้ซาบซึ้งถึงคุณงามความดีต่างๆ ที่ท่านเคยทำไว้ จนเป็นเหตุให้มีการทำบุญแจกข้าวส่งไปให้ในคราวครั้งนี้ เมื่อลูกหลานญาติพี่น้องทุกคนมาพร้อมหน้ากันแล้ว ให้ตัวแทนลูกหลานยกชั้นธ ๕ ซึ่งประกอบด้วย ดอกไม้ ๕ คู่ เทียน ๕ คู่ จุดธูปเทียนแล้ว กราบคารวะอัฐิผู้ตาย ๑ ครั้ง มั่นนายก^๖ นำกล่าวคำขอขมาอัฐิ ว่า

“อัฐิ-มาตาปิตเรสุ ปะมาเทนะ ทวารตเยนะ กะตัง สัพพัง อะปราชัง ขะมะละอะ โน ภันเต” แปลว่า “ข้าแต่คุณบิดามารดา ปู่ย่า-ตายาย (ระบุชื่อผู้ตาย) ข้าพเจ้า (ระบุชื่อเจ้าภาพ) พร้อมคณาญาติและลูกหลาน ขอสมมาคารวะ หากโทษความประมาทพลาดพลั้งล่วงเกินอันใด ที่ข้าพเจ้าพร้อมลูกหลานทั้งหลาย ได้ล่วงเกินต่อท่าน ด้วยกายก็ดี ด้วยวาจาก็ดี ด้วยใจก็ดี ทั้งต่อหน้าและลับ ทั้งในอดีตและปัจจุบัน มีเจตนาก็ตาม ไม่มีเจตนาก็ตาม ขอคุณบิดามารดา ปู่ย่า-ตายาย ที่ล่วงลับดับชั้นธไปแล้ว อย่าได้ถือเป็นโทษ อย่าได้ถือเป็นโกรธ อย่าได้ถือเป็นผิด ต่อข้าพเจ้าทั้งหลายเลย บัดนี้ พวก

^๕ สัมภาษณ์ พระครูปัจฉิมวราญกุล (ไพศาล สุจิตโต) เจ้าอาวาสวัดดาวดึงส์แกดำ ตำบลแกดำ อำเภอกันตัง จังหวัดมหาสารคาม วันที่ ๑๔ พฤษภาคม ๒๕๖๐.

^๖ สัมภาษณ์ พ่อสานิตย์ พาสว่าง ปราชญ์ชาวบ้าน นักจัดรายการสถานีวิทยุพระพุทธศาสนา มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น วันที่ ๒๒ เมษายน ๒๕๖๐.

ข้าพเจ้าทั้งหลาย จักได้ก่อกองบุญกองกุศล ทำสังฆทานอุทิศ แจกข้าวไปหา ดวงจิตวิญญาณของคุณ พ่อ/แม่/นาย/นาง (ระบุชื่อ) ขอดวงจิตวิญญาณของท่าน จงได้รับทราบ และอนุโมทนาสาธุการ ในกุศลผลทานกับลูกหลานญาติมิตร ในคราวครั้งนี้ และขอให้ข้าพเจ้าทั้งหลาย มีแต่ความสุขความเจริญ ยิ่งๆ ด้วยเทอญ”

จากนั้น ทุกคนกราบอีกครั้ง วางพานขันธุ์ ๕ แล้วทำพิธีสงฆ์น้ำอัฐิ เรียงตามลำดับญาติผู้ใหญ่ จนครบหมดทุกคน ดังนั้น การกราบขอขมาอัฐิ จึงเป็นการปลุกฝังความกตัญญูทเวที่แก่บรรดาลูกหลาน ให้เกิดความสำนึกบุญคุณของพ่อแม่ ปู่ย่า ตายาย แม่เหลื่อเพียงเฝ้ากระดุกหรืออัฐิก็ตาม ก็ยังต้องแสดงความเคารพนบไหว้ขอขมาลาโทษ เพื่อให้ความเป็นบุพการีผู้มีพระคุณต่อลูกหลาน ยังคงอยู่ในจิตใจลูกหลานตลอดไป เพื่อให้เยาวชนรุ่นหลังได้ซึมซับรับช่วงต่อในการแสดงความเคารพนอบน้อมต่อบรรพชน จึงให้มีการกราบขอขมาคารวะอัฐิ ซึ่งเป็นตัวแทนของบุพการีที่เหลื่อจากการเผาไหม้ เพื่อเป็นอนุสรณ์รำลึกถึงบุญคุณไม่ให้เสื่อมคลาย ดอกไม้ ธูปเทียน จึงเป็นตัวแทนสัญลักษณ์แสดงการขอขมาลาโทษในครั้งนี้

๔.๔.๒ สรงน้ำอัฐิ

พิธีการสรงน้ำอัฐิ อีสานเรียกว่า “*สรงดุก*” ซึ่งเป็นพิธีกรรมเก่าแก่มาแต่ครั้งโบราณ ซึ่งกระทำต่อเนื่องจากพิธีขอขมาคารวะอัฐิ หลังจากพิธีเผาศพผู้ตายและเก็บรวบรวมอัฐิแล้ว ลูกหลานญาติพี่น้องก็จะบรรจุอัฐิส่วนใหญ่วางรวมกันไว้ในขวดโหล หรือโกศ ตามแต่ฐานะลูกหลาน ซึ่งแต่ก่อนไม่นิยมเก็บอัฐิผู้ตายไว้ที่บ้าน ส่วนมากจะฝากไว้ที่วัด อัฐิทุกส่วนจะถูกเก็บรวมไว้ในที่เดียวกัน ไม่มีการแบ่งแยกบรรจุไว้หลายที่เหมือนปัจจุบัน หากบรรดาลูกหลานจะเก็บไว้เป็นอนุสรณ์ ก็จะเก็บไว้เฉพาะพื้นของผู้ตายเท่านั้น ทั้งที่ได้รับมาก่อนตายและหลังจากเผาศพแล้ว นอกนั้นไม่นิยมเก็บอัฐิส่วนใดไว้เลย และหากยังไม่ได้ทำบุญแจกข้าวอุทิศส่วนกุศลให้ผู้ตาย ก็จะไม่ได้นำอัฐิไปบรรจุไว้ในช่องหรือกำแพง หรือในธาตุใส่กระดูก จะบรรจุอัฐิก็ต่อเมื่อได้ทำบุญแจกข้าวไปให้แล้วเท่านั้น”

เมื่อได้กำหนดวันงานบุญแจกข้าวชัดเจนแล้ว ก่อนถึงวันงาน ๑-๒ วัน ญาติผู้ใหญ่ฝ่ายชายก็จะไปกราบเรียนให้พระสงฆ์ในวัดที่เก็บอัฐิไว้ได้รับทราบ แล้วนำอัฐิที่เก็บไว้นั้นมาตั้งประกอบไว้ในกองบุญ หรือในหอปราสาทผึ้ง หรือที่เหมาะสมที่จัดแต่งเตรียมไว้ เมื่อได้เวลาสรงน้ำอัฐิก็จะเปิดที่เก็บอัฐิออกแล้วประกอบพิธีกรรมขอขมาและทำพิธีสรงน้ำอัฐิต่อเนื่องกัน

น้ำที่จะนำมาสรงอัฐินั้น สมัยก่อนเป็นน้ำขม้นหอมเท่านั้น ปัจจุบันมีหลากหลายทั้งน้ำอบ น้ำหอม น้ำปรุง ตามแต่จะหาได้ มีจำหน่ายตามร้านสังฆภัณฑ์หลายชนิด^๑ เมื่อทำพิธีขอขมาอัฐิแล้วก็

^๑ สัมภาษณ์ พระมหาสมพงษ์ ฐิตปัญโญ รองเจ้าคณะอำเภอจตุรพักตรพิมาน เจ้าอาวาสวัดโคกมอญ ต.ป่าสังข์ อ.จตุรพักตรพิมาน จ.ร้อยเอ็ด วันที่ ๙ มกราคม ๒๕๖๐.

^๒ สัมภาษณ์ นางสุนี พาหะพรหม ร้านรุ่งศิริการพิมพ์สังฆภัณฑ์ อำเภอจตุรพักตรพิมาน จังหวัดร้อยเอ็ด วันที่ ๙ มกราคม ๒๕๖๐.

จะสร้งน้ำอัฐิต่อ เรียงตามลำดับญาติผู้ใหญ่ หากมีพระสงฆ์ร่วมในพิธีด้วยก็นิมนต์พระสงฆ์สร้งอัฐีก่อน ต่อด้วยญาติสายโลหิตที่มาร่วมในงานนั้นทุกคน พิธีสร้งอัฐิก็จเพียงนำดอกไม้จุ่มลงในขันน้ำหอมแล้ว ประพรมลงที่อัฐิเบา ๑-๓ ครั้ง เท่านั้น ถ้าอัฐิเปียกมากก็นำออกผึ่งให้สะเด็ดน้ำแล้วจึงบรรจุลงในภาชนะที่เตรียมไว้ ถ้าเป็นขวดโหลจะห่อด้วยผ้าขาว นำขึ้นตั้งไว้ในกองบุญคู่กับรูปถ่ายผู้ตาย พร้อมทั้ง สิ่งของเครื่องใช้ต่างๆ ที่จะอุทิศให้ผู้ตาย แล้วจัดแต่งสำหรับอาหารสำหรับบูชาผู้ตาย เรียกว่า “ภาวน” มาตั้งบูชาไว้ พร้อมทั้งจัดรูปเทียนบูชาบอกกล่าวให้ผู้ตายได้รับทราบเสมือนดังมีชีวิตอยู่

การสร้งน้ำอัฐิ เป็นการแสดงความเคารพบุพการีที่ตายไปแล้ว เพื่อปลุกฝังความกตัญญู กตเวทิต์แก่บรรดาลูกหลาน จึงต้องเตรียมน้ำมัน น้ำหอม น้ำอบ น้ำปรุง เหมือนการสร้งน้ำสังคัมที่ ศักดิ์สิทธิ์ที่ เคารพบูชา เพื่อให้เกิดความชุ่มเย็นชื่นใจเหมือนดั่งน้ำหอม เพราะคุณงามความดีของบุพการี คือ พ่อ แม่ ปู่ย่า ตายาย นั้นยังส่งกลิ่นหอมกรุ่นละมุนละไมอยู่ในจิตใจของลูกหลานตลอดเวลา เพราะก่อนที่ พ่อแม่ ปู่ย่า ตายาย จะละจากโลกนี้ไป ได้กระทำคุณงามความดีต่างๆ ไว้ให้ลูกหลานมีสุข ไม่ต้อง ลำบาก^๙ การสร้งน้ำอัฐิจึงเป็นการแสดงความเคารพอย่างสูงสุด เพราะบุพการีเป็นบุคคลที่ควรค่าแก่ การบูชาอย่างยิ่ง ดังนั้น น้ำมัน หรือน้ำหอม จึงเป็นสัญลักษณ์แห่งคุณธรรม คุณงามความดีที่ใครมี แล้วให้เกิดความเย็นใจ และส่งผลให้คนอื่นมีความสุขชื่นใจไปด้วย โดยเฉพาะคือเพื่อให้ดวงวิญญาณ ของผู้ตายมีความสงบเย็นเป็นสุขนั่นเอง

๔.๔.๓ สร้างหอปราสาทผึ้ง

ชาวอีสานเชื่อกันว่า การสร้างหอปราสาทผึ้ง ภาษาอีสานเรียกว่า “หอดอกผึ้ง” หรือ “ผา สาทผึ้ง” เพื่ออุทิศให้แก่ผู้ล่วงลับไปแล้ว เป็นสัญลักษณ์ เป็นความหวังที่ต้องการให้พ่อแม่ ปู่ย่า ตา ยาย ที่ตายไปแล้วได้อยู่ในสวรรค์วิมาน จึงพากันจัดแต่งปราสาทผึ้งขึ้นในงานบุญแจกข้าวทุกงาน เพื่อให้เป็นที่อยู่อาศัยในโลก จนมีคำกล่าวชาวอีสานในงานบุญแจกข้าวว่า “ผู้หญิงตัดตอง ห่อ ข้าวต้ม ปิบข้าวปุ้น ผู้ชายจักตอก หักหอผึ้ง”

หมายความว่า ฝ่ายหญิงเตรียมตัดใบตองมาห่อข้าวต้มมัด เตรียมทำขนมจีน ส่วนพวก ผู้ชายให้ช่วยกันสร้างปราสาทผึ้งนั่นเอง กล่าวกันว่าในการไปช่วยงานบุญแจกข้าว นั้น ผู้ชายจะต้องนำ พرائิตต์มาด้วย ทั้งนี้เพราะใช้ตัดไม้ (จักตอก) ทำโครงปราสาทผึ้ง^{๑๐} การทำปราสาทผึ้ง จะทำให้ เสร็จในวันเตรียมงาน หรือก่อนงาน แล้วนำสิ่งเครื่องใช้ต่างๆ ที่จะอุทิศให้ผู้ตายบรรจุในปราสาทผึ้งนั้น

^๙ สัมภาษณ์ นายเจริญ ฮวดศรี ผู้ใหญ่บ้าน บ้านร่องคำ ต.ร่องคำ อ.จตุรพักตรพิมาน จ.ร้อยเอ็ด และ คณะทีมงานลูกบ้าน ประกอบด้วย นางแก้ว นางสุนันท์ บรรจง, นางปัดทา สายทะเล, นางดวงจันทร์ หนองสิมมา, วันที่ ๙ มกราคม ๒๕๖๐.

^{๑๐} สัมภาษณ์ รองศาสตราจารย์อุดม บัวศรี อาจารย์ผู้เชี่ยวชาญประจำหลักสูตรศาสนาปรัชญา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น วันที่ ๒๒ เมษายน ๒๕๖๐.

พร้อมทั้งอิฐผู้ตายและรูปถ่าย และจะทำพิธีถวายปราสาทผึ้งนี้ในวันแจกข้าว^{๑๑} คือวันสุดท้ายของงาน หลังจากการถวายภัตตาหารบิณฑบาตเสร็จเรียบร้อยแล้ว มัคทายก^{๑๒} จะนำกล่าวคำถวายปราสาทผึ้งว่า

“อิมัง มะยัง ภันเต, มะธูปุปพะปาสาทัง, สะปะริวารัง, สังข์สสะ, โอนโชนะยามะ, สาธุ โน ภันเต, สังโฆ, อิมัง, มะธูปุปพะปาสาทัง, สะปะริวารัง, ปะภิกคัมหาตุ, อัมหากัญเจะวะ, มาตาปิตุ อาทีนัญจะ, ญาคะกาณัง, ทีฆะรัตตัง, ทิตายะ, สุขายะ”

แปลว่า “ข้าแต่พระสงฆ์ผู้เจริญ ข้าพระเจ้าทั้งหลาย ขอน้อมถวาย ปราสาทผึ้งหลังนี้ พร้อมด้วยบริวาร แก่พระสงฆ์ ขอพระสงฆ์จงรับ ปราสาทผึ้งหลังนี้ พร้อมด้วยบริวาร เพื่อประโยชน์และความสุข แก่ข้าพเจ้าทั้งหลายด้วย แก่ญาติทั้งหลาย มีบิดามารดา (ระบุชื่อผู้ตาย) เป็นต้น ตลอดกาลนานเทอญ”

ดังนั้น การสร้างหอปราสาทผึ้งจึงแสดงถึงความห่วงใยต่อผู้ตาย กลัวผู้ตายจะไม่มีที่อยู่อาศัย จึงเป็นการปลูกฝังความกตัญญูผ่านกิจกรรมการทำหอปราสาทผึ้ง เพื่อให้ลูกหลานผู้อยู่เบื้องหลังได้รำลึกนึกถึงบุญคุณของบุพการี ที่เคยได้สร้างที่อยู่อาศัยบ้านช่องห้องหอ ให้บรรดาลูกหลานได้พึ่งพาอาศัยกินอยู่หลับนอน เมื่อท่านสิ้นชีวิตไปแล้วจึงหาที่อยู่ให้ท่านใหม่ ทำเป็นสัญลักษณ์ “ปราสาท” อันหมายถึง “วิมาน” คือที่อยู่อาศัยของเทพ หรือเทวดา อันมีความหมายบ่งบอกนัยว่า บิดามารดา ปู่ย่า ตายาย ที่ตายจากโลกนี้ไปแล้ว ให้ไปสถิต ณ ทิพย์วิมานในสรวงสวรรค์นั่นเอง

จากการลงพื้นที่วิจัยพบว่า ปราสาทผึ้งที่จัดทำในงานบุญแจกข้าว นั้น ไม่ใช่ทำเพื่อให้เป็นที่อยู่อาศัยของคนแต่อย่างใด เพราะเป็นการสมมติให้มีรูปทรงคล้ายปราสาท (ศาลพระภูมิ) เท่านั้น เพื่อใช้บรรจุสิ่งของเครื่องใช้ต่างๆ ที่จะอุทิศให้ผู้ตาย ปัจจุบันจึงมีการเปลี่ยนแปลงเป็นการนำแก้ว ๒-๔ ตัวมาทำเป็นโครงปราสาท หรือนำเอาชิ้นวางของที่มีรูปทรงเป็นรูปหน้าจั่วสามเหลี่ยม มาดัดแปลงให้เป็นรูปทรงปราสาท แล้วนำกระดาษแข็งมาทำเป็นหลังคา และติดรอบนอกด้วยกระดาษสีต่างๆ ที่ตัดเป็นลวดลายเพื่อความสวยงาม^{๑๓} โดยหวังจักนำไปใช้ให้เป็นประโยชน์ในวัดต่อไป ส่วนดอกไม้ที่ติดให้เกิดลวดลายสวยงามนั้น เพราะแต่ก่อนพระต้องใช้ขี้ผึ้งมาทำเป็นเทียนจุดเพื่อให้เกิดแสงสว่างในการประกอบกิจกรรมต่างๆ ในเวลากลางคืน แต่ปัจจุบันมีไฟฟ้าใช้แล้วเทียนทำจากขี้ผึ้งจึงหมด

^{๑๑} สัมภาษณ์ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ขอบ ดีสวนโคก ประธานชมรมรวมพลคนพุทธ หัวหน้าสถานีวิทยุพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น วันที่ ๒๒ เมษายน ๒๕๖๐.

^{๑๒} สัมภาษณ์ พ่อสมพงษ์ สีสงคราม มัคทายกวัดท่าประชุม บ้านบึงฉิม ตำบลพระลับ อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น วันที่ ๒๐ พฤษภาคม ๒๕๖๐.

^{๑๓} สัมภาษณ์ นายชื่นชัย ศรีสว่างวงศ์ ร้านม่านทิตสังฆภัณฑ์ ถ.ภิรมย์ ตำบลกาฬสินธุ์ อำเภอเมือง จังหวัดกาฬสินธุ์ วันที่ ๒๕ มกราคม ๒๕๖๐.

ความสำคัญ แต่ยังไม่นำมาชี้แจงมาติดรอบหอปราสาทฝั่ง เพื่อให้เกิดความสวยงามเท่านั้น ไม่ได้มุ่งหวังให้เป็นของใช้แต่ประการใด แต่มุ่งหมายเพื่อเป็นการบูชาคุณของผู้ตายเป็นสำคัญ

๔.๔.๔ ฟังเทศน์อานิสงส์ทำบุญแจกข้าว

การเทศน์ในงานบุญแจกข้าวทั้ง ๔ จังหวัด จากการลงภาคสนามพบว่า มี ๓ ประเภท คือ

๑. การเทศน์โจทย์ หรือเทศน์ปจฺฉา-วิสัยนา (ถาม-ตอบ) บางทีเรียกว่า “เทศน์ไต่ว่าที่” เพราะมี ๒ ธรรมาสน์ มีการกำหนดหน้าที่รูปหนึ่งเป็นผู้ถาม อีกรูปหนึ่งเป็นผู้ตอบ ในเรื่องการทำบุญแจกข้าวว่า ผู้ตายจะได้รับหรือไม่ หากได้รับจะได้รับอย่างไร หรือหากไม่ได้รับแล้วใครจะได้^{๑๔} เป็นต้น

๒. การเทศน์ແຮ່ เป็นการเทศน์ด้วยเสียงขับทำนองແຮ່ หรือชาวอีสานเรียกว่า “สรภัญญะ” ขับด้วยเสียงยาว เน้นความเพลิดเพลีนแก่ผู้ฟัง แต่ต้องแฝงคติธรรมต่างๆ โดยเฉพาะคือ ความกตัญญูตเวที ซึ่งเป็นที่นิยมอย่างมากในงานบุญแจกข้าว โดยเฉพาะผู้เฒ่าผู้แก่ เพราะมีการกำหนดตัวละครในนิทานเรื่องต่างๆ ที่ยกขึ้นแสดง จึงทำให้ผู้ฟังติดตามเนื้อเรื่องและเข้าใจได้ง่าย^{๑๕} ส่วนมากมักจะมีเทศน์ ๓ ธรรมาสน์ จึงต้องติดต่อนิมนต์พระนักเทศน์ແຮ່ไว้ล่วงหน้าเป็นเดือนหรืออาจเป็นปี เพราะกว่าพระ ๓ รูปจะพร้อมกันได้ต้องจัดเวลาให้ลงตัว

๓. การเทศน์เดี่ยว หรือเทศน์อานิสงส์ ๑ ธรรมาสน์ เป็นการเทศน์แบบธัมมปาณิกา ถือเป็นธรรมเป็นประมาณ การเทศน์แบบนี้ในงานบุญแจกข้าวเรียกว่า “เทศน์อานิสงส์”^{๑๖} เทศน์รูปเดียวเป็นเหมือนธรรมบรรยาย หรือ ปาฐกถาธรรม ชี้แจงเรื่องบุญ-บาป ความกตัญญู ความเป็นมาของการทำบุญแจกข้าว การดำเนินเรื่องอยู่ที่ความรู้ความเข้าใจและปฏิภาณของผู้เทศน์ จึงเรียกว่า “เทศน์ปฏิภาณ”^{๑๗} การเทศน์แบบนี้ได้รับความนิยมมาก เพราะสะดวกสบายทั้งผู้เทศน์และผู้นิมนต์ โดยไม่ต้องเตรียมสถานที่และวัสดุอุปกรณ์หลายอย่าง

หลังจากพระสงฆ์องค์แสดงธรรมขึ้นสู่ธรรมาสน์เรียบร้อยแล้ว มัคทายกจะเชิญเจ้าภาพถวายขัน ๕ แด่พระสงฆ์ ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของการนิมนต์ให้ท่านรับขันเพื่อแสดงธรรม เจ้าภาพจะจุดเทียนส่องธรรม หากงานใดไม่มีพิธีทอดผ้าบังสุกุลอัฐิ เจ้าภาพก็จะจุดธูปเทียนบูชาพระรัตนตรัย

^{๑๔} สัมภาษณ์ พระครูสุตธรรมภาณี (สำนวน โอภาโส) เจ้าอาวาสวัดเจติยภูมิ (พระธาตุขามแก่น) ตำบลบ้านขาม อำเภอน้ำพอง จังหวัดขอนแก่น วันที่ ๑๔ เมษายน ๒๕๖๐.

^{๑๕} สัมภาษณ์ พระนิเวทย์ ญาณวีโร (เทพารส) พระนักเทศน์ແຮ່ วัดสว่างอารมณ์ ตำบลในเมือง อำเภอมือ จังหวัดร้อยเอ็ด วันที่ ๑๖ พฤษภาคม ๒๕๖๐.

^{๑๖} สัมภาษณ์ พ่อใหญ่หล้า มัคทายกวัดท่าบึง ตำบลบ้านเป็ด อำเภอมือ จังหวัดขอนแก่น ในงานทำบุญแจกข้าวอุทิศพ่อถวิล ประเสริฐสังข์ วันที่ ๒๒ ตุลาคม ๒๕๕๙.

^{๑๗} สัมภาษณ์ พ่อใหญ่กวาดวงพิมพ์ มัคทายกวัดตาลเรียง บ้านฝือ ตำบลพระลับ อำเภอมือ จังหวัดขอนแก่น ในงานทำบุญแจกข้าวอุทิศพ่อถวิล ประเสริฐสังข์ วันที่ ๒๒ ตุลาคม ๒๕๕๙.

สมาทานศีล ๕ พร้อมกัน ณ ตอนนี แล้วมีคณาภหรือผู้นำในการประกอบพิธีก็จะอัญเชิญเทวดา^{๑๘}
(ปาวสัคเค) ว่า

สุณันตุ โภจนโต เย เทวสังฆา	ดูราเทพยดาเจ้าทั้งหลาย
ลัคเค กามะ	อยู่บนสวรรค์ชั้น กามภพ ๖ ชั้น
รูปะ	ในรูปพรหม ๑๖ ชั้น
คิริติชระระตะนุ	บนยอดเขาและเทวห้วย
จันตะลิกเข วิมานะ	ในวิมานอากาศ
ทีเป	อยู่ในเกาะแก่งหาดทรายต่างๆ
รัฎฐะ	อยู่ในเขตประเทศไทยเมืองน้อยใหญ่
คามา	อยู่ในหมู่บ้าน
ตะระวะนะคะหะเน	อยู่ในพงไพร ป่าไม้
เคหะวัตถุมหิ เขตเต	อยู่ตามเขื่อนชานและไถนาทุกแห่ง
ภุมมา	สถิตรักษาอยู่ภาคพื้นแผ่นดิน อันมีแม่ธรณีเป็น เค้า
ชะละ ณะละวิละเม	อยู่ในแม่น้ำและฝั่งสมุทร
ยักกะคันธัพพะนาคา	ขออัญเชิญท้าวเวสสุวรรณ ผู้เป็นราชาของยักษ์ คนธรรพ์ และพญานาค
ติฏฐันตา สันติเก	ทั้งอยู่ไกลและอยู่ใกล้
มุนิวะระวะจะนัง สาธะโว เม สุณันตุ ธัมมัสสะวะนะกาโล อะยัมภะทันตา	

ได้ยินผู้ข้าฯ เชิญแล้ว ขอจงได้เสด็จมาฟังพระธรรมเทศนาในงานแจกข้าวหา (ชื่อผู้ตาย)
ซึ่งมี ... เป็นเจ้าภาพ จงเสด็จสถิตบรรณอันล้ำเลิศ ซึ่งธรรมของพระพุทธเจ้าอันประเสริฐในโลกีย์

มีอันผู้ข้าฯ ขออัญเชิญท่านให้ลงมาช่วยอำนวยพรชัยให้ผู้ข้าฯทั้งหลาย ขอให้เจริญวัฒนา
ด้วยใจเป็นศรัทธา สร้างบารมีปฏิบัติ อย่าได้ฝืดเคืองข้องขัด ทรัพย์สมบัติจึงมากมี อันตรายอย่าได้ย่ำ
ยี โรคภัยบ่มีมาบีฑา จงสมความมุ่งมาดปรารถนา ให้สูงยิ่งด้วยปัญญา ทำสิ่งใดนั้นหนาจงได้ผล เมื่อได้
สดับธรรมบรรยาย มีความหมายเป็นมงคล ให้ศกดิ์สิทธิ์ ประกอบด้วยบุญฤทธิ์อันยิ่งใหญ่ ให้สำเร็จทุก
ประการ ขอให้ท่านเจ้าภาพและผู้ข้าฯทั้งหลายอยู่สุขสวัสดิ เป็นสุขชิตราบต่อเท่าเข้าสู่พระนิพพานก็ข้า
เทอญฯ (ลั่นฆ้อง ๓ ครั้ง)

จากนั้น คณะอุบาสิกาก็อาราธนาพระธรรมเทศนา ตามแบบฉบับของท้องถิ่นอีสาน ด้วย
ทำนองสรภัญญะ ทั้งภาษาบาลีและภาษาไทย ดังนี้

^{๑๘} สัมภาษณ์ พ่อใหญ่คำมวย มีคณาภประจำบ้านเปิด ตำบลบ้านเปิด อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น
ในงานทำบุญแจกข้าวอุทิศพ่อถวิล ประเสริฐสังข์ วันที่ ๒๒ ตุลาคม ๒๕๕๙.

“พรัหมา จะ โลกา	ธิปะตี สหัมปะติ
กัตถัญชะลี อ้นธิวะรัง	อะยาจะณะ
สันตีระ สัตตาป	ปะระชัคคะชาติกา
เทเสตุ ธิมมัง	อะนุกัมปิ มัง ปะชัง”
“ท้าวสหัมปะตีพรัหม	เป็นบรมในพรัหม
ทรงฤทธิคักดา	กว่าปรัชัททุกหมู่พรัหม
น้อมหัตถ์นัมัสการ	ประดิษฐาน ณ ที่สม-
ควรแล้วจึงบังคม	ชูลีบาทพระสัมมา
ทูลขอพรอันประเสริฐ	วะระเลิศมโหฬาร
ว่าปวงสัตว์ในโลกา	กิเลสน้อยก็ยังมี
ของค์พระจอมปราชัญ	คู่ธรรมมาสน์อันรู้จี
โปรดปวงประชาชี	ท่านจงโปรดแสดงธรรม
ขอนิมนต์ท่านเจ้าขา	ผู้ปรัชาอันเลิศล้ำ
โปรดแสดงพระลัจฉธรรม	เทศนาและวาที
เพื่อให้สำเร็จผล	แก่ปวงชนบรรดามี
สู่สุขเกษมศรี	สมดังเจตนาเทอญ”

จากนั้น พระสงฆ์ก็จะแสดงธรรมเทศนาอันสงส์การทำบุญแจกข้าวไปตามลำดับ เรื่องที่ พระสงฆ์มักนำมาเทศน์อันสงส์ส่วนใหญ่ จากการลงภาคสนามสัมภาษณ์พระสงฆ์ที่แสดงธรรมในงาน บุญแจกข้าว สรุปได้ ๓ ประเด็น ดังนี้

๑. แสดงมูลเหตุของการทำบุญแจกข้าว
๒. แสดงคุณธรรมเรื่อง “กตัญญูกตเวทิต์”
๓. แสดงแก้ข้อสงสัยว่า “ทำบุญแจกข้าวแล้วผู้ตายจะได้รับหรือไม่”

ถ้าเป็นงานแจกข้าวอุทิศให้ผู้ตายที่ไม่ใช่บิดามารดา ก็จะแสดงเรื่องมูลเหตุของการทำบุญแจกข้าว จากเรื่องของพระเจ้าพิมพิสารทำบุญอุทิศให้แก่เปรตที่เป็นอดีตพระญาติของพระองค์ ที่มา แสดงตัวส่งเสียงนำหวาดกลัวให้สดับในเวลาจวนรุ่งสาง พระพุทธเจ้าจึงทรงแนะนำให้พระองค์ถวาย ทักขิณาทานอุทิศแก่พระสงฆ์ ในวันแรกพระองค์ทรงถวายทานแล้วแต่ไม่ได้อุทิศส่วนบุญให้ญาติพี่น้อง ทั้งหลายที่ตายไปเป็นเปรต วันที่ ๒ ทรงถวายทานอุทิศแก่เปรตเหล่านั้น แต่ไม่ได้ถวายผ้าไตรจีวร เปรตเหล่านั้นจึงแสดงตัวให้เห็นอีก จึงทำให้พระองค์ต้องถวายทานอีกรวมแล้วถึง ๓ ครั้ง แล้วอุทิศ ส่วนบุญให้แก่พระญาติทั้งหลายเหล่านั้น ที่เกิดเป็นเปรตเพราะยกยอกินอาหารที่เขาเจาะจงจะถวาย แก่พระสงฆ์

ถ้าเป็นการทำบุญอุทิศแก่พ่อแม่ ปู่ย่า ตายาย หรือบรรพชนอื่นๆ ก็จะมีเทศน์เรื่องความกตัญญูกตเวที เป็นเครื่องหมายของคนดี ในพระพุทธศาสนาใช้ความกตัญญูกตเวทีเป็นดัชนีชี้วัดความเป็นคนดี และก็มีข้อสงสัยเกิดขึ้นทุกงานว่า การทำบุญแจกข้าวครั้งนี้ผู้ตายจะได้รับหรือไม่ รับแล้วจะเป็นอย่างไร หรือหากไม่ได้รับจะทำอย่างไร พระเทศน์ก็ต้องอ้างอิงหลักฐานที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนามากกว่าอ้างอิง เช่น เรื่องของพราหมณ์ชื่อว่า “ชาณฺสฺโสณิ” ที่สงสัยเรื่องนี้ ซึ่งคำตอบคือผู้ที่เกิดเป็น “ปรทัตตูปชีวีเปรต” เท่านั้นจึงจักได้รับส่วนบุญกุศลทันที ดังกรณีเรื่องเปรตที่เป็นอดีตพระญาติของพระเจ้าพิมพิสารนั่นเอง

ดังนั้น การแสดงธรรมในงานบุญแจกข้าว จึงต้องอาศัยพระนักเทศน์ที่มีความรู้ความสามารถด้านนี้โดยเฉพาะ จึงจักสามารถชี้แจงแถลงเรื่องต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับงานนี้ได้ถูกต้องชัดเจน พระนักเทศน์จึงต้องมีทั้งศาสตร์ทั้งศิลป์และไหวพริบปฏิภาณในการแสดง จึงต้องมีหลากหลายรสชาติ หลากหลายลีลาเพื่อทำให้งานบุญแจกข้าวเกิดความสมบูรณ์ จึงต้องมีการยกนิทานเรื่องต่างๆ มาประกอบการเทศน์ มีทั้งเรื่องที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา มีทั้งที่แต่งขึ้นเป็นนิทานส่งเสริมคุณธรรมแล้วนำประพันธ์เป็นบทแหล่อีสาน เพื่อให้ง่ายต่อการจดจำและนำไปปฏิบัติ

๔.๔.๕ เทศน์แหล่อีสานงานบุญแจกข้าว

เทศน์แหล่ทำนองอีสาน หรือแหล่ทำนองสรภัญญะอีสาน เป็นอีกหนึ่งบทบาทในการเทศนาสั่งสอนสาธุชนด้วยความหลากหลายวิธี ในการเผยแผ่ธรรมะในงานบุญแจกข้าว ซึ่งเป็นที่นิยมกันอย่างแพร่หลายทั่วภาคอีสาน โดยนำเรื่องราวต่างๆ ในพระพุทธศาสนามาเสนอ ในรูปแบบของการแหล่ มีการสมมติตัวละครเพื่อให้การนำเสนอมีรสชาติที่ชวนติดตาม ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นนิทานชาดก นิทานธรรมบท และนิทานพื้นบ้านอีสาน หรือนิทานที่ประพันธ์ขึ้นใหม่ให้เหมาะสมกับยุคสมัย อาจประยุกต์จากวิถีชีวิตจริงของชาวบ้านแล้วนำมาเล่าเป็นอุทาหรณ์สอนผู้ฟัง ให้รำลึกถึงบุญคุณของผู้ตาย ดังตัวอย่างเทศน์แหล่อีสานงานบุญแจกข้าว ๓ ธรรมมาสน์ ดังนี้

“เจริญสุขทุกถ้วนหน้าคณาญาติมวลมมิตร ที่สนิทสัมพันธ์มาช่วยบุญวันนี้
 มื้อนี้โอกาสดีนับว่าบุญนำคำ อาตมาทั้ง ๓ ได้พากันมาเทศน์ช่วย
 มาร่วมงานบุญแจกข้าวคราวนี้ สติฮ้ายศรัทธาเจ้าให้รับฟัง
 ในตอนนี้อาตมาขอชวนใช้เป็นแสงไฟกะบองตี๋ม
 ย่านโยมลิ้มลิ้นดอกกว่า ลีจาเว้าสู่ฟัง
 มื้อนี้ศรัทธาตั้งได้ทำบุญสร้างก่อ อุทิศไปหาคุณพ่อ-แม่
 ผู้เห็นละโลกเมี้ยนหวังสิเพิ่มส่งพะลา
 ด้วยจิตใจแก่กล้าเจ้าได้แบ่งแจกทาน
 ได้นิมนต์เจ้าหัวหลานให้แผ่ผายพระธรรมช่วย
 สาธุเด้อ อาตมาขอโมทนาด้วยกองกุศลให้หนุนส่ง

อานิสงส์ส่งค้ำนำไปให้ผู้ฟื้นตาย...^{๑๙}

ในการเทศน์แหล่ในงานบุญแจกข้าวมักเทศน์ ๓ ธรรมาสัน เพราะมีการสมมติแสดงบทบาทตามตัวละครที่อยู่ในนิทานนั้นๆ ดังตัวอย่างนิทานพื้นบ้านอีสานเรื่อง นางหมาขาว

นางหมาขาว เป็นนิทานสอนใจส่งเสริมคุณธรรมเรื่องความ “กตัญญูกตเวที” แก่ชุมชนชาวอีสานมาช้านาน พระเทศน์แหล่อีสาน จึงมักนำมาแสดงในงานบุญแจกข้าว เพราะมีคติธรรมสอนใจให้ทุกคนกตัญญูกตเวทีต่อผู้มีพระคุณ โดยเฉพาะต่อมารดาของตน โดยเฉพาะที่เป็นคนเท่านั้น แม้เป็นสัตว์เดรัจฉาน ที่ทำคุณให้กับตนก็ต้องรู้จักบุญคุณด้วย^{๒๐} ดังปรากฏเนื้อเรื่องดังนี้

สองสามีภรรยาอาศัยอยู่ในหมู่บ้านจันทะคาม ต่อภรรยาท้องแก่จวนจะคลอดแล้ว แต่เกิดโรคระบาด ผู้คนล้มตายเป็นอันมาก สองผัวเมียจึงชวนกันอพยพหนีจากหมู่บ้านมาอยู่กลางป่า ต่อมาเมียคลอดลูกออกมาเป็นลูกแฝดหญิง ๒ คน แต่ผู้เป็นแม่สิ้นใจตายไป ส่วนสามีอยู่มาไม่นานก็ตรอมใจตายตามไป ปลอ่ยให้เด็กทารกเกิดใหม่ทั้งสองร้องให้อยู่ในป่าเช่นนั้น

มีนางหมาขาวตัวหนึ่งออกหากินในป่าพบเด็กทั้งสองจึงคาบไปเลี้ยงเป็นลูก โดยให้กินนมของตัวเองและหาอาหารให้กินจนเจริญเติบโต ต่อมานางหมาขาวพาลูกสาวทั้งสองออกไปหากินในป่าด้วย

วันหนึ่ง เกิดพายุพัดกระหน่ำอย่างหนัก ทำให้นางหมาขาวพลัดหลงจากลูกสาวทั้งสองคน เด็กหญิงทั้ง ๒ คน พลัดหลงไปถึงบ้านนายพราน เมื่อนายพรานเห็นเด็กหญิงทั้ง ๒ คน ก็เกิดความรักประหนึ่งลูกสาวของตน จึงเลี้ยงดูจนเติบโตเป็นสาว ต่อมา จึงนำลูกหญิงทั้ง ๒ เข้าเฝ้าพระราชินี ทรงพอพระทัยเป็นอย่างมาก จึงตั้งให้ผู้ที่เป็นมเหสี และพระราชทานผู้น้องเป็นชายาของพระอนุชา

ฝ่ายนางหมาขาวซึ่งพลัดพรากจากลูกมาเป็นเวลานาน ก็ได้แต่รำไห่คิดถึงลูกและออกติดตามหาลูก เมื่อทราบชื่อนายพรานเป็นผู้อุปการะเลี้ยงดูลูกสาวทั้ง ๒ ต่อจากตน จึงมาหานายพราน และได้เล่าเหตุการณ์ความเป็นมาต่างๆ ให้ฟัง เมื่อนายพรานทราบความจริงก็เกิดความสงสาร จึงบอกเรื่องราวต่างๆ ให้นางหมาขาวทราบ และพานางหมาขาวไปหาลูกสาวในพระราชวัง

เมื่อพามาถึงพระราชวัง นายพรานก็กราบทูลพระราชินีตามความเป็นจริง แต่พระมเหสีกลัวอับอายขายหน้า เกรงว่าคนจะรู้ว่าตนเป็นลูกนางหมาขาว จึงทูลเท็จต่อพระสวามีว่า ไม่เป็นความจริง พร้อมทั้งขับไล่ให้นายพรานและนางหมาขาวออกไปจากพระราชวัง แต่นางหมาขาวไม่ยอมไปพร้อมทั้งอธิบายว่าตนคือแม่ของมเหสี ส่วนมเหสีซึ่งก็คือลูกสาวคนโตของนางหมาขาว ก็ปฏิเสธไม่ยอมรับ

^{๑๙} สัมภาษณ์ พระมหาโกวิท ฐานเมธี (พาดิ) พระเทศน์แหล่ เจ้าอาวาสวัดนาถนาราม บ้านเต่านอก ตำบลศิลา อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น วันที่ ๙ พฤษภาคม ๒๕๖๐.

^{๒๐} สัมภาษณ์ พระนิเวทย์ ญาณวีโร (เทพารส) พระนักเทศน์แหล่วัดสว่างอารมณ์ ตำบลโนนเมือง อำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด วันที่ ๑๖ พฤษภาคม ๒๕๖๐.

พร้อมทั้งคู่ค้า เตะถีบ ใช้ไม้ทุบตีแม่หมาขาวจนนางหมาขาวล้มลง นางจึงนำน้ำร้อนเดือดใส่แม่หมาขาวที่นอนเจ็บอยู่นั้น นางหมาขาวได้รับความเจ็บปวดแสนสาหัส

นายพรานเห็นท่าไม่ดี จึงรีบนำนางหมาขาวหลบไปที่ตำหนักของลูกสาวคนเล็ก เมื่อลูกสาวคนเล็กเห็นนางหมาขาวก็จำได้ทันทีว่าเป็นแม่ของตน จึงรีบอุ้มแม่หมาขาวรีบพาไปรักษา แต่นางทนพิษบาดแผลไม่ไหวจึงสิ้นใจตาย ก่อนตายนางได้สั่งลูกสาวว่า ให้เก็บกระดูกแม่ไว้บูชา

ต่อมา เกิดเหตุอัศจรรย์ กระดูกแม่หมาขาวได้กลายเป็นทองคำ ขาวนี้แพร่สะพัดไปถึงมเหสีผู้เป็นพี่สาว นางได้เข้ามาขอส่วนแบ่งทองคำ แต่น้องสาวไม่ยอมให้ จึงเกิดการโต้เถียงกันจนเรื่องไปถึงพระราชอา ทรมรับสั่งให้เรียกทั้งสองเข้าเฝ้าตรัสถามถึงความจริง ในที่สุดความจริงก็ปรากฏ พระราชาทรงพิโรธต่อมเหสีของพระองค์ที่หูลความเท็จ และเป็นคนอกตัญญูต่อผู้มีพระคุณ จึงทรงให้ประหารชีวิต ให้น้องสาวดำรงชีวิตอยู่ในพระราชวังดังเดิม และมีชีวิตที่ร่มเย็นเป็นสุขตลอดไป

คติธรรมจากนิทานเรื่องนางหมาขาว

(๑) ผู้ใดมีความกตัญญูต่อผู้ที่ผู้มีพระคุณ จะส่งเสริมให้บุคคลนั้นพบเจอแต่ความสุข ความเจริญรุ่งเรืองทั้งในปัจจุบันและอนาคต

(๒) ส่วนใครที่เป็นคนอกตัญญูต่อผู้มีพระคุณ ก็จะได้รับเคราะห์กรรมภัยพิบัติต่างๆ และความเสื่อมเสียถูกถอดยศลดตำแหน่ง

ดังนั้น ความกตัญญู จึงเป็นคุณธรรมพื้นฐานประการแรกที่พึงมีอยู่ในจิตใจของมนุษย์ทุกคน เพราะกว่าที่เราจะเติบโตมาได้ต้องอาศัยทั้งผู้ให้กำเนิดและการเลี้ยงดูจากบุพการีชน สังคมอีสาน จึงได้สอดแทรกคุณธรรมเรื่องความกตัญญูไว้ในนิทานพื้นบ้าน เมื่อมีงานบุญสำคัญๆ โดยเฉพาะคืองานบุญแจกข้าว จึงนำมาถ่ายทอดโดยศิลปินแขนงต่างๆ แม้เหล่าพระสงฆ์ก็นิยมนำมาแสดงเป็นเทศนาโวหารทำนองแหล่อีสาน ซึ่งเป็นที่นิยมตามท้องถิ่นนั้นๆ คนอีสานแต่ก่อนต่างก็เทิดทูนน้อมเอาคุณธรรมความกตัญญูนี้มาปฏิบัติ แต่คนปัจจุบันกลับหลงลืม ไม่ใส่ใจต่อคุณธรรมอันสูงส่งนี้ เข้าทำนองที่ว่า “รายได้สูงแต่กตัญญูต่ำ การศึกษาสูงแต่กตัญญูต่ำ” พระพุทธเจ้าทรงสอนว่า ฐานของคนก็คือความกตัญญู คนที่มีความกตัญญูนั้น ชื่อว่าเป็นคนที่มีพื้นฐานดี ชีวิตจะไม่ทรุดไม่พัง อยู่ไหน เป็นอะไร ก็มักจะได้รับการยกย่อง อุ้มชู จากคนทั้งหลายทั่วไป ดังตัวอย่างจากนิทานเรื่องนางหมาขาวนี้

แต่ไม่ว่าจะเป็นการเทศน์ในเรื่องใด สุดท้ายพระผู้แสดงธรรมก็จะสรุปด้วยความกตัญญูถึงแม้ผู้ตายนั้นจะอายุน้อยกว่าผู้ยังอยู่ก็ตาม ก็ต้องแสดงความขอบคุณที่เขาตายไปแล้วยังให้ออกาสในการทำบุญแก่ผู้อื่น ด้วยการทำบุญอุทิศแจกข้าว ซึ่งในการทำบุญแต่ละครั้งนั้น ทำให้ญาติพี่น้องและผู้ที่มาร่วมงานได้บำเพ็ญบุญกุศลต่างๆ เช่น ให้ทาน รักษาศีล และเจริญภาวนา หรือยังได้ชวนช่วยช่วยเหลือสนับสนุนกิจกรรมบุญประเภทต่างๆ อีกด้วย นับว่าบุญแจกข้าวเสริมให้คนระลึกถึงกันในทางที่ดี แม้ตายไปแล้วก็ยังมิเมตตาต่อกันด้วยการอุทิศส่วนบุญส่วนกุศลไปให้ด้วยความกตัญญูรู้คุณ เป็นการแสดงการกตเวทีคือทำความดีให้ปรากฏเป็นรูปธรรมอย่างชัดเจน

๔.๔.๖ การแต่งภาเวน

คำว่า “ภาเวน” หมายถึง “ภาชนะอาหารสำหรับผู้ตาย” หรือสำหรับอาหารผู้ตาย ต้องจัดมาตั้งบูชาไว้ที่หน้าโกศอัฐิ หรือหน้ารูปผู้ตายทั้ง ๓ เวลา คือ เช้า กลางวัน เย็น ตั้งแต่วันเริ่มงาน เสมือนหนึ่งว่าผู้ตายยังมีชีวิตอยู่ ต้องเลี้ยงดูด้วยข้าวปลาอาหารและน้ำดื่ม จะขาดเวลาใดเวลาหนึ่งไม่ได้^{๒๑} จากความเชื่อที่ว่า ญาติพี่น้องที่ตายจากโลกนี้ไปแล้ว แม้ไปเกิดในภพภูมิอื่นก็ยังเป็นสิ่งมีชีวิตที่ต้องการอาหารเหมือนกันกับมนุษย์ เพราะชีวิตทุกชีวิตต้องเป็นอยู่ด้วยอาหาร เพียงแต่ภพภูมิที่ต่างกัน ก็มีอาหารที่แตกต่าง^{๒๒} เช่น พวกมนุษย์มีข้าวและน้ำเป็นอาหาร เหล่าเทวดามีอาหารทิพย์ที่เกิดจากบุญกุศลที่เคยทำไว้ก่อนตายเป็นอาหาร พวกสัตว์นรก พวกเปรต พวกอสุรกาย มีอาหารที่เกิดจากบาปกรรมที่ตนเองเคยทำไว้เป็นอาหาร หรือแม้แต่พวกพรหมก็มีอาหารที่เกิดจากสมาธิหรือฌานที่ตนเองเคยฝึกฝนไว้เป็นอาหาร ส่วนสัตว์เดรัจฉานที่เกิดในโลกนี้ก็ล้วนมีอาหารเฉพาะเป็นของตนเองตามชนิดของสัตว์นั้นๆ

การที่ลูกหลานญาติพี่น้องได้แต่ง “ภาเวน” ในงานบุญแจกข้าวไปหาผู้ตายนั่น ถือว่ามี ความจำเป็นและสำคัญต่อผู้ตายมาก ถ้าหากผู้ตายไปเกิดในสถานที่ที่ต้องการบุญ และต้องการอาหาร อยู่ก็ย่อมจะได้รับ และอาจมีผลถึงขั้นเปลี่ยนภพเปลี่ยนชาติให้ผู้ตายได้ในทันที^{๒๓} ซึ่งสอดคล้องกับการทำบุญอุทิศแจกข้าวไปให้แก่พวกเปรตที่เป็นพระญาติของพระเจ้าพิมพิสาร เป็นมูลเหตุแห่งการทำบุญแจกข้าวของชาวอีสาน

ดังนั้น การแต่งภาเวนหรือภาชนะอาหารสำหรับผู้ตาย จึงเป็นการแสดงออกซึ่งความกตัญญูตเวทีของบรรดาลูกหลานญาติพี่น้อง ที่มีความห่วงหาอาลัยต่อผู้ตาย ทั้งๆ ที่ไม่รู้ว่าผู้ตายไปเกิด ณ ภูมิใด จะรับอาหารอย่างมนุษย์ได้หรือไม่ ภาเวนจึงเป็นสิ่งดึงดูดคนเข้าหาธรรม คือความกตัญญูตเวทีต่อผู้ที่ละจากโลกนี้ไปแล้ว เป็นการบูชารำลึกถึงคุณงามความดีของผู้ตายด้วยข้าวปลาอาหารของคาวหวานตามแต่จะหาได้ อันเป็นที่มาของคำว่า “แจกข้าวหา” ก็คือการนำภาเวน คือภาชนะอาหารหรือสำหรับกับข้าวอุทิศให้ผู้ตายนี้อย่าง เมื่อทำพิธีถวายภัตตาหารเป็นทักษิณาทานอุทิศเสร็จเรียบร้อยแล้ว มัคทายกผู้นำกล่าวถวายทาน ก็จะทำให้ลูกหลานญาติพี่น้องผู้เป็นเจ้าของภาเวนสำหรับ “ภาเวน” ขึ้น แล้วนำกล่าว “คำเวนภาข้าว” ว่า

^{๒๑} สัมภาษณ์ แม่ลำตวน ชูย์คำมี เจ้าภาพงานบุญแจกข้าว บ้านโนนงาม ตำบลโนนงาม อำเภอโกสุมพิสัย จังหวัดมหาสารคาม วันที่ ๒๒ ตุลาคม ๒๕๖๐.

^{๒๒} สัมภาษณ์ ตาสาง สนวนมอญ ปราษฎ์ชาวบ้าน บ้านหนองหิน ตำบลหนองหิน อำเภอเมืองสรวง จังหวัดร้อยเอ็ด วันที่ ๑๖ กันยายน ๒๕๕๙.

^{๒๓} สัมภาษณ์ แม่หัง, พ่อบุญโสม, แม่อุดม, พ่อบุญสาร, แม่สัมผัส, พ่อบุญน้อม, พ่ออำพร นามวัน เจ้าภาพงานบุญแจกข้าวหา พ่อตาสิงห์ นามวัน เลขที่ ๑๐๔ หมู่ ๙ บ้านหนองกอย ตำบลแดงใหญ่ อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น วันที่ ๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๐.

“อิมานี ขาทะเนีย-โกชนียานี สะปะริวารานี เปตานัง มาตาปิตุ อาทีนัง ญาตะกานัง โภชนัตถายะ นียาเทมะ”^{๒๔} แปลว่า “ข้าพเจ้าทั้งหลาย ขอมอบข้าว ขนม ปลา โภชนาอาหารเหล่านี้ เพื่ออุทิศให้ พ่อ/แม่/นาย/นาง ผู้ล่วงลับไปแล้ว ขอจงได้รับส่วนบุญนี้ หากตกทุกข์ให้พ้นจากทุกข์ หากถึงสุขแล้วให้สุขยิ่งขึ้นไป อย่ามีเวรมีภัยแก่กันและกันเลย จงรักษาตนให้พ้นทุกข์ ตลอดกาลนาน เทอญ”

แล้วน้อมถวายภาวนานั้นแต่พระสงฆ์ผู้เป็นประธาน พระสงฆ์จะยื่นมือออกมาแตะรับเท่านั้น แล้วส่งคืนกลับไปให้เจ้าภาพนำออกไป “วางภาวน” ข้างนอกชายคาบ้านมุมใดมุมหนึ่ง ตามที่เห็นสมควร จุดธูปเทียนแล้วกล่าวคำเชิญชวน หรือเรียกวิญญาณผู้ตายมารับสำหรับกับข้าวนั้น ให้กินอิมหน้าสำราญและอยู่เย็นเป็นสุขตลอดไป

๔.๔.๗ แห่เรียกวิญญาณ

แห่เรียกวิญญาณ เป็นการพรรณนาความรักความอาลัยและความคิดถึงผู้ตาย ให้มารับประทานข้าวปลาอาหารที่จัดเตรียมไว้ในภาวน และให้มารับเอาวัตถุสิ่งของต่างๆ ที่บรรดาลูกหลานญาติพี่น้องนำมาอุทิศให้ในวันนี้ จะนำภาวนวางไว้หน้าธรรมาสน์ ให้ลูกหลานญาติพี่น้องนั่งล้อมภาวน จุดธูปอธิษฐานเชิญวิญญาณมารับส่วนบุญ พระสงฆ์ก็จะแห่เรียกวิญญาณด้วยขุ่มเสียงที่ไพเราะเสนาะโสต (เอื้อนเอ่ย อ้อยอิ่ง พลิ้วไหว โหยหวน) ระคนด้วยความโศกเศร้าแสดงนัยแห่งการคิดหอดคิดถึงผู้ตายอย่างจับใจ แสดงถึงความห่วงหาอาลัยที่ลูกหลานญาติมิตรมีต่อผู้ตาย ซึ่งเรียกน้ำตาบรรดาลูกหลานญาติพี่น้องได้โดยทั่วหน้า^{๒๕} ฉะนั้น พระสงฆ์ที่แสดงการแห่เรียกวิญญาณนี้ได้จะต้องมีความชำนาญเป็นการเฉพาะบุคคล เพราะเนื้อหาสาระในบทเหล่านั้นไม่แตกต่างกันมากนัก แต่อยู่ที่เทคนิคของผู้แห่เองว่าจะเอื้อนเอ่ยโน้มน้าวจิตใจของบรรดาเจ้าภาพลูกหลานญาติพี่น้องให้คล้อยตามได้อย่างไร แห่เรียกวิญญาณจึงเป็นการสะกดผู้ฟังให้รำลึกนึกถึงบุญคุณของบุพการีได้อย่างดี จึงเป็นกรรมวิธีในการปลูกฝังความกตัญญูอีกทางหนึ่งด้วย ดังตัวอย่างต่อไปนี้

... ว่ามาเด้อ ดวงวิญญาณ (ชื่อผู้ตาย) เอ๊ย
ให้เจ้ามากินข้าว ในภาวนลูกหลานเจ้าได้ตกแต่ง
มีทั้งแกงอ่อมคั่วขนมต้มคู่สู่น่าว ...
... มือนี่ญาติพี่น้องเห็นได้แต่งภาวน
เคนพระสงฆ์ทานหา มอบบิณฑิ์ไปถึงเจ้า
ว่ามาเด้อ ให้เจ้ามากินข้าว ภาหวานควาได้มอบส่ง

^{๒๔} สัมภาษณ์ พ่อไสว นามวัน มัคนายก/พิธีกร ในงานบุญแจกข้าวหา พ่อตาสิงห์ นามวัน เลขที่ ๑๐๔ หมู่ ๙ บ้านหนองกอย ตำบลแดงใหญ่ อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น วันที่ ๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๐.

^{๒๕} สัมภาษณ์ พระอภิสิทธิ์ ธีรจิตโต (สีฟ้าแลว) เจ้าอาวาสวัดทิพโสตา บ้านทิพโสตา ตำบลดอนกลาง อำเภอโกสุมพิสัย จังหวัดมหาสารคาม ในงานทำบุญแจกข้าวหา ยายเนาว์ สีฟ้าแลว วันที่ ๒๓ ตุลาคม ๒๕๕๙.

ผลผลาลูกหลานได้ยอยกแต่งภามาตั้ง
 มีทั้งกองบุญพร้อม ทั้งปัจจัยเงินทองญาติพี่น้องได้มอบส่ง
 มีไปหมดตลอดสิ้น ของเจ้ามักแต่งทานหา
 ผ้าไหมผืนแพรวา เครื่องไทยทานพร้อม
 มีทั้งผาสาทเผิง ทำเป็นสุปเฮือนหอ ให้เจ้ามารอรับ อย่าสะโดนนานช้า
 มวลลูกหลานคิดเห็นหน้า อนิจจัง สังขารา ใต้พรหมพ้ามันบ่เที่ยง
 มาฮอดแล้วอย่าใจค้อยใจเงียง ทำสดีให้เที่ยงมัน ลัญญาตั้งต่อบุญ
 คันมีชาติหน้าพุน ให้เจ้าต่อตามติด บังสกุล ทุกชนิดให้เกิดบุญหนุนช่วย
 คอยอำนวยความสะดวกให้ ดวงวิญญาณเจ้าให้สุขขิง
 เหล่าลูกหลานอยู่พี่ ตนเจ้าอย่าห่วงหา
 กองอัญญาประสาทนี้ ถวายพระเนรเถร ขอให้เป็นอนิสงส์ส่งไปนำกัน
 ขอให้หนีไกลพ้นอบายภูมิทั้ง ๔ จงมีสุขสิ้นสิ้น เหลือพินสิ้นประมาณ ...^{๒๖}

แหล่งเรียกวิญญาณนี้เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นภายหลัง ไม่ปรากฏในตำราทางพระพุทธศาสนา เป็นการทำตามคำขอร้องของเจ้าภาพ เพื่อตอบสนองความต้องการของเจ้าภาพ เมื่อทำบ่อยครั้งจึงกลายเป็นความนิยม^{๒๗} และอาจกลายเป็นประเพณีสืบทอดต่อไป เพราะจากการลงภาคสนามสัมภาษณ์ทั้งพระผู้เทศน์ และผู้ร่วมฟังในงานบุญแจกข้าว ต่างก็ชื่นชอบและขอร้องให้พระจัดให้ จนเป็นธรรมเนียมปฏิบัติที่จะขาดไม่ได้ ซึ่งหากย้อนกลับไปทีพุทธดำรัสที่เป็นต้นแบบของงานบุญแจกข้าว ก็อาจจะดูขัดกับหลักคำสอนที่ปรากฏใน “ติโรกษทสูตร” ที่ว่า “น หิ รุณณ วา โสโก วา ยา วญญา ปริเทวนา น ตเปตตามตถาย เอว ติฏฐันติ ญาตโย” แปลว่า “การร้องให้ ความเศร้าโศก หรือความร่ำไห้ คร่ำครวญอย่างอื่นใดใครๆ ไม่ควรทำเลย เพราะการร้องให้ เป็นต้นนั้น ไม่เป็นประโยชน์แก่ญาติผู้ล่วงลับไปแล้วเลย เขาเป็นอยู่อย่างไรก็อยู่อย่างนั้น”

ดังนั้น การร้องให้จึงไม่ได้ช่วยอะไรผู้ตายได้เลย จึงอาจเป็นช่องทางในการฉวยโอกาสของบุคคลที่ต้องการอามิสสินจ้าง หรือต้องการความบันเทิงอย่างเดียว โดยไม่คำนึงถึงหลักการที่ถูกต้อง เพราะเป็นการเกลี้ยกล่อมให้คนแสดงการร้องให้ โดยปรารถนาเอาบุคคลที่ตายแล้วมาเป็นตัวล่อ ซึ่งดูเหมือนจะเป็นอุปาทานหมุดด้วยซ้ำ จึงเป็นสิ่งที่พระสงฆ์และชาวบ้านจะต้องทำความเข้าใจให้ชัดเจน

^{๒๖} สัมภาษณ์ สัมภาษณ์ พระมหาโกวิท ฐานเมธี (พาคี) พระเทศน์แหล่ง เจ้าอาวาสวัดนาถนาราม บ้านเต่านอ ตำบลศิลา อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น วันที่ ๙ พฤษภาคม ๒๕๖๐.

^{๒๗} สัมภาษณ์ พระราชปริยัติโสภณ (ถนอม ชินวิโส) เจ้าคณะจังหวัดขอนแก่น เจ้าอาวาสวัดหนองกุ้ง อำเภอน้ำพอง จังหวัดขอนแก่น วันที่ ๑๖ พฤษภาคม ๒๕๖๐.

เพื่อความถูกต้องต่อไป^{๒๘} แต่หากมองในแง่ของการปลุกฝังความกตัญญูก็เป็นการปลุกจิตสำนึกให้รำลึกถึงคุณของผู้ตาย ในลักษณะการคิดฮอด ห่วงหาอาลัย อันเป็นความผูกพันที่ขาดกันไม่ได้ แม้ตายแล้วก็คิดถึง จึงยังได้รับความนิยมาจกบรรดาญาติพี่น้องลูกหลานผู้ตาย ให้มีกิจกรรมเหล่านี้เรียกวิญญาณอยู่เสมอ

๔.๔.๘ การถวายทักษิณาทานอุทิศ (แจกข้าว)

เช้าตรู่ของวันแจกข้าว (มือแจก) เจ้าภาพและบรรดาญาติธรรมทั้งหลาย ต่างก็ตระเตรียมข้าวปลาอาหารเพื่อถวายอาหารบิณฑบาต พร้อมทั้งจัดปัจจัยไทยทานต่างๆ รวมทั้งถวายหอปราสาท ผี้ง กองอัฐฐะบริวาร หรือกองเม็ง เป็นการบำเพ็ญบุญถวายทักษิณาทาน ส่งผลบุญไปให้ผู้ตายตามหลัง และทำแบบเจาะจง คือระบุชื่อผู้ตายอย่างชัดเจน จึงเรียกว่า “บุญอุทิศ” อีสานเรียกว่า “แจกข้าว” เวลากล่าวคำถวายต้องเป็น “สังฆทานอุทิศ” ต้องระบุชื่อผู้ตายลงไปด้วยว่า

“อิมานิ มะยัง ภันเต มะตะกะภัตตานิ สะปะริวารานิ ภิกขุสังฆัสสะ โอนชะยามะ สาธุ โน ภันเต ภิกขุสังโฆ อิมานิ มะตะกะภัตตานิ สะปะระวารานิ ปฏิคคัณหตฺถ อัมหากัญเจะ มาตาปิตุ-อาทีนัญเจะ ญาตะกานัง ทีฆะรัตตัง หิตายะ สุขายะ “ข้าแต่พระสงฆ์ผู้เจริญ ข้าพเจ้าทั้งหลาย ขอน้อมถวายมตภัตตาทหาร สังฆทานอุทิศ แก่พระสงฆ์ ขอพระสงฆ์จงรับ เพื่อประโยชน์และความสุขแก่ข้าพเจ้าทั้งหลายด้วย และเพื่ออุทิศส่วนบุญส่วนกุศล แก่ญาติของข้าพเจ้าทั้งหลาย หมายมี นาย/นาง/พ่อ/แม่ (ระบุชื่อผู้ตาย) ที่ละจากโลกนี้ไปแล้ว ขอจงรับทราบและอนุโมทนา รับเอาส่วนบุญส่วนกุศล ที่ลูกหลานญาติพี่น้อง ได้กระทำและอุทิศให้ ณ เพลาวันนี้ เหมือนดังตนทำเอง ถ้าตกทุกข์ก็ขอให้พ้นจากทุกข์ หากถึงสุขแล้วก็ขอให้สุขยิ่งขึ้นไป ตลอดกาลนานเทอญ”

การถวายทักษิณาทานอุทิศแจกข้าว นั้น ถือว่ามีความสำคัญมากที่สุด เพราะผลบุญจะสำเร็จหรือไม่ขึ้นอยู่กับการตั้งใจและเข้าใจที่ถูกต้อง ตามหลักการถวายทักษิณาทานอุทิศในพระพุทธศาสนา จะต้องถึงพร้อมด้วยองค์ประกอบ ๓ ประการ^{๒๙}

๑. ทายก คือ เจ้าภาพ ตั้งใจถวายทานแล้วอุทิศส่วนบุญ ถึงพร้อมด้วยเจตนาทั้ง ๓ คือ ก่อนให้ก็มีใจดี เมื่อกำลังให้ก็มีใจมุ่งใส ครั้นให้แล้วก็มีใจเบิกบาน ไม่เสียใจ ไม่เสียดาย ไม่เศร้าหมอง ประคองจิตปกติ

๒. ปฏิคาหก คือ ผู้รับทาน ได้รับและอนุโมทนาในทานนั้น การอนุโมทนาทานของพระสงฆ์มีผลดีแก่เจ้าภาพมาก เพราะทำให้เจ้าภาพมีจิตยินดีแช่มชื่นเบิกบาน ยิ่งถ้าพระสงฆ์ได้ให้

^{๒๘} สัมภาษณ์ พระมหานรินทร์ มหาธมมรภขิต (ป.ธ.๙) อาจารย์ประจำหลักสูตรพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น วัดโพธิ์ บ้านโนนทัน ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น วันที่ ๑๗ กันยายน ๒๕๕๙.

^{๒๙} สัมภาษณ์ พระครูพิสัยสารคุณ (ถวิล สารคุณ) เจ้าคณะอำเภอโกสุมพิสัย เจ้าอาวาสวัดกลางโกสุม อำเภอโกสุมพิสัย จังหวัดมหาสารคาม วันที่ ๒๔ ธันวาคม ๒๕๕๙.

ธรรมทานด้วยบท “สัมโมทนียกถา” คือบทกล่าวชื่นชมยินดีในทานของเจ้าภาพ และให้แสงสว่าง กระจำงชัดในจุดหมายของการทำทานอุทิศ เป็นการเพิ่มพูนสติปัญญาให้เจ้าภาพได้ตระหนักรู้ซึ่งถึงคุณค่าความกตัญญูทเวที่ต่อผู้ตาย ยิ่งเป็นโอกาสในการสืบทอดพระพุทธศาสนาต่อไป เพราะทำให้เจ้าภาพเห็นคุณค่าความดีที่ขยายผลต่อตนเองและผู้อื่น ปฏิภาหผู้รับทาน จึงเป็นเนื่อนาบุญหรือสะพานบุญอย่างดียิ่ง อันเป็นเหตุให้ “ปัตติทานมัย” บุญสำเร็จด้วยการอุทิศส่วนบุญแก่เปรตชน ของเจ้าภาพบรรลุตามวัตถุประสงค์

๓. **เปตชน** คือ ญาติผู้ล่วงลับไปแล้ว ได้รับรู้และอนุโมทนาในส่วนบุญนั้น หากไม่รับรู้ เพราะไปเกิดในภพภูมิที่ไม่สามารถจะรับส่วนบุญได้ เมื่อไม่รับรู้ก็ไม่สามารถจะอนุโมทนาส่วนบุญนี้ได้ เมื่อไม่มีโอกาสอนุโมทนาส่วนบุญนั้น ผลบุญก็ไม่สำเร็จแก่เปตชนนั้นได้ ธรรมดาผู้ที่รอคอยความหวัง เมื่อได้ในสิ่งที่ตนหวังย่อมเกิดความภาคภูมิใจ รู้สึกยินดีมีใจแช่มชื่นเบิกบาน ย่อมอนุโมทนากับผู้ให้ส่วนบุญนั้น เมื่อเปตชนได้รับรู้และอนุโมทนา บุญย่อมสำเร็จแก่เปตชนนั้นตามที่เจ้าภาพมุ่งหวัง ซึ่งเป็นบุญในส่วน “ปัตตานุโมทนา” บุญสำเร็จด้วยการอนุโมทนาในบุญกุศลของคนอื่น อันเป็นเหตุให้เปตชนที่ไปเกิดเป็น “ปรทัตตูปชีวีเปรต” ได้เสวยทิพย์สมบัติพลดเปลื้องตนออกจากความทุกข์ทรมานดังเรื่องเปรตที่เคยเป็นพระญาติของพระเจ้าพิมพิสารนั้นแล

ดังนั้น หากองค์ประกอบในการถวายทักษิณาทานอุทิศในงานบุญแจกข้าว ถูกต้องครบถ้วนสมบูรณ์ ทั้งฝ่ายผู้ให้และผู้รับ งานบุญแจกข้าวก็ประสบผลสำเร็จตามความมุ่งหวัง และยังเป็นการปลูกฝังความกตัญญูให้บังเกิดแก่อนุชนลูกหลานที่ร่วมในงานนี้อย่างเต็มที่ ขั้นตอนในการถวายทักษิณาทานจึงเป็นกรรมวิธีที่แสดงความเป็นญาติธรรมได้อย่างชัดเจน

๔.๔.๙ การกรวดน้ำอุทิศบุญ

หลังจากทุกคนร่วมทำบุญแจกข้าว ได้ผ่านกระบวนการก่กรองบุญด้วยบุญวิธีต่างๆ คือการทำบุญตักบาตร ถวายภัตตาหารแด่พระสงฆ์ ถวายปราสาทผึ้งเป็นบังสุกุลอุทิศ และถวายจตุปัจจัยไทยธรรมต่างๆ ทั้งกองบุญ กองอัฐฐะบริวารแล้ว การแสดงความกตัญญูทเวทีในขั้นตอนสุดท้ายได้แก่ การอุทิศส่วนบุญส่วนกุศล ด้วยการ “กรวดน้ำ-แผ่เมตตา” โดยตั้งใจเจาะจงยกส่วนบุญส่วนกุศลที่เกิดขึ้นจากการให้ทาน สมาทานศีล และเจริญภาวนา ให้แก่บิดามารดา ปู่ย่า ตายาย บุพการีชนที่ล่วงลับไปแล้ว ตามหลักฐานที่ปรากฏในเรื่องเปรตพระญาติของพระเจ้าพิมพิสารเป็นตัวอย่าง ด้วยคำกล่าวสั้นๆ ว่า

“อิทัง เม ญาตินัง โหตุ สุขิตา โหนตุ ญาตะโย” แปลว่า “ขอส่วนบุญนี้จงสำเร็จแก่ญาติทั้งหลาย ของข้าพเจ้า ขอให้ญาติทั้งหลายเหล่านั้นจงมีความสุข” พระสงฆ์ผู้เป็นประธานจะกล่าวบทอนุโมทนาถา หรือบทกรวดน้ำว่า “ยะถา วาริจะหา ปุรา ปะริปุเรนตี สาคะรัง เอวะเมวะ อิติ ทินนัง เปตานัง อุปะกัปปะติ” แปลว่า “หวังน้ำที่เต็ม ย่อมยังสมุทรสาคร ให้เต็มได้ ฉันทใด ทานที่ท่านอุทิศให้แล้วในโลกนี้ ย่อมสำเร็จประโยชน์แก่ผู้ที่ละจากโลกนี้ไปแล้ว ฉันทนั้น”

ขณะที่พระกำลังกล่าววาทนี้ บรรดาผู้ร่วมงานบุญแจกข้าวก็จะรินน้ำให้ไหลออกจากภาชนะหนึ่ง ลงสู่อีกภาชนะหนึ่ง ตั้งใจอธิษฐานจิตให้บุญกุศลครั้งนี้ไปถึงพ่อแม่ ปู่ย่า ตายาย ผู้เป็นบุพการี และบรรดาญาติพี่น้องที่ละจากโลกนี้ไปแล้ว หลังจากเสร็จสิ้นขั้นตอนการกรวดน้ำต่อหน้าพระสงฆ์แล้ว ก็จะมีน้ำที่กรวดแล้วไปเทรดโคนไม้ ฝากไว้กับพระแม่ธรณี ขณะที่กำลังเทน้ำกรวดนั้นลงพื้นดิน ก็จะมีคำกล่าวอุทิศบุญในการกรวดน้ำแบบอีสาน^{๓๐} ว่า

“สาธุเด้อ ผู้ข้าได้หยาดน้ำลงใส่แผ่นดิน
 ขอให้อินทร์พรหมฟ้าเทวดาพร้อมพร้า
 จตุโลก้าผู้ประเสริฐลือชา ผู้เพิ่นมีฤทธิ์กว่าคนทั้งค่าย
 ผู้ข้าได้หยาดน้ำลงพื้นแผ่นดินธรณีแก่แก่งผู้เป็นเจ้าของพยาน
 ลูกหลานได้มาทำทานเฮ็ดบุญแจกข้าว
 บุญกุศลสร้างได้กินทานแจกหวาน
 ขอให้ได้แก่ท่าน (ชื่อผู้ตาย) ผู้ตายม้วยมอดจม
 ซาติหน้าพื้นขอให้ฮ่วมวาสนา ซาติลิมาภายสร้อยลูกหลานคอยตั้งใจต่อ
 ขอให้มิมฝั่งพื้น ภายหน้าซาติลิมา แน่ท่อน สาธุ”

ดังนั้น การกรวดน้ำจึงเป็นกุศโลบายในการดึงคนเข้าหาความกตัญญูกตเวทีได้เป็นอย่างดี เป็นการรวบรวมพลังบุญกุศลที่เกิดจากจิตที่เป็นสมาธิ คือความตั้งมั่นในการรำลึกนึกถึงใบหน้าของบิดามารดา ปู่ย่า ตายาย และบรรพชนผู้ล่วงลับดับขันธไปแล้ว ให้มารับส่วนบุญนี้ แต่การกรวดน้ำไม่ใช่การส่งน้ำไปถึงผู้ตาย แต่อาศัยน้ำเป็นสื่อตั้งคนกรวดน้ำให้เข้าถึงบุญเท่านั้น ส่วนบุญจริงๆ ที่เกิดขึ้นนั้นอยู่ที่ใจของผู้กรวดน้ำ หากในขณะที่รินน้ำลงสู่ภาชนะที่รองรับไม่ขาดสาย ไม่หกเรียราดกระซ่านเซ็นหรือกระเด็นตกไปที่อื่น ก็แสดงถึงภาวะทางจิตใจของผู้กรวดน้ำมั่นคงหนักแน่น น้อมรำลึกนึกถึงผู้ตายได้อย่างชัดเจน แสดงถึงภาวะทางใจที่เป็นสมาธิ คือจิตใจที่ตั้งมั่นในบุญกุศล มีความกตัญญูอย่างเต็มเปี่ยม หากจิตใจออกแวกสับสนอลหม่าน การรำลึกถึงผู้ตายก็เลื่อนกลางหรือพร่ามัว แสดงถึงภาวะทางใจที่ไม่มั่นคง ไม่มีบุญเต็มเม็ดเต็มหน่วย แม้จะกรวดน้ำวันละหลายๆ ครั้ง ครั่งละหลายๆ บุญก็อาจไม่ถึงผู้ตายได้ เพราะบุญอยู่ที่ใจไม่ใช่ที่น้ำกรวด ผู้ที่ต้องการจะอุทิศบุญให้ผู้ตายไปแล้ว จึงต้องฉลาดรอบรู้วิธีการเพิ่มพลังบุญด้วยการตั้งใจ ใส่ใจ คือ ตระหนัก และเอาใจใส่ในบุญกิริยาต่างๆ โดยเฉพาะขั้นตอนที่สำคัญๆ ให้ชัดเจนก่อนการอุทิศส่วนบุญไปถึงผู้ตาย การกรวดน้ำจึงเกิดขึ้นหลังจากทำบุญอื่นๆ เสร็จสิ้นแล้วทุกครั้ง จึงไม่มีการกรวดน้ำก่อนทำบุญ เพราะผู้ที่อุทิศบุญให้ผู้อื่นได้ตนเองต้องมีบุญก่อน เหมือนกับคนมีข้าวกินจึงสามารถให้ข้าวแก่คนอื่นได้นั่นเอง

^{๓๐} สัมภาษณ์ ยายบัวลา สุโพธิ์ หัวหน้าอุบาสิกา วัดชมพูหนองหิน ตำบลหนองหิน อำเภอเมืองสรวง จังหวัดร้อยเอ็ด วันที่ ๑๖ กันยายน ๒๕๕๙.

๔.๔.๑๐ การบรรจุอัฐิ-ปักธง

การบรรจุอัฐิ เป็นการแสดงความกตัญญูทวาทะในขั้นตอนสุดท้ายในงานบุญแจกข้าว ชาวอีสานกล่าวว่า “ฮักแพงกัน เบิ่งแยงกันจนเอาลูกเข้าธาตุ” หรือ “ฝังตุ๊ก” (แบบโบราณ) ผู้ที่จะดูแลพ่อแม่ฝากฝังซากใช้ก็เห็นจะมีแต่ลูกหลานเท่านั้น สายสัมพันธ์ในเครือญาติจึงเหนียวแน่นมั่นคงตั้งแต่เกิดจนตาย^{๓๑} จะบรรจุในธาตุหรือบรรจุตามช่องกำแพง หรือทำตามคำสั่งของผู้ตายก็สุดแล้วแต่ ซึ่งต้องตกลงกับทางวัดให้ชัดเจนก่อนงาน จะใช้ธาตุขนาดใดก็แล้วแต่ความต้องการของเจ้าภาพ^{๓๒} เพราะเรื่องอย่างนี้เตรียมตัวได้ แต่เตรียมของไม่ได้^{๓๓}

หลังจากขั้นตอนการประกอบพิธีกรรมในช่วงเช้าที่บ้านเสร็จแล้ว ช่วงสายก่อนเพลบรรดาลูกหลานญาติพี่น้องก็จะเคลื่อนขบวนแห่กองบุญ ปราสาทผึ้ง และวัสดุอุปกรณ์อนุสรณ์งานบุญแจกข้าวต่างๆ ไปวัด มีการไหว้พระรับศีล ถวายบังสุกุลอุทิศ กรวดน้ำรับพร จากนั้นจะเป็นขั้นตอนการบรรจุอัฐิ โดยนำอัฐิผู้ตายมาประพรมน้ำอบน้ำหอม แล้วเชิญเข้าบรรจุไว้ในธาตุให้เรียบร้อย จุดธูปเทียนกราบไหว้บูชา อธิษฐานให้ไปดีมีสุขในสัมปรายภพสุคติโลกสวรรค์ และให้ลูกหลานเจริญรุ่งเรืองต่อไป ดังปรากฏคำสอนในเทศน์แห่ฮีสานเรื่อง “นางหมาขาว” ว่า

“... เก็บอัฐิมาสรลงล้างบรรจุลงในโกศ สร้างอนุสรณ์ใส่ธาตุไว้ เพลเข้าให้แต่งทาน
คือตั้งแก้วค่าล้านน้อยอ่อนคนที่สอง สมองคุณมารดาแม่หมาผู้คุณค้ำ
แม่เป็นทองคำคือนิทานไขอ้างวางแผนเทศน์บอกสั่ง
มาตาปีตุอู้ภูฐานัง อู้อู้ภูฐานักพ่อแม่ไวมังคลแก้วลิเกกิดมี ...”^{๓๔}

หลังจากบรรจุอัฐิเสร็จแล้ว ญาติพี่น้องก็จะช่วยกันทำพิธีปักธง อีสานเรียกว่า “ฝังธง” ซึ่งเป็นกิจกรรม เพื่อแสดง “สัญญาะ” บอกให้ทราบโดยทั่วกันว่า ได้ทำบุญแจกข้าวเป็นที่เรียบร้อยแล้ว หรือเป็นเครื่องหมายบอกแก่คนทั่วไปว่า การยกธงผ้าขาวขึ้นสู่ยอดเสาเป็นสัญลักษณ์การประกาศ “ยอมแพ้” แก่สังขาร คือความตาย ไม่มีใครหนีพ้นไปได้ ทุกคนต้องตายแน่แท้^{๓๕} และเพื่ออุทิศผ้านั้นให้เป็นผ้าบังสุกุลแก่พระสงฆ์ ก่อนปักธงนิยมบรรจุห่อข้าวปลาอาหารแห้งและเงินเหรียญฝังลงกันหลุม

^{๓๑} สัมภาษณ์ พระมหาธานินทร์ อาทิตตวโร รองเจ้าคณะอำเภออมลาไสย เจ้าอาวาสวัดดอนทอง ตำบลดอนทอง อำเภออมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ วันที่ ๒๕ มกราคม ๒๕๖๐.

^{๓๒} สัมภาษณ์ นายสมเกียรติ เจนวนิชกุล ร้านสมเกียรติพานิช ถ.โสมพมิตร อ.เมือง จ.กาฬสินธุ์ วันที่ ๒๕ มกราคม ๒๕๖๐.

^{๓๓} สัมภาษณ์ พระครูสุเมธธรรมสาร (วรรณะ สุขเมโธ) เจ้าอาวาสวัดมรรคสาราญ บ้านดอนยานาง ตำบลศิลา อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น วันที่ ๒ พฤษภาคม ๒๕๖๐.

^{๓๔} สัมภาษณ์ พระนิเวทย์ ญาณวีโร (เทพารส) พระนักเทศน์แห่ง วัดสว่างอารมณ์ ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด วันที่ ๑๗ พฤษภาคม ๒๕๖๐.

^{๓๕} สัมภาษณ์ พระครูจันทสิริสาร (สาคร จันทสิริ) เจ้าคณะตำบลบ้านเป็ดเขต ๑ เจ้าอาวาสวัดท่าบึง บ้านเป็ด ตำบลบ้านเป็ด อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น วันที่ ๔ มีนาคม ๒๕๖๐.

ก่อน แสดงนัยแห่งการฝังทรัพย์สินเงินทองไว้ในแผ่นดินบุญ (บุญเขต) ตามหลักการฝังทรัพย์ในพระพุทธรศาสนา เพื่ออุทิศส่วนบุญกุศลแก่บิดามารดา ปู่ย่า ตายาย ได้ใช้สอยในโลก

เมื่อเตรียมพร้อมทุกสิ่งอย่างเรียบร้อยแล้ว มัคคายนจะนำกล่าวคำปักธงว่า “*อิมัง ธรรมะ ประภัง พุทธิสสะ ปุชมะ*”^{๓๖} (ว่า ๓ ครั้ง)

จากนั้น ทุกคนจะช่วยกันยกเสาธงขึ้นช้าๆ แล้วค่อยปล่อยหางธงให้ลอยขึ้น พร้อมทั้งส่งเสียงสาธุการว่าผู้ตายได้ขึ้นสวรรค์ไปเกิดในสุคติแล้ว และยังมีเสียงทนายว่า หากปักเสาธงแล้วลมพัดทางตรงปลิวไปทิศทางใดก่อน ก็ทำนายว่า ผู้ตายไปเกิดแล้วในทิศทางนั้น โดยมีความเชื่อว่า ผู้ตายได้เกาะหางธงขึ้นสู่สวรรค์^{๓๗} ดังคำกล่าวสอนในเทศน์แหล่อีสานว่า

“ยกวิญญูณขึ้นขึ้นฟ้าทำหน้าที่กตัญญู กตเวทิตาตอบแทนอย่าโลภร้าง
ไมผู้ไลลิมถัมเนรคุณพ่อแม่เลี้ยงอย่ามีถ่อนบ่อนเจริญ
เชิญพ่อแม่พี่น้องพากันสาบลงทมิฬ
เมืองสวรรค์บ่ยอมชาน เมืองนิพพานบ่ยอมรับ เทพพรหมบ่ยอมเอ็น
มีแต่เชิญลงหม้ออบายภูมิน้ำฮ้อนเดือด
ไผรังเกียจพ่อแม่เลี้ยงไปลอยน้ำอยู่อบาย ...”^{๓๘}

ดังนั้น การบรรจุอัฐิผู้ตายถือเป็นการเก็บรักษาชิ้นส่วนสำคัญสุดท้าย ของพ่อแม่ ปู่ย่า ตายาย ที่เหลือจากการตายและเผาไหม้แล้ว เก็บไว้ในสถานที่เหมาะสมควรค่าแก่การกราบไหว้บูชา เพราะบุพการีเป็นปูชนียบุคคล คือบุคคลที่ควรค่าแก่การบูชา ประดุจดั่ง “เจดีย์” คือสิ่งที่ควรค่าแก่การแสดงความรักของบรรดาลูกหลานสืบต่อไป

ส่วนการฝังธงอันเป็นสัญลักษณ์แสดงปริศนาธรรมว่า “ยอมแพ้” แก่ความตายแล้วนั้น ปัจจุบันบางครอบครัวได้เปลี่ยนจากธงผ้าขาวธรรมดาเป็น “ตุ่ง” แบบทางภาคเหนือ ซึ่งผู้ประกอบการร้านค้าสังฆภัณฑ์มีให้เลือกหลากหลายรูปแบบตามความพึงพอใจ และกำลังได้รับความนิยมโดยเฉพาะในสังคมเมือง^{๓๙} ซึ่งไม่มีเวลามาร่วมกลุ่มจัดกิจกรรมต่างๆ ในงานแจกข้าว เพราะความไม่เข้าใจความหมายที่แท้จริงของการยกธงผ้าขาว และคิดว่าไม่จำเป็นสำหรับพระสงฆ์ ซึ่งแต่ก่อนผ้า

^{๓๖} สัมภาษณ์ แม่ลูน อนุนาเลิศ อุบาสิกาวัตรายบึง บ้านบึงแก ตำบลโนนท่อน อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น ในงานทำบุญแจกข้าวหา พ่อที่ แสงเสน วันที่ ๑๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๐.

^{๓๗} สัมภาษณ์ พระครูเกษมวิราภรณ์ (สง่า เขมวีโร) เจ้าคณะตำบลโนนท่อน เจ้าอาวาสวัดโพธิ์ศรี บ้านท่อน ตำบลโนนท่อน อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น วันที่ ๑๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๐.

^{๓๘} สัมภาษณ์ พระนิเวทย์ ญาณวีโร (เทพารส) พระนักเทศน์แหล่ วัดสว่างอารมณ์ ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด วันที่ ๑๗ พฤษภาคม ๒๕๖๐.

^{๓๙} สัมภาษณ์ สาลิกา หาญพานิช ร้านคลังนานาวิทยา ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น วันที่ ๑๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๐.

ชาวที่จะนำมาเป็นธงสัญลักษณ์งานแจกข้าว ต้องผ่านการเย็บ ย้อมด้วยขมิ้นหอม ประดับกระดาษทอง ตัดเป็นลวดลาย ร้อยลูกปัดย่อยลงเป็นทางตรง เมื่อยกขึ้นสู้อยอดเสาแล้วจะเห็นความงดงามพลีไหว ยอดธงก็แกะรูปพญานาคเสียบไว้เป็นยอดธง ซึ่งเป็นที่น่าเสียที่ปัจจุบันไม่ปรากฏให้เห็นแล้ว

ดังนั้น กิจกรรมต่างๆ ที่เกิดขึ้นในงานทำบุญแจกข้าว จึงเป็นกิจกรรมที่มีส่วนสนับสนุน บำรุงส่งเสริมให้ทุกคนได้ตระหนักสำนึกในคุณธรรมเรื่อง “ความกตัญญูกตเวที” เพื่อพัฒนาให้จิตใจ เจริญรุ่งเรือง และหากว่าการทำบุญแจกข้าวได้กระทำอย่างถูกต้องตามหลักการทำบุญใน พระพุทธศาสนาแล้ว ก็จะนำมาซึ่งความสุขความเจริญ อันเป็นบ่อเกิดของบุญอย่างมหาศาล เพราะทั้ง ผู้ให้และผู้รับ ทั้งผู้ยังมีชีวิตอยู่และผู้ล่วงจากโลกนี้ไปแล้ว ต่างได้ปลดเปลื้องภาระหนี้บุญคุณต่อกัน ต่างทำหน้าที่เป็นเนื้อนาบุญให้แก่กันและกัน และต่างก็ช่วยเหลือกันและกันให้ก้าวไปสู่เส้นทางสาย ธรรมของพระพุทธศาสนาได้อย่างบริสุทธิ์บริบูรณ์นั่นเอง

๔.๕ คุณค่าทางจริยธรรมในบุญแจกข้าว

งานทำบุญแจกข้าวเป็นการทำบุญเพื่อส่วนรวมโดยตรง เพราะสิ่งของต่างๆ หรือวัตถุดิบ ที่ปรากฏในกองบุญในงานนั้น ทั้งที่เป็นของเจ้าภาพและที่เป็นของผู้มาร่วมงานนำมาร่วมบุญด้วยนั้น จะนำไปถวายวัดหรือมอบให้แก่สถานที่สาธารณะทั้งสิ้น จากการลงภาคสนามสามารถแบ่งการเกื้อกูล สังคม ๔ ประการ ได้แก่

๔.๕.๑ คุณค่าที่มีต่อคนในชุมชน

๑. **ด้านกาย** งานบุญแจกข้าวได้เกื้อกูลคนในชุมชนนั้นๆ ให้รับข้าวปลาอาหารอย่างอิม หนาสำราญ อย่างน้อย ๑ มื้อ ส่งผลให้สุขภาพกาย-ใจดี เพราะได้สนทนาพบปะพูดคุยในวงข้าวอย่าง เป็นกันเองเป็นการประสานมิตรภาพให้มั่นคงและยั่งยืนต่อไป โดยการช่วยให้กิจกรรมต่างๆ จนแล้ว เสร็จจึงจากลาด้วยมิตรภาพอันดีงาม

๒. **ด้านจิตใจ** ผู้มาร่วมงานบุญแจกข้าวจึงได้ทั้งบุญ คือความอิมใจ เบิกบานใจ และมีความสุขใจ และได้กุศล คือความฉลาดรอบรู้ และเข้าใจวิธีการทำความดีเพิ่มขึ้น อีกทั้งยังได้เจริญ เมตตาภาวนาอุทิศบุญกุศลให้แก่ผู้ตาย ทั้งได้เจริญคุณธรรมอื่นๆ ที่เกิดขึ้นจากธรรมทานที่เจ้าภาพ มอบให้ ถือเป็นการพัฒนาจิตใจของแต่ละบุคคลให้เจริญงอกงามด้วยธรรมทานซึ่งเป็นประโยชน์ เกื้อกูลต่อการดำเนินชีวิตที่ถูกต้องดีงามต่อไป

๔.๕.๒ คุณค่าที่มีต่อพระพุทธศาสนา

๑. **ด้านศาสนวัตถุ** ในงานบุญแจกข้าวเจ้าภาพต้องสร้างอนุสรณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่ง ส่วนมากจะเป็นเครื่องอุปกรณในการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา เช่น โต๊ะหมู่บูชา พร้อมทั้งชุด เครื่องบูชา แจกกัน กระจกธูป เจึงเทียน รวมถึงพระพุทธรูปปางต่างๆ ธรรมาสน์แสดงธรรม อาสนะที่ นั่งพระสงฆ์พร้อมพนักงาน เต็นท์ ชุดรับแขกในศาลาการเปรียญ รวมไปถึงโต๊ะ เติง ตู พรหมปูพื้น ฆ้อง

ระฆัง กลองเพล และอื่นๆ ที่เป็นลหุภัณฑ์ต่างๆ ที่ทางวัดต้องการ^{๘๐} สิ่งของต่างๆ เหล่านี้ ก็จะถูกยืมนำมาใช้ประโยชน์ในงานบุญต่างๆ ที่เกิดขึ้นภายในชุมชนนั้นอีก ซึ่งถือเป็นการใช้ประโยชน์ร่วมกันของสังคม

๒. ด้านศาสนสถาน คือสิ่งปลูกสร้างต่างๆ ในวัด เป็นอาคารสถานที่ในการประกอบพิธีกรรมต่างๆ เช่น ศาลาการเปรียญ ศาลาบำเพ็ญกุศลศพ เมรุเผาศพ กำแพงวัด ซุ้มประตู หอกลอง หอระฆัง กุฏิ ห้องสุขา เป็นต้น ซึ่งส่วนมากจะเกิดจากงานแจกข้าวที่ทำร่วมกับงานบุญใหญ่ คือ งานบุญกฐินอุทิศ ซึ่งเป็นงานบุญแจกข้าวที่จัดพร้อมกับงานบุญกฐิน เพราะสามารถรวบรวมทุนทรัพย์ได้มากกว่างานบุญแจกข้าวโดยทั่วไป

๔.๕.๓ คุณค่าที่มีต่อสาธารณะประโยชน์

ในงานบุญแจกข้าวจะมีการมอบเงินเพื่อการกุศลในการสร้างสาธารณประโยชน์ เช่น อาคารเรียน ห้องสมุด อุปกรณ์การศึกษา และอุปกรณ์การแพทย์ ซึ่งเป็นสถานที่สาธารณประโยชน์นอกวัด แต่ทุกคนในชุมชนสังคมนั้นมีส่วนในการใช้สอย แต่ส่วนมากมักไม่เป็นที่นิยมเพราะส่วนมากมีความเชื่อว่า การสร้างสิ่งต่างๆ ให้เป็นอนุสรณ์อุทิศแก่ผู้ตายนั้น มักนิยมสร้างไว้ที่วัด^{๘๑} เพราะอัฐิของผู้ตายบรรจุอยู่ในวัด แต่ผู้ที่มีศรัทธากว้างขวางก็จะไม่ลังเลในการกระทำเช่นนี้

๔.๕.๔ คุณค่าที่มีต่อวัฒนธรรมอีสาน

งานบุญแจกข้าวทุกงานต้องมีการเตรียมจัดแต่งสถานที่ และวัสดุอุปกรณ์ในการทำบุญ จึงต้อง “มีเฒ่า มีแก่” คือต้องมีผู้รู้ผู้เชี่ยวชาญออกมาแสดงฝีมือในการจัดเตรียม จัดแต่งสิ่งของเครื่องใช้ต่างๆ เช่น การจัดแต่ง “หอดอกเหม็ง” หรือปราสาทผึ้ง ต้องอาศัยบุคคลผู้มีฝีมือมาช่วยจัดแต่งงานบุญแจกข้าวจึงเกื้อกูลให้ศิลปวัฒนธรรมอีสาน ได้แสดงตัวผ่านผู้เฒ่าผู้แก่ ผู้มีความรู้ความสามารถในการจัดทำ^{๘๒} งานบุญแจกข้าวจึงเป็นที่ชุมนุมของเหล่าศิลปินอีสานผู้สืบทอดวัฒนธรรมอีสานในด้านต่างๆ ได้ถ่ายทอดวัฒนธรรมอีสานได้เป็นอย่างดี

^{๘๐} สัมภาษณ์ นายกวีพงษ์ เฮงสนั่นกุล ร้านแดงไหมไทยสังฆภัณฑ์ ถ.สุขุมวิท ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม วันที่ ๒๕ มีนาคม ๒๕๖๐.

^{๘๑} สัมภาษณ์ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.หอมหวล บัระภา อาจารย์มหาวิทยาลัยขอนแก่น วันที่ ๒๘ พฤศจิกายน ๒๕๖๐.

^{๘๒} สัมภาษณ์ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ธีระพงษ์ มีไธสง อาจารย์มหาวิทยาลัยมหาสารคาม วันที่ ๒๘ พฤศจิกายน ๒๕๖๐.

๔.๖ สรุป

การปลูกฝังค่านิยมเรื่องความกตัญญูทวดเวที ผ่านกิจกรรมในงานบุญแจกข้าวของชาวอีสานทั้งหมดนี้ จะเห็นได้ว่า ทุกขั้นตอนในการดำเนินงานในพิธีกรรมต่างๆ ล้วนเน้นลงที่ความกตัญญูทวดเวทีต่อบุพการีทั้งสิ้น ถึงแม้จะมีค่านิยมใหม่ๆ เกิดขึ้นก็เพื่อปรับเปลี่ยนให้เข้ากับยุคสมัยที่เปลี่ยนแปลง และเศรษฐกิจรายได้ของครอบครัวนั้นๆ เป็นตัวกำหนด บางงานจึงลดเหลือการจัดงานให้แล้วเสร็จภายในวันเดียว คือ ช่วงเช้าเตรียมงานต่างๆ ช่วงเพลเจริญพุทธมนต์ ถวายภัตตาหารเพลพร้อมทั้งถวายกองบุญ หอปราสาทผึ้ง และเครื่องจตุปัจจัยเครื่องไทยธรรมทุกอย่างให้แล้วเสร็จพร้อมกัน หลังเพลเลี้ยงแขกคนผู้มาร่วมงาน ช่วงบ่ายฟังเทศน์ เสร็จแล้วแห่กองบุญต่างๆ ไปถวายวัดแล้วบรรจ้อัฐิเรียบบร้อยภายในวันเดียวนั้น ค่านิยมบางอย่างอาจเสื่อมความนิยมไป มีค่านิยมใหม่บางอย่างเกิดขึ้น ซึ่งเกิดจากการปรับสมดุลให้เหมาะสมกับสภาพของสังคมและเศรษฐกิจที่เปลี่ยนแปลงไป แต่ยังรักษาแก่นแท้ในการทำบุญแจกข้าว นั่นคือยึดมั่นในความ “กตัญญูทวดเวที” ทุกงาน

ตารางแสดงค่านิยมในการทำบุญแจกข้าว

ลำดับ	กิจกรรม	กตัญญู	ค่านิยม
๑.	กราบขอขมาคารวะอัฐิ	ปลูกฝังให้สำนึกบุญคุณของบุพการีด้วยการกราบไหว้บูชาอัฐิ	การแสดงความเคารพต่ออัฐิของบุพการี
๒.	สรองน้ำอัฐิ (สรองตุก)	ปลูกฝังให้สำนึกบุญคุณของบุพการีด้วยการชำระล้างอัฐิให้สะอาดแล้วประพรมด้วยน้ำหอม	ชำระล้างอัฐิให้สะอาดแล้วประพรมด้วยน้ำหอมประดุจว่ายังมีชีวิตอยู่
๓.	สร้างหอปราสาทผึ้ง	ปลูกฝังให้สำนึกบุญคุณของบุพการีด้วยการหว่านโยความ เป็นอยู่หลับนอน หวังให้บุพการีมีที่พักอาศัยหรือวิมานอยู่	หวังให้บุพการีมีที่พักอาศัยหรือวิมานอยู่ หลังจากตายแล้ว
๔.	ฟังเทศน์อาานิสงส์	ปลูกฝังให้สำนึกบุญคุณของบุพการีด้วยหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา	เป็นธรรมเนียมนิยมในการทำบุญทางพระพุทธศาสนา เพื่อเพิ่มพูนสติปัญญา
๕.	เทศน์แห่ล้นทานอีสาน	ปลูกฝังให้สำนึกบุญคุณของบุพการีด้วยนิทานพื้นบ้านที่ปลูกฝังความกตัญญู	เป็นธรรมเนียมนิยมในการทำบุญแจกข้าวเพื่อให้กำลังใจแก่ญาติที่ยังมีชีวิตอยู่
๖.	แต่งภาวน (สำหรับอาหารสำหรับผู้ตาย)	ปลูกฝังให้สำนึกบุญคุณของบุพการีด้วยความหวังของผู้ตายกลัวอดอยาก	แสดงความหวังต่อบุพการีเหมือนมีชีวิตอยู่ต้องเลี้ยงดูด้วยข้าวปลา อาหาร

๗.	แหล่งเรียกวิญญาณ	ปลุกฝังให้สำนึกบุญคุณของ บุพการีด้วยการพรรณนาความรัก ความอาลัยต่อผู้ตาย	เป็นการเรียกหรือเชิญให้วิ ญญาณผู้ตายมารับข้าวปลา อาหารและบุญกุศลเพื่อให้ เกิดความสบายใจแก่ญาติ
๘.	ถวายเป็นอุทิศนาทาน อุทิศ (แจกข้าว)	ปลุกฝังให้สำนึกบุญคุณของ บุพการีด้วยการทำบุญอุทิศให้ ผู้ตายตามพิธีกรรมทาง พระพุทธศาสนา	การทำบุญอุทิศให้บุพการีโดย ผ่านการถวายนานแก่ พระสงฆ์
๙.	กรวดน้ำอุทิศบุญ	ปลุกฝังให้สำนึกบุญคุณของ บุพการีด้วยยกยอตนบุญให้ผู้ตาย	เป็นธรรมเนียมนิยมในการ อุทิศบุญให้บุพการี
๑๐.	บรรจ้อัฐิ-ปักธง	-ปลุกฝังให้สำนึกบุญคุณของ บุพการีด้วยการเก็บรักษาของ ผู้ตายไว้อย่างดีในที่เหมาะสม -เป็นสัญลักษณ์ว่าได้ทำบุญแจก ข้าวเป็นที่สิ้นสุดเรียบร้อยแล้ว	-เป็นการเก็บรักษ้อัฐิบุพการี เพื่อสักการบูชา -เป็นสัญลักษณ์งานบุญแจก ข้าวชาวอีสาน

องค์ความรู้ที่ได้จากงานวิจัย

จากการวิจัยเรื่อง บุญแจกข้าว : รูปแบบการแบ่งปันและการสร้างความกตัญญูของ
ชาวอีสาน ได้องค์ความรู้ด้านต่างๆ ดังนี้

๑. ด้านความเชื่อ ชาวอีสานเชื่อว่า วิญญาณของผู้เสียชีวิตไปแล้วหากไม่ทำบุญแจกข้าว
อุทิศไปให้ จะประสบความอดอยาก ทุกข์ทรมาน และไม่ไปผุดไปเกิด ซึ่งสอดคล้องกับคติทาง
พระพุทธศาสนา เรื่องการทำบุญอุทิศให้เปรต ที่เคยเป็นอดีตพระญาติของพระเจ้าพิมพิสาร และสอดคล้อง
รับกับการกระทำหน้าที่ของบุตรธิดาที่พึงแสดงตอบแก่บิดามารดา ตามหลักธรรมเรื่อง ทิศ ๖ ข้อที่ว่า
ด้วยการทำบุญอุทิศให้บิดามารดาหลังจากท่านตายไปแล้ว จึงปรากฏลักษณะการทำบุญแจกข้าว ๓
ลักษณะ คือ (๑) **ทำบุญแจกข้าวฮ้อน** คือการทำบุญอุทิศหลังจากการเผาศพแล้วไม่เกิน ๗ วัน เป็นการ
ทำบุญแจกข้าวอย่างเร่งด่วน เพราะลูกหลานญาติพี่น้องยังอยู่พร้อมหน้า ถือเป็นความสะดวกในยุค
ปัจจุบัน (๒) **ทำบุญแจกข้าวปกติ** คือการทำบุญอุทิศหลังจากการเผาศพไปแล้วประมาณ ๑ ปี แต่ไม่
เกิน ๓ ปี ซึ่งสมัยก่อนมักจะกระทำในลักษณะนี้ (๓) **ทำบุญแจกข้าวร่วมกับบุญอื่น** คือการทำบุญอุทิศ
ร่วมกับบุญอื่น เช่น บุญกฐินอุทิศ บุญบวชอุทิศ เป็นต้น

๒. ด้านรูปแบบการแบ่งปันในงานบุญแจกข้าว ได้องค์ความรู้โดยรวม ๓ รูปแบบ คือ (๑)
การแบ่งปันหน้าที่ ในส่วนของเจ้าภาพและส่วนของแขกผู้มาช่วยงาน ในการดำเนินกิจกรรมต่างๆ ให้

แล้วเสร็จ (๒) การแบ่งปันวัตถุทานต่างๆ ทั้งส่วนที่เป็นคฤหัสถ์ผู้มาร่วมงานและในส่วนของพระสงฆ์ทั้งที่เป็นส่วนตัวแต่ละรูปและเป็นส่วนรวม (สังฆทาน) สนับสนุนทุนในการก่อสร้างถาวรวัตถุอนุสรณ์เพื่อใช้ในสาธารณประโยชน์ต่อไป (๓) แบ่งปันธรรมทาน คือการให้ธรรมะในรูปแบบต่างๆ ทั้งการแสดงธรรมจากพระสงฆ์ การแจกหนังสือธรรมะจากเจ้าภาพ การให้โอกาสผู้มาร่วมงานได้บำเพ็ญบุญกุศลประเภทต่างๆ แล้วอุทิศส่วนกุศลให้ผู้ตาย รวมไปถึงการให้โอกาสศิลปินอีสานแขนงต่างๆ ได้แสดงศิลปวัฒนธรรมประเพณีอีสานในงานบุญนี้ด้วย

๓. ด้านการแสดงความกตัญญูทเวที่ผ่านกิจกรรมต่างๆ โดยภาพรวม ๕ กิจกรรม คือ

(๑) การสงฆ์น้ำขอขมาอัฐิ เพื่อแสดงความเคารพต่อบุพการี (๒) การสร้างหอปราสาทผึ้งและแต่งภาวน เป็นการแสดงความห่วงใยในความเป็นอยู่ของบุพการี หวังให้มีวิมานหรือปราสาทเป็นที่สถิต และหวังให้มีข้าวน้ำปลาอาหารกินอย่างอิ่มหนำสำราญในโลก (๓) การฟังเทศน์ เพื่อปลุกฝังให้ตระหนักในคุณค่าความกตัญญูทเวที่ของบุพการี และได้ทราบที่มาของการทำบุญอุทิศตามคติทางพระพุทธศาสนา (๔) การถวายทานกรวดน้ำอุทิศ เป็นการอุทิศส่วนบุญส่วนกุศล เพื่อประกาศความกตัญญูต่อบุพการีตามหลักการทางพระพุทธศาสนา (๕) การบรรจุอัฐิ เป็นการเก็บรักษาอัฐิของบุพการีไว้ที่อันเหมาะสมในการสักการบูชาตลอดไป

๔. ด้านคุณค่าทางจริยธรรม ในงานบุญแจกข้าว มีแนวปฏิบัติทางจริยธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ชัดเจน ทางกายภาพ มีวิธีการทำบุญต่างๆ คือการให้ทาน สมาทานศีล ทางจิตภาพ มีกระบวนการพัฒนาจิตด้วยการเจริญเมตตาภาวนา ยึดมั่นในความกตัญญูต่อบุพการีชน และอุทิศบุญกุศลให้แก่ผู้ตาย ทางด้านปัญญา ได้ความฉลาดรอบรู้ และเข้าใจวิธีการทำความดีเพิ่มขึ้น อีกทั้งได้เจริญคุณธรรมอื่นๆ ที่เกิดขึ้นจากธรรมทาน ถือเป็นการพัฒนาสุขภาพกายใจ รวมถึงการพัฒนาปัญญาของแต่ละบุคคลให้เจริญงอกงามด้วยบุญกุศลต่างๆ ซึ่งเป็นประโยชน์เกื้อกูลต่อการดำเนินชีวิตที่ถูกต้องดีงามต่อไป

๕. ด้านค่านิยมในการทำบุญแจกข้าว

ค่านิยมที่ควรยกเลิก ในงานบุญแจกข้าวมักจะมีสิ่งผิดหลักการทำบุญในพระพุทธศาสนา มาเกี่ยวข้องหลายอย่าง เช่น การเลี้ยงสุรา การฆ่าสัตว์ทำอาหารเลี้ยงคนที่มาร่วมงาน และมีการแสดงโชว์ต่างๆ ซึ่งล่อแหลมต่อการละเมิดศีลธรรม อีกทั้งมีการใช้จ่ายเงินในการดำเนินงานเกินความจำเป็น การทำบุญแบบเอาหน้า ทำบุญแบบการเมือง คือมีการหาเสียงในงานบุญ และการทำบุญแบบหวังผลกำไร เพื่อหารายได้จากการทำบุญในลักษณะการลงทุน ซึ่งเป็นสิ่งที่ผู้เกี่ยวข้องทุกภาคส่วนต้องหนักและทำความเข้าใจให้ถูกต้อง เพื่อไม่ให้เยาวชนได้สืบทอดแบบอย่างที่ไม่พึงประสงค์

ค่านิยมที่ควรสืบทอด คือการตระหนักถึงคุณค่าความกตัญญูทเวที่ต่อบุพการีชน เพราะเป็นการสืบทอดประเพณีอันดีงามของไทย และเป็นการสืบทอดอายุพระพุทธศาสนาด้วยการเผยแผ่หลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าให้แพร่ขยายสู่สาธารณชน ครอบครัวจึงเป็นสถาบันแรกที่สำคัญ

ที่สุดในการปลูกฝังความกตัญญูทเวที งานบุญแจกข้าวจึงเป็นเวทีในการแสดงออกถึงคุณธรรมนี้โดยตรง แต่ต้องเข้าใจในหลักการและกระบวนการกระทำบุญนี้ให้ถูกต้องชัดเจน เพื่อเป็นแบบอย่างให้แก่อนุชนรุ่นหลังได้ดำเนินตามได้อย่างถูกต้อง

ค่านิยมที่ควรประยุกต์ ค่านิยมใหม่ที่กำลังแพร่หลายในงานบุญแจกข้าว คือ งานบุญแจกข้าวที่จัดให้แล้วเสร็จหลังจากการณาปนกิจศพไม่เกิน ๓ วัน กำลังได้รับความนิยมเป็นอย่างมาก เพราะลูกหลานยุคใหม่ย้ายไปทำงานอยู่ต่างถิ่นทำให้ห่างเหินจากวัฒนธรรมดั้งเดิม อีกทั้งพระสงฆ์บางรูปก็มาจากต่างถิ่นไม่เข้าใจวัฒนธรรมอีสานดั้งเดิม จึงนำวัฒนธรรมอื่นมาปรับประยุกต์ใช้ให้สอดคล้องกับบริบทสังคม และเศรษฐกิจที่เปลี่ยนแปลงไป ข้าวของเครื่องใช้ที่นำมาเป็นกองทุนส่วนใหญ่เป็นของสำเร็จรูปจากร้านค้าส่งภัณฑ์ ปราสาทผึ้งแบบดั้งเดิมที่ทำจากวัสดุธรรมชาติ เสร็จงานแล้วทิ้งก็ประยุกต์จากชั้นวางของ หรือนำแก้วอี ๒-๔ ตัวมาจัดเรียงทำเป็นโครงปราสาท เพื่อประโยชน์แก่การใช้สอย เพราะคนรุ่นใหม่ที่จะสืบทอดประเพณี พิธีกรรม และวัฒนธรรมบุญแจกข้าวแบบโบราณไว้ได้นั้นมีน้อย พระสงฆ์ก็ต้องอนุโลมตามคนรุ่นใหม่ งานบุญแจกข้าวแบบรวบรัดสั้นตามกาลเวลาจึงเป็นที่นิยมในยุคปัจจุบัน

บทที่ ๕

สรุปและข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

การวิจัยเรื่อง “บุญแจกข้าว : รูปแบบการแบ่งปันและการแสดงความกตัญญูของชาวอีสาน” ซึ่งมีวัตถุประสงค์ ๓ ข้อ คือ (๑) เพื่อศึกษาความเชื่อและกิจกรรมในงานบุญแจกข้าวของชาวอีสาน (๒) เพื่อศึกษารูปแบบการแบ่งปันและการแสดงความกตัญญูในงานบุญแจกข้าวของชาวอีสาน (๓) เพื่อวิเคราะห์ค่านิยมเรื่องความกตัญญูผ่านกิจกรรมงานบุญแจกข้าวของชาวอีสาน ในงานวิจัยฉบับนี้เจาะจงศึกษาเฉพาะงานบุญแจกข้าวที่ทำอุทิศให้แก่บุพการีชน ๓ กลุ่ม คือ บิดามารดา ปู่ย่า ตายาย เท่านั้น และศึกษาในภาคอีสานพื้นที่เขตปกครองคณะสงฆ์ภาค ๙ มี ๔ จังหวัด คือ กาฬสินธุ์ ขอนแก่น มหาสารคาม และร้อยเอ็ด ผลของการวิจัยพบว่า

บุญแจกข้าว หมายถึง การทำบุญอุทิศให้แก่ญาติผู้ล่วงลับไปแล้ว ซึ่งนิยมทำเมื่อมีความพร้อมหลังจากการเสียชีวิตของญาติพี่น้อง ความเชื่อในการทำบุญแจกข้าวของชาวอีสานนั้น มีความเชื่อคล้ายกัน คือเชื่อว่าผู้ที่ตายไปแล้วก็ต้อง “กินข้าวกินน้ำ” เหมือนกับคนที่ยังไม่ตาย แต่ไม่สามารถปลูกข้าวกินเองได้ ต้องอาศัยลูกหลานญาติพี่น้องที่อยู่เบื้องหลังทำบุญแจกข้าวแล้วกรวดน้ำอุทิศไปให้เท่านั้น จึงจักพ้นจากความอดอยากทุกข์ยากทรมาน แล้วไปเกิดในภพภูมิที่ดีต่อไป

ความเชื่อที่เป็นสาเหตุให้ทำบุญแจกข้าวมี ๒ ประการ คือ (๑) เชื่อตามแบบโบราณดั้งเดิมที่กระทำกันสืบมาเพราะกลัวผู้ตายจะไม่มีข้าวกินจึงต้องแต่ง “ภาวน” คือสำหรับอาหารให้ผู้ตายไว้ในงานด้วย กลัวผู้ตายจะไม่มีที่อยู่อาศัยจึงต้องสร้างหอดอกผึ้ง หรือปราสาทผึ้งอุทิศให้ด้วย และกลัวว่าผู้ตายจะไม่ได้ไปเกิดใหม่หากยังไม่ได้ทำบุญแจกข้าวไปให้ (๒) เชื่อตามคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา เรื่องหน้าที่ของลูกที่ต้องทำบุญให้พ่อแม่หลังจากตายไปแล้ว ที่ปรากฏใน “สิงคาลกสูตร” เชื่อตามเรื่องการทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้อดีตพระญาติที่ตายไปเกิดเป็นเปรตของพระเจ้าพิมพิสาร และเชื่อตามหลักการทำ “ทักษิณาทาน” ที่ปรากฏใน “ติโรกฐตสูตร” ที่พระพุทธเจ้าตรัสแก่พระเจ้าพิมพิสาร

ส่วนกิจกรรมในการทำบุญแจกข้าวนั้นมี ๒ กิจกรรมใหญ่ คือ (๑) กิจกรรมการเตรียมงาน ซึ่งสามารถสรุปได้เป็น ๗ ท. ได้แก่ (๑) เตรียมทุน คือทุนทรัพย์ในการใช้จ่ายต่างๆ ตลอดจนงาน (๒) เตรียมที่ คือสถานที่ที่จะจัดงาน (๓) เตรียมทีม คือบุคคลที่จะช่วยในการดำเนินงานด้านต่างๆ (๔) เตรียมธรรม คือเรื่องเกี่ยวกับพระสงฆ์ (๕) เตรียมทาน คือวัตถุดิบของต่างๆ ที่จะนำมาแจกทาน (๖) เตรียมธาตุ คือสถานที่ที่จะนำอัฐิผู้ตายไปบรรจุไว้ และ (๗) เตรียมธง คือแผ่นผ้าขาวที่นำมาเป็นธงปักไว้เป็นสัญลักษณ์เมื่อบรรจุอัฐิแล้ว (๒) กิจกรรมการดำเนินงาน แบ่งเป็น ๓ ช่วง คือ (๑) วันสุกดิบอีสานเรียกว่า “มือเค้านาน” เป็นวันเตรียมความพร้อมในการจัดเตรียมอุปกรณ์การทำบุญแจกข้าวทุก

อย่าง (๒) วันงาน อีสานเรียกว่า “มื่อโฮม” เป็นวันที่ทุกคนจะมาร่วมทำบุญต่างๆ กับเจ้าภาพ และเจ้าภาพก็จะเลี้ยงแขกในวันนี้ พิธีสงฆ์ต่างๆ คือ แสดงพระธรรมเทศนา เจริญพระพุทธมนต์ กลางคืนมีมหรสพสมโภชงาน (๓) วันบุญ อีสานเรียกว่า “มื่อแจกข้าว” เป็นวันตักบาตรถวายภัตตาหารเช้าถวายจตุปัจจัยเครื่องไทยธรรมต่างๆ แล้วกรวดน้ำอุทิศบุญ นำอัฐิผู้ตายไปบรรจุและปักธงผ้าขาวเป็นสัญลักษณ์ว่า งานบุญแจกข้าวเสร็จสิ้นแล้ว

การแบ่งปันในงานบุญแจกข้าว เป็นการเสียสละทรัพย์สินเงินทองสิ่งของต่างๆ ให้แก่ผู้อื่นด้วยการทำบุญให้ทานครั้งใหญ่ในครอบครัว มีรูปแบบการแบ่งปัน ๕ อย่าง คือ (๑) รูปแบบการแบ่งปันหน้าที่ ทั้งหน้าที่เจ้าภาพและแขกผู้มาช่วยงาน แบ่งเป็นฝ่ายหญิงฝ่ายชายชัดเจน เพื่อดำเนินการจัดเตรียมวัสดุอุปกรณ์ในการทำบุญตามขั้นตอนต่างๆ (๒) รูปแบบการแบ่งปันวัตถุทาน ทั้งส่วนที่ถวายพระสงฆ์และส่วนที่แจกจ่ายแบ่งปันแก่บรรดาผู้ที่มีส่วนร่วมงาน (๓) รูปแบบการแบ่งปันธรรมทาน ซึ่งเกี่ยวข้องกับพระสงฆ์ที่จะมาเจริญพระพุทธมนต์ แสดงพระธรรมเทศนา มาติกา-บังสุกุล กล่าวสัมโมทนียกถาและอนุโมทนา (๔) รูปแบบการแบ่งปันบุญ-กุศล คือ การอุทิศส่วนบุญกุศลแก่ผู้ที่เกี่ยวข้องด้วยหลัก “ปัตติทานมัย” บุญสำเร็จด้วยการอุทิศบุญแก่ผู้อื่น และแบ่งปันบุญกุศลแก่ผู้ยังมีชีวิตอยู่ด้วยหลัก “ปัตตานุโมทนามัย” บุญสำเร็จด้วยการร่วมอนุโมทนาบุญ หรือร่วมทำบุญกับผู้อื่น และ(๕) รูปแบบการแบ่งปันเครื่องไทยธรรม ที่เป็น “ปาฏิบุคลิกทาน” คือให้เฉพาะบุคคล และที่เป็น “สังฆทาน” คือให้ในส่วนรวม ที่เป็นสาธารณประโยชน์ในวัดและชุมชนนั้นๆ

ส่วนการแสดงความกตัญญูในงานบุญแจกข้าว เป็นจุดประสงค์ในการทำบุญครั้งนี้ ซึ่งมีการแสดงความกตัญญูในกิจกรรมต่างๆ คือ (๑) ด้วยการทำบุญกุศลต่างๆ มีให้ทาน รักษาศีล เจริญภาวนา เป็นต้น แล้วอุทิศผลบุญไปให้ (๒) ตอบแทนคุณด้วยการอุปสมบทเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนา (๓) การทำบุญฮอตสรวงพระสงฆ์แล้วอุทิศบุญไปให้ (๔) ด้วยการทำบุญกฐินอุทิศสร้างถาวรวัตถุที่เป็นสาธารณประโยชน์ นอกจากการแสดงความกตัญญูด้วยกิจกรรมต่างๆ แล้ว ยังส่งผลให้เกิดความสามัคคีขึ้นในหมู่ญาติพี่น้องและในชุมชนนั้นๆ โดยเฉพาะเพื่อนบ้านต่างออกมารวมตัวกันช่วยงานอย่างเต็มกำลัง ทำให้งานสำเร็จลุล่วงไปด้วยดีและมีความสัมพันธ์ที่เหนียวแน่นมั่นคงต่อไป เพราะในขณะที่พิธีการต่างๆ กำลังดำเนินไปอยู่นั้น มีธรรมะในหลากหลายรูปแบบเกิดขึ้น เพื่อกระตุ้นเตือนให้คณะเจ้าภาพญาติพี่น้องสำนักในกตัญญูตเวทีตา และประชาชนที่มาร่วมงานได้ตระหนักในบุญกุศล มีการเจริญเมตตาภาวนาดำรงตนอยู่ในหลักธรรมต่างๆ อีกทั้งสามารถนำไปปรับประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตอย่างผู้ไม่ประมาท และผลของการทำบุญแจกข้าวยังเป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่ส่วนรวมในด้านต่างๆ มีการอุดหนุนพระพุทธศาสนา ทั้งด้านตัวพระสงฆ์เองก็ได้รับการดูแลเอาใจใส่จากญาติโยม การก่อสร้างบูรณปฏิสังขรณ์ถาวรวัตถุต่างๆ เพื่อใช้ประโยชน์ร่วมกันในการประบัพญพิธีต่างๆ ก็ประสบความสำเร็จ ตลอดถึงสาธารณประโยชน์อื่นๆ ทำให้กลุ่มศิลปินแขนงต่างๆ ได้มีโอกาสแสดงศิลปะอีสานให้ปรากฏในชุมชน เป็นการถ่ายทอดและสืบทอดมรดกวัฒนธรรมอีสานได้อย่างดียิ่ง

การวิเคราะห์ค่านิยมเรื่องความกตัญญูผ่านกิจกรรมงานบุญแจกข้าวของชาวอีสาน พบว่า ค่านิยมในงานบุญแจกข้าวมีทั้งที่ยังคงเดิมและเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย สมัยก่อนการทำบุญแจกข้าวจะกระทำหลังจากตายไปแล้วประมาณ ๑ ปี แต่ไม่เกิน ๓ ปี แต่ปัจจุบันสภาพความเป็นอยู่ในสังคมเปลี่ยนแปลง จึงนิยมทำบุญแจกข้าวอย่างเร่งด่วน อีสานเรียกว่า “แจกข้าวฮ้อน” คือมาปนกิจศพเสร็จเรียบร้อยแล้วนำอัฐิมาเข้าพิธีทำบุญแจกข้าวในวันต่อมาได้เลย และเวลาในการทำบุญแจกข้าวจากแต่ก่อนทำ ๒ คืน ๓ วัน ลดเหลือเพียง ๑ คืน ๒ วัน บางงานลดเหลือให้แล้วเสร็จพิธีกรรมทุกอย่างภายในวันเดียว ค่านิยมบางอย่างอาจเสื่อมความนิยมไป มีค่านิยมใหม่บางอย่างเกิดขึ้น ซึ่งเกิดจากการปรับสมดุลให้เหมาะสมกับสภาพของสังคมและเศรษฐกิจที่เปลี่ยนแปลงไป แต่ยังคงรักษาแก่นแท้ในการทำบุญแจกข้าว นั่นคือยึดมั่นในความ “กตัญญูกตเวที” ทุกงาน

ส่วนการแสดงความกตัญญูผ่านกิจกรรมต่างๆ นั้น ยังคงมีให้เห็นทุกงานแต่บางงานอาจสลับปรับเปลี่ยนไปตามสถานการณ์หรือกรอบเวลาในการจัดงาน สิ่งสำคัญยิ่งที่เกี่ยวข้องกับผู้ที่ตายที่ต้องปรากฏในงานบุญแจกข้าว ที่ขาดไม่ได้ก็คือ “อัฐิผู้ตาย” และ “รูปถ่าย” เพื่อนำเข้าสู่กรรมวิธีแจกข้าวอุทิศส่วนบุญส่วนกุศล เพื่อเป็นอนุสรณ์รำลึกถึงผู้ตาย ในการประกอบพิธีกรรมสำคัญในขณะประกอบพิธี จึงต้องมีกิจกรรมต่างๆ เพื่อปลุกฝังคุณธรรมความกตัญญูกตเวที ให้บรรดาลูกหลานญาติพี่น้อง ได้มีส่วนร่วมในการบำเพ็ญบุญ ผ่านกิจกรรมต่างๆ เช่น ต้องมีการสร้างหอปราสาทผึ้งเพื่ออุทิศเป็นที่อยู่อาศัยให้แก่พ่อแม่ ปู่ย่า ตายาย มีนัยให้ผู้ตายได้อยู่บนสวรรค์ทิพย์วิมานนั่นเอง ต้องมีการตระเตรียมสำหรับอาหารให้ผู้ตาย อีสานเรียกว่า “ภาวน” แสดงความห่วงใยกลัวผู้ตายจะอดอยาก จึงต้องแต่งสำหรับอาหารวางไว้ใกล้อัฐิหรือรูปถ่ายผู้ตาย ต้องมีการกราบขมาลาโทษ เพื่อแสดงความเคารพบูชาต่อผู้ตาย และหากมีการกระทำผิดก็ขมาโทษให้เป็นอโหสิกรรม ไม่มีโทษมีภัยต่อกันทั้งผู้อยู่และผู้ไป ส่วนการสงฆ์ด้วยน้ำอบน้ำหอม เพื่อหวังให้ผู้ตายอยู่เย็นเป็นสุขในสุคติโลกสวรรค์ ไม่มีความทุกข์ร้อนใดๆ ประดุจน้ำอบน้ำหอมที่ใครประพรมแล้วเกิดความสดชื่นเย็นใจ

การฟังเทศน์ในรูปแบบต่างๆ ตามที่เจ้าภาพพึงพอใจ หรือผู้ตายสั่งไว้ให้จัดให้ในเวลาทำบุญแจกข้าว ก็เพื่อเป็นการเพิ่มพูนความรู้และสติปัญญาในการแสดงกตัญญูกตเวที เพราะเนื้อหาสาระในพระธรรมเทศนาจากพระสงฆ์นั้น เน้นเรื่องความกตัญญูเป็นหลัก เป็นการแจกธรรมทานแก่ประชาชนที่มาร่วมงาน โดยปรารถนาเหตุอรรถคุณงามความดีของผู้ตายมาเป็นสื่อ เพื่อให้ทุกคนได้เกิดความรู้สึกในกตัญญูกตเวทิตา และมีจิตเมตตาปรารถนาดีต่อผู้ตาย จนสามารถทำทัฬหีทานทานบำเพ็ญกุศลในส่วนต่างๆ มีการถวายจตุปัจจัยไทยทานอาหารบิณฑบาต ปราสาทผึ้ง สิ่งของกองบุญและเครื่องไทยธรรมทุกอย่าง แล้วรวรอน้ำอุทิศบุญไปให้ผู้ตาย หวังจักให้ผู้ตายได้เสวยสุขในทิพย์สถาน จากนั้นนำอัฐิของผู้ตายไปบรรจุไว้ในสถานที่ที่เหมาะสม เพื่อเป็นอนุสรณ์รำลึกถึงผู้ตายตลอดไป การแสดงความกตัญญูในขั้นตอนสุดท้ายของงานบุญแจกข้าว คือการปักธงผ้าขาวอุทิศให้ผู้ตายไปเกิดในภพภูมิที่ดี ไม่มีความห่วงใยใดๆ ทั้งสิ้น ประดุจดั่งลมพัดไปในอากาศไม่ติดขัดสิ่งใดเลย

ดังนั้น งานทำบุญแจกข้าวชาวอีสาน จึงเป็นวิถึบุญในการเสียสละแบ่งปันทั้งภายนอก คือ วัตถุสิ่งของต่างๆ และภายในคือความตระหนี่ถี่เหนียวออกให้ทาน โดยการปรารถนาคุณงามความดีของผู้ตาย ซึ่งเป็นบุพการีชนที่เคยทำคุณแก่ตนมาก่อน เพื่อสนองตอบบุญคุณนั้น จึงได้แสดงความกตัญญูกตเวทิตาผ่านกิจกรรมต่างๆ ซึ่งมีการวางรูปแบบไว้อย่างชัดเจน เพื่อให้เกิดบุญกุศลหนุนนำส่งดวงจิตวิญญาณของบุพการีชนไปสู่สุคติ ส่งผลให้ลูกหลานญาติพี่น้องทุกคนมีความสุข อิ่มเอมเปรมใจ ก่อให้เกิดความสามัคคีในชุมชน ด้วยการถ่ายทอดและสืบทอดมรดกทางวัฒนธรรมอีสาน ได้เป็นอย่างดี ส่งผลให้ประชาชนในชุมชนนั้นๆ ได้รับประโยชน์สุขในงานบุญแจกข้าวโดยทั่วหน้า และเป็นโอกาสให้พระสงฆ์ได้แสดงหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาอย่างชัดเจน

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

การวิจัย เรื่อง “บุญแจกข้าว : รูปแบบการแบ่งปันและการแสดงความกตัญญูของชาวอีสาน” เจาะจงลงพื้นที่เพียง ๔ จังหวัด ในเขตปกครองสงฆ์ภาค ๙ คือ จังหวัดกาฬสินธุ์ ขอนแก่น มหาสารคาม และร้อยเอ็ด เท่านั้น และศึกษาเฉพาะในงานแจกข้าวที่ทำอุทิศให้ พ่อแม่ ปู่ย่า ตายาย ยังไม่รวมถึงบุญแจกข้าวที่อุทิศบุคคลอื่นและที่อยู่ในจังหวัดอื่น จึงยังไม่ครอบคลุมพื้นที่ทั้งหมด ยังมีข้อมูลที่ควรจะศึกษาเพิ่มในประเด็นต่างๆ ดังนี้

๑. ศึกษาการทำบุญแจกข้าวของชาวอีสานตอนบน กลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ เช่น กลุ่มผู้ไท กลุ่มไทยอู้อ กลุ่มไทยยัย กลุ่มไทกะเลิง กลุ่มไทโซ่ เป็นต้น
๒. ศึกษาบุญแจกข้าวของชาวอีสานตอนล่าง ที่มีวัฒนธรรมแบบเขมร เช่น ชาวญ้อ ชาวส่วย และชาวเขมร เป็นต้น
๓. ศึกษาเปรียบเทียบงานบุญแจกข้าวชาวอีสานที่มีวัฒนธรรมล้านช้าง กับงานบุญแสนโถงนา ของชาวไทยที่มีวัฒนธรรมเขมร
๔. ศึกษาความแตกต่างทางวัฒนธรรมการทำบุญอุทิศในภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขง
๕. ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างพิธีกรรมการวางบิณฑชะของชาวอินทูปกับการทำบุญอุทิศของชาวไทย

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย

ก. เอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary Sources)

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๐๐.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๓๕

_____ .พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๓๕

ข. เอกสารชั้นทุติยภูมิ (Secondary Sources)

(๑) หนังสือ :

กรมศิลปากร. มิลินทปัญหาฉบับพิสดารของหอสมุดแห่งชาติ. กรุงเทพมหานคร : ศิลปาบรรณาการ.

๒๕๑๑.

คณะกรรมการแผนกตำรา. พระอัมมปัทมฐกถาแปล ภาค ๑. พิมพ์ครั้งที่ ๒๐. กรุงเทพมหานคร :

มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒.

ประมวล คึกคินสัน. คติชาวบ้าน : การศึกษาในด้านมานุษยวิทยา. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์แพร่

พิทยา อินเตอร์เนชั่นแนล, ๒๕๒๑.

แปลก สนธิรักษ์. สืบสานตำนานงานบุญประเพณีอีสาน. กรุงเทพมหานคร : พัฒนาศึกษา, ๒๕๔๔.

พงษ์พันธ์ มั่นไทย. ประเพณีและค่านิยมไทย. กรุงเทพมหานคร : วัฒนธรรมไทย, ๒๕๒๘.

พระครูสุธีคัมภีรญาณ วิ. ตายแล้วเกิดใหม่ตามนัยมิลินทปัญหา. พิมพ์ครั้งที่ ๕. ขอนแก่น : ขอนแก่น

การพิมพ์, ๒๕๕๘.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต). ชีวิตหนึ่งเท่านั้นสร้างความดีได้นันต์. กรุงเทพมหานคร : บริษัท

สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๐.

_____ .พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. กรุงเทพมหานคร : บริษัท

เอส. อาร์. พรินติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๖.

พระพุทธิโฆษาจารย์. พระอัมมปัทมฐกถาแปล ภาค ๑. กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย,

๒๕๕๑.

พระมหานิพนธ์ มหาอมรมฤชิต. “บุญแจกข้าว”. ใน สารธรรม : ทำบุญได้บุญ. ขอนแก่น : หจก.โรง

พิมพ์คลังนานาวิทยา, ๒๕๕๒.

พระมหาประมวล ฐานทตโต. กตัญญูกตเวที คนดีที่หายาก. ขอนแก่น : ขอนแก่นการพิมพ์, ๒๕๕๖

พระสิริมังคลาจารย์. มังคลัตถที่ปณี (ทุติโย ภาค). กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

พระอริยานุวัตร (เขมจารี). “คติความเชื่อของชาวอีสาน” ในวัฒนธรรมพื้นบ้าน. กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๐.

ไพฑูรย์ มีสกุล. **ประเพณีอีสานในงานส่งเสริมวัฒนธรรมไทย**. มหาสารคาม : มหาวิทยาลัย

ศรีนครินทร์วิโรฒ มหาสารคาม, ๒๕๒๐.

ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒**. กรุงเทพมหานคร : บริษัท

นานมีบุ๊คส์ พับลิเคชั่นส์ จำกัด, ๒๕๔๖.

สมชัย ใจดี และยรรยง ศรีวิริยาภรณ์. **ประเพณีและวัฒนธรรมไทย**. กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนา

พานิชย์, ๒๕๓๓.

สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (สา ปุสฺสเทวมหาเถร) วัดราชประดิษฐ์สถิตมหา

สีมาราม ทรงแต่ง.

สาร สารทัศนันทน์. **ฮีตสิบสองคองสิบสี่**. ศูนย์ศิลปวัฒนธรรม วิทยาลัยครูเลย, ๒๕๓๐.

สุเมธ เมธาวิทยกุล. **สังกัปปิธิ**. กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๒.

อภิญ์วัฒน์ โพธิ์सान. **คู่มือพิธีทำบุญ**. มหาสารคาม : หจก.อภิชาติการพิมพ์, ๒๕๕๗.

ภาคผนวก ก

บทความวิจัย

ความเชื่อในการทำบุญแจกข้าวชาวอีสาน

พระครูสุธีคัมภีร์ญาณ วิ.,ผศ.ดร.*

บทคัดย่อ

คำว่า "บุญแจกข้าว" ซึ่งเป็นคำอีสาน แจก ก็คือแจกจ่ายหรือแบ่งปัน ซึ่งก็คือการทำบุญด้วยการให้ทานนั่นเอง ส่วน ข้าว ก็หมายถึงข้าวปลาอาหาร ซึ่งหมายรวมถึงสิ่งของที่นำมาทำบุญด้วยการทำบุญแจกข้าวเกิดจากสาเหตุสำคัญ คือ ปรารถนาถึงญาติพี่น้องที่ล่วงลับไป ต้องการจะทำบุญอุทิศส่วนกุศลไปให้ ด้วยหวังว่าผู้ตายจะมีโอกาสได้รับส่วนบุญนี้ด้วย ชาวอีสานมีความเชื่อว่า ดวงวิญญาณของผู้ที่เสียชีวิตไปแล้ว หากไม่ได้รับการทำบุญอุทิศส่วนกุศลไปให้ ดวงวิญญาณนั้นก็จะมีแต่ความอดอยาก ทนทุกข์ทรมานและไม่ได้ไปผุดไปเกิด ด้วยความเชื่อดังกล่าวนี้อีกทั้งความเป็นห่วงผู้ตาย และความคิดถึงผู้ตาย จึงทำให้มีการจัดงานทำบุญอุทิศส่วนกุศลไปให้แก่ผู้เสียชีวิตไปแล้ว และเรียกงานบุญนี้ว่า "บุญแจกข้าว" ถือเป็นประเพณีดั้งเดิมของชาวพุทธอีสาน ที่จัดทำขึ้นทุกครอบครัว ตามโอกาสเวลาที่มีการตายของญาติพี่น้องเกิดขึ้น ด้วยหวังเพื่อให้ดวงวิญญาณของผู้ตายนั้นได้รับส่วนบุญส่วนกุศล แล้วจะไปเกิดในชาติอื่นภพอื่นที่ดีงามต่อไป

คำสำคัญ : ความเชื่อ, บุญแจกข้าว, ชาวอีสาน

Abstract

"Boon-jaek-kao, or Merit in sharing" is a local phrase from Northeastern culture. "Jaek" is distributing or sharing, which is one of the Buddhism's activity of goodness. "Kao" in this view means any kinds of foods including all daily life goods that people tend to give them to people in need. The cause of this activity is from an important event in a person life such as reminding themselves their passed relatives. In hope that the afterlife of their beloved will be better than some stages of happiness from religious' belief, as well as how the remaining still miss those ones, this activity is created and is called "Boon-Jaek-kao". This activity is traditional culture of northeastern Buddhists and can be found in many families, depending on the time their relatives passed away. They believe that this activity will somehow make those ones' afterlife better, and can be reborn in a better stage of world in religious' belief.

Keywords: Belief, Boon-jaek-Kao, Northeastern locals

* อาจารย์ประจำหลักสูตรพุทธศาสนศาสดรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น

๑. บทนำ

ชาวอีสาน^๑ นิยมทำ “บุญแจกข้าว” อุทิศให้แก่บุพการีชน คือ พ่อ-แม่ ปู่-ย่า ตา-ยาย และญาติผู้ล่วงลับไปแล้วด้วยความเชื่อว่า ผู้ที่ตายไปแล้วก็ยังคง “กินข้าวกินน้ำ” เหมือนกับคนที่ยังไม่ตาย แต่ไม่สามารถปลูกข้าวได้เอง ไม่มีการทำไร่นา ไม่มีการใช้เงินตราเพื่อซื้อข้าวของ ต้องอาศัยลูกหลานญาติพี่น้องผู้ที่อยู่เบื้องหลังทำบุญแจกข้าวอุทิศไปให้ จึงต้องอาศัยผลบุญจากญาติพี่น้องที่ยังมีชีวิตอยู่ อุทิศส่วนบุญส่วนกุศลไปให้เท่านั้น จึงจักพ้นจากความอดอยากทุกข์ยากทรมาณ แล้วไปเกิดในภพภูมิที่ดีต่อไป แต่ก็ไม่มีการสามารถจะทราบได้ว่าญาติพี่น้องผู้ตายไปแล้วไปเกิด ณ ภูมิใด และกำลังรอคอยลูกหลานทำบุญแจกข้าวไปให้อยู่หรือเปล่า ญาติที่อยู่เบื้องหลังจึงมีความกังวลใจและค้ำใจอยู่ตลอด กลัวว่าผู้ที่ตายจากไปจะไม่มีเสบียงอาหารบริโภคในภพภูมิที่ไปเกิดใหม่ จึงจัดงานทำบุญแจกข้าวขึ้น เพื่อเป็นการตอบแทนบุญคุณของบุพการีชนและญาติที่ล่วงลับไปแล้ว เมื่อได้รับผลบุญจากการทำบุญแจกข้าวแล้ว จะได้ไปเกิดในภพภูมิที่ดีต่อไป

จากความเชื่อดังกล่าวนี้นี้ จึงกลายเป็นวิถีวัฒนธรรมอันดั้งเดิมของชาวพุทธอีสาน เพราะไม่เพียงเป็นการอุทิศผลบุญไปยังผู้ล่วงลับอย่างเดียวเท่านั้น หากแต่ยังเป็นห้วงเวลาของการคืนกลับมารวมตัวกันของเครือญาติทั้งหลาย และนั่นก็รวมถึงการรวมพลังของชาวบ้านที่ยังคงพิศุจน์ได้ว่า มิตรภาพยังมีอยู่อย่างไม่เหือดแห้งเพราะมีการเสียสละแบ่งปันครั้งยิ่งใหญ่เป็นการแสดงพลังแห่งความกตัญญูกตเวทิต์ที่ชัดเจนที่สุด ถึงแม้คนตายจะอยู่คนละภพภูมิ แต่ภพภูมิมีอาจขวางกั้นความกตัญญูไว้ได้ นี่คือนัยสำคัญของการทำบุญแจกข้าว

๒. ความหมาย คำว่า “บุญแจกข้าว”

คำว่า “บุญแจกข้าว” ประกอบด้วยคำ ๓ คำ คือ

๒.๑ บุญ ตามตัวอักษร แปลว่า “ชำระ” (มาจาก ปุ ธาตุ ในความชำระ) และแปลว่า “เต็ม” (มาจาก ปุ รุ ธาตุ ในความเต็ม)^๒ โดยมีความหมายว่า กิริยาที่ชำระล้างจิตใจให้ใสสะอาดปราศจากความโลภ ความโกรธ ความหลง ให้เป็นจิตที่เต็มเปี่ยมไปด้วยความผ่องใส เบิกบาน สดชื่น รื่นเย็นเป็นสุข ด้วยการทำบุญชนิดต่างๆ เช่น ให้ทาน รักษาศีล และเจริญภาวนา เป็นต้น

๒.๒ แจก หมายถึง การแบ่งปัน หรือบริจาค เช่น การให้ทาน การมอบสิ่งของต่างๆ ให้การอุทิศบุญให้ หรือการส่งส่วนบุญไปให้ผู้ตาย ตรงกับความหมายของคำว่า “ปัตติทานมัย” บุญสำเร็จด้วยการแบ่งปันส่วนบุญให้ผู้อื่น ในเรื่อง “บุญกิริยาวัตถุ” ในพระพุทธานุศาสน์

^๑ ชาวอีสาน คือกลุ่มชนที่มีถิ่นกำเนิดในภาคอีสาน ในที่นี้หมายถึง กลุ่มคนอีสานที่มีวัฒนธรรมล้านช้างส่วนใหญ่อาศัยอยู่ในภาคอีสานตอนบนและอีสานกลาง ซึ่งมีประเพณีการทำบุญแจกข้าว เพื่ออุทิศส่วนบุญไปให้ญาติที่ล่วงลับไปแล้ว และนิยมทำทุกครอบครัวหลังจากการเผาศพคนตายไปแล้ว

^๒ ผศ.ดร.อภิวัฒน์ โปธิ์สาน, **คู่มือพิธีทำบุญ**, (มหาสารคาม : หจก.อภิชาติการพิมพ์, ๒๕๕๗), หน้า ๒.

๒.๓ ข้าว ในที่นี้หมายถึงเอาทั้งข้าวน้ำโภชนาหาร และวัตถุดิบอื่นๆ ที่จะมอบให้ผู้มาร่วมงานและถวายแก่พระสงฆ์ เพื่ออุทิศส่วนบุญให้แก่ผู้ที่ล่วงลับไปแล้ว

รวม ๓ คำ คือ “บุญแจกข้าว” หมายถึง คำว่า “บุญแจกข้าว” คือ บุญที่เกิดจากการอุทิศข้าวน้ำโภชนาหาร เครื่องอุปโภคบริโภคต่างๆ ให้แก่เปรตชน ตามหลักการทำบุญในพระพุทธศาสนา ซึ่งมีความหมายตรงกันกับคำว่า “ทักษิณานุประทาน” คือ การทำบุญส่งตามหลังผู้ตาย และหากเปรตชนนั้นมีความทุกข์ทรมานอยู่ในเปรตโลก เมื่อได้อนุโมทนาบุญที่ญาติพี่น้องผู้ยังมีชีวิตอยู่อุทิศไปให้แล้ว ก็จะช่วยพ้นจากทุกข์นั้นได้

ดังนั้น บุญแจกข้าว จึงหมายถึง การทำบุญอุทิศให้แก่ญาติผู้ล่วงลับไปแล้ว ซึ่งนิยมทำกันเมื่อมีความพร้อม ส่วนมากนิยมจัดในช่วงเดือนเมษายน-พฤษภาคม ซึ่งต้องอาศัยความร่วมมือจากญาติพี่น้องทุกฝ่าย และชาวบ้านทั่วไปที่มีความสนิทสนมกับผู้ตาย หรือใกล้ชิดกับญาติที่ยังอยู่ เพื่ออุทิศส่วนบุญให้แก่ญาติที่ล่วงลับไปแล้ว และเรียกว่า “บุญอัฐิ” เพราะในพิธีญาติจะนำอัฐิผู้ตายมาเป็นองค์ประกอบในการทำบุญด้วย เป็นสัญลักษณ์รำลึกถึงผู้ตาย ญาติที่เหลืออยู่จะมีความอบอุ่นใจว่าบุญนั้นจะสำเร็จแก่ผู้ตายอย่างแน่นอน ผู้ตายจะพ้นจากการวิเวก ทุกข์ทรมาน และจะได้ไปเกิดในสุคติภูมิต่อไป

๓. ความเชื่อในการ “ทำบุญแจกข้าว”

ชาวอีสานมีความเชื่อว่า วิญญาณของผู้ที่เสียชีวิตไปแล้ว หากไม่ได้รับการทำบุญอุทิศส่วนกุศลไปให้ ภาษาอีสานเรียกว่า “ยังไม่ได้กินข้าวแจก” ดวงวิญญาณนั้นก็จะมีแต่ความอดอยาก ทนทุกข์ทรมานและไม่ได้ไปผุดไปเกิด ด้วยความเชื่อดังกล่าวนี้ อีกทั้งความเป็นห่วงผู้ตาย และความคิดถึงผู้ตาย จึงทำให้มีการจัดงานทำบุญอุทิศส่วนกุศลไปให้แก่ผู้ที่เสียชีวิตไปแล้ว และเรียกงานบุญนี้ว่า “บุญแจกข้าว” ถือเป็นประเพณีดั้งเดิมของชาวอีสาน ที่จัดทำขึ้นทุกครอบครัว ตามโอกาสเวลาที่มีการตายของญาติพี่น้องเกิดขึ้น หวังเพื่อให้ดวงวิญญาณของผู้ตายนั้นได้รับส่วนบุญส่วนกุศล แล้วจะได้ไปเกิดในภพภูมิที่ดีงามต่อไป ซึ่งมีความเชื่อที่เป็นสาเหตุในการทำบุญแจกข้าว ๓ ประการ คือ

๓.๑ ความเชื่อแบบดั้งเดิม

ความเชื่อที่เป็นสาเหตุในการทำบุญแจกข้าวของชาวอีสานแบบดั้งเดิมนั้น มี ๒ ประการ คือ (๑) มาจากประเพณีพิธีกรรมที่ทำสืบทอดกันมาแต่ครั้งโบราณกาล และ (๒) กระทำตามคำสั่งเสียที่ผู้ตายสั่งไว้ก่อนตายว่า ให้ทำบุญแจกข้าวไปให้ ซึ่งมีลักษณะความเชื่อในการกระทำ ๓ ประการ ได้แก่

๓.๑.๑ เชื่อว่า วิญญาณของผู้ตายจะไม่ได้ไปผุดไปเกิด ถ้าไม่ทำ “บุญแจกข้าว” ไปให้ จึงเป็นหน้าที่ของลูกหลานญาติพี่น้องต้องแสดงความ “กตัญญูกตเวที” รู้สำนึกในบุญคุณของบุพการี และความห่วงใยต่อญาติพี่น้องที่จากไป จึงต้องรับผิดชอบดำเนินการจัดงานทำบุญแจกข้าว เพื่ออุทิศ

บุญกุศลไปให้แก่ดวงวิญญาณของผู้ตายตามประเพณีหรือตามคำสั่งของผู้ตาย เพื่อให้ดวงวิญญาณผู้ตายไปเกิดในภพภูมิใหม่ที่ดีต่อไป

๓.๑.๒ เชื่อว่า วิญญาณของผู้ตายจะอดอยากปากแห้ง หิวโหยทุกข์ทรมาน ถ้าไม่ทำบุญด้วยวัตถุสิ่งของเครื่องอุปโภค-บริโภคต่างๆ โดยเฉพาะอย่างจะต้องจัดสำหรับข้าวอุทิศให้ผู้ตาย เรียกว่า “แต่งภาเวน”^๓ (เครื่องเซ่นไหว้) บางแห่งเขียนเป็น “ภาเวร”^๔ วางไว้หน้าโกศบรรจุอัฐิ หรือหน้ารูปถ่ายผู้ตายทุกครั้ง กระทำเหมือนดังผู้ตายยังมีชีวิตอยู่ จึงต้องเลี้ยงข้าวปลาอาหารเหมือนเดิม

๓.๑.๓ เชื่อว่า วิญญาณของผู้ตายจะไม่มีที่อยู่อาศัย หากไม่สร้างหอปราสาทหิ้งอุทิศไปให้ เพราะวิญญาณผู้ที่ตายไปแล้ว ก็ยังต้องการสิ่งต่างๆ เช่นเดียวกับเมื่อครั้งยังมีชีวิตอยู่ คือต้องการที่อยู่อาศัย ทำให้มีการสร้างเรือนจำลองในลักษณะของศาล คือ เอาไม้ไผ่มาทำเป็นโครงบ้าน แล้วปะด้วยกระดาษสี ติตลายที่ทำจากขี้ผึ้ง เรียกว่า “ดอกเผิง”^๕ หรือทำจากต้นกล้วยในลักษณะการแทงหยวก แล้วติดดอกเผิง ประดับกระดาษสีต่างๆ ภายในบรรจุสิ่งของเครื่องใช้ต่างๆ เรียกว่า “ผาสาทเผิง” หรือ “หอดอกเผิง” เพื่อถวายเป็นบังสุกุลอุทิศแก่ดวงวิญญาณผู้ล่วงลับ

๓.๒ ความเชื่อที่มาจากพระพุทธศาสนา

เมื่อพระพุทธศาสนาแผ่ขยายมาสู่บริเวณภาคอีสานแล้ว ชาวพุทธอีสานจึงได้ผนวกแนวคิดที่มาจากพระพุทธศาสนาในรูปแบบการบูรณาการ เพื่อให้เข้ากับเชื่อที่เป็นประเพณีดั้งเดิมของตนอย่างแนบเนียน จนกลายเป็นวัฒนธรรมของตนเองได้อย่างลงตัว ตามความเชื่อที่มาจากพระพุทธศาสนา เรื่องการทำบุญตามหลัก “บุญกิริยาวัตถุ” ข้อ “ทานมัย ปัตติทานมัย และปัตตานุโมทนามัย” รวมทั้งความเชื่อที่มาจากเรื่องอื่นๆ อีก ๓ เรื่อง ดังนี้

๓.๒.๑ เชื่อตามหน้าที่ ที่ปรากฏในเรื่อง ทิศ ๖

ปรากฏใน “สังคาลสูตร”^๖ พระพุทธเจ้าตรัสสอนสังคาลกมาณพถึงเรื่อง การแสดงความนอบน้อมทิศที่ถูกต้องตามแบบพุทธ (อริยวินัย) โดยปฏิบัติหน้าที่ของตนให้สมบูรณ์ ในทิศทั้ง ๖ ดังนี้

๑. ทิศเบื้องหน้า (ปรัถิมทิศ) ได้แก่ บิดามารดา
๒. ทิศเบื้องขวา (ทักษิณทิศ) ได้แก่ ครู อาจารย์
๓. ทิศเบื้องหลัง (ปัจฉิมทิศ) ได้แก่ บุตร-ธิดา ภรรยา

^๓ พระมหาสุวิทย์ อมโร, ความเชื่อของการทำบุญแจกข้าว, (ร้อยเอ็ด : รัตนกิจการพิมพ์, ๒๕๓๐), หน้า ๑๔.

^๔ พระอริยานุวัตร เขมจารีเถระ, คติความเชื่อของชาวอีสาน ในวัฒนธรรมพื้นบ้านคติความเชื่อ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๐), หน้า ๗.

^๕ อุดม บัวศรี รศ., อ่อนซอนอีสาน ชุดที่ ๑, (ขอนแก่น : หจก. โรงพิมพ์คลังนานาวิทยา, ๒๕๔๐), หน้า ๒-๓.

^๖ ที.ปา. ไทย) ๑๑/๒๖๖-๒๖๗/๒๑๒-๒๑๓.

๔. ทิศเบื้องซ้าย (อุตตรทิศ) ได้แก่ มิตรสหาย
๕. ทิศเบื้องล่าง (เหนือทิศ) ได้แก่ คนงาน คนรับใช้
๖. ทิศเบื้องบน (อุปริมทิศ) ได้แก่ พระสงฆ์ สมณะ พราหมณ์

ในบทความฉบับนี้ กล่าวเฉพาะหน้าที่ของบุตรที่จะพึงปฏิบัติต่อบิดามารดาของตน ผู้เป็นทิศเบื้องหน้า ๕ ประการ คือ

๑. ท่านเลี้ยงเรามาแล้ว เราจักเลี้ยงท่านตอบ
๒. จักช่วยทำกิจของท่าน
๓. จักดำรงวงศ์ตระกูล
๔. จักประพฤติตนให้เหมาะสมที่จะเป็นทายาท
๕. เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ทำบุญอุทิศให้ท่าน

ข้อที่เป็นที่มาของงานบุญแจกข้าวชาวอีสาน ในหน้าที่ของลูกที่จะพึงปฏิบัติต่อพ่อแม่ก็คือ ข้อที่ ๕ “เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ทำบุญอุทิศให้ท่าน” ในข้อนี้ถือว่ามีอิทธิพลต่อความเชื่อของชาวอีสานมากที่สุด เพราะญาติของผู้ตายมีความเชื่อว่า ชีวิตหลังความตายมีอยู่จริง トラบใดที่ยังไม่ได้ทำบุญอุทิศให้ วิญญาณของผู้ตายก็ยังคงคอยความหวังจักได้รับส่วนบุญ จากบรรดาลูกหลานญาติพี่น้อง บางคนถึงกับกำชับสั่งไว้ก่อนตายเลยว่า “หากตายแล้วให้ทำบุญแจกข้าวไปให้ด้วย” พ่อ-แม่ทุกคนจึงมีความหวังลึกๆ ในใจที่อยากได้จากลูก ๓ ประการ คือ

๑. ยามแก่เฒ่า หวังเจ้าเฝ้ารับใช้
๒. ยามป่วยไข้ หวังเจ้าเฝ้ารักษา
๓. ยามตายวายชีวา หวังลูกมาปิดตาคราล้นใจ

โดยเฉพาะข้อที่ ๓ นั้น คือหวังลูกมาปิดตาคราล้นใจ คำว่า “ปิดตาคราล้นใจ” ไม่ได้มีความหมายตามตัวหนังสือเท่านั้น แต่ความหมายที่แท้จริงของชาวอีสานก็คือ ตายแล้วให้ทำบุญแจกข้าวไปให้นั่นเอง ดังนั้น ภาระหน้าที่ของลูกที่พึงทำต่อพ่อแม่ จึงไม่ได้สิ้นสุดลงแค่เพียงในชาตินี้เท่านั้น หากแต่ยังยึดยาวออกไปในมิติอื่นคือโลกหน้า หรือ “ปรโลก” อีกด้วย นี่ก็เป็นที่มาของการทำบุญแจกข้าวของชาวอีสานประการหนึ่ง

๓.๒.๒ ความเชื่อที่มาจาก การทำบุญอุทิศแก่เปรตพระญาติของพระเจ้าพิมพิสาร

กรณีเรื่อง “เปรตพระญาติของพระเจ้าพิมพิสาร”^๗ ปรากฏเรื่องเล่าในอรรถกถาธรรมบท เรื่อง “สญชัย”^๘ ความตอนหนึ่งว่า ในคราวที่พระเจ้าพิมพิสารทำบุญถวายพระวิหารเวฬุวันแด่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งเป็นวัดแห่งแรกไว้ในพระพุทธศาสนานั้น พระองค์มิได้อุทิศส่วนกุศลให้แก่เปรต

^๗ ขุ.ขุ.อ. ๗/๑๗๗.

^๘ คณะกรรมการแผนกตำรา, พระอัมมปทัฏฐกถาแปล ภาค ๑, (ครั้งที่ ๒๐), กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒, หน้า ๑๓๘-๙.

ทั้งหลายที่เคยเป็นพระญาติของพระองค์ ตั้งแต่สมัยของพระพุทธเจ้าพระนามว่า “มุสสะ” เมื่อครั้งเป็นมนุษย์เคยทำอกุศลกรรมไว้ เช่น กินอาหารที่เขาเตรียมไว้ถวายพระสงฆ์บ้าง หยิบฉวยอาหารนั้นให้บุตรบ้าง ครั้นตายแล้วจึงไปเกิดเป็น “ปรทัตตูปชีวีเปรต” คือ เปรตที่เป็นอยู่ด้วยส่วนบุญที่ผู้อื่นอุทิศให้ จึงมายืนคอยตามฝาเรือนบ้าง ทางสามแพร่งบ้าง ทางสี่แพร่งบ้าง เพื่อรอรับส่วนบุญที่ญาติทำบุญอุทิศให้ ในวันแรกของการถวายทาน พระเจ้าพิมพิสารไม่ทรงรำลึกถึงพระญาติเหล่านั้นเลย พระองค์ไม่ทรงอุทิศส่วนบุญไปให้แก่เปรตเหล่านั้น เปรตเหล่านั้นจึงแสดงตนส่งเสียงนำหวาดกลัวให้พระเจ้าพิมพิสารได้ทอดพระเนตรเห็น

ในวันต่อมา จึงทรงถวายทานครั้งยิ่งใหญ่อีกครั้ง ขณะที่ทรงถวายข้าวยาคุ ของเคี้ยว ของกิน แต่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้วทรงอุทิสว่า “อิหัง เม ญาติินัง โหตุ ขอทานนิจังถึงแก่พวกญาติทั้งหลายของเรา” ทันใดนั้น ข้าวยาคุ ของเคี้ยว ของกินอันเป็นทิพย์ ก็บังเกิดแก่เปรตเหล่านั้น ให้อัมหน้าสำราญ มีอินทรียอัมเอิบ

ในขณะที่พระองค์ถวายผ้า และเสนาสนะเป็นต้น แต่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้วทรงอุทิสว่า “อิหัง เม ญาติินัง โหตุ ขอทานนิจังถึงแก่พวกญาติทั้งหลายของเรา” ทันใดนั้นเอง ผ้าทิพย์ ยานทิพย์ ปราสาททิพย์ เครื่องปูลาดและที่นอนอันเป็นทิพย์ บังเกิดขึ้นแล้วแก่เปรตเหล่านั้น ได้สวมใส่ใช้สอย

ในขณะที่ทรงหลั่งน้ำทักษิโณทก (กรวดน้ำ) ทรงอุทิสว่า “อิหัง เม ญาติินัง โหตุ สุขิตา โหนตุ ญาติะโย ขอทานเหล่านี้จึงถึงแก่พวกญาติทั้งหลายของเรา ขอญาติทั้งหลายจงมีความสุข” ทันใดนั้นเอง สระโบกขรณีด้วยปทุม ก็บังเกิดแก่พวกเปรตเหล่านั้น ให้ได้อาบ ต้มกิน ระวังความกระหายกระวนกระวายได้แล้ว มีผิวพรรณดุจทอง กลายสภาพจากร่างเปรตเป็นร่างทิพย์ที่สวยงาม สิ้นสุดบาปกรรมในเปตภูมิ ได้เสวยทิพย์วิมานเพราะผลแห่งการอุทิศส่วนบุญของพระเจ้าพิมพิสาร ซึ่งเป็นอดีตพระญาติของเปรตเหล่านั้น

ดังนั้น การทำบุญแจกข้าวของชาวอีสานซึ่งเกิดจากสาเหตุสำคัญ คือปรารถนาถึงญาติพี่น้องที่ล่วงลับไป ต้องการจะทำบุญอุทิศส่วนกุศลไปให้ ด้วยหวังว่าผู้ตายจะมีโอกาสได้รับส่วนบุญนี้ด้วย เรื่องเปรตพระญาติของพระเจ้าพิมพิสาร จึงมีอิทธิพลต่อความเชื่อเรื่องการทำบุญแจกข้าวโดยตรง เรื่องการถวายจตุปัจจัยไทยทานต่างๆ ส่วนมากมาจากเรื่องนี้ทั้งหมด โดยเฉพาะเรื่องการ “กรวดน้ำ” อุทิศบุญนั้นชาวไทยทุกภูมิภาคล้วนได้แบบอย่างมาจากเรื่องของพระเจ้าพิมพิสารนี้เอง และหากญาติพี่น้องที่ตายจากโลกนี้ไปแล้ว ไปเกิดเป็นเปรตดังเรื่องนี้ ก็คงจักต้องได้รับส่วนบุญส่วนกุศลที่อุทิศไปให้อย่างแน่นอน ถึงแม้ญาติพี่น้องของตนจะไม่ได้ทำบาปกรรมประการดังกล่าว แต่ด้วยความตระหนักรู้ในการทำบุญในพระพุทธศาสนา จึงพยายามชวนช่วยงานบุญนี้อย่างเต็มที่

๓.๒.๓ ความเชื่อเรื่องการทำทักษิณาทานตามพระพุทธดำรัสใน “ติโรกฺขทสุตฺร”

ใน “ติโรกฺขทสุตฺร”^{๙๔} ว่าด้วยเรื่องเปรตที่อยู่ภายนอกฝาเรือน พระผู้มีพระภาคตรัสพระคาถานี้ เพื่ออนุโมทนาพระเจ้าพิมพิสารจอมทัมมครรัฐ ว่า

...ในเปรตวิสัยนั้น ไม่มีกสิกรรม (การทำไร่ไถนา)

ไม่มีไคร้กขกรรม (การเลี้ยงวัวไคร้)

ไม่มีพาณิชย์กรรม (การค้าขาย) เช่นนั้น

การแลกเปลี่ยนซื้อขายด้วยเงิน ก็ไม่มี

ผู้ที่ตายไปเกิดเป็นเปรตในเปรตวิสัยนั้น

ดำรงชีพด้วยผลทานที่พวกเขาอุทิศให้จากมนุษย์โลกนี้...

...กุลบุตรเมื่อระลึกถึงอุปการะ

ที่ญาติผู้ละไปแล้ว (เปรต) เคยทำไว้ในกาลก่อนว่า

ผู้นั้นได้ให้สิ่งนี้แก่เรา ได้ทำสิ่งนี้แก่เรา

ได้เป็นญาติ มิตร และสหายของเรา

ก็ควรถวายทักษิณาทานอุทิศให้แก่ญาติผู้ละไปแล้ว

การร้องให้ ความเศร้าโศก

หรือความร่ำไห้คร่ำครวญอย่างอื่นใด

ใครๆ ไม่ควรทำเลย เพราะการร้องให้ เป็นต้นนั้น

ไม่เป็นประโยชน์แก่ญาติผู้ล่วงลับไปแล้ว

ญาติทั้งหลายก็ยังคงสภาพอยู่อย่างนั้น

ส่วนทักษิณาทานนี้แล ที่ตั้งไว้ดีแล้วในพระสงฆ์

ย่อมสำเร็จประโยชน์เกื้อกูลสิ้นกาลนาน...

สาระสำคัญของติโรกฺขทสุตฺร^{๙๕}

๑. ผู้ต้องการแสดงความ “กตัญญูกตเวทิตี” แก่บุพการีผู้มีอุปการะ หรือญาติผู้ล่วงลับไปแล้วก็สามารถทำได้ โดยถวายทักษิณาทานอุทิศส่วนบุญไปให้

๒. เปตภูมิ^{๙๖} เป็นภูมิของสัตว์ผู้ต้อง “เสวยผลกรรม” ที่เคยทำไว้เมื่อครั้งเป็นมนุษย์ เป็นภูมิที่ไร้อาชีวะ ขาดอาหาร คอยรับส่วนบุญที่เขาอุทิศให้อย่างเดียวเท่านั้น

^{๙๔} ดูความละเอียดใน ขุ.ขุ. (ไทย) ๒๕/๑-๑๒/๑๕-๑๗, ดูเทียบ ขุ.เปต. (ไทย) ๒๖/๑๔-๒๕/๑๗๐-๑๗๒.

^{๙๕} ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/บทนำหน้า ๒๐-๒๑.

^{๙๖} คำว่า “เปตภูมิ” แปลว่า สัตว์พวกหนึ่งที่เกิดในอบายภูมิ เรียกว่า “เปตวิสัย” หรือ “เปรตวิสัย” สัตว์พวกนี้ได้รับทุกขเวทนาต่างๆ ตามผลแห่งกรรมชั่วที่ได้ทำไว้ คำว่า “เปต” เป็นบาลี สันสกฤตเป็น “เปรต” ซึ่งมีความหมายตรงกัน แปลได้ ๒ ความหมาย คือ (๑) แปลว่า “ผู้จากไป” หมายถึงผู้จากโลกนี้ไป คือผู้ตายไปแล้ว ผู้

๓. การแสดงความ “อาลัยรัก” ต่อผู้มีอุปการะหรือญาติผู้ล่วงลับไป ด้วยการร้องไห้ เศร้า โศก คร่ำครวญนั้น มิได้เกิดประโยชน์แต่อย่างใด เพราะไม่สามารถจะเรียกร้องให้ท่านเหล่านั้นกลับฟื้นคืนชีพได้ แต่ “ทักษิณาทาน” ที่บุคคลถวายในพระสงฆ์เท่านั้น ย่อมสำเร็จประโยชน์แก่ญาติผู้ล่วงลับไป

ดังนั้น “ติโรกฐตสูตร” จึงเป็นกุศโลบายที่พระผู้มีพระพุทธเจ้าทรงใช้สั่งสอนให้บุคคลมีจิตใจเสียสละบริจาคทานเพื่อประโยชน์ส่วนรวม และเพื่อสั่งสมบุญไว้ในภายหน้า จึงเป็นที่มาแห่งการทำบุญแจกข้าวอีกเรื่องหนึ่งที่มีอิทธิพลส่งผลให้ชาวอีสาน ได้แสดงความกตัญญูทเวที่ผ่านงานบุญแจกข้าวมาช้านาน ซึ่งใน “ติโรกฐตสูตร” ได้ระบุบุคคล ๕ จำพวก ที่ควรทำบุญแจกข้าวไปให้ คือ

๑. *อะทาสี เม* ผู้เคยให้สิ่งนี้แก่เรา
๒. *อะกาลี เม* ผู้เคยทำสิ่งนี้แก่เรา
๓. *ญาคี เม* ผู้เคยเป็นญาติของเรา
๔. *มิตตา เม* ผู้เคยเป็นมิตรของเรา
๕. *สะขา เม* ผู้เคยเป็นสหายของเรา

หากรำลึกถึงบุญคุณของบุคคลทั้ง ๕ จำพวกนี้ ที่ละจากโลกนี้ไปแล้ว ก็ควรทำ “ทักษิณาทาน” คือทำบุญแจกข้าวแล้วอุทิศส่วนบุญไปให้

๔. ลักษณะการทำบุญแจกข้าว

จากความเชื่อดังกล่าวนี้ จึงกลายเป็นวิถีแห่งการทำบุญแจกข้าวของชาวอีสาน เพราะในงานบุญแจกข้าว ไม่เพียงเป็นการอุทิศผลบุญไปยังผู้ล่วงลับอย่างเดียวเท่านั้น หากแต่ยังเป็นช่วงเวลาของการคืนกลับมารวมตัวกันของเครือญาติทั้งหลาย และนั่นก็หมายถึงการรวมพลังของชาวบ้านที่ยังคงพิสูจน์ได้ว่า มิตรภาพยังมีอยู่อย่างไม่เหือดหาย เป็นการแสดงพลังแห่งความกตัญญูทเวที่ที่ชัดเจนที่สุด ถึงแม้คนตายจะอยู่คนละภพภูมิ แต่ภพภูมิมีอาจขวางกั้นความกตัญญูทเวที่ไว้ได้ นี่คือจุดมุ่งหมายในการทำบุญแจกข้าวที่แท้จริง และนับเป็นโอกาสในการทำบุญกิริยาวัตรอื่นๆ ได้อีกมากมาย เป็นการสั่งสมเสบียงบุญให้กับตนเองอีกด้วย สามารถแบ่งลักษณะการทำบุญแจกข้าวได้ ๓ ประการ

๔.๑ บุญแจกข้าวฮ้อน

คำว่า “แจกข้าวฮ้อน” ในภาษาอีสานหมายความว่า เป็นการกระทำที่เร่งด่วน อาจเป็นเพราะญาติพี่น้องไม่มีเวลาและอยู่ห่างไกลกัน ไปมาหาสู่ไม่สะดวก หรือเพราะด้วยฐานะทางครอบครัวไม่อำนวย และไม่มีคนพอจะช่วยเหลืองานได้เต็มที่ จึงไม่มีการเตรียมวางแผนงานไว้ล่วงหน้า หากมี

ล่วงลับไปแล้ว พิธีทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้ผู้ที่ย้ายไปแล้ว เรียกว่า “เปตพลี” หรือ “ปุพฺพเปตพลี” (๒) แปลว่า สัตว์พวกหนึ่งที่เกิดเป็นโอปปาติกะเปรต ในเปตภูมิ หรือเปรตวิสัย ซึ่งเป็นอบายภูมิ

การตายเกิดขึ้นก็ตั้งศพบำเพ็ญกุศลตามประเพณี หลังจากพิธีฌาปนกิจศพเรียบร้อยแล้ว ไม่เกิน ๓ วัน เก็บอัฐิผู้ตายแล้วก็ตั้งกองบุญขึ้นที่บ้าน นิมนต์สงฆ์มาเจริญพระพุทธมนต์เย็น เชิญแขกมาร่วมงาน ถวายภัตตาหารเช้าแล้วทำพิธีแจกข้าว คือถวายจตุปัจจัยเครื่องไทยธรรม และเลี้ยงข้าวปลาอาหารผู้มาร่วมงาน ให้แล้วเสร็จในภาคเช้าวันนั้นเลย แม้เป็นงานแจกข้าวที่เร่งด่วนรัดสั้น แต่ก็ทำให้ได้บุญอย่างครบถ้วนเพียงแต่ไม่ปรากฏเด่นชัดในสังคมเท่านั้นเอง

๔.๒ บุญแจกข้าวปกติ

เป็นบุญแจกข้าวที่มีการวางแผนเตรียมงานไว้ล่วงหน้า จะจัดทำหลังจากตายแล้ว ๑ ปี ถึง ๓ ปี จึงมีการทำบุญแจกข้าวอุทิศให้ นิยมทำในช่วงเดือนมีนาคม-พฤษภาคม ซึ่งเป็นช่วงที่ว่างเว้นจากการทำไร่ไถนาแล้ว ญาติพี่น้องมีเวลาปลีกตัวมาร่วมงานได้อย่างเต็มที่ เป็นการจัดงานบุญที่ยิ่งใหญ่ในครอบครัว ต้องใช้เวลาเตรียมงานเป็นแรมเดือน ต้องบอกกล่าวเล่าแจ้งญาติพี่น้องให้ทราบโดยทั่วหน้า ทั้งใกล้และไกลจะขาดญาติฝ่ายใดไปไม่ได้ เป็นงานบุญแจกข้าวที่มีรูปแบบกิจกรรมที่ครบทุกรายการ เพราะมีการแบ่งหน้าที่ในการทำงานอย่างชัดเจน เน้นกิจกรรมการแสดงความกตัญญูตเวทีเป็นสำคัญ จึงเป็นการทำบุญแจกข้าวที่เป็นไปตามหลักบุญกิริยาวัตถุในพระพุทธศาสนา และแสดงวิถีการแบ่งปันกันอย่างชัดเจน

๔.๓ บุญแจกข้าวรวมกับงานบุญอื่น

เป็นบุญแจกข้าวที่จัดขึ้นพร้อมกับการงานบุญใหญ่ต่างๆ เช่น งานบวช เรียกว่า “บวชอุทิศ” งานกฐิน เรียกว่า “กฐินอุทิศ” หรือ “ผ้าป่าอุทิศ” เป็นต้น ซึ่งในงานดังกล่าวมีการเตรียมงานไว้ล่วงหน้าหลายเดือน หรืออาจเป็นแรมปี มีรูปแบบการจัดงานที่ชัดเจน คล้ายกับงานแจกข้าวตามปกติ แต่จัดให้ยิ่งใหญ่กว่า เพราะจัดเต็มทุกรายการ ผู้ที่จะจัดงานบุญแจกข้าวลักษณะนี้ได้ ต้องเป็นครอบครัวที่มีฐานะดี การเงินดีไม่มีปัญหาในการใช้จ่าย สามารถรับรองแขกได้อย่างเต็มที่ และเป็นคนที่ชื่อเสียงทางสังคม มีแขกผู้มาร่วมงานมาก มีมหรสพสมโภชงานอย่างเอิกเกริก นิยมจัดขึ้นในช่วงเทศกาลออกพรรษาแล้ว ระหว่างเดือนตุลาคม-พฤศจิกายน บรรยากาศเหมาะแก่การจัดงานได้เต็มที่ และเป็นจุดกำเนิดของบรรดาศิลปินแขนงต่างๆ เช่น หมอลำ หมอแคน วงดนตรีพื้นบ้าน และการแสดงศิลปวัฒนธรรมอื่นๆ อย่างเป็นรูปธรรมชัดเจน แต่มักมีอบายมุขเข้ามาเกี่ยวข้อง หากเจ้าภาพผู้ดำเนินงานไม่ชัดเจน ก็อาจเป็นงานบุญที่สิ้นเปลืองทำให้เสียทรัพย์มาก แต่กลับได้บุญน้อย เข้าทำนอง “ต้ำน้ำพริกละลายแม่น้ำ” ผู้ทำบุญแจกข้าวในลักษณะนี้จึงต้องตระหนักให้ดี

ดังนั้น งานบุญแจกข้าวชาวอีสาน จึงไม่ได้เป็นเพียงการแสดง ความ “กตัญญู” ผ่านกิจกรรมในบุญพิธีทางพระพุทธศาสนาเท่านั้น หากแต่ยังรวมไปถึงการสร้างโอกาสให้กลุ่มศิลปินชาวอีสาน ได้โอกาสเปิดตัว เปิดแสดง ร่วมแรงสามัคคีและสร้างสรรค์นันทนาการบันเทิงในแบบฉบับของอีสาน ก่อให้เกิดเป็น “วัฒนธรรม” ของแผ่นดินได้อย่างงดงาม และงานบุญแจกข้าวจึงเป็นงานที่แสดง

พลังแห่งความเป็นเครือญาติที่ไม่มีวันตัดขาดจากกันได้ แม้ความตายก็พรากได้เพียงร่างกายเท่านั้น แต่จิตใจยังเหนียวแน่นมั่นคงในความเป็นญาติอยู่ตลอดกาล

๕. การทำบุญแจกข้าวตามหลักพระพุทธศาสนา

การทำบุญแจกข้าวของชาวอีสานนั้น ตั้งอยู่บนพื้นฐานหลักการทำบุญทางพระพุทธศาสนา กล่าวคือ การทำกุศลกรรมที่เป็นประโยชน์แก่ตนเองและผู้อื่น เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตให้เป็นบุคคลที่มีความ “สุขใจ” และเพื่อพัฒนาสังคมให้มีความเสมอภาคทางด้านความสุข ตามพระพุทธดำรัสที่ว่า “สุโข ปุญฺสุส อุจฺจโย”^{๑๒} แปลว่า “การสั่งสมบุญนำความสุขมาให้” เพราะบุญที่ทำแล้วสามารถเป็นที่พึ่งได้ ดังมีพระพุทธภาษิตรับรองไว้ว่า “บุญญาภิ ปรโลกสมิ ปติภูฐา โหนติ ปาณินิ”^{๑๓} แปลว่า “บุญทั้งหลาย ย่อมเป็นที่พึ่งของสัตว์ในโลกหน้า” การทำบุญแจกข้าวของชาวอีสาน จึงปฏิบัติตามแนวทางแห่ง “บุญกิริยาวัตถุ”^{๑๔} คือ เรื่องที่ทำแล้วเป็นบุญ ๑๐ ประการ คือ

๕.๑ ทานมัย การแบ่งปันผู้อื่นด้วยสิ่งของ เป็นการขจัดความเห็นแก่ตัว ความใจแคบ ความตระหนี่ถี่เหนียว และความยึดติดในวัตถุ นอกจากนี้ สิ่งของที่แบ่งปันในงานแจกข้าวก็ล้วนแล้วแต่เป็นประโยชน์กับบุคคล หรือชุมชนโดยส่วนรวม เพราะคำว่า “แจกข้าว” ก็คือการแจกจ่าย หรือแบ่งปันข้าวปลาอาหาร รวมทั้งวัตถุสิ่งของจตุปัจจัยไทยธรรมต่างๆ ที่ถวายแก่พระสงฆ์ ซึ่งก็คือการทำบุญด้วยการให้ทานนั่นเอง

๕.๒ สීමมัย ทำบุญด้วยการรักษาศีล หรือประพฤติดีงาม เป็นการฝึกฝนที่จะ ลด ละ เลิก ความชั่ว ไม่ไปเบียดเบียนใคร มุ่งที่จะทำความดี เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ผู้อื่น เป็นการหล่อเลี้ยงบ่มเพาะให้เกิดความดีงาม และพัฒนาคุณภาพชีวิตไม่ให้เกิดทุกข์ บุญแจกข้าวก็มุ่งจะพัฒนาเรื่องศีลด้วย เพราะองค์ประกอบการทำบุญแจกข้าวต้องบริสุทธิ์ โดยเฉพาะเจ้าภาพจะต้องมีศีล วัตถุสิ่งของที่นำมาทำบุญต้องได้มาอย่างสุจริต ผู้ที่เป็นปลื้มคหาห คือผู้มารับทานในงานบุญแจกข้าวครั้งนี้ก็ต้องมีคุณสมบัติอย่างต่ำคือ ศีล ๕ เป็นเบื้องต้น จึงจักทำให้การทำบุญแจกข้าวบรรลุตามวัตถุประสงค์ คือ อำนวยผลแก่ญาติที่ล่วงลับไปแล้วอย่างเต็มที่

๕.๓ ภาวนามัย ทำบุญด้วยการพัฒนาจิตใจให้สะอาด สว่าง สงบ เย็น เป็นอิสระ และมีความสุข เป็นการพัฒนาจิตใจและปัญญา ทำให้จิตสงบ ไม่มีกิเลส ไม่มีเรื่องเศร้าหมอง เห็นคุณค่าสิ่งต่างๆ ตามความเป็นจริง เพื่อให้ชีวิตมีความสุข มีคุณภาพชีวิตดีขึ้น การตั้งใจสดับพระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์ หรือตั้งใจอุทิศส่วนบุญให้แก่ผู้ล่วงลับไปแล้วในงานบุญแจกข้าว จึงเป็นการเจริญ “สมาธิภาวนา หรือ เมตตาภาวนา” เพื่อพัฒนาจิตใจให้มีคุณภาพและสุขภาพจิตที่ดีด้วย

^{๑๒} ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๑๘/๖๘ (ลาชเทวธิตาวัตถุ).

^{๑๓} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๑๕/๑๓๓ (ปิยสูตร).

^{๑๔} ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๒๔๖.

๕.๔ อปถายนมาย ทำบุญด้วยการอ่อนน้อมถ่อมตน มีสัมมาคารวะ รวมถึงการให้เกียรติให้ความเคารพซึ่งกันและกันตามฐานะต่างๆ ทั้งในความคิดความเชื่อ และวิถีปฏิบัติของบุคคล ครอบครัว และสังคมอื่น เป็นการลดทิฐิมานะ ลดความเย่อหยิ่งในความเป็นตัวตน งานบุญแจกข้าวจึงมีการกราบไหว้บูชาบุพการีชน และอ่อนน้อมถ่อมตนต่อผู้เฒ่าผู้แก่ หรือผู้หลักผู้ใหญ่ที่มาร่วมงานด้วย

๕.๕ ไวยาวัจจมาย ทำบุญด้วยการช่วยเหลือกิจการงานของผู้อื่นในชุมชนและสังคม ด้วยการสละแรงกายเพื่องานส่วนรวม ในงานบุญแจกข้าวจะปรากฏชัดเจนมาก เพราะต้องอาศัยความร่วมมือไม่ร่วมมือ ร่วมแรงร่วมใจในการช่วยเหลือกิจกรรมต่างๆ ทั้งก่อนงาน ขณะดำเนินงาน จึงคลาคล่ำไปด้วยผู้มาช่วยงานทุกเพศทุกวัย และหลังจากเสร็จงานแล้วยังช่วยเก็บสิ่งของต่างๆ อีกด้วย

๕.๖ ปัตติทานมาย ทำบุญด้วยการแบ่งปันความดีให้ผู้อื่น และเปิดโอกาสให้คนอื่นได้ร่วมทำบุญร่วมกับตน มีส่วนร่วมทำ ร่วมแสดงความคิดเห็น รวมไปถึงการอุทิศส่วนบุญให้แก่ผู้ที่ล่วงลับไปแล้วด้วย ข้อนี้คือจุดประสงค์หลักของงานบุญแจกข้าว คืออุทิศบุญไปให้ญาติที่ตายไปแล้ว

๕.๗ ปัตตานุโมทนามาย ทำบุญด้วยการยินดีในความดี ความสำเร็จ ความก้าวหน้าของผู้อื่น เป็นการเปิดโอกาสร่วมใจอนุโมทนาในการกระทำความดีของผู้อื่น งานบุญแจกข้าวทุกงานจึงมีการบอกข่าวเล่าแจ้ง เพื่อเปิดโอกาสให้ผู้อื่นมีส่วนบุญนี้ด้วย จึงมีญาติธรรมมาร่วมงานอย่างมากมาย

๕.๘ ธัมมัสสวนมาย ทำบุญด้วยการฟังธรรม การศึกษาหาความรู้บ่มเพาะสติปัญญาให้สว่างไสว ฟังเรื่องที่ดีมีประโยชน์ต่อสติปัญญา หรือมีประโยชน์ต่อการดำเนินชีวิต งานบุญแจกข้าวทุกงานจะต้องมีการฟังธรรม อย่างน้อยก็ฟังพระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์ ที่พิเศษกว่านั้นก็คือฟังเทศน์อานิสงส์ ๑ หรือ ๒ หรือ ๓ ธรรมาสน์ เพื่อเปิดโอกาสให้ญาติธรรมได้ทราบอานิสงส์การทำบุญแจกข้าว เป็นการบำเพ็ญกุศลให้เพิ่มพูนได้อย่างดียิ่ง

๕.๙ ธัมมเทศนามาย ทำบุญด้วยการแสดงธรรม แนะนำวิทยาการที่ดีและมีประโยชน์มาให้ธรรมะ และข้อคิดที่ดีแก่ผู้อื่น ด้วยการแสดงธรรม นำธรรมะไปบอกกล่าว เผื่อแผ่ให้คนอื่นได้รับฟัง ให้รู้จักวิธีการดำเนินชีวิตที่ดี ในเรื่องของความจริง ความดี ความงาม ในงานบุญแจกข้าวเจ้าภาพจึงต้องติดต่อประสานงาน เพื่ออาราธนาพระสงฆ์ที่ทรงภูมิธรรม ภูมิรู้ มาแสดงธรรมในงาน เพื่อเป็นธรรมทานอุทิศแด่บุพการีแทบทุกงาน

๕.๑๐ ทิฏฐชุกกรรม ทำบุญด้วยการมีสัมมาทัศนะ คือ รู้ว่าสิ่งใดดีควรทำ สิ่งใดชั่วควรละเว้น เห็นชอบตามทำนองคลองธรรม เชื่อว่ามารดาบิดามีคุณ โลกหน้ามีจริง บุญ-บาปมีจริง กฎแห่งกรรมมีจริง เป็นต้น ในงานบุญแจกข้าวจึงต้องทำให้ถูกต้องตามหลักการทำบุญในพระพุทธศาสนา กล่าวโดยย่อ ทิฏฐชุกกรรมก็คือ การมีปัญญาหรือการรู้จักใช้เหตุผลในการดำเนินชีวิตนั่นเอง

สำหรับข้อสุดท้ายนี้ เป็นดัชนีชี้วัดความเป็นชาวพุทธที่แท้จริงว่า ในงานบุญแจกข้าวใดที่เจ้าภาพเป็น “ชาวพุทธแท้” จะต้องรู้หลักการทำบุญตามแบบวิถีพุทธ ไม่หลงไหลได้ปลื้มกับการ

ทำบุญที่มีอบายมุขเข้ามาเกี่ยวข้อง แต่ถือเป็นโอกาสในการเข้าถึงพระรัตนตรัยแล้วบำเพ็ญบุญกุศริยา
 วัตถุให้ครบถ้วนถูกต้องชัดเจน เกิดเป็นคุณค่าประกาศความ "กตัญญู" แสดง "กตเวทิตี" เพื่ออุทิศเป็น
 บุญการีบูชา นำพาตนและผู้อื่นให้ประสบบุญอย่างเต็มที่

ดังนั้น การทำบุญแจกข้าว ที่ชาวอีสานนิยมกระทำมาหลายชั่วอายุคนนั้น จึงไม่ใช่บุญที่
 เลื่อนลอยไม่มีเหตุผล แต่เป็นบุญที่มีผลดีแก่ผู้กระทำ กล่าวคือ เป็นบุญที่ช่วยขัดเกลาจิตใจของบรรดา
 ลูกหลานญาติพี่น้อง และแขกผู้มาร่วมงานให้ละเอียดประณีตยิ่งขึ้น อีกทั้งเป็นกิจกรรมที่ปลูกฝัง
 คุณธรรมที่ดียิ่งขึ้นคือ "ความกตัญญูกตเวทิตี" ตามหลักพระพุทธศาสนาให้ปรากฏเด่นชัดยิ่งขึ้น
 เพื่อให้อนุชนลูกหลานได้สืบทอดเป็นมรดกธรรมต่อไป

สรุป

การทำบุญแจกข้าวของชาวอีสาน ก็คือการทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้แก่ญาติพี่น้องที่ล่วงลับ
 ไปแล้ว ด้วยการทำบุญตามหลักบุญกุศริยาวัตถุข้อที่ว่าด้วย "ปัตติทานมัย" บุญสำเร็จด้วยการแบ่งบุญ
 หรืออุทิศส่วนบุญให้แก่ผู้อื่น มีการกระทำทั้งแบบปกติธรรมดาตามฐานะทางครอบครัวและแบบ
 ยิ่งใหญ่ คือจัดเต็มทุกรายการ ตามความเชื่อที่มีมาตั้งแต่ดั้งเดิมในท้องถิ่นอีสาน และที่ปรากฏในคำ
 สอนของพระพุทธศาสนา เรื่องการปฏิบัติหน้าที่ตามหลักทศ ๖ เรื่องแปรตพระญาติของพระเจ้าพิม
 พิศาร และตามพระพุทธรูปที่ปรากฏใน "ติโรกฐทสูตร" ซึ่งต้องอาศัยความร่วมมือของญาติพี่น้อง
 ทุกฝ่าย รวมถึงเพื่อนบ้านที่สนิทสนมใกล้ชิด ต่างร่วมแรงร่วมใจกันช่วยเหลืองานด้านต่างๆ จนแล้ว
 เสร็จ นับเป็นรูปแบบงานบุญที่เชื่อมความสัมพันธ์ สمانฉันท์มิตรภาพให้กระชับแน่นแฟ้นยิ่งขึ้น โดยมี
 ผู้ตายเป็นสื่อกลางดึงคนเข้าหา "ธรรม" คือความ "กตัญญูกตเวทิตี" และอาศัยความสมัคสมาน
 สามัคคีปรองดองของเครือญาติเป็นสำคัญ

หนังสืออ้างอิง

ปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**,
กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

มหามกุฏราชวิทยาลัย, **พระไตรปิฎกและอรรถกถา ชุด ๙๑ เล่ม**. กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราช
วิทยาลัย, ๒๕๔๑.

ทุติยภูมิ

คณะกรรมการแผนกตำรา, **พระธัมมปัทฏฐกถาแปล ภาค ๑**, (ครั้งที่ ๒๐), กรุงเทพมหานคร
: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**, (ครั้งที่ ๑๑),
กรุงเทพมหานคร : บริษัทเอส.อาร์.พรีนติ้ง แมสโปรดักส์จำกัด, ๒๕๕๖.

พระมหานิพนธ์ มหาธมมรชิตโต, “บุญแจกข้าว”, ใน **สารธรรม : ทำบุญได้บุญ**, (ขอนแก่น:
หจก.โรงพิมพ์คลังนานาวิทยา, ๒๕๕๒).

พระมหาสุวิทย์ อมโร, **ความเชื่อของการทำบุญแจกข้าว**, ร้อยเอ็ด : รัตนกิจการพิมพ์, ๒๕๓๐.

พระอริยานุวัตร เขมจารีเถระ, **คติความเชื่อของชาวอีสาน** ในวัฒนธรรมพื้นบ้านคติความเชื่อ,
กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๐.

ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒**, กรุงเทพมหานคร :
บริษัทนานมีบุ๊คส์ จำกัด, ๒๕๔๖.

อภิญวัฒน์ โพธิ์सान ผศ.ดร., **คู่มือพิธีทำบุญ**, มหาสารคาม : หจก.อภิชาติการพิมพ์, ๒๕๕๗.

อุดม บัวศรี, รศ., **ออนซอนอีสาน ชุดที่ ๑**, (ขอนแก่น : หจก. โรงพิมพ์คลังนานาวิทยา, ๒๕๔๐).

บันทึกข้อความ

ส่วนงาน สำนักวิชาการวิทยาเขตขอนแก่น
 ที่ ศธ ๖๑๓๑.๑/ว.๗ วันที่ ๒๐ มีนาคม ๒๕๖๐
 เรื่อง ตอบรับการตีพิมพ์บทความในการประชุมวิชาการระดับชาติ ครั้งที่ ๔

นมัสการ พระครูสุธีศัมภีร์ญาณ, ผศ.ดร.

ตามที่ท่านได้ส่งบทความเรื่อง “ความเชื่อในการทำบุญแจกข้าวชาวอีสาน” เพื่อลงตีพิมพ์บทความในการประชุมวิชาการระดับชาติ ครั้งที่ ๔ กองบรรณาธิการได้ทำตามกระบวนการพิจารณาบทความ โดยเสนอบทความต่อคณะกรรมการผู้เชี่ยวชาญ (Peer Review) พิจารณาตรวจแก้ไขเพื่อความสมบูรณ์ก่อนลงตีพิมพ์นั้น

ในการนี้ กองบรรณาธิการขอแจ้งให้ท่านทราบว่า บทความวิจัยที่ท่านส่งมาได้ผ่านการพิจารณาเรียบร้อยแล้ว และอยู่ในขั้นตอนการตีพิมพ์บทความในการประชุมวิชาการระดับชาติ ครั้งที่ ๔ ณ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น ในวันที่ ๓๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๖๐ คราวนี้แล้ว

จึงเรียนมาเพื่อทราบ

(ดร.สุรพล พรหมกุล)

บรรณาธิการ การประชุมวิชาการระดับชาติ ครั้งที่ ๔
 มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
 วิทยาเขตขอนแก่น

Boon Caekkhao: Model of sharing and creating katannu of E-san people

Asst. Prof. Dr. Phrakhru Sudhikhambhirayana

Mahachulalongkornrajavidyalaya University

Abstract

The preliminary findings of the research titled “Boon Caekkhao: Model of sharing and creating katannu of E-san people” show that the Boon Caekkhao ceremony has two main purposes - (1) To cultivate a belief-system based on the activity of Rice Donation, (2) To educate people of sharing pattern and gratefulness of Rice Donation activity. Based on these two purposes the research aimed at analyzing popularity of gratitude via Rice Donation activity of E-san people.

The E-san people have a deep-rooted belief that the spirits of the deceased still need to consume “rice and water” as human beings do. Since the spirit/s cannot grow the seed by themselves it is believed that they need the intervention of the new generation still existing to give them the much needed offering of rice and water that would eventually relieve them from the burden of suffering arising from perpetual hunger. Following this belief, people need to serve a Food Set called “Phaven” for the spirits and build a palace from wax to be a house for the deceased grandparents or ancestors’ spirits as well.

Rice Donation activity clearly depicts selflessness and selfless help to the other and society as a whole. This particular activity is related to other rituals in Buddhism that are of public interests such as Ordination, Kathin dedication or the Apology activities (restoration of ancestral mortal remains at suitable places).

However, Rice Donation activities are now different in each community of householders. While some people still do the same way as in ancient time, some adapt different aspects to fit in to the context of modern-day world and time. Some aspectual parts of the ceremony are lost since much is dependent on changes in society and economic status. But the thing which is still in existence is the core aim or essence, i.e. gratefulness, even if it might be restricted by priority given to other activities in the present time.

Keywords : Boon caekkhao, sharing, E-san people, katannu.

GAUTAM BUDDHA UNIVERSITY
The School of Buddhist Studies and Civilization,
International Conference on
Buddhism Traditions, Ideologies and Dissent
 from 7th to 9th September, 2017.

August 3, 2017

CHIEF PATRON
 Hon'ble Vice Chancellor
 GBU, Greater Noida

ORGANIZING SECRETARY
 Dean, SoBSC
 Dr. Anand Singh

ORGANIZING COMMITTEE
 Dr. A. K. Singh
 Assistant Professor
 Dr. Priya Sen Singh
 Assistant Professor
 Dr. C. S. Paswan
 Assistant Professor
 Dr. C. V. Sivasai
 Assistant Professor
 Dr. G. Dorjey
 Assistant Professor
 Dr. Gyanaditya Shalgya
 Assistant Professor
 Dr. Indu Girish
 Assistant Professor
 Dr. Priyadarini Mitra
 Assistant Professor
 Mr. Vikram K. Yadav
 Faculty Associate

For Any Queries Contact:
 Email:
 buddhiststudiesgbu@gmail.com
 Mobile: +91-8130117721
 9582714010

Dear Dr. Phrakhu Sudhikhambhirayana

The School of Buddhist Studies and Civilization, Gautam Buddha University, is organizing an International Conference at its Campus from September 7-9, 2017. The theme of the conference is **Buddhism: Traditions, Ideologies and Dissent**. It is our distinct pleasure to inform you that your Abstract entitled "**Boon Caekkhao: Model of Sharing and Creating Katannu of E-San People**" is accepted for presentation. We officially invite you to present your paper on above referenced topic of your abstract. Kindly send the full paper latest by August 15, 2017.

Please review this information carefully:

The University will provide you local transportation, lodging and foodings. In order to facilitate the airport/railway station transfer arrangement for your arrival, kindly complete the attached Confirmation Form 'A' and return to us together with the latest brief bio-data/resume of your good self and your digital photograph together with the copy of your valid passport (foreign invitee). For the purpose of Registration of your participation and presence, you are further advised to complete Form 'B'. On your arrival at the University Guest House, kindly hand over the said Form 'B' to our Volunteer at the Registration Counter who shall then give you your room key as well as the conference materials. You will be informed about the programme schedule later on.

We'll follow up with you personally but if you have any questions in the interim give us a call or email to Dr. Arvind Kumar Singh & Dr. Gurmet Dorjey on the following contact addresses: Contact Numbers: Mobile: +918130117721, 9582714010 Emails: arvinds@gbu.ac.in, arvindbantu@yahoo.co.in, gurmet@gbu.ac.in, buddhiststudiesgbu@gmail.com

Thanks a lot for your interest and cooperation. We hope that you will find your participation in the conference rewarding, academically and professionally stimulating. We look forward to hear from you.

Sincerely yours in the Dhamma,

(Dr. Anand Singh)
 Organizing Secretary

๑. กิจกรรมด้านการเรียนการสอนในสถาบันการศึกษา

- สามารถนำผลการศึกษาวิจัยไปประยุกต์ใช้ในการเรียนการสอนในรายวิชา ธรรมะประยุกต์ , ธรรมบทยศึกษา และพระไตรปิฎกวิเคราะห์, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น

- สามารถนำผลการวิจัยไปวิเคราะห์ร่วมกับวัฒนธรรมจังหวัด การพัฒนาจิตใจและปัญญา การจัดกิจกรรมทำบุญประจำปีเชิงวัฒนธรรมแบบเชื่อมโยง โดยความร่วมมือของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย องค์การส่วนท้องถิ่น จังหวัดขอนแก่น จังหวัดร้อยเอ็ด จังหวัดมหาสารคาม และจังหวัดกาฬสินธุ์

๒. กิจกรรมด้านการพัฒนากิจกรรมทางท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม

- สามารถพัฒนาโครงการสัมมนาทางพระพุทธศาสนาในด้านบุญแจกข้าว: รูปแบบการแบ่งปันและการสร้างความกตัญญูของชาวอีสาน โดยผ่านกิจกรรมในบุญประเพณีประจำปีของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย องค์การส่วนท้องถิ่น จังหวัดขอนแก่น จังหวัดร้อยเอ็ด จังหวัดมหาสารคาม และจังหวัดกาฬสินธุ์

- สามารถนำข้อมูลรูปแบบการแบ่งปันและการสร้างความกตัญญูของชาวอีสานเผยแพร่ให้กับนักแสวงบุญทั้งในประเทศและต่างประเทศได้

๓. กิจกรรมด้านวิชาการ

- มีการสัมมนาในชั้นเรียนให้กับนิสิตระดับปริญญาตรี ปริญญาโท และปริญญาเอก ๑ ครั้ง สัมมนาเรื่อง “บุญแจกข้าว : รูปแบบการแบ่งปันและการสร้างความกตัญญูของชาวอีสาน Boon Caekkhao : Model of Sharing and Creating Katannu of E-san People” โดยสามารถสร้างแนวทางการสร้างรูปแบบในการเรียนเพื่อพัฒนาจิตใจและปัญญา ด้านประเพณีท้องถิ่นของคนในสังคมได้

- มีการศึกษาร่วมกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเพื่อวิเคราะห์หาแนวทางการพัฒนารูปแบบและสามารถประยุกต์ให้เหมาะกับวิถีชุมชน ในงานบุญแจกข้าวเพื่อในสอดคล้องกับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา

ตารางเปรียบเทียบวัตถุประสงค์ กิจกรรมที่วางแผนไว้ กิจกรรมที่ได้ดำเนินการมา
และผลที่ได้รับของโครงการ

กิจกรรม	ผลที่ได้รับ	บรรลุม วัตถุประสงค์	โดยทำให้
๑. ศึกษาข้อมูลปฐมภูมิ, ทุติยภูมิจากแหล่งข้อมูล	ทราบถึงข้อมูลประวัติความเป็นมาเอกลักษณ์/จุดเด่นบุญแจกข้าว/กิจกรรมแต่ละชุมชน/กิจกรรมการเรียนรู้	ข้อที่ ๑-๒	ทำให้สามารถวิเคราะห์ความเชื่อในแต่ละชุมชนเกี่ยวกับบุญแจกข้าว : รูปแบบการแบ่งปันและการสร้างความกตัญญูของชาวอีสาน
๒. การสำรวจพื้นที่กรณีศึกษา บุญแจกข้าว : รูปแบบการแบ่งปันและการสร้างความกตัญญูของชาวอีสาน	ทราบข้อมูลเกี่ยวกับกิจกรรมและการส่งเสริมการทำบุญแจกข้าวเชิงวัฒนธรรมและการเผยแพร่พระพุทธศาสนา	ข้อที่ ๑-๒	ทำให้สามารถวิเคราะห์การดำเนินการกิจกรรมในงานทำบุญแจกข้าวใน ๔ จังหวัดในมิติการเรียนรู้ การส่งเสริมให้เกิดความรู้ในเชิงลึกเกี่ยวกับงานทำบุญแจกข้าวของชาวอีสาน
๓. การลงเก็บข้อมูลด้วยแบบสัมภาษณ์ผู้ที่เกี่ยวข้องและปราชญ์ชาวบ้าน	ทราบข้อมูล ความคิดเห็นของผู้ที่เกี่ยวข้องต่อบุญแจกข้าว : รูปแบบการแบ่งปันและการสร้างความกตัญญูของชาวอีสาน ในเชิงบูรณาการพระพุทธศาสนาเพื่อการพัฒนาจิตใจและปัญญา	ข้อที่ ๑-๒-๓	ทำให้สามารถวิเคราะห์ถึงแนวคิดของผู้เกี่ยวข้องด้านการเรียนรู้ ผลที่ได้รับ และการพัฒนากิจกรรมบุญแจกข้าว : รูปแบบการแบ่งปันและการสร้างความกตัญญูที่สอดคล้องกับประเพณีวัฒนธรรมเชิงพุทธ
๔. การสัมภาษณ์เชิงลึกผู้เกี่ยวข้องจำนวน ๖๐ รูป/คน	ทราบถึงข้อมูล ความคิดเห็นของผู้เกี่ยวข้องในเชิงลึกเกี่ยวกับบุญแจกข้าว : รูปแบบการแบ่งปันและการสร้างความกตัญญู ในรูปแบบการสื่อสารเชิงพุทธ	ข้อที่ ๑-๒-๓	ได้ทราบถึงข้อมูลด้านต่างๆ ของบุญแจกข้าว : รูปแบบการแบ่งปันและการสร้างความกตัญญูในแต่ละท้องถิ่น เห็นมุมมองของผู้เกี่ยวข้องที่สอดคล้องกับวิถีพุทธ

แบบสัมภาษณ์

เรื่อง “บุญแจกข้าว : รูปแบบการแบ่งปันและการแสดงความกตัญญูของชาวอีสาน”

คำชี้แจง : แบบสอบถามสัมภาษณ์แบ่งออกเป็น ๓ ตอนดังนี้

ตอนที่ ๑ ข้อมูลทั่วไปของผู้ให้สัมภาษณ์

ตอนที่ ๒ แบบสัมภาษณ์เกี่ยวกับรูปแบบการแบ่งปันและการแสดงความกตัญญูของชาวอีสานในงานบุญแจกข้าว ในประเด็นที่เกี่ยวข้อง

ตอนที่ ๑ ข้อมูลทั่วไปของผู้ให้สัมภาษณ์

สถานภาพของผู้ให้สัมภาษณ์

- ประเภทผู้สัมภาษณ์ () พระสังฆาธิการ
 () พระนักเทศน์
 () คฤหัสถ์
 () ชาย
 () หญิง
 () ร้านค้า

ชื่อ..... ฉายา..... นามสกุล.....

อายุ..... พรรษา (เฉพาะพระ).....

ชื่อสถานประกอบการ..... อายุสถานประกอบการ..... ปี

ระดับการศึกษา

นักธรรม () ตรี () โท () เอก

เปรียญธรรมประโยค

สามัญศึกษา () ประถม

() มัธยมศึกษาตอนต้น

() มัธยมศึกษาตอนปลาย

() ประกาศนียบัตรวิชาชีพ (ปวช.)

() ประกาศนียบัตรวิชาชีพชั้นสูง (ปวส.)

()ปริญญาตรี

()ปริญญาโท

()ปริญญาเอก

() อื่นๆ (ระบุ).....

ตอนที่ ๒ ข้อมูลด้านเนื้อหาตามวัตถุประสงค์

๑. ท่านมีความเชื่อเกี่ยวกับการทำบุญแจกข้าว อย่างไร

- ๑.๑ แบบโบราณอีสาน.....
- ๑.๒ แบบคติพระพุทธศาสนา.....

๒. งานบุญแจกข้าวท่านอยู่ในลักษณะใด

- ๒.๑ แจกข้าวฮ้อน.....
- ๒.๒ แจกข้าวปกติ.....
- ๒.๓ แจกข้าวร่วมกับบุญอื่น.....
- ๒.๔ แจกข้าวรวมหมู่.....

๓. การทำบุญแจกข้าวในท้องถิ่นของท่านได้เตรียมกิจกรรม ๗ ท. ดังต่อไปนี้ อย่างไร

- ๓.๑ เตรียมทุน.....
- ๓.๒ เตรียมที่.....
- ๓.๓ เตรียมทีม.....
- ๓.๔ เตรียมธรรม.....
- ๓.๕ เตรียมทาน.....
- ๓.๖ เตรียมธาตุ.....
- ๓.๗ เตรียมธง.....

๔. รูปแบบการแบ่งปันในงานบุญแจกข้าว ๕ รูปแบบ ดังต่อไปนี้ ในชุมชนของท่านมีการดำเนินการอย่างไร

- ๔.๑ แบ่งปันหน้าที่ระหว่างเจ้าภาพกับแขกผู้มาร่วมงาน.....
- ๔.๒ แบ่งปันวัตถุดิบ.....
- ๔.๓ แบ่งปันธรรมทาน.....
- ๔.๔ แบ่งปันบุญ - กุศล.....
- ๔.๕ แบ่งปันไทยธรรม.....

๕. การแสดงความกตัญญูทเวทีผ่านกิจกรรมต่างๆ ในงานทำบุญแจกข้าวดังต่อไปนี้ในชุมชนของท่าน ดำเนินการอย่างไร

- ๕.๑ การขอขมา คารวะอัฐิ.....
- ๕.๒ การสรงน้ำอัฐิ.....
- ๕.๓ การสร้างปราสาทผึ้ง.....
- ๕.๔ การฟังเทศน์อานิสงส์.....
- ๕.๕ การฟังเทศน์แปลอีสาน.....

- ๕.๖ การฟังแหล่งเรียกวิญญาณ.....
- ๕.๗ การแต่งภาเวน.....
- ๕.๘ การถวายทานอุทิศ.....
- ๕.๙ การกรวดน้ำ.....
- ๕.๑๐ การบรรจุอัฐิ-ปักธง.....

๖. ท่านเห็นอย่างไรเกี่ยวกับคุณค่าทางจริยธรรมในงานบุญแจกข้าวในแต่ละด้านดังต่อไปนี้

- ๖.๑ คุณค่าต่อครอบครัว.....
- ๖.๒ คุณค่าต่อสาธารณประโยชน์.....
- ๖.๓ คุณค่าต่อพระพุทธศาสนา.....
- ๖.๔ คุณค่าต่อวัฒนธรรมอีสาน.....
- ๖.๕ คุณค่าชุมชน.....

๗. ท่านมีความเห็นเกี่ยวกับค่านิยมในการทำบุญแจกข้าวในแต่ละด้านต่อไปนี้ อย่างไร

- ๗.๑ ค่านิยมที่ควรสืบทอด.....
- ๗.๒ ค่านิยมที่ควรยกเลิก.....
- ๗.๓ ค่านิยมที่ควรประยุกต์.....

๘. ข้อเสนอแนะอื่นๆ

.....

.....

.....

.....

ขออนุโมทนาขอบคุณ ที่ให้ความร่วมมือด้วยการให้สัมภาษณ์ข้อมูลที่เป็นประโยชน์ต่อ
งานวิจัย คำสัมภาษณ์ในการวิจัยครั้งนี้จะไม่ส่งผลกระทบต่อท่านแต่อย่างใด ผู้วิจัยเพียงนำข้อมูลไป
วิเคราะห์ในการวิจัยเท่านั้น

พระครูสุธีคัมภีรญาณ ผศ.,ดร.

อาจารย์ประจำหลักสูตรพระพุทธศาสนา

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น

ผู้วิจัย

๑. กลุ่มพระสงฆ์

พระราชปรียัติโสภณ (ถนอม ชินวิโส) เจ้าคณะจังหวัดขอนแก่น เจ้าอาวาสวัดหนองกง อำเภอน้ำพอง
จังหวัดขอนแก่น

พระครูเกษมวิราภรณ์ (สง่า เขมวีโร) เจ้าคณะตำบลโนนท่อน เจ้าอาวาสวัดโพธิ์ศรี ตำบลโนนท่อน
อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น

พระครูสุทธธรรมภาณี (สำนวน โอภาโส) เจ้าอาวาสวัดเจติยภูมิ (พระธาตุขามแก่น) ตำบลบ้านขาม
อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น

พระมหาโกวิท ฐานเมธี (พาดิ) พระเทศน์แห่ เจ้าอาวาสวัดนาถนาราม บ้านเต่าน้อย ตำบลศิลา
อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น

พระมหาสมพงษ์ ฐิตปญโญ รองเจ้าคณะอำเภोजตุรพักตรพิมาน เจ้าอาวาสวัดโคกมอน ตำบลป่าสังข์
อำเภोजตุรพักตรพิมาน จังหวัดร้อยเอ็ด

พระครูโกศลสารกิจ (สวาท ธมมเนโก) เจ้าอาวาสวัดร่องคำ ตำบลป่าสังข์ อำเภोजตุรพักตรพิมาน
จังหวัดร้อยเอ็ด

พระครูเมตตาภิรัตวิมล (อภัย อภโย) เจ้าคณะตำบลป่าสังข์ เขต ๒ เจ้าอาวาสวัดป่าสังข์ อำเภोजตุร
พักตรพิมาน จังหวัดร้อยเอ็ด

พระนิเวทย์ ญาณวิโร (เทพารส) พระนักเทศน์แห่ วัดสว่างอารมณ์ ตำบลในเมือง อำเภอเมือง
จังหวัดร้อยเอ็ด

พระครูพิสัยสารคุณ (ถวิล สารคุณ) เจ้าคณะอำเภอโกสุมพิสัย เจ้าอาวาสวัดกลางโกสุม อำเภอโกสุม
พิสัย จังหวัดมหาสารคาม

พระครูปัจฉิมวารานุกูล (ไพศาล สุจิตโต) เจ้าอาวาสวัดดาวดิ่งส์แกดำ ตำบลแกดำ อำเภอแกดำ จังหวัด
มหาสารคาม

พระครูศรีวุฒิเมธี (เฉลิม วุฑฒิเมธี) เจ้าคณะตำบลเขวาไร่ เจ้าอาวาสวัดโนนราศี ตำบลเขวาไร่ อำเภอ
โกสุมพิสัย จังหวัดมหาสารคาม

พระอภิสิทธิ์ ธีรจิตโต (สีพาสแล้ว) เจ้าอาวาสวัดทิพโส ต.บ้านทิพโส ตำบลดอนกลาง อำเภอโกสุมพิสัย
จังหวัดมหาสารคาม

พระครูศรีปรียัติโชติธรรม (ชนชัย อคฺคธมฺโม) เจ้าคณะอำเภอยางตลาด เจ้าอาวาสวัดหัวนาคำ ตำบล
หัวนาคำ อำเภอยางตลาด จังหวัดกาฬสินธุ์

พระครูอนุกุลปริยัติการ รองเจ้าคณะอำเภอยางตลาด เจ้าอาวาสวัดโพธิ์ชัยโคกใหญ่ อำเภอยางตลาด
จังหวัดกาฬสินธุ์

พระครูประภัสสรสันติธรรม (สุริยา สุนตจิตโต) เจ้าคณะตำบลลำหนองแสน เจ้าอาวาสวัดสว่างคงคา
ตำบลเสาเล้า อำเภอหนองกุงศรี จังหวัดกาฬสินธุ์

พระครูปริยัติวราภิกษ (วรวิทย์ วรวิโช) เจ้าคณะอำเภอห้วยผึ้ง เจ้าอาวาสวัดหนองอีบุตร อำเภอ
ห้วยผึ้ง จังหวัดกาฬสินธุ์

๒. กลุ่มนักวิชาการ

รศ. อุดม บัวศรี อาจารย์ผู้เชี่ยวชาญประจำหลักสูตร ศาสนาปรัชญา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ
ราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น

ผศ. ขอบ ดีสวนโคก ประธานชมรมรวมพลคนพุทธ หัวหน้าสถานีวิทยุพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัย
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น

ผศ.ดร.บุรินทร์ ภูสกุล อาจารย์ผู้เชี่ยวชาญประจำหลักสูตร รัฐประศาสนศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลง
กรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น

ผศ.ดร.หอมหวล บัระภา อาจารย์มหาวิทยาลัยขอนแก่น ผู้ทรงคุณวุฒิ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ
ราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น

ผศ.ดร.ธีระพงษ์ มีไธสง อาจารย์มหาวิทยาลัยมหาสารคาม ผู้ทรงคุณวุฒิ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลง
กรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น

๓. กลุ่มพนักงานรัฐส่วนท้องถิ่นและข้าราชการ

นายวิชัย อัยรา นายกองค้การบริหารส่วนตำบลหนองกุงธนสาร อ.ภูเวียง จ.ขอนแก่น

ด.ต.หญิง อัมพกานต์ ดวงพิมพ์ เจ้าหน้าที่ สภ.เมืองขอนแก่น

นางสุวารี โคตรคำจันทร์ เจ้าหน้าที่โรงพยาบาลศูนย์ จังหวัดขอนแก่น

นายชาติ ลาสา นายกองค้การบริหารส่วนตำบลโคกสี ต.โคกสี อ.เมือง จ.ขอนแก่น

นางกาญจนา ประเสริฐสังข์ ครูโรงเรียนบ้านเป็ด ตำบลบ้านเป็ด อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น

นางวิลาวรรณ สงวนรัตน์ ครูเกษียณ บ้านขาด หมู่ ๔ ต.นาคู อ.นาคู จ.กาฬสินธุ์

นายสมิทธิ เถียรชาติ ครูโรงเรียนบ้านขาด หมู่ ๔ ต.นาคู อ.นาคู จ.กาฬสินธุ์

ครูภัทติภรณ์ มาตย์นอก บ.หนองสองห้อง อ.หนองสองห้อง จ.ขอนแก่น

นายเจริญ สวดศรี ผู้ใหญ่บ้าน บ.ร่องคำ ต.ร่องคำ อ.จตุรพักตรพิมาน จ.ร้อยเอ็ด

นายทองพูล ภูลอยดง ผู้ใหญ่บ้าน บ.บึงฉิม ต.พระลับ อ.เมือง จ.ขอนแก่น

นายทองล้ำ ภูกองชนะ ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน หมู่ ๒ ต.หัวนาคำ อ.ยางตลาด จ.กาฬสินธุ์

นายถวิล เข้มชัย ผู้ใหญ่บ้าน บ.ดอนสวรรค์ ต.ดงลิง อ.กมลาไสย จ.กาฬสินธุ์

๔. กลุ่มชาวบ้าน

พ่อคำมวย, พ่อหล้า มัคคนายก/ปราชญ์ชาวบ้าน บ.เป็ด อ.เมือง จ.ขอนแก่น

พ่อจารย์หนู แก้วบุญเรือง	มัคนายก บ.ท่ามะเตี้อ ต.ท่ากระเสริม อ.น้ำพอง จ.ขอนแก่น
พ่อทองสุข แพงตาแก้ว	มัคนายก ต.โนนท่อน อ.เมือง จ.ขอนแก่น
พ่อบุญเลิง คำบ้านฝือ	ปราชญ์ชาวบ้าน บ.ดอนแดง-ดอนเจริญ ต.ดอนหัน อ.เมือง จ.ขอนแก่น
พ่อสมพงษ์ สีสงคราม	มัคนายกวัดท่าประชุม บ.บึงฉิม ต.พระลับ อ.เมือง จ.ขอนแก่น
พ่อสานิตย์ พาสว่าง	ปราชญ์ชาวบ้าน นักจัดรายการสถานีวิทยุ มจร. วิทยาเขตขอนแก่น
พ่อไสว นามวัน	มัคนายก บ.หนองกอย ต.แดงใหญ่ อ.เมือง จ.ขอนแก่น
พ่อใหญ่กาว ดวงพิมพ์	มัคนายกวัดตาลเรียง บ.ฝือ ต.พระลับ อ.เมือง จ.ขอนแก่น
ตาสาธ สนวนมอญ	ปราชญ์ชาวบ้าน บ.หนองหิน ต.หนองหิน อ.เมืองสรวง จ.ร้อยเอ็ด
พ่อคำพันธ์ คัทจันทร์	ไวยาวัจกรวัดร่องคำ ต.ป่าสังข์ อ.จตุรพักตรพิมาน จ.ร้อยเอ็ด
ยายบัวลา สุโพธิ์	อุบาสิกา วัดชมพูหนองหิน ต.หนองหิน อ.เมืองสรวง จ.ร้อยเอ็ด
นางกาญจนา มะลิเลิศ	บ.โนน ต.ขามป้อม อ.วาปีปทุม จ.มหาสารคาม
นางประสงค์ ประภาะนัง	บ.โนน ต.ขามป้อม อ.วาปีปทุม จ.มหาสารคาม
พ่อธวัชชัย แม่ทองคำ	บ.โนน ต.ขามป้อม อ.วาปีปทุม จ.มหาสารคาม
พ่อมานิตย์-แม่ทอน	บ.ขามเปี้ย ต.กู่ทอง อ.เขียงยืน จ.มหาสารคาม
แม่ขวัญใจ ไชยกิจ	บ.ขามเปี้ย ต.กู่ทอง อ.เขียงยืน จ.มหาสารคาม
แม่สมจิต เหล่าอาจ	บ.หัวนาคำ ต.หัวนาคำ อ.ยางตลาด จ.กาฬสินธุ์
แม่สมบัติ ภูทองเงิน	บ.หัวนาคำ ต.หัวนาคำ อ.ยางตลาด จ.กาฬสินธุ์
แม่บัวฮอง ภูพินนา	บ.หัวนาคำ ต.หัวนาคำ อ.ยางตลาด จ.กาฬสินธุ์
แม่อุไรวรรณ สุวรรณพันธ์	บ.หัวนาคำ ต.หัวนาคำ อ.ยางตลาด จ.กาฬสินธุ์

๕. กลุ่มเยาวชนชาย-หญิง

นางสาวชลธิชา ฤทธิ์ไธหา	บ้านหัวนาคำ ตำบลหัวนาคำ อำเภอยางตลาด จังหวัดกาฬสินธุ์
นางสาวนภาพร นนทสาร	บ้านหัวนาคำ ตำบลหัวนาคำ อำเภอยางตลาด จังหวัดกาฬสินธุ์
นายสันติภาพ ปัดท่า	บ้านโคกใหญ่ ตำบลเขวาไร่ อำเภอกุสุมาลย์ จังหวัดมหาสารคาม
ด.ญ.วรรณภา ผาลา	บ้านโคกใหญ่ ตำบลเขวาไร่ อำเภอกุสุมาลย์ จังหวัดมหาสารคาม
ด.ญ.ชาริญา ศรีระโท	บ้านโคกใหญ่ ตำบลเขวาไร่ อำเภอกุสุมาลย์ จังหวัดมหาสารคาม
นางสาวจันจุตา ดวงพิมพ์	บ้านฝือ ตำบลพระลับ อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น
นางสาวชญาดา รัตพลที	บ้านฝือ ตำบลพระลับ อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น
นางสาวพฤษณัฏร ศิลศรี	บ้านร่องคำ ตำบลป่าสังข์ อำเภोजตุรพักตรพิมาน จังหวัดร้อยเอ็ด
นางสาวนวลอนงค์ บรรจง	บ้านร่องคำ ตำบลป่าสังข์ อำเภोजตุรพักตรพิมาน จังหวัดร้อยเอ็ด

๖. ผู้ประกอบการสังฆภัณฑ์

- นางสาธิตา หาญพานิช ร้านคลังน่านาวิทยา ต.ในเมือง อ.เมือง จ.ขอนแก่น
นางสุนี พาหะพรหม ร้านรุ่งศิริการพิมพ์สังฆภัณฑ์ อ.จตุรพักตรพิมาน จ.ร้อยเอ็ด
นายทวีพงษ์ เสงสนั่นกุล ร้านแดงไหมไทยสังฆภัณฑ์ ถ.สุขกวี ต.ในเมือง อ.เมือง จ.มหาสารคาม
นายชื่นชัย ศรีสว่างวงศ์ ร้านม่านทิตสังฆภัณฑ์ ถ.ภิรมย์ ต.กาฬสินธุ์ อ.เมือง จ.กาฬสินธุ์
นายสมเกียรติ เจนวิริยกุล ร้านสมเกียรติพานิช ถ.โสมพมิตร ต.กาฬสินธุ์ อ.เมือง จ.กาฬสินธุ์

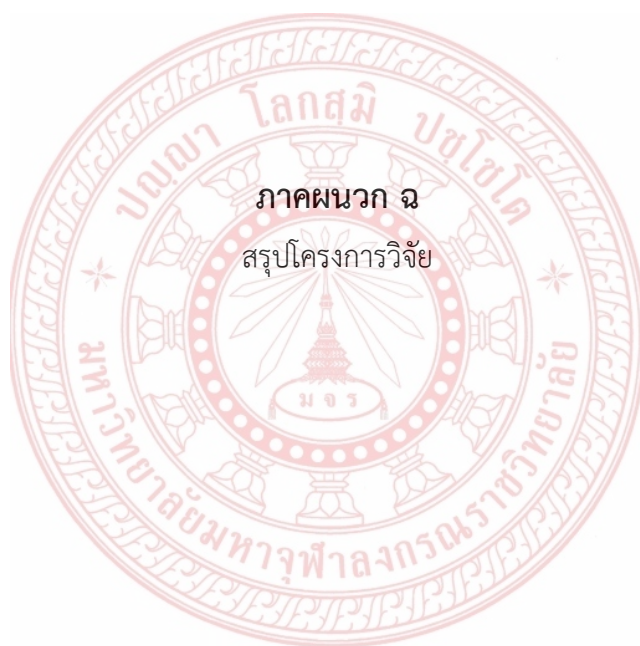

สรุปโครงการวิจัย
สถานวิจัยพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

สัญญาเลขที่ MCU RS 610759118

ชื่อโครง บุญแจกข้าว : รูปแบบการแบ่งปันและการสร้างความกตัญญูของชาวอีสาน

หัวหน้าโครงการ พระครูสุธีศัมภีร์ญาณ,ผศ.ดร. อาจารย์ประจำหลักสูตรพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น

โทรศัพท์ 0813414232 Email: dr.pramuan@hotmail.com

๑. ความเป็นมาและความสำคัญ

การวิจัยเรื่อง “บุญแจกข้าว : รูปแบบการแบ่งปันและการสร้างความกตัญญูของชาวอีสาน”

ชาวอีสานเรียกการทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้ผู้ตายว่า “บุญแจกข้าว” ซึ่งจะจัดทำขึ้นหลังจากพิธีฌาปนกิจศพเสร็จเรียบร้อยแล้ว ภายในเวลา ๑ ปี แต่ไม่เกิน ๓ ปี บางแห่งเรียกบุญนี้ว่า “บุญฉลองอัฐิ” เพราะมีการนำอัฐิผู้ตายมาร่วมในงานนี้ด้วย หรือหากไม่มีอัฐิก็นำภาพถ่ายของผู้ตายมาตั้งไว้ในงาน เนื่องจากไม่มีใครสามารถจะทราบได้ว่า ผู้ที่ละจากโลกนี้ไปแล้วไปสถิตอยู่ ณ สถานที่แห่งใด หรือมีความเป็นอยู่อย่างไร ญาติพี่น้องลูกหลานผู้อยู่เบื้องหลังจึงเกิดอาการทวงหาอาลัยคิดถึงผู้ตาย แต่ไม่สามารถจะติดต่อกับผู้ตายได้ จึงร่วมกันกระทำความดีผ่านกิจกรรมต่างๆ เป็นการรำลึกถึงความดีของผู้ตาย แล้วกรวดน้ำอุทิศบุญกุศลไปให้ ซึ่งสอดคล้องกับหลักคำสอนในพระพุทธศาสนา เรื่องการทำบุญให้ญาติที่ล่วงลับไปแล้ว พระพุทธเจ้าทรงใช้คำว่า “ทักษิณาทาน” แปลว่า การตามเพิ่มให้ส่วนบุญแก่ผู้ตาย คือการทำบุญหลังจากผู้ตายเสียชีวิตแล้ว แต่ไม่ได้ระบุวันเวลาในการกระทำ และไม่ได้ระบุว่าต้องนำอัฐิผู้ตายมาร่วมพิธีด้วยแต่อย่างใด ดังปรากฏหลักฐานตามนัยแห่งพระพุทธพจน์ที่ตรัสไว้ใน “ติโรกฐตสูตร”^๑ ว่า

อทาลี เม อกาลิ เม ญาติมิตตา สขา จ เม

เปตานํ ทกฺขิณํ ทชฺชา ปุพฺเพกตมฺนุสฺสรํ

กฺลฺยบุตรเมือระลึกถึงอุปการะ ที่ญาติผู้ละไปแล้วเคยทำไว้ในกาลก่อนว่า
 ผู้นั้นได้ให้สิ่งนี้แก่เรา ได้ทำสิ่งนี้แก่เรา ได้เป็นญาติ มิตร และสหายของเรา

ก็ควรให้ทักษิณาทานอุทิศให้แก่ญาติผู้ละไปแล้ว^๒

ด้วยเหตุนี้ชาวอีสานจึงมีความเชื่อว่า ผู้ที่ตายไปแล้วก็ยังคงอาศัยลูกหลานญาติพี่น้อง ผู้ที่อยู่เบื้องหลังทำบุญไปให้ จะต้องอาศัยผลบุญจากญาติพี่น้องที่ยังมีชีวิตอยู่ อุทิศส่วนบุญส่วนกุศลไปให้

^๑ ข.ธ. (ไทย) ๒๕/๑-๑๒/๑๕-๑๗.

^๒ ข.ธ. (ไทย) ๒๕/๙/๑๖.

เท่านั้น จึงจักพ้นจากความอดอยากทุกข์ยากทรมาณ เมื่อญาติพี่น้องโดยเฉพาะอย่างยิ่งก็คือ **พ่อ-แม่** ที่เสียชีวิตไปแล้ว หากลูกหลานไม่ทำบุญอุทิศส่วนกุศลไปให้ ก็จะถูกดูหมิ่นดูแคลนว่า เป็นคนอกตัญญูไม่รู้จักบุญคุณพ่อแม่ ไม่รักใคร่ห่วงใยญาติพี่น้อง เป็นคนเห็นแก่ตัวไม่รู้จักเสียสละ ใครๆ ก็ไม่อยากคบหาตั้งปรากฏในบทคำสอนอีสานว่า “*ไผ่ผู้ลืมนคุณแม่ ไผ่ผู้ลืมนคุณพ่อ เนรคุณพ่อแม่เลี้ยงอย่างมีถ่อนบ่อน เจริญ มีแต่เขิญลงหม้ออบายภูมิน้ำฮ้อนเดือด ไผ่รังเกียจพ่อแม่เลี้ยงไปลอยน้ำอยู่อบาย*” หมายความว่า “*ใครที่ลืมนคุณพ่อแม่ เนรคุณพ่อแม่ รังเกียจพ่อแม่ จะไม่มีวันเจริญ มีแต่จะไปสู้อบายภูมิหมกไหม้ อยู่ในหม้อนรก*” ดังนั้น ชาวพุทธอีสานจึงใส่ใจเรื่องความ “กตัญญู-กตเวทิตี” ต่อ พ่อ-แม่ ปู่-ย่า ตา-ยาย ญาติพี่น้องและผู้มีพระคุณเป็นเรื่องสำคัญ ทุกครอบครัวจึงนิยมทำบุญแจกข้าวเพื่ออุทิศส่วนกุศลให้แก่บุพการีผู้ล่วงลับไปแล้ว

ดังนั้น ผู้วิจัยต้องการจะศึกษาเรื่อง “*การแสดงความกตัญญู*” ผ่านกิจกรรมในงาน “*บุญแจกข้าว*” ซึ่งเป็นกุศโลบายที่บรรพบุรุษชาวอีสานใช้สั่งสอนให้บรรดาลูกหลานญาติพี่น้องมีจิตใจเสียสละ แบ่งปันแจกทานเพื่อประโยชน์แก่ส่วนรวมและเพื่อสั่งสมบุญให้กับตนเอง โดยปรารถนาเอาบุพการีบุคคลผู้เป็นที่รักเคารพนับถือ เป็นสิื่อนำตนเข้าสู่การบำเพ็ญบุญในพระพุทธศาสนาได้อย่างงดงาม ซึ่งในงานวิจัยนี้ คัดเลือกเฉพาะงานบุญแจกข้าวที่บรรดาลูกหลานทำอุทิศให้แก่ บิดา-มารดา ปู่-ย่า ตา-ยาย เป็นสำคัญ เพื่อส่งเสริมให้ประเพณีการทำบุญแจกข้าวได้สืบทอดต่อไป

๒. วัตถุประสงค์ในโครงการ

๑. เพื่อศึกษาความเชื่อและกิจกรรมในงานบุญแจกข้าวของชาวอีสาน
๒. เพื่อศึกษารูปแบบการแบ่งปันและการแสดงความกตัญญูในงานบุญแจกข้าวของชาวอีสาน
๓. เพื่อวิเคราะห์ค่านิยมเรื่องความกตัญญูผ่านกิจกรรมงานบุญแจกข้าวของชาวอีสาน

๓. ผลการวิจัย

๓.๑ สรุปผลการวิจัย

การวิจัยเรื่อง “*บุญแจกข้าว : รูปแบบการแบ่งปันและการแสดงความกตัญญูของชาวอีสาน*” ซึ่งมีวัตถุประสงค์ ๓ ข้อ คือ (๑) เพื่อศึกษาความเชื่อและกิจกรรมในงานบุญแจกข้าวของชาวอีสาน (๒) เพื่อศึกษารูปแบบการแบ่งปันและการแสดงความกตัญญูในงานบุญแจกข้าวของชาวอีสาน (๓) เพื่อวิเคราะห์ค่านิยมเรื่องความกตัญญูผ่านกิจกรรมงานบุญแจกข้าวของชาวอีสาน ในงานวิจัยฉบับนี้ เจาะจงศึกษาเฉพาะงานบุญแจกข้าวที่ทำอุทิศให้แก่บุพการีชน ๓ กลุ่ม คือ บิดามารดา ปู่ย่า ตายาย เท่านั้น และศึกษาในภาคอีสานพื้นที่เขตปกครองคณะสงฆ์ภาค ๙ มี ๔ จังหวัด คือ กาฬสินธุ์ ขอนแก่น มหาสารคาม และร้อยเอ็ด ผลของการวิจัยพบว่า

บุญแจกข้าว หมายถึง การทำบุญอุทิศให้แก่ญาติผู้ล่วงลับไปแล้ว ซึ่งนิยมทำเมื่อมีความพร้อม หลังจากการเสียชีวิตของญาติพี่น้อง ความเชื่อในการทำบุญแจกข้าวของชาวอีสานนั้น มีความเชื่อ

คล้ายกัน คือเชื่อว่าผู้ที่ตายไปแล้วก็ยังต้อง “กินข้าวกินน้ำ” เหมือนกับคนที่ยังไม่ตาย แต่ไม่สามารถปลูกข้าวกินเองได้ ต้องอาศัยลูกหลานญาติพี่น้องผู้ที่อยู่เบื้องหลังทำบุญแจกข้าวแล้วกรวดน้ำอุทิศไปให้เท่านั้น จึงจักพ้นจากความอดอยากทุกข์ยากทรมาณ แล้วไปเกิดในภพภูมิที่ดีต่อไป

ความเชื่อที่เป็นสาเหตุให้ทำบุญแจกข้าวมี ๒ ประการ คือ (๑) เชื่อตามแบบโบราณดั้งเดิมที่กระทำกันสืบมาเพราะกลัวผู้ตายจะไม่มีข้าวกินจึงต้องแต่ง “ภาวน” คือสำหรับอาหารให้ผู้ตายไว้ในงานด้วย กลัวผู้ตายจะไม่มีที่อยู่อาศัยจึงต้องสร้างหอดอกผึ้ง หรือปราสาทผึ้งอุทิศให้ด้วย และกลัวว่าผู้ตายจะไม่ได้ไปเกิดใหม่หากยังไม่ได้ทำบุญแจกข้าวไปให้ (๒) เชื่อตามคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา เรื่องหน้าที่ของลูกที่ต้องทำบุญให้พ่อแม่หลังจากตายไปแล้ว ที่ปรากฏใน “สิงคาลกสูตร” เชื่อตามเรื่องการทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้อดีตพระญาติที่ตายไปเกิดเป็นเปรตของพระเจ้าพิมพิสาร และเชื่อตามหลักการทำ “ทักษิณาทาน” ที่ปรากฏใน “ติโรกฐตสูตร” ที่พระพุทธเจ้าตรัสแก่พระเจ้าพิมพิสาร

ส่วนกิจกรรมในการทำบุญแจกข้าวนั้นมี ๒ กิจกรรมใหญ่ คือ (๑) กิจกรรมการเตรียมงาน ซึ่งสามารถสรุปได้เป็น ๗ ท. ได้แก่ (๑) เตรียมทุน คือทุนทรัพย์ในการใช้จ่ายต่างๆ ตลอดงาน (๒) เตรียมที่ คือสถานที่ที่จะจัดงาน (๓) เตรียมทีม คือบุคคลที่จะช่วยในการดำเนินงานด้านต่างๆ (๔) เตรียมธรรม คือเรื่องเกี่ยวกับพระสงฆ์ (๕) เตรียมทาน คือวัตถุดิบของต่างๆ ที่จะนำมาแจกทาน (๖) เตรียมธาตุ คือสถานที่ที่จะนำอัฐิผู้ตายไปบรรจุไว้ และ (๗) เตรียมธง คือแผ่นผ้าขาวที่นำมาเป็นธงปักไว้เป็นสัญลักษณ์เมื่อบรรจุอัฐิแล้ว (๒) กิจกรรมการดำเนินงาน แบ่งเป็น ๓ ช่วง คือ (๑) วันสุกดิบ อีสานเรียกว่า “มือเค้างาน” เป็นวันเตรียมความพร้อมในการจัดเตรียมอุปกรณ์การทำบุญแจกข้าวทุกอย่าง (๒) วันงาน อีสานเรียกว่า “มือโฮม” เป็นวันที่ทุกคนจะมาร่วมทำบุญต่างๆ กับเจ้าภาพ และเจ้าภาพก็จะเลี้ยงแขกในวันนี้ พิธีสงฆ์ต่างๆ คือ แสดงพระธรรมเทศนา เจริญพระพุทธมนต์ กลางคืนมีมหรสพสมโภชงาน (๓) วันบุญ อีสานเรียกว่า “มือแจกข้าว” เป็นวันตักบาตรถวายภัตตาหารเช้า ถวายจตุปัจจัยเครื่องไทยธรรมต่างๆ แล้วกรวดน้ำอุทิศบุญ นำอัฐิผู้ตายไปบรรจุและปักธงผ้าขาวเป็นสัญลักษณ์ว่า งานบุญแจกข้าวเสร็จสิ้นแล้ว

การแบ่งปันในงานบุญแจกข้าว เป็นการเสียสละทรัพย์สินเงินทองสิ่งของต่างๆ ให้แก่ผู้อื่น ด้วยการทำบุญให้ทานครั้งใหญ่ในครอบครัว มีรูปแบบการแบ่งปัน ๕ อย่าง คือ (๑) รูปแบบการแบ่งปันหน้าที่ ทั้งหน้าที่เจ้าภาพและแขกผู้มาช่วยงาน แบ่งเป็นฝ่ายหญิงฝ่ายชายชัดเจน เพื่อดำเนินการจัดเตรียมวัสดุอุปกรณ์ในการทำบุญตามขั้นตอนต่างๆ (๒) รูปแบบการแบ่งปันวัตถุทาน ทั้งส่วนที่ถวายพระสงฆ์และส่วนที่แจกจ่ายแบ่งปันแก่บรรดาผู้ที่มีร่วมงาน (๓) รูปแบบการแบ่งปันธรรมทาน ซึ่งเกี่ยวข้องกับพระสงฆ์ที่จะมาเจริญพระพุทธมนต์ แสดงพระธรรมเทศนา มาตีกา-บังสุกุล กล่าวสัมโมทนียกถาและอนุโมทนา (๔) รูปแบบการแบ่งปันบุญ-กุศล คือ การอุทิศส่วนบุญกุศลแก่ผู้เสียชีวิตด้วยหลัก “ปัตติทานมัย” บุญสำเร็จด้วยการอุทิศบุญแก่ผู้อื่น และแบ่งปันบุญกุศลแก่ผู้ยังมีชีวิตอยู่ด้วยหลัก “ปัตตานุโมทนามัย” บุญสำเร็จด้วยการร่วมอนุโมทนาบุญ หรือร่วมทำบุญกับผู้อื่น

และ(๕) รูปแบบการแบ่งปันเครื่องไทยธรรม ที่เป็น “ปาฏิบุคลิกทาน” คือให้เฉพาะบุคคล และที่เป็น “สังฆทาน” คือให้ในส่วนรวม ที่เป็นสาธารณประโยชน์ในวัดและชุมชนนั้นๆ

ส่วนการแสดงความกตัญญูในงานบุญแจกข้าว เป็นจุดประสงค์ในการทำบุญครั้งนี้ ซึ่งมีการแสดงความกตัญญูในกิจกรรมต่างๆ คือ (๑) ด้วยการทำบุญกุศลต่างๆ มีให้ทาน รักษาศีล เจริญภาวนา เป็นต้น แล้วอุทิศผลบุญไปให้ (๒) ตอบแทนคุณด้วยการอุปสมบทเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนา (๓) การทำบุญทอดสงฆ์พระสงฆ์แล้วอุทิศบุญไปให้ (๔) ด้วยการทำบุญกฐินอุทิศสร้างถาวรวัตถุที่เป็นสาธารณะประโยชน์ นอกจากการแสดงความกตัญญูด้วยกิจกรรมต่างๆ แล้ว ยังส่งผลให้เกิดความสามัคคีขึ้นในหมู่ญาติพี่น้องและในชุมชนนั้นๆ โดยเฉพาะเพื่อนบ้านต่างออกมารวมตัวกันช่วยงานอย่างเต็มกำลัง ทำให้งานสำเร็จลุล่วงไปด้วยดีและมีความสัมพันธ์ที่เหนียวแน่นมั่นคงต่อไป เพราะในขณะที่พิธีการต่างๆ กำลังดำเนินไปอยู่นั้น มีธรรมะในหลากหลายรูปแบบเกิดขึ้น เพื่อกระตุ้นเตือนให้คณะเจ้าภาพญาติพี่น้องสำนักในกตัญญูกตเวทิตา และประชาชนที่มาร่วมงานได้ตระหนักในบุญกุศล มีการเจริญเมตตาภาวนาดำรงตนอยู่ในหลักธรรมต่างๆ อีกทั้งสามารถนำไปปรับประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตอย่างผู้ไม่ประมาท และผลของการทำบุญแจกข้าวยังเป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่ส่วนรวมในด้านต่างๆ มีการอุททมนพระพุทธศาสนา ทั้งด้านตัวพระสงฆ์เองก็ได้รับการดูแลเอาใจใส่จากญาติโยม การก่อสร้างบูรณปฏิสังขรณ์ถาวรวัตถุต่างๆ เพื่อใช้ประโยชน์ร่วมกันในการประยูงพิธีต่างๆ ก็ประสบความสำเร็จ ตลอดถึงสาธารณประโยชน์อื่นๆ ทำให้กลุ่มศิลปินแขนงต่างๆ ได้มีโอกาสแสดงศิลปะอีสานให้ปรากฏในชุมชน เป็นการถ่ายทอดและสืบทอดมรดกวัฒนธรรมอีสานได้อย่างดียิ่ง

การวิเคราะห์ค่านิยมเรื่องความกตัญญูผ่านกิจกรรมงานบุญแจกข้าวของชาวอีสาน พบว่าค่านิยมในงานบุญแจกข้าวมีทั้งที่ยังคงเดิมและเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย สมัยก่อนการทำบุญแจกข้าวจะกระทำหลังจากตายไปแล้วประมาณ ๑ ปี แต่ไม่เกิน ๓ ปี แต่ปัจจุบันสภาพความเป็นอยู่ในสังคมเปลี่ยนไป จึงนิยมทำบุญแจกข้าวอย่างเร่งด่วน อีสานเรียกว่า “แจกข้าวฮ้อน” คือฌาปนกิจศพเสร็จเรียบร้อยแล้วนำอัฐิมาเข้าพิธีทำบุญแจกข้าวในวันต่อมาได้เลย และเวลาในการทำบุญแจกข้าวจากแต่ก่อนทำ ๒ คืน ๓ วัน ลดเหลือเพียง ๑ คืน ๒ วัน บางงานลดเหลือให้แล้วเสร็จพิธีกรรมทุกอย่างภายในวันเดียว ค่านิยมบางอย่างอาจเสื่อมความนิยมไป มีค่านิยมใหม่บางอย่างเกิดขึ้น ซึ่งเกิดจากการปรับสมดุลให้เหมาะสมกับสภาพของสังคมและเศรษฐกิจที่เปลี่ยนแปลงไป แต่ยังรักษาแก่นแท้ในการทำบุญแจกข้าว นั่นคือยึดมั่นในความ “กตัญญูกตเวทิต์” ทุกงาน

ส่วนการแสดงความกตัญญูผ่านกิจกรรมต่างๆ นั้น ยังคงมีให้เห็นทุกงานแต่บางงานอาจสลับปรับเปลี่ยนไปตามสถานการณ์หรือกรอบเวลาในการจัดงาน สิ่งสำคัญยิ่งที่เกี่ยวข้อกับผู้ตายที่ต้องปรากฏในงานบุญแจกข้าว ที่ขาดไม่ได้ก็คือ “อัฐิผู้ตาย” และ “รูปถ่าย” เพื่อนำเข้าสู่กรรมวิธีแจกข้าวอุทิศส่วนบุญส่วนกุศล เพื่อเป็นอนุสรณ์รำลึกถึงผู้ตาย ในการประกอบพิธีกรรมสำคัญในขณะประกอบพิธี จึงต้องมีกิจกรรมต่างๆ เพื่อปลุกฝังคุณธรรมความกตัญญูกตเวทิต์ ให้บรรดาลูกหลานญาติพี่น้อง ได้

มีส่วนร่วมในการบำเพ็ญบุญ ผ่านกิจกรรมต่างๆ เช่น ต้องมีการสร้างหอปราสาทผึ้งเพื่ออุทิศเป็นที่อยู่อาศัยให้แก่พ่อแม่ ปู่ย่า ตายาย มีนัยให้ผู้ตายได้อยู่บนสวรรค์ทิพย์วิมานนั่นเอง ต้องมีการตระเตรียมสำหรับอาหารให้ผู้ตาย อีสานเรียกว่า “ภาวน” แสดงความห่วงใยกลัวผู้ตายจะอดอยาก จึงต้องแต่งสำหรับอาหารวางไว้ใกล้อัฐิหรือรูปถ่ายผู้ตาย ต้องมีการกราบขมาลาโทษ เพื่อแสดงความเคารพบูชาต่อผู้ตาย และหากมีการกระทำผิดก็ขมาโทษให้เป็นโอหสิกรรม ไม่มีโทษมีภัยต่อกันทั้งผู้อยู่และผู้ไป ส่วนการสงฆ์ด้วยน้ำอบน้ำหอม เพื่อหวังให้ผู้ตายอยู่เย็นเป็นสุขในสุคติโลกสวรรค์ ไม่มีความทุกข์ร้อนใดๆ

การฟังเทศน์ในรูปแบบต่างๆ ตามที่เจ้าภาพพึงพอใจ หรือผู้ตายสั่งไว้ให้จัดให้ในเวลาทำบุญ แจกข้าว ก็เพื่อเป็นการเพิ่มพูนความรู้และสติปัญญาในการแสดงกตัญญูทเวทิต เพราะเนื้อหาสาระในพระธรรมเทศนาจากพระสงฆ์นั้น เน้นเรื่องความกตัญญูเป็นหลัก เป็นการแจกธรรมทานแก่ประชาชนที่มาร่วมงาน โดยปรารถนาเหตุอภัยคุณงามความดีของผู้ตายมาเป็นสื่อ เพื่อให้ทุกคนได้เกิดความสำนึกในกตัญญูทเวทิตา และมีจิตเมตตาปรารถนาดีต่อผู้ตาย จนสามารถทำทักษิณาทานบำเพ็ญกุศลในส่วนต่างๆ มีการถวายจตุปัจจัยไทยทานอาหารบิณฑบาต ปราสาทผึ้ง สิ่งของกองบุญและเครื่องไทยธรรมทุกอย่าง แล้วกรวดน้ำอุทิศบุญไปให้ผู้ตาย หวังจักให้ผู้ตายได้เสวยสุขในทิพย์สถาน จากนั้นนำอัฐิของผู้ตายไปบรรจุไว้ในสถานที่ที่เหมาะสม เพื่อเป็นอนุสรณ์รำลึกถึงผู้ตายตลอดไป การแสดงความกตัญญูในขั้นตอนสุดท้ายของงานบุญแจกข้าว คือการปักธงผ้าขาวอุทิศให้ผู้ตายไปเกิดในภพภูมิที่ดี ไม่มีความห่วงใยใดๆ ทั้งสิ้น ประดุจดั่งลมพัดไปในอากาศไม่ติดขัดสิ่งใดเลย

ดังนั้น งานทำบุญแจกข้าวชาวอีสาน จึงเป็นวิถีบุญในการเสียสละแบ่งปันทั้งภายนอก คือวัตถุสิ่งของต่างๆ และภายในคือความตระหนี่ถี่เหนียวออกให้ทาน โดยการปรารถนาคุณงามความดีของผู้ตาย ซึ่งเป็นบุพการีชนที่เคยทำคุณแก่ตนมาก่อน เพื่อสนองตอบบุญคุณนั้น จึงได้แสดงความกตัญญูทเวทิตผ่านกิจกรรมต่างๆ ซึ่งมีการวางรูปแบบไว้อย่างชัดเจน เพื่อให้เกิดบุญกุศลหนุนนำส่งดวงจิตวิญญานของบุพการีชนไปสู่สุคติ ส่งผลให้ลูกหลานญาติพี่น้องทุกคนมีความสุข อิ่มเอมเปรมใจ ก่อให้เกิดความสามัคคีปรองดองในชุมชน ด้วยการถ่ายทอดและสืบทอดมรดกทางวัฒนธรรมอีสานได้เป็นอย่างดี ส่งผลให้ประชาชนในชุมชนนั้นๆ ได้รับประโยชน์สุขในงานครั้งนี้โดยทั่วหน้า และเป็นโอกาสให้พระสงฆ์ได้แสดงหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาอย่างชัดเจน

๓.๒ ข้อเสนอแนะ

การวิจัย เรื่อง “บุญแจกข้าว : รูปแบบการแบ่งปันและการแสดงความกตัญญูของชาวอีสาน” เจาะจงลงพื้นที่เพียง ๔ จังหวัด ในเขตปกครองสงฆ์ภาค ๙ คือ จังหวัดกาฬสินธุ์ ขอนแก่น มหาสารคาม และร้อยเอ็ด เท่านั้น และศึกษาเฉพาะในงานแจกข้าวที่ทำอุทิศให้ พ่อแม่ ปู่ย่า ตายาย ยังไม่รวมถึงบุญแจกข้าวที่อุทิศบุคคลอื่นและที่อยู่ในจังหวัดอื่น จึงยังไม่ครอบคลุมพื้นที่ทั้งหมด ยังมี

<p>ข้อมูลที่จะศึกษาเพิ่มในประเด็นต่างๆ ดังนี้</p> <ol style="list-style-type: none"> ๑. ศึกษาการทำบุญแจกข้าวของชาวอีสานตอนบน กลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ เช่น กลุ่มผู้ไท กลุ่มไทญ้อ กลุ่มไทโย้ย กลุ่มไทกะเลิง กลุ่มไทโซ่ เป็นต้น ๒. ศึกษาการทำบุญแจกข้าวของชาวอีสานตอนล่าง ที่มีวัฒนธรรมแบบเขมร เช่น ชาวกูย ชาวลัวะ และชาวเขมร เป็นต้น ๓. ศึกษาเปรียบเทียบงานบุญแจกข้าวชาวอีสานที่มีวัฒนธรรมล้านช้าง กับงานบุญแสนโถงตา ของชาวไทยที่มีวัฒนธรรมเขมร ๔. ศึกษาความแตกต่างทางวัฒนธรรมการทำบุญอุทิศในภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขง ๕. ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างพิธีกรรมการวางบิณฑชะของชาวอินดูกับการทำบุญอุทิศของชาวไทย
<p>๔. การผลงานวิจัยไปใช้ประโยชน์</p> <ol style="list-style-type: none"> ๑) มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยสามารถนำความรู้เกี่ยวกับบุญแจกข้าว : รูปแบบการแบ่งปันและการแสดงความกตัญญูของชาวอีสาน” ไปปรับประยุกต์ในการเรียนการสอนได้ ๒) อาจารย์ นักวิชาการ นิสิตของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยสามารถนำข้อมูลการวิจัยไปพัฒนากิจกรรมในวิชาชีพที่ตนเองทำการสอนได้ ๓) หน่วยงานการเผยแผ่หรือผู้มีความสนใจและนำข้อมูลการวิจัยไปนำเสนอและแลกเปลี่ยนความคิดเห็นเพื่อนำไปสู่การพัฒนาในระยะยาวได้
<p>๕. การประชาสัมพันธ์</p> <p>มีการประชาสัมพันธ์กิจกรรมและผลงานวิจัยทางอินเตอร์เน็ต ส่วนการประชาสัมพันธ์ทางสิ่งตีพิมพ์อยู่ในระหว่างดำเนินการ</p>

ประวัตินักวิจัย

๑. ชื่อ - นามสกุล (ภาษาไทย) พระครูสุธีคัมภีรญาณ วิ. (ประมวล บุลาत्म)
ชื่อ - นามสกุล (ภาษาอังกฤษ) Dr.Phrakhru Sudhikhambhirayana
๒. เลขหมายบัตรประจำตัวประชาชน
๓. ตำแหน่งปัจจุบัน อาจารย์ประจำสาขาวิชาพระพุทธศาสนา
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น
๑. หน่วยงานและสถานที่ติดต่อได้สะดวก มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วิทยาเขตขอนแก่น ๓๐ หมู่ ๑ ต.โคกสี อ. เมือง จ.ขอนแก่น ๔๐๐๐๐
โทร. ๐๘-๑๓๔๑-๔๒๓๒ Email: Dr.pramuan@hotmail.com
๒. ประวัติการศึกษา :
 - ๒๕๒๕ ประถมศึกษา ๖ โรงเรียนเมืองสกลนคร
 - ๒๕๒๗ นักรรรมชั้นเอก วัดโสภาราม สำนักเรียนคณะจังหวัดขอนแก่น
 - ๒๕๓๕ เปรียญธรรม ๖ ประโยค สำนักเรียนวัดสามพระยา กรุงเทพมหานคร
 - ๒๕๓๙ ประกาศนียบัตรวิชาชีพครู (ป.วค.) คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราช วิทยาลัย กรุงเทพมหานคร
 - ๒๕๔๐ พุทธศาสตรบัณฑิต (พธ.บ.) มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย กรุงเทพมหานคร
 - ๒๕๔๑ M.A. มหาบัณฑิต สาขาภาษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยนาคปุรี (NU) ประเทศอินเดีย
 - ๒๕๔๓ Diploma (I.P.R.) อนุปริญญา สาขาปรัชญาศาสนาอินเดีย มหาวิทยาลัยบานาร์สฮินดู (BHU) ประเทศอินเดีย
 - ๒๕๔๔ M.A. มหาบัณฑิต สาขารรณคดีบาลี มหาวิทยาลัยบานาร์สฮินดู (BHU) ประเทศอินเดีย
 - ๒๕๔๙ Ph.D. ดุษฎีบัณฑิต สาขาบาลีพุทธศาสตร์ศึกษา มหาวิทยาลัยบานาร์สฮินดู (BHU) ประเทศอินเดีย
๖. สาขาวิชาการที่มีความชำนาญพิเศษ (แตกต่างจากวุฒิการศึกษา) ไม่ระบุ
๗. ประสบการณ์ที่เกี่ยวข้องกับการบริหารงานวิจัยภายในประเทศ